

KORUNK

NYELVI TUDAT—HONPOLGÁRI
ÖNTUDAT • NYELVMŰVELÉSÜNK
ÚJ LENDÜLETE • A TUDOMÁNY
A KÖLTŐ ESZKÖZEIRŐL • A
FÉNY SZÁZADÁNAK ÜZENETE •
KIEJTÉS A RÁDIÓBAN ÉS A
TELEVÍZIÓBAN • A ROMÁN IRO-
DALMI NYELV KUTATÓJA • A
SUMÉR-KUTATÁS NÉHÁNY KÉR-
DÉSÉRŐL • KÓS KÁROLY:
KALOTASZEGI VÁLLALKOZÁS •

1971 | 10

E SZÁM MUNKATÁRSAI

BUCUREȘTI

Barbu, Vasile
Beke György
Cazacu, Boris

BRASSÓ

Binder Pál

HÁRMASFALU

Fülöp G. Dénes

KOLOZSVÁR

Balázs László
Balogh Edgár
Bodor András
Csortán Ferenc
Herédi Gusztáv
Jancsó Elemér
Kántor Lajos
Kelemen Béla
Kós Károly
Lászlóffy Csaba
Máthé Jakab
Mikó Imre
Molnár Gusztáv
Murádin László
Nagy Gyula

Nagy Kálmán

J. Nagy Mária
Nagy Olga
Németi Rudolf
Niciu, Marțian
Papp Albert
Ritoók János
Szabó T. Attila
Szilágyi Júlia
Szöcs István
Török László

NAGYBÁNYA

Pusztai János

NAGYENYED

Simon János

VLAHICA

Ferenczy L. Tibor

KÜLFÖLDI SZERZŐK

Csép Ibolya
Deme László
Fontaine, André
Lőrincze Lajos

Lőrincz Gyula: Dózsa (V)

KORUNK

havi szemle

RITÓÓK JÁNOS	Nyelvi tudat — honpolgári öntudat	1439
JANCSÓ ELEMÉR	A fény századának üzenete	1442
KELEMEN BÉLA	Boris Cazacu, a román irodalmi nyelv kutatója	1448
BORIS CAZACU	A román irodalmi nyelv történetének problémái	1450
MURÁDIN LÁSZLÓ	Nyelvművelésünk új lendülete	1453
PUSZTAI JÁNOS	Búcsú Nagy Kálmántól	1456
NAGY KÁLMÁN	A kiejtés vizsgálata	1456
DEME LÁSZLÓ	Az anyanyelvi pótoktatás	1460
BALÁZS LÁSZLÓ	A kétnyelvűség néhány szociológiai vo- natkozása	1463
LÁSZLÓFFY CSABA	Vadmadár (vers)	1470
MÁTHE JAKAB	A jelentéstan múltja és jelene	1472
LÓRINCZE LAJOS	A szó és az ember	1480
J. NAGY MÁRIA	A tudomány a költő eszközeiről	1482
NAGY OLGA	Változó idők változó meséi	1489
KÓS KÁROLY	Kalotaszegi vállalkozás (Balogh Edgár be- vezetőjével)	1501

HAZAI TÜKÖR

* * *

Egy változó szilágysági falu (Papp Albert, Németi Rudolf, Molnár Gusztáv, Csor- tán Ferenc, Nagy Gyula és Török László szociográfiai írása)	1513
--	------

JEGYZETEK

SZABÓ T. ATTILA	Tulogdy János köszöntése	1529
HERÉDI GUSZTÁV	Az első évfordulóra	1530
BEKE GYÖRGY	Csángó nyelvi epizódok	1532
RITÓÓK JÁNOS	Anyák képe a falon...	1537
SZILÁGYI JÚLIA	A soknyelvűség igényével	1539

NEMZETKÖZI ÉLET

ANDRÉ FONTAINE	A Közös Piac nyelvi dilemmái	1540
MARȚIAN NICIU	A Hold joghelyzete	1543

ELŐ TÖRTÉNELEM

- MIKÓ IMRE Nyelvhasználat és jogtörténet az erdélyi
fejedelemség korától 1868-ig 1547

FÓRUM

- SZÖCS ISTVÁN Sumér és Szemere 1556
BODOR ANDRÁS A sumér-kutatás néhány kérdéséről 1565

DOKUMENTUMOK

- APRILY LAJOS Parajdi nosztalgia (Csép Ibolya bevezető-
jével) 1573
BINDER PÁL Aranka György levele Michael Heyden-
dorffhoz 1576

IFJUSÁG — NEVELÉS

- SIMON JÁNOS A matematika és fizika tanításának múlt-
ja Nagyenyeden 1580

TECHNIKA ÉS TÁRSADALOM

- BARBU VASILE A szabatos műszaki nyelv használatáért 1587

SZEMLE

- KÁNTOR LAJOS Kiolvasó (Kövek) 1595
FÜLÖP G. DÉNES Maksay Albert, a walkerburgi tanító 1600

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

- FERENCZY L. TIBOR Sajtólevelezés régebben és ma 1610

TÉKA, LÁTÓHATÁR

*Finta Edit, Kós Károly, Lőrincz Gyula, M. Makkai Piroska,
Pop-Silaghi Vasile és Székely Dániel grafikái,
T. Szűcs Ilona festménye, Kabán József fotókompozíciója*

Gévelt kéziratokat kérünk.
Kéziratokat nem őrzünk meg.

K O R U N K

ALAPITOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05
Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár, Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor
Lajos, László Béla, Lázár József, Rácz Győző (főszerkesztő-helyettes), Ritoók János (szer-
kesztőségi főtítkár), Szabó Sándor.

Bukaresti szerkesztő: Aszódy János, B-dul Hristo Botev 26. Telefon: 56 09 22.

NYELVI TUDAT — HONPOLGÁRI ÖNTUDAT

Múltból jövőnk s jövő felé tekintünk: e koordináta-rendszerben a jelen életünket alapjaiban meghatározó tényezők összessége adja azt a bonyolult, sokismeretlenes egyenletet, amellyel létünk felfelé ívelő parabola-szakasza matematikai pontossággal kiszámítható, megszerkeszthető, világosan előrelátható.

Hisszük és valljuk, hogy mai életünknek ezen a pontján, kommunista való-ságteremtésünk jelenlegi szakaszában csakis összes anyagi és szellemi erőforrásaink együttes kiaknázásával szavatolhatjuk fejlődésünk ívének töretlenségét; csak a társadalom — és a társadalomban élő ember — szolgálatába állított anyagi és tudati erők állandó gyarapítása, csiszolása révén fordíthatjuk le a múltból hozott merész álmok képét — éppen jelenkori gyümölcsöző tevékenységünk fáradhatatlan jobbitásával — a jövőben felsejlő valóság nyelvére.

Anyag és tudat kölcsönös meghatározottsága (az előbbi elsődlegességének alapján), szétszakíthatatlan kettős-egysége — ez éltető filozófiánk egyik sarktétele. S bizonyíthatjuk-e jobban hűségünket a marxi—lenini bölcelethez, mint hogy történelmi menetünk minden korszakában, a társadalmi élet valamennyi területén e sarktételelről meg nem feledkezve, anyagi lét és tudatvilág helyes összhangjára törek-szünk? Tehetnénk-e mást, ha tudjuk azt, hogy bármelyik oldal lemaradása, kul-logása a másik mögött feltétlenül döcögővé tenné előrehaladásunkat, lassítaná lép-teink fokozódó gyorsulását? A kérdésekből természetes módon következő nemleges válasszal éppen derülátó igenlésünket fejezhetjük ki ama korkövetelményeket szem előtt tartó pártpolitika iránt, amely társadalmi létezésünk két oldalának szinkrón fejlődése érdekében az ideológiai-művelődési gyarapodásra, a honpolgári-erkölcsi nevelés alapvető kérdéseinek előtérbe helyezésére, vagyis tudati önmegvalósulásunk tökéletesítésére ösztönöz mindnyájunkat.

Az emberi tudatban bekövetkezendő forradalmi változás, a szocialista szel-lemi emelkedés egyik újabb lépcsőfokára kell fellépnünk: íme pártunk célkitűzése. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a gondolati szféránkban észlelhető lemaradásokat kell behoznunk, erkölcsi világlátásunk prizmájának törésszögét kell helyesebbre csi-szolnunk. Egy lépéssel valahol lemaradtunk anyagi valóságunk fejlődésének roha-mos ütemében, ez a valóság „elhúzott mellettünk“, s most agysejtjeinket és szívün-ket a megkívánt sebesség-kiegyenlítésre kell ráhangolnunk. Ki-kí tudhatja, hogy az útmutatások szellemében miképpen kell eljárnia a maga szakterületén. Politikus, oktató, költő, szobrász, zeneszerző a saját anyagát — a szót, agyagot, zenei han-got — segítségül hívva tarthatja a célt hamarosan elérhetőnek. Mert nem az anyag természetén, fizikai jellemzőin múlik, hogy még inkább a köz javára fordítsuk a benne rejlő és felszínre hozható értékeket.

Mit tehet a legelvontabb anyag — a szó — embere? A szó embere mint politikus, szónok, köziró, aki számára a nyelv elsődlegesen mozgósító, közvetlen anyagi erő-segédlet, s mint költő, prózairó, aki a nyelv közvetett (de semmiképpen sem másodlagos jelentőségű!), művészi üzenetet hordozó jellegét használja fel azonos cél elérésére: valamennyien éppen e munkaeszköz alkalmasabbá tételével, felhasználása hogyan-jának ésszerűsítésével tehetnek eleget legidőszerűbb feladatuknak. Nem téveszthetjük szem elől, hogy az írott szó művészeinek munkája esetében az ábrázolt valóság-részlet lényegi megláttatása a döntő, de sohasem volt közömbös az a mód és eszköz, amellyel ezt a valóság-részletet az olvasó számára szellemileg-érzelmileg hozzáférhetővé, befogadhatóvá tették.

A nyelv mint az emberközi megértés eszköze tehát újra a közérdeklődés homlokerébe kerül, hiszen gondolkodás és nyelv, írás és nyelv, tudatalakulás és nyelv kettős-kapcsolásai révén ismételten rádöbbenünk fontosságára. Gondolkodás és nyelv külső és belső világunk birtokbavételének külön-külön el nem választható eszközlői, s viszonyuk, kölcsönös feltételezettségük, egymás fejlődését előmozdító hatásuk tudatában világossá válik az a felbecsülhetetlen szerep, amelyet a nyelv gazdagítása az emberi gondolkodás gazdagításában, pallérozásában betölt. Talán nem igényel különösebb magyarázatot, hogy a választékosabb, sokszínűbb, árnyaltabb nyelvhasználat miként teszi gondolatainkat is sokrétűbbekké, árnyalatokban gazdagabbakká. Az összefüggés kétségtelen, s ha a Korunk jelen száma a nyelvművelés történetét és mai gyakorlatát helyezi mérlegre, akkor éppen a figyelem ismételt felhívása, a tudatosítás és a még elvégzendő feladatok körvonalainak a megrajzolása lebeg célként a szemünk előtt.

Nyelvi öntudatra ébredésünket a távoli múltban kell keresnünk, a gesta- és krónikaírók, az első glossza-jegyzők ma már néhol sután, a XX. századi fülnek kezdetlegesen hangzó első szavaiban, mondataiban. Ők voltak az úttörők, akik a latinnyelvűség nyomasztó egyeduralma idején előbb megsejtették, majd tudva tudták, hogy a közlendő mondanivaló csakis a nagy többség számára hozzáférhető nyelven, vagyis anyanyelven érhet el azokhoz, akik számára megfogalmazták. Ám a múltból jelenünk felé közelítve azt észlelhetjük, hogy ugyanez a szándék vonul végig nyelvünk és irodalmunk fejlődésének minden szakaszán, akár a távoli Balassi Bálint szép magyar költői igéit, akár Kazinczyék nyelvtisztító mozgalmát, akár a Nyugat-nemzedék immár eszázadi modern anyanyelv-szépítő és -gazdagító munkálkodását tekintjük. A néphez lehajoló és a nép szókincstárából merítő írók egyszerűsmind biztos tartóoszlopai voltak az irodalom boltozatának. A forrás éltető vize adott nekik erőt, ehhez mindig vissza-visszatérve szakadatlan megújulásuk, önfel-frissülésük eredőjéhez jutottak. Igazolása ennek irodalmunk sok évszázados története, igazolása a számtalan életmű, amely korokon és stíluseszmény-váltásokon túl a ma embere számára is átmentette üzenetét. Olvassuk el Balassi verseit, majd Csokonait, Petőfit, Aranyt, Móriczot, Kosztolányit (még hány példát említhetnénk!), és szavaikból kiérezzük annak a tiszta forrásvíznek semmihez sem hasonlítható, mostanig-frissítő ízét. De a legmaibb jelenben is van mit ízlelgetnünk. S ha csupán Illyés Gyula, Juhász Ferenc vagy a mi Sütő Andrásunk és Páskándi Gézánk nevét emlíjtük, ezt azért tesszük, mert a név-sorolások amúgy is mindig tökéletlenek, ki nem teljesíthetők maradnak.

Nagy hiba lenne azonban az anyanyelv művelésének, csinosításának feladatát csak a szépírókra hárítanunk. A feladat mindannyiunké, akik ezen a nyelven gondolkodunk és beszélünk, s szavaival naponta élve jövőnk sorsának letéteményesei vagyunk. Fokozottabban vonatkozik ez az oktatók-nevelők népes taborára, azokra, akik óvodától érettségi vizsgáig, majd az egyetemi előadótermekben köteles órei

a nyelv tisztaságának, homálytalan fényének. És vonatkozik mindazokra, akik a napi életben közfeladataik teljesítése közben emberek sokaságával jutnak kapcsolatba, tehát követendő példaként tekinthetik őket. Ide sorolhatjuk a műszaki vezetőt éppúgy, mint az üzletfelelőst, a rádióbemondót csakúgy, mint a néptanácsi vagy postai tisztviselőt. Végso soron pedig kiterjeszhető ez a feladat mindenkire, aki anyanyelvét valóban az anyákat megillető fiúi szeretettel és gondnal övezi.

Arra is gondolnunk kell, hogy az anyanyelv ápolása nem jelenthet valamiféle önmagunkba fordulást, nyelvi „köldöknézést“, más népek nyelvének elhanyagolását. A hazai magyar nemzetiségű lakosság számára természetes szükséglet és igény a román nyelv elsajátítása, hiszen ezzel egyrészt sikeresebben állhatja meg helyét a mindennapi közös munkában, másrészt kifejező példáját nyújtja annak, hogy a párt nemzeti politikáján alapuló egyenlőségi elvet, ennek demokratikus lényegét fenntartás nélkül helyesli. De nem szabad elzárkóznunk más nyelvek megtanulása előtt sem, mert a műszaki-tudományos-művelődési forradalom hétférföldes léptekkel viszi előre jelenkori világunkat, s egy-egy munkahelyen már szinte lehetetlenné vált az eredményes tevékenység bizonyos idegen nyelvek ismerete nélkül. Igaza van tehát annak a régi mondásnak, amely szerint „annyi ember vagy, ahány nyelvet ismersz“.

Tudatalakulás és anyanyelv-művelés egymásba fonódó kérdéseiről szoltunk. Az összefüggések feltárása teheti nyilvánvalóvá mindenki számára, hogy a Román Kommunista Párt politikájának fényében nemcsak jogunk, hanem határozott kötelességünk is saját anyanyelvünk ápolásával törődnünk. Nemcsak múltunknak és mai magunknak, nemcsak nemzetiségünknek tartozunk ezzel, hanem szocialista hazánk egészének, honfitársainkkal együtt alkotott családunk összességének is. Aki nyelvi tudat és honpolgári öntudat, ideológiai-művelődési önképzés, valamint anyanyelv-pallérozás között így látja a logikus kapcsolódást, az csakis a helyes útra léphet. Arra az útra, amelyet pártunk főtitkára már számtalan esetben, utóbb pedig Hargita megyei látogatása alkalmával mondott egyik beszédében így jelölt meg: „Az anyanyelven való szellemi tevékenység, oktatás, megnyilatkozás e feltételeinek megteremtése egyidejűleg az együttműködés és a közös harc, a közös barátság erősítését is jelenti, mivel — amint már nemegyszer mondtam — mindaz, amit e tájakon megvalósítottunk, a közös munka gyümölcse; a széthúzás csak a dolgozók ellenségeinek tett szolgálatot — és ha a kommunizmus győzelmét óhajtjuk Romániában, erősítenünk kell az egységet és a testvériséget közös harcunkban és munkánkban. Ez kommunista pártunk felhívása! Ezt a felhívást intézem mint a román nép fia, de ugyanakkor mint az összes — román, magyar, német — dolgozók, hazánk összes állampolgárainak fia is!“

Ma ez a romániai magyar nemzetiség egyetlen járható útja. Ezt követjük mi is, amikor a testvériség jeleit felmutatva a Korunk hasábjain a nyelvművelés tör-ténetébe és jelenébe nyújtunk bepillantást. Honpolgári kötelességünk és szívünk óhaja találkozik itt egy gyűjtőpontban. Szándék és eredményesség ugyanilyen ösz-szehajló találkoztatása volt a célunk, hogy az olvasóban továbbhullámzó gondola-tok elképzeléseinket igazolják.

RITOÓK JÁNOS

A FÉNY SZÁZADÁNAK ÜZENETE

Aranka György portréja

Száznyolcvan esztendővel ezelőtt látott napvilágot Aranka György híres röpirata: *Egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való Rajzolat az haza felséges rendeihez*. A röpirat Kolozsvárt jelent meg 1791. január 2-i dátummal. Ugyancsak 1791-ben Aranka György még két röpiratot adott ki. Az egyik címe: *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. A Magyar Nyelvmívelő Társaságról újabb elmélkedés* (1791. augusztus 1-i jelzéssel), a másiké (hónap és nap jelölése nélkül, de a könyvnyomtató Hochmeister Márton nevét feltüntetve): *Az erdélyi kézírásban lévő történetírók kiadására felállítandó társaságnak Rajzolatja. A három nemzetbéli méltóságos főrendekhez*. Mindhárom mű Aranka és az erdélyi magyar felvilágosítók közös törekvését tükrözte: intézményes kereteket biztosítani az anyanyelv művelésének és a nemzeti nyelvű tudomány felvirágoztatásának. A három röpirat két társaság létrehozása érdekében íródott: egyik a Nyelvmívelő, a másik a Kézirat-

kiadó Társaság. A kettő egymáshoz való viszonya — modern példával élve — nagyon hasonlított a két világháború közötti *Erdélyi Helikon* és Szépmíves Céh kapcsolatához, csak hogy a Nyelvmívelő Társaság sokkal szerényebb kiadói program megvalósításával dicsekedhetett. Ennek ellenére a Nyelvmívelő Társaság nyelvművelő és tudományos munkássága, ihlető szerepe, kéziratgyűjtő tevékenysége történeti jelentőségű.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállítását sürgető röpiratok létrejövetelét, szellemét, célkitűzéseit nem érthetjük meg, ha nem gondolunk arra, hogy a közép- és kelet-európai népeknél a felvilágosítói törekvések középpontjában a nyelvi harc és a nyelvművelés állott. A nyelvművelő mozgalmak mindenütt és természetesen összefonódtak a polgáriasodást szolgáló törekvésekkel. Ezúttal elég az erdélyi magyar

nyelvmívelőkhöz oly közel álló és hasonló célkitűzésekre utalni. „Az újítások nyitotta távlatokban bizó erdélyi polgári értelmiség jelentősebb városi központokban haladó szellemű művelődési intézmények létesítéséért harcolt — olvassuk az *Erdély történetében*.^{*} Aranka György kezdeményezésére megalakul a nem csupán nyelvi, hanem általános tudományos kérdésekre is kiterjedt érdeklődési körű Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. Hasonló célokat tűzött maga elé az 1795-ben Ion Piuariumolnár kezdeményezte, de csak tervezett »Societate filozofească a neamului romînesc« (A román, nemzet bölcsészeti társasága), valamint a szászok alapította, már előbb létesített olvasókörből kifejlődött »Societas philohistorum Transilvaniae.«^{**} A rokon törekvések eredményeként a Nyelvmívelő Társaság tagjai és lelkes pártolói között ott találjuk többek között a román Ion Piuariumolnárt és a szász Hochmeister Mártont. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság célkitűzéseiben tehát sajátosan fonódnak össze egyrészt a román és szász, másrészt a hasonló célú magyar törekvések.

A Nyelvmívelő Társaság és az azt előkészítő röpiratok, felvilágosítói törekvések történetével többen foglalkoztak (Jakab Elek, Rubinyi Mózes, Perényi József); legutóbb e tanulmány írója jelentette meg, hosszabb bevezető tanulmánnyal, a társaság iratait^{**}. A Nyelvmívelő Társaság munkásságának nyelvi vonatkozásaival foglalkozó munkák közül kiemelkedik Benkő Loránd úttörő nagy műve.^{***}

A Nyelvmívelő Társaság felállításáért vívott harc megértéséhez azonban nemcsak az 1791-ben megjelent röpiratok ismerete szükséges, hanem az ezzel a kérdéssel foglalkozó korabeli nyomtatott és kéziratos anyag alapos áttanulmányozása is. Így érthetjük meg, hogy Aranka röpiratai nemcsak Bessenyeinek egy egész korszak felvilágosítói eszméit összegező műveiből ihletődtek, hanem a sajátos erdélyi lehetőségeket és szükség-

^{*} *Erdély története I.*; Szerzők: Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, Tiberiu Moraru, Victor Chereșteșiu, Imreh István, Alexandru Neamțu. A Román Népköztársaság Akadémiájának kiadója. Bukarest, 1964. 285—286.

^{**} Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai. Akadémiai Könyvkiadó. Bukarest, 1955.* A szövegek sajtó alá rendezésénél közreműködött: Fodor Ernő, Kelemen Béla, Nagy Jenő és Vigh Károly. Mindhárom röpirat teljes szövegét könyvemben közöltem. Tanulmányomban ebből idézek.

^{***} Benkő Loránd: *A magyar írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.* Budapest, 1960.

leteket is tekintetbe vették. Ez egyik magyarázata annak, hogy míg a hasonló tudóstársasági törekvések elbuktak, Aranka röpiratai nyomán — éppen mert a haladás járható útját felismerte — a tudós társaság létrejöhett, és 1793-tól 1806-ig — ha nagy nehézségek között is — eredményes tevékenységet fejtett ki.

A Nyelvmívelő Társaság létesítését Aranka azért tartja elsősorban szükségesnek, hogy a magyar nyelvet annak megromlásától megóvják. Az idegen, főleg német hatás odáig terjedt — írja —, hogy „az igaz magyar szólás formáit elrontván, azokat német rámára vonták: legalább német hangot, akcentust adtanak néki. Sőt ez a hagymáz a mi időnkben annyira harapózott volt, hogy akiktől kitölt, gyermekeinket is németül vagy franciául tanítottuk elsőben szólani, ha magunk nem tudtunk is. Úgyhogy sokan vagynak ma közöttünk, akik magyarul, legalább jól szólani nem tudunk“. Az anyanyelv ismerete, használata és fejlesztése az első ok, amelyért Aranka szükségesnek tartja a Nyelvmívelő Társaság felállítását. Érvei más része természetesen a maga korában is vitatott volt, és már korán, Kazinczy lefogása előtt tőle és másoktól is kemény bírálatban részesült.

„A második ok — olvassuk a röpiratban —, mely a nyelv művelését és az arravaló társaságot szükségessé teszi, a *világosodás*. Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképpen, hanem csak a nemzeti nyelv útján. Mit mondhat az ember, ha igazat akar mondani, egyebet, ha nem amit már eddig mások sokszor is megmondottanak ugyan, de mivel mégis vagynak, akik fel nem vették, nem lehet újra is nem mondani: hogy az egyiptomiaktól fogva, kik a világosodás rendében csaknem elsőeknek tartatnak, a hatalmas német nemzetig, mely a legifjabbak közé számláltatik, minden eddig megvilágosodott nemzetek magok világosodásukat, ha nem egészen is, de egyenesen anyai nyelvek művelésének köszönhetik.“ Aranka „idegen világoosságnak“ tartja azok tudományát, akik csak a deák, olasz, francia, német nyelvet és műveltséget ismerik. „A hazára nézve mintegy idegen plánta volt és ma is az, mind a világosodás: nem hazai. Vélek támadott fel és vélek enyészett és enyészik el. Olyan volt, mint mikor a setét kamarába egy lyukacsán eresztetik be a világ: ahová süt a bébocsátott sugár: ott világ van, másutt setétség. Valameddig az igazgató, törvénytevő, s tudományi, tanító, olvasó és író nyelv nem nemzeti, mindaddig egy választó kárpit vagon a nemzetnek közepette felhúzva.“ Arankának e sorai két szempontból is figyelemre méltóak: egyrészt minden nemzet felemelkedését, haladását az anyanyelvű műveltségtől várja, másrészt a nemzetben belül az értelmiség és a nép közötti különbség eltűnését reméli racionalista, humanista hitéből ihletődve.

Ennek a hitnek alapja természetesen a felvilágosodás korának észak-kultusza. Ez jellemezte Aranka művelődéspolitikáját nemcsak 1791-ben, röpiratai kiadásakor, hanem 1795 után is, amikor nem csupán a jakobinus mozgalom fojtódott vérbe, de a francia forradalmat előkészítő felvilágosodás eszméit Európa-szerte is igyekeztek végleg felszámolni. Aranka 1791-es nézeti majd minden vonatkozásban a járható utat kereső reformer elvei voltak. Ezért határozta el magát élesen 1794-ben a jakobinuskoktól, ezért vált lehetségessé a vérmezői tragédia után is nyelvművelő, tudományterjesztő, felvilágosítói munkásságának folytatása. Mindennek eszmei alapja megvan röpirataiban. Múzeumok, bibliothékák felállítására

gondol és „a mindenik tudományokhoz tartozó, mintegy műhelybeli technikus szóknak nyelvünkön való” megismertetésére.

Ha a reformeri, az akkor járható út lehetőségeinek szempontjából vizsgáljuk Aranka röpiratait, akkor egészen természetesnek tűnik, hogy átfogó művelődési tervében a nyelvi kérdések foglalják el a központi helyet. Így többek között ezeket olvashatjuk első röpiratában:

„d) Az idegen nyelvek is csalhatatlanul megannyi kapui a világosodásnak. Az anyai nyelv a belső kapuja, ezek a külsők. Hogy azért a külső megvilágosítottabb országoknak állapotját a tudománynak és világosodásnak a nemzet tudhassa, a társaságnak elébb tudnia kell és magyarul közössé tenni. Erre nézve amint a költség fogja engedni, legalább a jobb német és francia tudós újságokat, sőt hónapos írásokat is hozassa s tartsa.

e) Ezekből a tudomány és mesterségbeli idegen új termékeknek, az új könyveknek becsit jórészt megismervén, a legszépít s javát hozassa meg: mindazokból, mind a régibb, úgynevezett *classicus* könyvekből állítson egy jó bibliothékát, és igyekezzék rendre őket szépen és jól magyarra fordítani. Kiváltképpen pedig

f) igyekezzék hazánk és nemzetünk viselt dolgainak íróit — amennyiben lehet mind —, minden válogatás nélkül megszerezni egy külön bibliothékába: ezeknek is egy értelmes lajstromot készíttetni s kiadni: és így őket megismértetni.

g) Ezekből egyenként az eredeti jobb írókat az e) alatt említettekől esmét a szépít fordíttatni szép tiszta folyó beszéddel. Hogy legyen idővel abból egy: *Magyar történetek eredeti íróinak bibliothékája*. Ebből pedig egy szép olvasó bibliothéka a szépnem számára.

h) Igyekezzék a társaság annak is módját találni, hogy ezen a társaságon kívül, kivált abban a helységben, melyben a társaság fészke lésson, de ha lehet idővel más fővebb helyeken is, egy más, úgynevezett *olvasó társaság* állíttassék fel, és annak költségén olvasószoba tartassék, ahol minden hazai és külső jobb újságok és hónapos levelek [folyóiratok], merkurok, journalok, sőt az újabb kézben forgó aprólékos íráscskák is meglégyenek és olvastathassanak, és amely szobának *thékájából*

i) ha kiknek úgy tetszenék, olvasás végett az olvasókönyvek bizonyos mindennapi fizetésért házaikhoz kiadatnának. Mindezekre nézve pedig

k) hogy a tanulatlanabbak, nevezetesen az ifjak és a szépnem az olvasásban könnyebbíttessenek: a Hübner újabban kiadott *Real Zeitung lexiconja* formájára egy jó magyarzó szótár készíttessék.“

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. A Magyar Nyelvmívelő Társaságról újabb elmélkedés című, fél esztendővel később megjelent Aranka-röpiratban viszont ugyanezek a problémák nemcsak részletesebben szerepelnek, de sok tekintetben átfogóbb, elmélyültebb művelődéspolitikai koncepciót árulnak el. Például a nyelvművelésről így ír:

„b) Lássuk azokat az eszközöket, melyek ennek az első és főtárgynak elérésére szolgálhatnak. Ezek között legelőbb tézsem a jó magyar grammatikát vagy nyelvmestert, és a szükséges, már a rajzolatba kinevezett szótárokat, lexiconokat. A nyelvmester-készítésben a hadi történetek érdemes kiadói példás serkengetések által felébresztetvén, egynéhány jó hazafiai mind a két hazában dolgoznak; rész szerént munkájuk készen is vagyon, mint közelebb az érdemes orvos Gyarmathi úr a nemes ország előtt ennek dicséretes példáját adta. A nagyérdemű Ráth Mátyás úr a lexiconot elkészítette, úgy tudom, csak a segedelem híja; reményem, ez is minden órán világot fog látni. Ezek az igen szükséges munkák kijövén, csak az a munka volna mind a grammatikában, mind a lexiconokban hátra, hogy igen szorgalmasan megvizsgáltatván, ha mely részbe még hiányosoknak vagy netalán, kivált Erdélyre nézve, hibásoknak találtatnának, azon részbe a társaság által pótol-

tatnának ki, vagy jobbítatnának is meg. És ez a kettő lehetne a különösebb tárgyak közt a társaságnak első és második tárgya.

c) Mivel pedig az említett eszközök, úm. magyar grammatika és lexicon a hazában lévő más nemzetekre nézve annál inkább megkívántatnak, ha a nyelvet idővel közönségesse akarjuk tenni. Azért elkerülhetetlen szükség volna jó rövid német, örmény, oláh, görög, sőt N[emes] Magyarországra nézve tót—magyar grammatikáskákat készíteni, melyek által a magyar nyelvben segéltethetnének. Sőt kivált szép oláh és görög betűket hozatván a társaság és azokat a könyveket, melyeknek a két Oláhországban keleték vagon, szépen kiadván, ez a jövedelemnek és kereskedésnek egy ága lehetne. Melyben a Nagy Kata bölcs és messzelátó példája, ki a maga birodalmában a Koránt kezdetette nyomtattatni, figyelmetességre és követésre méltó az igazgatás rendiben is. És ezek a *harmadik tárgya* a társaságnak.

d) A nyelvnek közönségesebbé tételére egyenesen szolgálna az is, hogy a hazában mindazon a helyeken, ahol német úgynevezett normális iskolák voltak, magyar nemzeti iskolák állítatnának fel. *És ez a negyedik tárgy.* De amely tárgynak elrendelése és végbevétele egyenesebben a tek. rendeket és a főfő igazgatótanácsot illeti.“

A már említett tervek mind valamilyen összefüggésben voltak részint a nyelv fejlesztésével és csinosításával, részint a felvilágosodás általános törekvéseivel. A Nyelvmívelő Társaság céljait ismertető második röpiratból ki kell emelnünk éppen nyelvszépítési elvei miatt Arankának a színházzal kapcsolatos tervjavaslatát. „Az első közönséges tárgyról, a nyelvmívelésről“ szóló rész g) jelzése alatt ezt olvassuk: „Egy magyar játszó színnek felállítását talán legelől kell vala tennem azok között az eszközök között, melyek anyai nyelvünk gyarapítására s közönségesítésére szolgálnak. Bizonyos, hogy legfőbb eszköz. És azért a társaságnak egy különös tárgya, a *hetedik tárgy.* Melynek végbevitele, úgymint egy játszó színnek közönséges kinyitása jóllehet most elsőbb egyenesen a társaság foglalatosságának tárgya nem lehet is, kötelessége leszen, mindazáltal ezt szeme elől el nem vetni, hanem az arra hajlandó személyeket felébresztetni és az igekezőknek minden módokkal, munkálódással is segítségül lenni.“ Ismeretes, hogy Aranka mindent elkövetett a színészekkel kapcsolatos terve megvalósítása érdekében. Nagyrészt kiadatlan levelezésében különösen 1791 és 1793 között a felállítandó játékszín valamennyi lényeges problémájára (épület, színészek, a színház anyagi, szervezeti kérdései, mûsor) gazdag anyagot találunk. Jelentős mértékben Aranka lelkesítő röpiratainak és agitációs tevékenységének köszönhető, hogy 1792. november 11-én Kolozsvárt megkezdhette előadásait — bár egyelőre csak alkalmi színpadon — az első erdélyi színtársulat.

Aranka második nyelvmívelő röpirata II. szakaszában főleg az „esméret terjesztéséről“ ír. Rendkívül érdekes gondolatokat vet fel, melyek mindenikét az ész hatalmába vetett mély hite ihlette. Ilyen például a babonáság és balvélekedések elleni rész:

„a) A *babonáság.* A berlini szép holnapos írásockában láttam egy próbácskáját annak, hogy azon társaságnak egyik tagja megpróbálta a nép között való babonáságokat még felszámolni. Azt tartom, nem rossz szolgálatot tenne hazájának ez a társaság Erdélyben is, ha a parasztok és köznép között lévő babonáságokat bár csak egybeszedné is; annál inkább, ha azokat nevetéssé tudná tenni részenként és apró darabocskákban. Ha ezek a darabocskák magokat kedveltetni tudnák, az olvasó közönséges kezébe jutván, és ezt vagy ennek némely részét megjobbítván, annak a jobbulásnak haszna ezekről majd azokra is kiterjedne, akik életek, az állapotjuk vagy sorsok által attól a szerencsétől megfosztattanak, hogy az élet terheit és viszontagságait a

könyvek olvasása gyönyörűségével változtathassák. Mert a közönség, mind az erkölcsre, mind az igyekezetre a hangot mindenkor a felsőbbektől veszi. *És ez lenne a 18-dik tárgya a társaságnak.*

b) Hasonló akadékok a megrögzött minden időbeli balvélekedések (praejudiciumok) és rossz szokások. Ez igen széles mező, ebbe most kaszámat még belé sem merem vágni. Olyan dolog, melyben hirtelen és erővel semmit sem nyer az ember. Lassú és szorgalmatos igyekezettel és móddal pedig sok hasznot remélhetni. Ebben és az előtte való pontban megpróbálhatja akár mely szép elme magát. És ha a társaság némely tagjai ebben valamit akar próbálni, én eleibe például csak az Esopus [!] Plautus, Horatz [!] Juvenalis, Persius, Cervantes, Fontenelle, Molière, Rabner és Gellert, Addison és több angol nézőíróinak gondolkodása s írása módját tehetem. Hasonló lelket is kívánok nékiek igyekezeteihez! *És ez a 19-dik tárgya.*“

Aranka röpirataiból csupán néhány alapvetően fontos részt idéztünk, elsősorban közvetlenül a nyelvművelésre vonatkozókat, amelyeket a fény századának enciklopédista, racionalista és humanista eszmevilága hatotta át. Rendkívül érdekesek és fontosak a nép műveléséről, felvilágosításáról, a nemzeti ismeretek eszközeiről, a haza ismeretéről és a társaság megszervezéséről írt részek is. Ezekben domborodik ki erőteljesen — bár a kor társadalmi viszonyait tekintve sokszor utopisztikusan — a tervezett tudós társaság demokratikus művelődéspolitikája.

A Nyelvművelő Társaság felállítását célzó röpiratok közül kétségtelenül a második az eszmeileg gazdagabb. Aranka maga is megindokolja, hogy első röpirata után sok tudós társa tanácsát, segítségét vehette igénybe. Aranka 1791-ből megmaradt több mint száz levele bizonyítja legjobban mindhárom felhívása széles körű visszhangját, s egyúttal megmagyarázza az ugyanabban az évben kinyomtatott röpiratok közötti különbséget, azoknak állandó alakulását, eszmei gazdagodását.

Az utókorra gondolva fejezi be Aranka a Nyelvművelő Társaságról írt második röpiratát: „Kevés erőlködés vagyon hátra, és ezennel meg fogjátok örömmel kostolni gondos igyekezeteinknek első és igen kicsiny, de édes zengécskéit. És hálaadással fogják a ti unokáitok töletek venni ezt az ajándékot, melynél szebbet soha atya maradékának nem hagyhat; és midőn a hír ezen ily ártatlan, de oly nemes és bátor igyekezeteiteknek emlékezetét sebes szárnyain kihirdeti, a szomszéd pallérozottabb nemzeteknek szíveket a ti tiszteletekkel megtöltvén, érdemes neveteket magasztaló dicséretekkel fog ezennel hozzátok visszafordulni.“ A hála valóban nem is maradt el. A legnagyobb kortárs magyar írók és tudósok, köztük Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Csokonai Vitéz Mihály, Kármán József, Gyarmathi Sámuel, Benkő József, Bolyai Farkas lelkesedéssel fogadták Aranka törekvéseit, és a társaságot a maguk szerény lehetőségeihez mértén támogatták. De komoly visszhangot keltett Aranka Nyelvművelő Társasága a román és szász felvilágosítók között is. Ion Piuariu-Molnár, Gheorghe Șincai, Hochmeister Márton, Heydendorff Mihály, Eder József Károly és sokan mások vagy tagjai, vagy támogatói voltak annak a társaságnak, amelynek célkitűzéseiben felismerték a román és szász felvilágosodással párhuzamos törekvéseket, eszmei rokonságot.

Bár a Nyelvművelő Társaság rövid életű munkássága csak részben volt eredményes, annál maradandóbb volt a XIX. század hasonló jellegű magyar művelődési mozgalmaira gyakorolt hatása, gondolok elsősorban

Döbrentei Gábor, Bölöni Farkas Sándor és főleg gróf Mikó Imre kulturális programjaira, célkitűzéseire és elért eredményeire. E tekintetben is megtaláljuk a megértést kereső román, magyar és szász művelődéspolitikusok tervei közötti párhuzamosságot.

A XIX. század elején átmenetileg összeomló tudós társasági törekvések éveiben több értékes terv születik meg. Ezek közé tartozik Bolyai Farkas tervezete, hozzánk szóló üzenete: „nagyokat nem lehet álmodnunk [...] Kicsi a kútfő, nincs a Ganges árkaire szükség, nőtten nőhet, maga csinál árkat magának, s még valaha a fényes népek tengereibe szakadhat.“

BORIS CAZACU, **A ROMÁN IRODALMI NYELV KUTATÓJA**

Nemcsak hazai, hanem külföldi viszonylatban is a legkülönbözőbb nézetek alakultak ki az irodalmi nyelv kezdetei körül. Vannak, akik — itthon és külföldön egyaránt — az irodalmi nyelv kialakulását az írásbeliség kezdetétől számítják, sőt akadnak olyan kutatók is, akik az írásbeliség korát megelőző időkig mennek vissza; pontosabban, ezek szerint a még csak a nép ajkán élő népköltészet nyelve már irodalmi nyelv. Ugyanakkor számos nyelvész csak a modern irodalom jelentkezésétől számítja az irodalmi nyelv kezdetét.

E nagy eltérések ellenére a kérdés kutatóinak legnagyobb része megegyezik abban, hogy az irodalmi nyelv létezéséről azóta beszélhetünk, amióta nyelvi norma van. Persze, tudnunk kell, hogy a nyelvi norma eleinte mint az egységes nyelvi kifejezés óhaja jelentkezett, s a nyelvhelyesség kritériumait jóval később foglalták szabályokba. Azt is mondhatnók, hogy az irodalmi nyelv megeremtése és a nyelvhelyességi szabályok kialakulása csaknem együtt haladt a lényegében azonos célhoz: az egységes, helyesen használt irodalmi nyelvhez vezető úton. A román irodalmi nyelv vonatkozásában szépen szemlélteti ezt a múlt század második fele klasszikusainak (gondoljunk itt többek között Alecsandrira, Odobescura) az irodalmi nyelv és a helyesírás érdekében kifejtett munkássága.

E párhuzamosság megtalálható a nyelvtudomány művelőinél is. Sok nyelvész, köztük a mai román nyelvtudomány doyenje, Iorgu Iordan akadémikus, valamint Alexandru Rosetti akadémikus egyaránt foglalkozik az irodalmi nyelv elméleti kérdéseivel és a helyesírás problémáival. E nyelvészek közé sorolhatjuk Dimitrie Macrea, Ion Coteanu, Boris Cazacu bucurești-i professzorokat (ez utóbbiak Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája fővárosi nyelvészeti intézetének, illetve fonetikai és nyelvjáráskutatási központjának igazgatói), és Gavril Istrate iași-i egyetemi tanárt, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük.

A *Korunk* e száma elsősorban a nyelvművelés kérdéseinek van szánva, és írásos vetülete annak az írástudói felelősségnek, amellyel ez év őszén — e szám megjelenésével körülbelül egyidőben — a Filológiai Társaság rendezésében sorra kerülő magyar nyelvművelő konferencia résztvevői Nagyenyeden összeülnek.

A Filológiai Társaság jelenlegi elnöke, Boris Cazacu, a bucurești-i egyetem román nyelvtörténeti tanszékének vezető professzora, Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának levelező tagja sokoldalú nyelvtudományi tevékenységet folytat. Neve a nyelvjáráskutatásban a legismertebbek közé tartozik. Ez érthető, hiszen egyike azoknak, akik Emil Petrovici mellett az új román tájnyelvi atlaszok (*Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*) gyűjtőmunkájának elindítását sürgették. Roppant tevékeny, a fél munkát nem szerető tudós. Nem véletlen tehát, hogy az új román nyelvatlasz első kötetének, az olteni nyelvjárást tükröző műnek anyagát az ő vezetése alatt gyűjtötte és

szerkesztette az Akadémia bucurești-i fonetikai és nyelvjáráskutatási központjának három fiatal nyelvésze, Teofil Teaha, Valeriu Rusu és Ion Ionică. Ugyanennek az atlasznak második kötete már ott volt az ez év augusztus végén és szeptember elején a kanadai Quebecben tartott XIII. nemzetközi romanisztikai kongresszus kiállításán, hirdetve a kolozsvári Nyelvtudományi Intézetben megjelent román nyelvatlasz Emil Petrovici gyűjtésén alapuló és Ioan Pătruț intézeti igazgató vezetése alatt egybeszerkesztett kilenc kötetével, valamint a Petru Neiescu, Grigore Rusu és Ionel Stan osztályvezetői, illetve főkutatói munkáját dicsérő, az új román nyelvatlasz sorozatába tartozó máramarosi nyelvatlasz első kötetével együtt a román nyelvjáráskutatás nagy eredményeit.

A nyelvjáráskutatás több elméleti kérdése világosodik meg Boris Cazacu *Studii de dialectologie română* (București, 1966) című tanulmánykötetének lapjain. Egyébként ez évtől kezdve ő a felelős szerkesztője az Akadémia kiadásában megjelent *Fonetică și dialectologie* című időszaki közlönynek.

S hogy most a *Korunk* nyelvemvelési számában Boris Cazacu személyénél állunk meg, nem véletlen, hiszen kétségtelenül kiváló eredményekkel képviseli a román irodalmi nyelv kutatási területét, s az ennek kapcsán felmerült nyelvi normát, a nyelvhelyesség kérdéseiben is mértékadóan nyilvánítja véleményét. Mint a fővárosban székelő Filológiai Társaság elnöke pedig a gyakorlati nyelvemvelés széles kibontakozó frontjának irányítója. A *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării* (București, 1960) című kötete első részében e témakör elméleti kérdéseivel foglalkozik, hogy aztán a második részben gyakorlatban mutassa be Miron Costin, Mihail Sadoveanu és Zaharia Stancu írói nyelvének bűvárlata kapcsán alkalmazott módszereit és elért eredményeit. A kötet lapjain nemegyszer fonódnak egybe az irodalmi nyelv és helyesírás kérdései. Ennek szemléltetésére magyar fordításban közlünk egy részletet a kötet első fejezetéből. E területen elért eredményeinek legszebb gyümölcse, úgy gondoljuk, az Al. Rosetti akadémikussal közösen szerkesztett s a román irodalmi nyelv történetét az írásbeliség megindulásától a XIX. század kezdetéig felölelő, közel 600 lap terjedelmű impozáns kötete, az *Istoria limbii române literare I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea* (București, 1961).

Intenzív külföldi kapcsolatait (mint a fővárosi egyetem egyik prorektora ő a nyaranként Sinaián megrendezett román nyelvi és irodalmi nemzetközi szeminárium igazgatója), kongresszusokon való részvételét mind arra használja fel, hogy a román nyelvtudomány ilyen irányú kutatásait közvetítse és hírünket külföldön öregbítse. A román nyelvtudomány e területén elért magas színvonalának az elismerése az is, hogy az olaszországi Bolognában megjelenő *Lingua e stile* című rangos nyelvészeti folyóirat szerkesztő bizottságában Boris Cazacu professzort is ott találjuk.

A nyelvjáráskutatást és az irodalmi nyelv, nyelvhelyesség bűvárlatát Boris Cazacu nem választja el. Nem is teheti ezt a dialektikus és történelmi materializmus tanításait nemcsak idézgető, hanem írásaiban azokat alkotóan érvényesítő nyelvész. Leghelyesebb itt mégis a X. nemzetközi nyelvészkongresszuson, 1966 őszén a fővárosban elhangzott *Nyelvjárási és irodalmi nyelvi elemek viszonya leíró és történeti szempontból* című előadására utalunk. Tesszük ezt nemcsak elméleti fontossága miatt, hanem azért is, mert a nyelvemvelés, a nyelv folytonos gazdagításának és jellege megóvásának nagy problémái és alapvető kérdései rejlenek itt.

A Filológiai Társaság elnökének gondolatai bizonyára termő talajra találnak a nagyenyedi magyar nyelvemvelő konferencia résztvevőinél is. A nyelvhelyesség és különösen a nyelvemvelés kapcsán, beleértve annak folytonos gazdagodását is, forduljunk arccal a népnyelv felé. Ezt teszik hazai irodalmunk legjobbjai is, amikor dolgozó népünk életvalóságának bővizű forrásából tartalom és forma szempontjából egyaránt merítenek. Így, folytonos kölcsönhatásban jutunk el a nép egységes nyelve és az irodalmi nyelv azonosságához, drága ötvözetéhez.

Kelemen Béla

A ROMÁN IRODALMI NYELV TÖRTÉNETÉNEK PROBLÉMÁI

Az irodalmi nyelv történeti kategória. A materialista dialektika arra figyelmeztet, hogy a fogalmak, amelyeket használunk, legyenek rugalmasak, mozgékonyak. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a fogalmak a valóság hű másai, hogy a valóságot szakadatlan változásaiban és fejlődésében tükrözik, akkor el kell fogadnunk, hogy az irodalmi nyelv fogalmának a tartalma is az egyik kortól a másikig változik. Igen, az irodalmi nyelv fogalmának tartalma nem változatlan. Nyomon követve az irodalmi nyelv fejlődésének különböző szakaszait, láthatjuk, miként szélesedik és gazdagodik e fogalom is, mintegy természetes következményeként annak a ténynek, hogy az irodalmi nyelv új szerepeket kap és az írásosság nyomán egyre erősödik.

E szempontból az irodalmi nyelv történése rendkívül érdekes feladattal áll szemben: meg kell határozni, hogy egy adott pillanatban az irodalmi nyelv miként ad vissza egy új tartalmat azoknak a kifejezésbeli eszközöknek a felhasználásával, amelyekkel éppenséggel akkor rendelkezik. Bármelyik irodalmi nyelv történetének bemutatása kapcsán minden figyelmet megérdemel és kritikai nyomon követést igényel az az álláspont, amelyre a nyelv története vizsgálatának folyamán a különböző értelmiségek (különösen az írók) e kérdés megoldását illetően helyezkednek, de nem csupán gyakorlati szempontból, vagyis a különböző irodalmi művek tartalmi mondanivalója kifejezőeszközeinek a megválasztásában, hanem elméleti vonatkozásban is, azaz az irodalmi nyelv kérdései tárgyalása kapcsán tanúsított magatartásuk tekintetében is.

Ha a román irodalmi nyelvet nézzük, megállapíthatjuk, hogy az a XVI. században fordításos egyházi szövegekre és magán- vagy hivatalos iratok, illetve levelek nyelvére szorítkozik. E nyelvet, különösen ha fordításokról van szó, a régi egyházi nyelv szerkezeteinek az utánzása, szegényes és számottevő nyelvjárási eltéréseket tükröző szókészlet jellemzi. Az irodalmi nyelv-történészek csupán azt aényt jegyzik fel, hogy ebből a korszakból kelteződnek az első román nyelvű szövegek, és hogy Coresi tevékenysége folytán e században válik Észak-munténiának és Erdély déli részének nyelvjárása a román irodalmi nyelv alapjává.

Ha tekintetünk a következő századokra (XVII—XVIII.) esik, az irodalmi nyelv fogalmának tartalmát bővítenünk kell. Új irodalmi műfajok (történeti műfaj, jogi szövegek, szónoki és filozófiai írások) jelennek meg, napvilágot látnak a prózai és költői szépirodalmi alkotások első darabjai, fejlődik és jelentősebb helyet kap a kor irodalmában a leíró és elbeszélő művészet, a román nyelv az egyház és a kancellária hivatalos nyelvévé válik.

Azt tapasztaljuk, hogy az irodalmi nyelv fokozatosan elszakad az egyházi szövegek nyelvtől, és a nép élő nyelvéhez közeledik. Ez a folyamat a korabeli román társadalmi életben bekövetkezett változásokkal van kapcsolatban, amelyeknek, többek között, a művelődés laicizálódása is egyik következménye. Igaz ugyan, hogy például a krónikák nyelvében fellelhetők az egyházi könyvek egyes archaikus

elemei, de a krónikák szerzői már nem követik hűségesen az eredeti szláv szöveget, és egyesek közülük, különösen Neculce, az élő népi nyelv elemével gazdagítják az irodalmi nyelvet.

A XVIII. század második felében és a XIX. század kezdetén megjelent tankönyvek és műszaki könyvek a termelés, a művelődés és a tudomány fejlődésével kapcsolatos egész sor neologizmussal gazdagítják az irodalmi nyelvet; terminus technicusok jelennek meg a matematikában, a földrajzban és más tudományágakban. Fejlődésnek indul a tudományos stílus; ennek útját Dimitrie Cantemir nyitotta meg, aki a XVIII. század elején kísérletet tett a tudományos stílus megteremtésére, a tudományos és filozófiai terminológia meghonosítására.

A XIX. század első, de különösen annak második felében a román társadalom fejlődése, a közoktatás, a sajtó, a színház megteremtése hozzájárul az irodalmi nyelv funkcióinak kiszélesítéséhez. Miután az előző századokban a román nyelv az egyház és a kancellária hivatalos nyelvévé vált, a XIX. század első felében új területet hódított meg: a közoktatást. Különböző tantárgyakat kezdenek román nyelven előadni, és ami különösen figyelemre méltó, maga a román nyelv is a tantárgyak közé kerül. Szükségtelen bizonygatnunk, hogy milyen nagy jelentőségű az irodalmi nyelv fejlődése szempontjából a nemzeti nyelvű oktatás fejlődése. Az iskola növeli az írni-olvasni tudók számát, és hozzájárul az olvasóközönség kialakításához. A fiatal román sajtó mellett, amely — akárcsak a román színházas — ugyanabban a korszakban születik meg, az iskola az irodalmi nyelv szabályai terjesztésének és érvényszerzésének egyik leghathatósabb tényezője.

A XIX. század a nagy klasszikusok (Eminescu, Creangă, Caragiale) százada is, amelynek második felében a szépirodalom rendkívüli fejlődésnek indul, s ez természetesen hozzájárul az irodalmi nyelv gazdagításához, pallérozásához. Elég megemlítenünk itt Eminescut, aki az élő népi nyelv forrásaiból merítve egy addig nem ismert zeneiségű és harmóniájú művészi kifejezőeszközt teremtett, amelyért jogosan tekintjük a román költői nyelv „megalkotójának”.

A román irodalmi nyelv kialakulásában különösen nagy jelentősége van a XIX. századnak. Az irodalmi nyelv alapjaira és fejlődésének útjaira vonatkozó kérdések rendkívüli méreteket kapnak ebben a korszakban. Különböző irányzatok (így a tulajdonképpen latinos, Eliade-féle olaszosító, a Pumnul-féle „ciunist” irányzat) képviselői kísérletet tesznek az irodalmi nyelv természetes fejlődésének megakadályozására, hogy azt zsargonná változtassák. A haladó írók (Kogălniceanu, Alecsandri, Alecu Russo, Odobescu és mások) határozottan állást foglalnak ezek ellen, és tartalmánál fogva a román valóságból fakadó, az élő népi nyelv alapján megteremtett irodalmi nyelven kifejezett irodalom megteremtését sürgetik.

A XIX. században megoldódtak az irodalmi nyelv fejlődésének alapvető problémái; ebben a korszakban kísérletek történtek a román irodalmi nyelv kodifikálására (Eliade Rădulescu nyelvtana, a *Gramatica românească*, egyike a legjelentősebb ilyen irányú vállalkozásoknak), fokozódik az egységes nyelvi normák kialakítására irányuló törekvés (különösképpen a század második felében), új nyelvi stílusok (például a publicisztikai stílus) jelennek meg, tovább fejlődik a tudományos és szépirodalmi stílus.

Korunkban, a szocializmus építésének feltételei között az irodalmi nyelv egyre inkább az egész nép nyelvére támaszkodva fejlődik. Az írók a népi nyelv gazdagságából és kifejezőerejéből merítenek, művészi használatuk fel a nép élő nyelvét; az írás-olvasás ma már nem egy szűk kör kiváltsága, hanem az egész nép tulajdona; az időszaki kiadványok eljutnak az ország legtávolabbi sarkába is, népszerűsítve a tudomány és a kultúra vívmányait. Ilyen adottságok mellett az irodalmi

nyelv egyre jobban elterjed a népi tömegekben, egyre inkább utat tör magának olyan értelemben, hogy azonosítja magát az egységes nemzeti nyelvvel, amelytől csak fokozottan normatív jellegével különbözik.

Mindeme megállapítások fényében eléggé világosan bontakoznak ki azok a legfontosabb célkitűzések, amelyek a román irodalmi nyelv történetének krónikása előtt állanak. Pontos elméleti ismeretek birtokában és alapos dokumentációra támaszkodva, a társadalom történetével és különösen a kulturális fejlődés jelentősebb mozzanataival szoros kapcsolatban az irodalmi nyelv történészének azt kell nyomon követnie:

— hogyan alakult ki a nyelvjárások feletti egységes nyelvi norma, vagyis miként jutottunk el az irodalmi nyelv mai, nyelvi normákkal szabályozott állapotához;

— miként jelentek meg és hogyan fejlődtek tovább szakadatlan kölcsönhatásban az irodalmi nyelv különböző stílusai.

Azoknak az utaknak a pontos kijelölése azonban, amelyeken a kutatásoknak ilyen irányban haladniuk kell, egy egész sor részletkérdés közelebbi megjelölését igényli.

Lőrincz Gyula: Dózsa (I)

NYELVMŰVELÉSÜNK ÚJ LENDÜLETE

A romániai magyarság vonatkozásában sem kell különösebben bizonygatnom a nyelvművelés fontosságát. Számunkra is érvényes a nyelvművelésnek Lőrincze Lajosról származó korszerű meghatározása: „A nyelvművelés célja nem az önmagáért való nyelvi tisztaság, hanem a nyelvnek olyan állapotban való megtartása, olyan irányba való fejlesztése, hogy funkcióját, a gondolatközlést minél pontosabban betölthesse.“ Nyelvünk művelésére, nyelvi műveltségünk fejlesztésére szükségünk van nekünk is, s ha a fenti célt el akarjuk érni, minden magyar anyanyelvűben ki kell fejlesztenünk az igényt anyanyelven megfogalmazott gondolatainak minél pontosabb, szabatosabb, szebb kifejezésére. A nyelvművelés szükségességének nyilvánvaló, mindenkitől ismert és elismert volta miatt a továbbiakban nem is a nyelvművelés elvi mibenlétét, fontosságát, társadalmi hasznosságát szükséges taglalnunk, hanem azt kell áttekintenünk — ha vázlatosan is —, van-e romániai magyar nyelvművelés, milyen területet fog át, s hatékonyabb nyelvművelésünk előtt milyen feladatok állanak.

Egy történelmi időszak nyelvművelő irodalmának pontos könyvészeti összeállítás hiányában csak futólagos áttekintése kapcsán nemcsak a múltra vonatkozóan adhatunk igazat Balogh Edgárnak abban, hogy „nyelvművelő irodalmunk sokáig volt hiányos“ (Korunk, 1970. 5. 781), hiszen ma is az. Magam is elsodálkoztam, hogy az elmúlt ötven év időszakában mily kevés az önálló munkáknak, sőt tanulmányoknak, cikkeknek a száma.

A két világháború közötti időszak első nyelvművelő kiadványáért 1934-ig, az AGISZ kiadásában, Brassóban megjelent Anyanyelvünk című könyvecskéig kell visszanyúlnunk. Kosztolányi Dezső Nyelvtörénének erdélyi kiadásában az erdélyi részt Kacsó Sándor szerkesztette. Érdeemes idéznünk tőle programnak is beillő e néhány mondatát: „Igyekezzünk minél szebben, minél tisztábban beszélni románul akkor, amikor románul beszélünk. De beszéljünk és írjunk magyarul, ha magyarul beszélünk vagy írunk.“ Néhány év múlva a romániai magyar nyelvtudományt csaknem egyedül képviselő Szabó T. Attila vállalkozik nyelvművelő feladatokra. Szemléletében színvonalas, szakszerű kiadványt jelentet meg 1938-ban A nyelvművelés időszzerű kérdései címen.

A 30-as évek végének és a 40-es éveknek már igazi, vérbeli nyelvművelője van: Brüll Emánuel. Életében legjobban a nyelvművelés kérdései érdekelték. Cikkeit az Erdélyi Múzeumban, majd a felszabadulás után a heti- és napilapokban meg naptárakban (Erdély, Világosság, Utunk, Erdélyi Munkásnapló) jelentette meg. Egyaránt gondja volt a nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdéseinek népszerűsítésére. Elvi vonatkozású cikkeit (Nyelvhelyesség és nyelvtisztaság; Nyelvtisztaság és népnyelv; Anyanyelvünk védelmében) harmonikusan egészítette ki számos „apró“ nyelvhelyességi kérdéstről írt cikke (többször is: Kis hibák — gyakori vétségek). Óriási kárára a romániai magyar nyelvművelésnek önálló kötetben összegyűjtött nyelvművelő cikkeit, sajnos, sohasem olvashattuk.

Az 50-es években a nyelvművelés újra fellendül. Megjelenik 1952-ben Márton Gyula Írjunk és beszéljünk helyesen című munkája, amelyben a szerző a helyes-

írási és fogalmazási kérdésekről rendszeres és összefoglaló tájékoztatást nyújt. A ma is nagy haszonnal forgatható könyvecske mellett megindul a különböző lapokban (Előre, Igazság, Művelődés, Vörös Zászló, Dolgozó Nő, Igaz Szó), és hetenként egyszer a kolozsvári rádióban is, a gyakorlati nyelvművelő munka — többnyire a magyar nyelvészeti tanszék tagjainak tollából. A különböző témákról írt és elszórtan megjelenő cikkeknek most már magasabb elvi keretet nyújtott volna egy népszerű, a nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdéseit rendszerbe foglaló önálló kiadvány. A kötet, a cikkgyűjtemény el is készült, de kiadására még nem került sor. A mulasztás pótlása kiadóinkra vár.

Szerencsére a nyelvművelésben e pangás nem sokáig tartott. Néhány év múlva, 1966-tól, csaknem valamennyi lapunk ismét helyet ad a nyelvművelésnek. Hogy az utóbbi éveknek a romániai magyar sajtóban folyó nyelvműveléséről képet kapjunk, egyetlen évet, az 1969-es esztendő-t választjuk ki. E cikkek címszerű felsorolása mondana talán a legtöbbet. Helyette álljon itt csupán egy kis statisztika. Négy lapunk állandó rovatot nyit; e rovatok: Csipegető (Utunk), Anyanyelvünk (Előre), Egy kis nyelvészet, majd Nyelvművelés (Igazság), Nyelvi műveltség (Művelődés). E lapok mellett csaknem állandó rovata van a Hargitának meg a Vörös Zászlónak. Nyelvi cikkeknek teret nyújt a Korunk, az Igaz Szó, a Dolgozó Nő, a Tanügyi Ujság, sőt hébe-hóba a Szatmári Hírlap meg a Megyei Tükör is. 1969-ben 22 szerző (többségében nyelvész, de néhány író, irodalomkritikus is) 123 cikket jelentet meg. E cikkek témái sokrétűek, szertágazóak. Sorra kerülnek bennük a nyelvi ismeretterjesztés és a tulajdonképpeni nyelvhelyesség (a helyesírás, a helyes kiejtés, szóhasználat, szó szerkezet-alaktan) kérdései egyaránt.

A nyelvművelésnek e viszonylagos gazdagsága a következő években tovább tart. Egyfelől némi szegényedést jelent ugyan, hogy például a Hargitában és az Igaz Szóban a nyelvi, stilisztikai rovat folytonossága megszűnt, s az Előre is a szigorúan nyelvhelyességi „Anyanyelvünk“-rovata mellett, az eddigiekhez mérten nemigen közöl a „Tudomány“-nak szentelt oldalain nyelvtudományi cikkeket. E szegényedésért azonban kárpotolnak bennünket a Korunk nyelvtudományi számai, de főleg az utóbbi években napvilágot látott, a sajtóban is széles körben ismertett nyelvészeti kiadványok. Égetően sürgős volt kiadni a Helyesírási Tájékoztatót, és jó szolgálatot tett a nyelvművelés ügyének Nagy Kálmán Kis magyar nyelvtankönyve, a Szabó Zoltántól szerkesztett Kis magyar stilisztika, sőt a Kis magyar stílustörténet is. Külön hely illeti meg Szabó T. Attila két tanulmánykötetét (Anyanyelvünk életéből; A szó és az ember). A szigorúan vett nyelvtudományi eredményeken túlmenően e kötetek szép, közérthető stílusukkal nemcsak az olvasók nyelvtudományi nevelését, nyelvi tudatuk felébresztését, illetőleg megszilárdítását szolgálják, hanem az I. kötet nyelvművelő fejezete mintegy összefoglalását is nyújtja egy többekévé lezárt korszak nyelvművelő felfogásának.

Van tehát nyelvművelésünk.

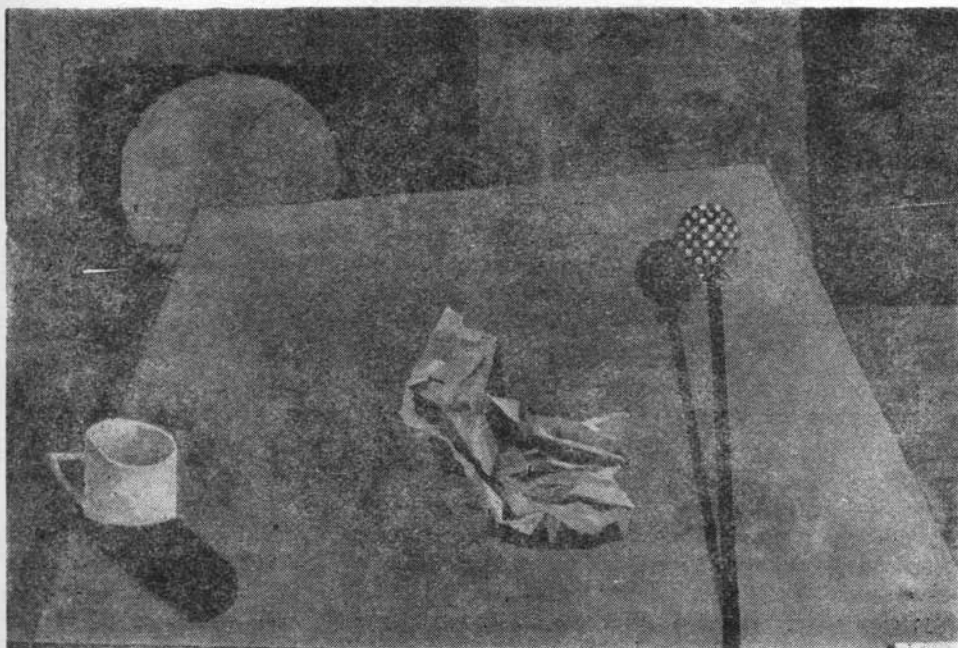
Am ha éppen tüzetesen olvassuk végig valamennyi nyelvművelő publikációt, a napilapok és folyóiratok cikkeit, az önálló munkákat, épp ekkor tűnik fel, hogy e cikkek témái általában nem anyanyelvi valóságunk legégetőbb gyakorlati szükségességéből merítenek, hanem a felvetett nyelvi vétségekből. Nyelvi ismeretterjesztő cikkeink csupán általános keretek között mozognak. Van nyelvművelésünk általában, de nincs, vagy csak alig van, speciálisan a romániai magyar anyanyelvi valóságunknak, állapotnak megfelelően. Innen adódik a mi nyelvművelésünk legszembetűnőbb hiányossága.

Hol vannak azok a nyelvészociológiai tanulmányok, művek, amelyek felméri a hazai magyarság társadalmi rétegeinek nyelvállapotát, nyelvismeretét? Hol van-

nak azok a művek, amelyek kimutatják mindazt a hézagot, ami az egyes társadalmi rétegek nyelvhasználata, nyelvkészsége, beszédtevékenysége és a fejlett magyar köznyelv között fennáll? Ismerjük ugyan az erdélyi magyar nyelvjárásokat, vannak fogalmaink magyar nyelvű napisajtónk színvonaláról, erényeiről és hibáiról, sőt környezetünk beszédére is felfigyelünk, de ami felső szinten: az értelmi-ségi réteg igényesebb beszélt és írott nyelve, és alant: a sajátos színeket őrző családi társalgás nyelve között meghúzódik, arról szinte semmi ismeretünk nincsen. Nem kétséges ugyan, hogy féltve kell őrködnünk irodalmi nyelvünk tisztasága, szépsége, műves volta fölött, de az sem kétséges, hogy figyelniünk kell az egyes társadalmi rétegek beszédére, arra, hogy milyen az ipari munkás, a kereskedelmi dolgozó vagy a közhivatalnok magyar nyelvismerete, nyelvhasználata. Ismerik-e legapróbb részletekig szakmájuk magyar megnevezéseit? Helyesen használják-e? A hazai magyar nyelvművelésnek itt lenne a legfőbb tennivalója.

Nem fér kétség ahhoz sem, hogy a nyelvművelésben kellő irányítás és szervezés szükséges. Csak hatékony szervező munkával érhető el, hogy a tudományos felmérés alapján kiadott művek sora (nyelvtanok, kis értelmező szótárak, szakszótárak, népszerű nyelvművelő kötetek, újságcikkek, rádió- és televízióadások) eredményeként a nyelvművelés betöltse feladatát, hogy a nyelvművelés mozgalommá, nyelvi népműveléssé szélesedjék.

A nyelvművelés itt már nem nyelvészeti, hanem társadalmi kérdés: a nyelvészek, írók, kiadók, lapszerkesztők társadalmi összefogásának, együttes munkájának a kérdése. Örvedetes, hogy a fővárosban székelő Filológiai Társaság pártunk nemzetiségi politikájának szellemében magyar nyelvtagozattal bővítette kereteit, s így az országosan kifejtett magasrangú, mindnyájunk számára fontos és értékes román nyelvművelést a honi magyarság anyanyelvének ápolása egészíti ki.

T. Szűcs Ilona festménye

Búcsú Nagy Kálmántól

Hát ez maradt nekünk: az írás.

Nagy Kálmán eltávozott.

Nagy Kálmán, a szigorú-alapos, a megingathatatlan, a szikár bölcs, rangos nyelvészünk, műfordító-irodalmunk jelentős alakja, fiatalsága delén csalóka, kitapinthatatlan közegre, a halál hártájegére lépett, és a fekete, szörnyű ár összecsapott fölötte.

Kálmán, az okos, hallgatag, megbízható barát, itthagott bennünket. És nem maradt nekünk más, mint az írás, a Tőle való és Róla szóló, a munkásságát méltató, az Őt elsirató, még sokáig elkerülhetetlenül keserű írás.

Most nem jó emlékezni, le kell higgadni előbb; a Kalevala vasszorgalmú-türelmű fordítója, anyanyelvünk nemesen konok őre józan, megalapozott emlékezést, méltatást érdemel, mert ő mindig az volt: józan és megalapozott. Könyveit, dedikációit nézegetem. Martti Larni: A szép disznópásztorlány, fordította Nagy Kálmán, benne hozzám szóló szép, nyugodt írása és... „Nagybánya, 68. december.“ Második kötete válogatás a Kalevalából (istenem, milyen szerényen, hóna alatt levélboríték-táskájával, hozta, leült megszokott helyére, és mintha valami roppant egyszerű, mindennapi dolgot tenne, golyóstollával ráírta a Téka-könyvre: „Jánosnak szeretettel, Kálmán, Nagybánya, 69. szept.“); harmadik kötete a Kis magyar nyelvtankönyv, ez a világos, nagyon hasznos munka. Fájva nézem: „A Pusztai családnak szeretettel, Kálmán, Nagybánya, 70. nov.“

Hát ez maradt...

Es oly hihetetlen, hogy nem hallgathatom többé az Ő Kalevalája olvasása közben, mint már sok évvel ezelőtt, közvetlenül megismerkedésünk után, nagybányai legénylakásán, az apró, könyvekkel, folyóiratokkal, finn szótárakkal zsúfolt szobában, nem bővílhet el többé kimért, kulturált hangjával, fegyelmezett kézmozdulatokkal nyomtatékosított hangsúlyaival, tudományos magyarázataival.

Mind csak azon gondolkodom,
egyre azon elmélkedem:
kedvem támadt énekelni,
jó szívvel beszédbe fogni,
népünk versét mondogatni,
régiek dalát dalolni.

Vajon hova tűnt a kedve, hogy oly érthetetlenül a halál hártájegére lépett?...

Barátaim, őrizzük meg, ápoljuk emlékét!

PUSZTAI JÁNOS

NAGY KÁLMÁN

A KIEJTÉS VIZSGÁLATA

Semmi újat nem mondunk azzal, ha megemlíjtjük, hogy a nyelvtantró vagy egyáltalán nyelvtannal, nyelvveléssel foglalkozó nyelvészek olykor túlzottan az írott nyelvet figyelik, s a beszélt nyelv, a kiejtés jelenségeit hézagossabb következtetéssel veszik számba. Legszebb példa erre talán éppen az akadémiai nyelvtan, amely a kiejtés, hangsúlyozás, hanglejtés kérdéseit is nagyjából az írott

nyelvi példák, „idézetek“ alapján fejtegeti. Oka lehet ennek — paradox módon — éppen a hagyományos filológiai pontosság: tudományos jellegű művekben szükség a forrásra is utalni, márpedig aligha tekinthető pontos utalásnak az ilyen — nyelv-tankönyvben elképzelhetetlen — kijelentés: „hallottam az utcán“.

Pedig a kiejtést épp azon vizsgálhatjuk, amit hallunk. Oka lehet továbbá a beszélt nyelv vizsgálatában való lemaradásnak az az egyébként nem megalapozatlan felfogás, amely szerint a hangtan nem tartozik a nyelvtanhoz. Oka lehet még az is, hogy íratlan, szóbeli nyelvtan nincs, általában csak akkor válik többé-kevésbé befejezetté egy nyelvtan, még a szerző fejében is, ha leírja. S minthogy a nyelvtan az egyetlen olyan írásműfajta, amelynek a fogalmazása, előadása lényegében azonos a tárgyával (hiszen a megírt nyelvtan nem egyéb, mint a nyelvi kifejezés módozatainak a nyelv segítségével való kifejtése), érthető, hogy az írott nyelvre figyel inkább a nyelvtaníró vagy a nyelv művelő, hiszen az írott nyelv a szó szoros értelmében a szeme előtt van. Ez játszhatott közre abban például, hogy az úgynevezett mondatfonetikai eszközök behatóbb vizsgálata, törvényszerűségeinek alaposabb föltárása csak nemrég kezdődött. Mióta szóban is lehetséges tágabb hatósugarú nyelv művelés (például rádióban, hanglemezen), a kiejtés kérdései tagadhatatlanul előtérbe kerültek. Persze azt is meg kell gondolnunk, hogy valóban igen nehézkes a hangzó nyelv kérdéseinek pusztán írásbeli magyarázata, tudományos szinten is, még inkább népszerűsítő szinten.

De végre is a beszélt nyelv, a kiejtés kérdései napirendre kerülnek. Minden kárban van egy kis haszon: a lemaradás azzal is együtt jár, hogy a kiejtés kérdéseinek mostanában sorra kerülő első nagyszabású vizsgálata idején a nyelv tudomány mind a kutatások mennyiségét tekintve, mind az elvi és módszerei kérdések tisztázásában már igen-igen előrehaladt. Ha minden részletében nem is, lényegében mégiscsak tisztázódott a helyesség kérdése: a nyelvtanok, szótárak általában a nyelvközösség szokásával nem ellenkező nyelvi tényeket tekintik helyesnek — nyilván vonatkozik ez a kiejtésre is. Tisztázódott az irodalmi nyelv, a köznyelv, a nyelvjárások fogalma, s ez éppen a nyelvhelyesség vizsgálatában fontos; a köznyelvi kiejtés normái, „szabályai“ azonban még meglehetősen vitatottak. De igen fontos, hogy a kiejtés „szépsége“ és „értelmessége“ közötti viszonynak az elvi megítélése — végre — megnyugtatóan látszik érvényre jutni: a kettő voltaképpen ugyanazt jelenti, tehát a szóbeli előadás szépsége éppen értelmességében, érthetőségében nyilvánul meg. Sokáig élt, s még talán ma is él — reméljük, már nem sokáig — olyan felfogás vagy legalábbis olyan felfogást sejtető gyakorlat, amely szerint van holmi „szép“ beszéd, amely esztétikai élvezetet nyújt a hallgatónak, s azonkívül van „pusztán értelmes beszéd, előadásmód“, ez lehet akár a társalgás igénytelenebb nyelve is. Ha a rangsorolás kérdése akár hallgatólagosan vagy burkoltan is fölmerül, csak örvendhetünk az olyan felfogásnak, amely az önmagában szép beszédet nem fogja elválasztani az értelmes beszédétől, főleg pedig nem fogja fölébe helyezni.

Mindezeket szükségesnek tartottam elmondani, mielőtt — ugyan újfent vállalva a kioktatás vádját — megpróbálok néhány gondolatot elsorolni a rádió és a televízió munkatársainak kiejtéséről. Nem szeretnék ítéletet mondani, sem hibavádszót kezdeni — ez elkerülhetetlenül torzítana, már azért is, mert szemelgetett példákra alapoz. Csak néhány általánosabb jellegű jelenséget érintek.

Minthogy a kiejtés vizsgálatának elvi alapjai sokáig meglehetősen tisztázatlanok voltak, nyilvánvaló, hogy az intézményes beszédtechnikai oktatás sikerei vagy sikertelenségei túlzott mértékben függtek mind az előadók, mind a hallgatók tájékozódásától, tapasztalataitól, útkeresésétől, munkájától — egyszóval egyéni erőfe-

szítésektől. Mégpedig — tehetségről és fiziológiai adottságokról is szó lévén — olyan formán, hogy az erőfeszítések nagysága nem állott mindig arányban az eredmény nagyságával. Alighanem ezzel magyarázható, hogy a rádió és a televízió bemozdítanak, riportereinek kiejtése elsősorban nem attól kielégítő vagy kevésbé kielégítő, hogy részesültek-e vagy sem beszédtechnikai képzésben. Kiejtésük s a helyes kiejtésre való törekvés értelmezése, felfogása — érzésem szerint — egységes. Különösen a megértető, magyarázó, értelmi szempont dominálását szeretném hangsúlyozni. Talán a bevezetőből kitűnt, mennyire nem könnyű ezt elérni, s annál értékesebb, hogy a rádió és a televízió munkatársai ezt elérték. (Persze nem tekinthetünk el attól, hogy sem a hírek, tudósítások, sem a riportok szövege nem csábít különösképpen a vélt vagy valóságos előadóművészi adottságok megcsillogtatására.) Igen értékes megvalósításnak látom ezenkívül a beszédritmus egységes alakulását, végül pedig a hangképzésben a köznyelvi normához való sikeres igazodást.

E két utóbbiról szeretnék néhány szót elmondani.

A BESZÉDRITMUS. A magyar nyelv ritmusa közismerten lassú. A hangképzés tiszta, a hosszú hangok (magánhangzók és mássalhangzók) száma nagy — ez is hozzájárul a lassúsághoz. A mai érintkezésben a lassú beszédritmusnak nagy a hátránya, megnehezíti a szóbeli közlést. Nem véletlenül figyelhető meg sok esetben a beszédritmus gyorsulása, különösen a városi beszéd ritmusáé. Csakhogy ez egyáltalán nem történik zökkenőmentesen. A hangrendszer sajátosságai, a beidegződés, a szokás gátolják a változást. Szóvégek, sőt szóbelseji hangok és szótagok elnyelése, az úgynevezett „egyszerejtés“, hosszú hangok megrövidítése, hadarás — mindez legtöbbször a lassú beszéd elleni kényszerű tiltakozás jele. Mindnek jellemzője, hogy nem a ritmus gyorsításával tiltakozik a lassú ritmus ellen, hanem kerülő úton indul.

Az érthetőséget és a jóhangzást el nem hanyagoló — mondjuk: egyenes — út csak egy lehet: magának a ritmusnak a gyorsítása. Ez pedig azt jelenti, hogy a belső arányoknak változatlanoknak kell maradniuk: az időtartamnak nem bizonyos hangok vagy hangkapcsolatok rovására, hanem arányosan, lehetőleg minden (rövid és hosszú) hang rovására kell csökkennie. Hogy ez milyen nehéz, azt bárki megértheti, akivel már megtörtént, hogy beszédében elnyelt egy-egy hangot, megrövidített egy-egy hosszú hangot — akaratlanul. (Ugyan kivel nem történt meg?) A rádió és a televízió munkatársainak kiejtésében gyakran igen szép példáját figyelhetjük meg a ritmus gyorsításának. Ha ebből a ritmusgyorsításból nincs kára az érthetőségnek, a hangrendszer sajátosságait sérelem nem éri, akkor bizvást tekinthetjük korszerűnek és dicséretesnek.

A ritmus gyorsításának másik eszköze a szünetekkel való gazdálkodás. Sajnos, az arányérzék itt már gyakrabban hagyja cserben a beszélőt: a szünetek nem rövidülnek meg mindig arányosan a hangokkal, szavakkal, sőt olykor — talán épp ellenhatásként, az érthetlenségtől való félelem miatt, az érthetőség vélt fokozására — hosszabbodnak. Bonyolítja a helyzetet a helyes hangsúlyozás és a tiszta, biztos hanglejtés szükségének erősödése: minél gyorsabb a ritmus (minél kisebb a hangok időtartama), annál fontosabb a helyes hangsúly és a biztos hanglejtés —, s ha ez hiányzik, a szünetek nyújtása nemhogy pótolná e hiányt, inkább felhívja a figyelmet a bizonytalanságra.

A HANGKÉPZÉS. A rádió és a televízió munkatársainak hangképzése a köznyelvi kiejtés normáit követi. Tegyük hozzá: sikeresen. Említettük, hogy ezek a normák nem szigorúan megállapítottak, tehát bizonyos szabadságnak, vagyilagoságnak érvényesülnie lehet. A két leglényegesebb irányban azonban a követelmények

világosaknak látszanak. Az egyik a nyelvjárásoktól való elhatárolás, elkülönülés. A másik a nem nyelvjárási, de a köznyelvitől eltérő hanyag hangképzés kerülése.

A nyelvjárásiasság szinte teljesen hiányzik a rádió és a televízió munkatársainak kiejtéséből. Ez örvendetes, mert az egységesség kialakítását jelenti. Hogy árnyalati eltérések akadnak, az nem hibáztatható, helyesebb, ha saját „anyanyelvjárásából” ki-ki megőrizz valamit, mintha valami voltaképpen megvalósíthatatlan, rosszul értelmezett „hibátlanságra” törekedve mesterkéltn, természetellenes beszédmodort alakított ki. Székelyudvarhelyen vagy Sepsiszentgyörgyön aligha helyteleníthető, ha az a hang valamivel zártabb, mint például Kolozsváron. Ha ebből a hangképzési sajátosságból egy árnyalatnyit megőrizz az onnan származó — lehetetlen, hogy ne őrizzen meg! —, az nem kirívó nyelvjárásiasság, ellenkezőleg: a természetes hangképzés velejárója. Még az ilyen nem kirívó hangképzési jellegzetességek is talán túlzottan hiányoznak a rádió és a televízió munkatársainak kiejtéséből, s nem lehetetlen, hogy emiatt kelti olykor a színtelenség hatását a kiejtésük. Színtelenséget, jellegtelenséget azért is érezhetünk, mert a hangrövidülés talán a leggyakoribb hiba a rádióban és a televízióban. Nem merek a színesség—színtelenség kérdésében állást foglalni, csak jelzem az észrevételemet; ilyen kérdésben csak több vélemény egyeztetése alapján lehetne elfogadható megállapításra jutni.

Egyetlen sajátosságról szólnék mint legfontosabbról: a zárt é hangról. Fel-tűnő, hogy a nyelvjárásiasság kerülése folytán ez a hang úgyszólván teljesen hiányzik a rádió és a televízió munkatársainak kiejtéséből. Még ma sem értenek egyet a nyelvészek abban, hogy ez a hang csak nyelvjárási volna, legtöbbször köznyelvi-nek tartják. Ha ezt az álláspontot nem fogadjuk is el, akkor sincs okunk e hang teljes száműzésére, annál inkább, mert a beszédet tagadhatatlanul színesebbé teszi, az érthetőséget nemhogy gátolná, hanem elősegíti, s a székelység „regionális köznyelvének” jellemzője, tehát nem holmi művi meghonosításról volna szó, ha a rádió és a televízió nyelvében helyet kaphatna. Legalább egy bizonyos számú munkatárs kiejtésében. Nem olyan egyénekre gondolok, akik erősen nyelvjárási jelleggel beszélnek — az iskola ezt különben is rendszerint lekopatja —, hanem olyanokra, akik az é-nek az e-nél zártabb árnyalatát beszédükben megőrizték. Meglepő, hogy még a marosvásárhelyi rádióban is ritkán hallani e hangot.

Említettük még a köznyelvitől eltérő hanyag hangképzés kerülését. Ez jellemző úgyszólván valamennyi munkatárs kiejtésére. Egyenetlenségek természetesen vannak, de ezek nem különösebben zavarók. Részint az jelent egyenetlenséget, hogy nem sikerül mindig megvalósítani a gondos hangképzést, s előfordul hangok elnyelése, hadarás, hangrövidítés. Részint meg az, hogy a gondosság túlzott is lehet, s van rá eset, hogy a túlságosan erőtlen, figyelmes hangképzés, a beszédritmusnak ezzel együtt járó önkéntelen lelassítása, a szünetek akaratlan megnyújtása azt érezteti a hallgatóval, hogy inkább a gondos hangképzésre való törekvésnek tanúja, semmint valóban gondos hangképzésnek. S bizony, ez még színiakadémiát végzettekkel is előfordul olykor.

Azt hiszem, az itt éppen csak felvetett kérdések a legfontosabbak közé tartoznak, bár ezeken kívül sok más fontos kérdés is felmerül. Természetesen a felolvasók (bemondók) és a rögtönzők (riporterek, műsorvezetők) kiejtése között is számottevő különbségek vannak, s egy esetleg sorra kerülő részletesebb elemzésnek ezt is figyelembe kellene vennie.

AZ ANYANYELVI PÓTOKTATÁS

LEVÉL A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁGBÓL

1. Az *anyanyelvi pótoktatás* olyan sajátos fogalom, illetőleg tevékenység, amelyet a nemzetiségi élet igényelt és alakított ki. Bár szocialista országokban élő magyar nemzetiségi tömbök fiai számára államrendszerük lehetővé teszi az anyanyelvű alsó- és középfokú oktatásban való részvételt is, nem csekély az olyan szülők száma, akik nem veszik igénybe gyermeküknek ezt a jogát, s az államszervező nemzet nyelvének iskoláztatják őket.

Az ismereteknek más nyelven való elsajátítása legtöbbször egy egyenlet két ismeretlennel; hiszen ennek folyamatában a nyelv a tanuláshoz nem segítő és engedelmes eszköze, hanem egyszersmind célja és leküzdendő akadály is. Az anyanyelv viszont — mint az egyén gondolkodásának direkt formája és közege — közvetlenül és áttétel nélkül vezet a tartalomhoz. Anyanyelvünkön csak azt nem értjük, amit agyunk tárgyilag-fogalmilag-tartalmilag nem tud feldolgozni; a másnyelvű tanulásban sokszor a nyelvi megértés maga is külön feladat, s ezért a nyelvi akadály leküzdésének élménye elfedheti a tartalmi megértés hiányát. És sokszor bebizonyult tapasztalat az, hogy egy közepes szintű másnyelvi ismeret az elmélyedő és gondolkodásfejlesztő tanuláshoz ugyan nem elég, az anyanyelven elsajátított szilárd ismeretek felhasználásához-értékesítéséhez (és szakirányú továbbfejlesztéséhez) viszont elegendő.

Az a tény, hogy vannak, akik e tapasztalatok nem ismeretében — vagy ismeretük ellenére — lemondanak az anyanyelven való iskolázás jogáról, adottság, s így számolni kell vele. Ezt a felismerést tükrözik az olyan rendelkezések, amelyek a nem magyar nyelvű tagozatokba járó magyar anyanyelvű tanulók számára heti néhány órás *anyanyelvi pótoktatás* bevezetését teszik lehetővé.

2. Az anyanyelvi pótoktatásnak (sőt bizonyos fokig a nem „pót“ jellegű anyanyelvi nevelés egész kialakult rendszerének) jelenlegi alapállásával kapcsolatban volna néhány észrevételem.

Úgy látom: nem vettük észre, vagy legalábbis nyelvi nevelésünkre nem vetítettük még rá azt, hogy a műveltségnek — s vele a művelt nyelvhasználatnak is — századunkban teljesen átalakult a fogalma, tartalma és terjedelme. A „művelt“ ember régen a humán műveltségű volt; gondolkodásunknak az irodalom, a történelem és a művészetek ismerete nemcsak tartalmát jelentette, hanem alapvetően megszabta formáit is. A természettudományok, majd a műszakiak, s végül a fokozatosan egzakttá fejlődő társadalmiak fellendülésével azután a nyelvi „lét“ tulajdonképpen átalakult, de a nyelvi „tudat“ szintjéig ez még nem jutott el, legalábbis tudatosítva nem.

Pedig a nemzeteknek nemcsak történetük és irodalmuk van, hanem egyrészt tudományuk és technikájuk, másrészt közéletük is. A nemzeti körülmények között, azaz teljes anyanyelvűségben élő társadalom nyelvi létének — elnagyoltan véve is — legalább három szférája van: 1. a családi-mindennapi; 2. a szakmai-közéleti; és 3. a publicisztikai-szépirodalmi. A mikrotársadalmakká koncentrálódó-cseperedő nemzetiségi tömbök tagjai számára (a kis létszámú és sporadikus nemzetiségi szórványoknak más a helyzetük, de róluk most nem tudok szólni) ezek közül kettőnek aktív és eleven a használata: az alsónak meg a felsőnek. A középső szférában, a *szakmai-közéleti* mozgásban, a nemzetiségi polgárok túlnyomó része nem anyanyelvén vesz részt, hanem az államszervező nemzet nyelvén. E területeknek aktív anyanyelvűsége — ha van is — csak azokon az alsóbb szinteken jelentkezik, amelyek a familiaritástól kevésbé válnak el.

3. Nos: az anyanyelvi pótoktatás egyoldalúságot tükrözne akkor, ha a szakmai, a tudományos, a közéleti, az igazgatási szférát kihagyná a nyelvi neveléstől átfogni kívánt területek sorából. Nemzeti körülmények között ezt a hiányt — úgy-ahogy — ellensúlyozza a szak- és közélet anyanyelvűsége; nemzetiségi helyzetben azonban ezzel természetes módon nem mindig s mindenütt lehet számolni.

Pedig — jól tudjuk — sem az egyén, sem a társadalom életének nem adja ki az egészét a familiáris meg az intellektuális szférák együttese; mindkettejüknél csak a közösségi *termelő* és a közösségi *igazgató* tevékenységgel együtt válik ez teljessé. Sőt: épp az imént „középsőnek“ bizonnyult terület az, amely a nyelvhasználat szempontjából a legfontosabb, tulajdonképpen alaprétég.

Gondoljuk csak végig: a családi nyelvhasználat aktív és (hatása felmérhető lévén) kellően kontrollált is; ám igény szintje helyzeténél fogva nincsen. A szépirodalom meg a publicisztika olvasása passzív-receptív nyelvi élmény; igényes ugyan, de ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen, épp mert egyoldalú s nem aktivizálható. A szakmai meg a közéleti szféra az (illetőleg nemzetiségi helyzetben: volna az), amely aktív használata közben igényességre is készíttet, s ahol a pontosságnak és eredményességnek megvan (illetőleg meglehetne) a közösségi kontrollja! Itt a legfontosabb a szóhasználat és a mondatszerkesztés pontossága, s itt segít (vagy segíthetne) ez legtöbbit az egzakt fogalomalkotás és gondolatformálás kifejlődésének.

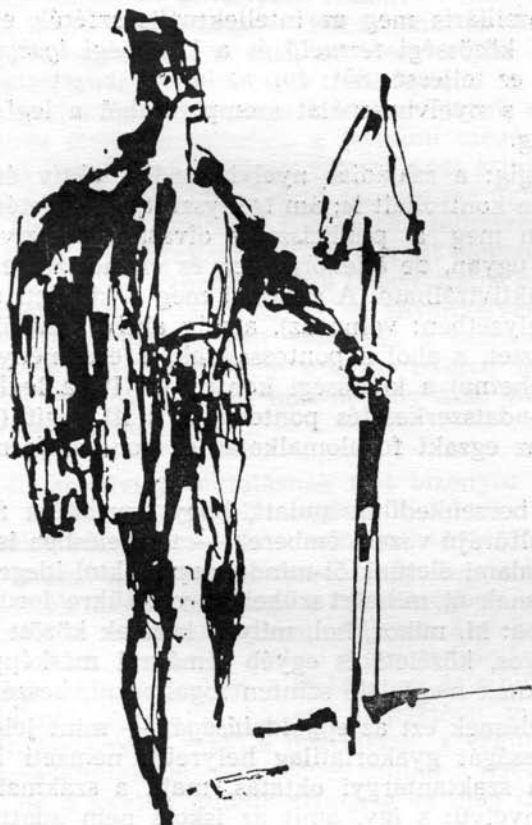
Gyakran és joggal berzenkedünk amiatt, hogy egyébként megfelelő műveltségű és nyelvi kultúrájú vezető emberek — termelésben is, igazgatásban is — egyszerre valami életünktől-mindennapjainktól idegen nyelvhasználati formára váltanak át, mihelyt szűkebb területükre fordul a szó. Ámde nézzünk magunkba: ki, mikor, hol, milyen keretek között tanította őket szakmai, tudományos, közéleti és egyéb témákról másképpen, irodalmi-humán kultúrájuknak megfelelő szinten fogalmazni, beszélni?!

Az anyanyelvi nevelésnek ezt az *egyoldalúságát* — mint jeleztem — ellensúlyozza, e hiányosságát gyakorlatilag helyreüti nemzeti körülmények között az, hogy a szaktantárgyi oktatás, majd a szakmai-közéleti nevelés-nevelődés anyanyelvű; s így, amit az iskola nem adott meg az

anyanyelvi tantárgyakon belül, azt megadja kényszerítően az élet. A nemzetiségi társadalmakban azonban ilyen ellensúlyozó tényező nincsen; ellenkezőleg: ott az anyanyelvi nevelésnek e hiányosságait a helyzet tovább élezi.

4. Mindezt azért gondolnám: ha már a szükség felvetette a pótoktatás műfaját, próbáljuk meg a továbbiakban a teljesség felé terelni. Egészítse ki — szükség- és célszerűen — ezt a tárgykörében is, szellemében is szűkre szabott, s így nyelvhasználati hatásában egyoldalú anyagot — csak példának sorolva — kérvények, beszámolók, hozzászólások, zárójelentések; illetőleg művelettervek, műszaki leírások, áruhirdetmények; illetőleg biológiai, kémiai, régészeti és egyéb tárgyú szövegek olvastatása, majd fogalmaztatása is. Ma már a nemzetiségi polgár nemcsak családi és művelődési szférában, hanem a közélet területén is kerülhet — s egyre gyakrabban és egyre magasabb szinten kerül is — anyanyelvű feladatok elé, az anyanyelvi pótoktatás mai módja azonban erre nem készíti fel eléggé.

Persze, ha továbblép is, az anyanyelvi pótoktatás mindig és szükségszerűen „pót“-tevékenység marad. Eredmény, hogy a más nyelvű tagozatba járó fiatalok e formában és ilyen intenzitással tanulják anyanyelvüket is.

Lőrincz Gyula:
Dózsa (II)

A KÉTNYELVŰSÉG NÉHÁNY SZOCIOLÓGIAI VONATKOZÁSA

A marxista nyelvtudomány sohasem tévesztette szem elől, hogy a nyelv létrejötté, léte, „élete“ (és „halála“) elválaszthatatlan egységben van a társadalommal, pontosabban annak egyik egységével, amelyet a fejlődés lépcsőfokaként nemzetség, törzs, nép, nemzet elnevezéssel jelölnek. Nyilvánvaló, hogy a nyelv legkonkrétabb részrendszerében, a szókészletben, elég pontosan kimutatható az illető nyelvet beszélő közösség múltja, jelene, eddigi és mai életmódja, foglalkozása, gondolatvilága, anyagi és szellemi műveltsége, más népekkel való kapcsolatainak milyensége, erősségi foka.

A nyelv életére ható külső és belső tényezők csak a tudományos elemzés során választhatók külön, de ott is csak egy bizonyos pontig és azzal az igény-nyel, hogy ne veszítsük szem elől egységüket, bonyolult kapcsolataikat. Jól megfigyelhető ez a kapcsolat a nyelvek elhalása esetében. Rég elavult már a múlt század naturalista iskolájának az a tétele, amely a nyelvet élő organizmusnak fogta fel. Következésképpen a nyelvnek önálló léte, élete, halála nincs, legalábbis a szó szoros értelmében nincs. Ha a nyelv életéről, haláláról, a nyelvek egymás közötti harcáról, az egyik győzelméről, a másik vereségéről beszélünk, ez mindig társadalmi vonatkozásban értendő, elválaszthatatlan attól a nyelvi közösségtől, amely a nyelvet anyanyelveként vagy második (idegen) nyelvként használja. Ha holt nyelvről beszélünk, az azt jelenti, hogy nincs társadalom, amely azt a nyelvet anyanyelveként, a közlés és gondolatalkotás eszközeként használná. A nyelv elpusztulhat az őt beszélő társadalom kipusztulásával (természeti csapás, járvány, háború), holt nyelvvé válhatik azáltal, hogy a nyelv továbbfejlődésével egy elmúlt korszak nyelvéként rögzítődött írásban (például a latin, amelyből az újlatin nyelvek sarjadtak). Holttá válhatik a nyelv azáltal is, hogy beszélői áttérnek egy másik nyelv használatára. Bizonyos külső erők (gazdasági, politikai elnyomás, számbeli egyenlőtlenség, alacsonyabb műveltségi színvonal) arra vezetnek, hogy valamely nyelvi közösség tagjai gyakrabban és végül sokkal könnyebben beszélnek az idegen nyelvet, környezetük nyelvét, mint anyanyelvüket, még a nem vegyes családokban is. Az anyanyelv lassan elsorvad, megtelik a másik nyelvből származó és nem asszimilált nyelvi elemekkel (itt is a szókészlet mutatja először a nagyfokú idegen hatást), idegen hangok-fonémák kerülnek be a nyelvbe, sőt a legszilárdabb alaktani rendszerbe is behatolnak az idegen formakészletű elemek és nyelvtani kategóriák. Ez a kevert nyelv valóban alkalmatlan társadalmi funkciója betöltésére: elhal anélkül, hogy beszélői fizikailag kipusztulnának. Ezek nyelvcsere révén új nyelvet kezdenek használni. Sok ilyen esetről tájékoztat a történelem. A latin nyelv térhódításával holt nyelvvé vált (a legtöbb esetben nyomtalanul eltűnt) egy egész sor rokon vagy nem-rokon itáliai nyelv (oszok, umber, venét, etruszk), eltűnt a gallok kelta ágazathoz tartozó nyelve, eltűnt a dákoké.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a nemzeti öntudat, a nemzeti függetlenség, a nemzeti állam létrejötte elhalóban lévő nyelveket keltett életre. Ilyen például az

ír. A függetlenné vált afrikai és ázsiai országok nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy kifejlesszék nemzeti irodalmi nyelvüket, amellyel esetleg helyettesíthetik a most használt idegen nyelvet, a grammatikai rendszer idején bevezetett hivatalos nyelvet. Legérdekesebb talán az a folyamat, amely Izraelben játszódott le. Az ó-heber nyelv az i. e. első évezred közepe táján holt nyelvvé vált. Ma Izrael hivatalos nyelve ismét a héber, amelyet két és félezer év után támasztottak fel halottaiból.

A nyelv és társadalom szoros kapcsolatának függvénye, eredménye a nyelvek kölcsönhatása is. Talán nincs a földön olyan nyelv, legalábbis az ismertebbek között nincs, amelyben ne találánánk más nyelvekből kölcsönzött elemeket, a népek közötti sokrétű kapcsolatok nyelvi bizonyítékait. A nyelvtudomány — igen helyesen — különbséget tesz a kölcsönszó és idegen szó között, mivel az előbbiek meghonosodtak, beépültek a nyelv szókészleti rendszerébe, módosultak hangalakjukban a kölcsönvevő nyelv fonéma-rendszerének a hatására, beilleszkedtek az átvevő nyelv grammatikai rendszerébe, s ezáltal megszűntek idegen szavaknak lenni. Nélkülük a nyelv sokkal szegényebb volna, nem volna képes árnyaltan kifejezni a modern ember számára különösen fontos fogalmakat; társadalmi vonatkozásban pedig az idegen eredetű szavaktól elzárkózó nyelv és nép önmagát szakítaná ki a nemzetek közösségéből, elszigetelődnék.

Nyilvánvaló, hogy nem minden nyelv asszimilálja könnyen az idegen szavakat. Az analitikus nyelvek előnyben részesítik a szókölcsönzést a belső szóalkotással szemben, az olyan nyelvben viszont, ahol gazdag és produktív a szóösszetétel, gyakorta folyamodik a beszélő közösség az idegen szó lefordításához vagy új hazai szó alkotásához. Persze ez nem mindig sikerül. Míg a *higany* meghonosodott, a *delejt* kiszorította a *mágnes*; a magyar nyelvet beszélők legnagyobb része már nem is tudja, hogy valamikor *éleny*, *légeny* szóval próbálták visszaadni a *oxigén* és *nitrogén* fogalmát. Furcsa az is, hogy a *kapitalizmus* szónak többé-kevésbé használt szinoníma-párja a *tőkésrend*, viszont az *imperializmus*, *szocializmus*, *kommunizmus* szavaknak nincs „magyar” megfelelőjük, ha valaha próbálkoztak is ilyen szavak gyártásával.

Mindezekből világosan következik, hogy a nyelvet nem a kölcsönszók fenyegetik, hiszen azok anyanyelvi szavakká váltak, ha nem is használhatók azonos mértékben a nyelv mindenki stílusrétegében.

Nem a kölcsönszóktól féltém a nyelvet (tízezrével találhatók nemzetközi szavak minden fejlett nyelvben), hanem a fölösleges idegen szavaktól és főleg a népi köntösbe bújt idegen szerkezetektől, melyek beeszik magukat az emberek nyelvi szokásaiba, rontják a nyelvérzéket, aláaknazzák az egész nyelvi rendszert. Sokan nem *taxiba ülnek*, hanem *taxit vesznek*, nem *telefonálnak*, hanem *adnak egy telefont*, nem *felszólalnak*, hanem *szót vesznek*. Nem változtatna e szerkezetek idegen voltán az sem, ha *taxi* helyett *bérautót*, *telefon* helyett *távbeszélőt* mondanánk.

A példák arra figyelmeztetnek, hogy a valahol — a nyelvtanulás és nyelvhasználat szintjén — egymás közelébe kerülő nyelvi rendszerek gyakran nem kívánatos módon hatnak egymásra.

És itt jutunk el a dolgok lényegéhez, a *kétnyelvűséghez* (kétnyelvűséget mondunk, de ide értendő a *többszínűség* is, hiszen elég sokan vannak a világon, akik anyanyelvükön kívül 2—3, sőt még több nyelvet ismernek).

A kétnyelvűség azt jelenti, hogy ugyanazon a helyen (a beszélő egyén tudatában) két nyelvi rendszer találkozik. Megtörténhetik, hogy e két nyelvi rendszer egymás mellett, párhuzamosan és nem keverten helyezkedik el, de az is előfordul, hogy egymással szorosan összefonódva, egymást feltételezve, egymásra hatva léteznek. A kétnyelvűség létrejötté, fajai, fejlődési szakaszai mind társadalmi meg-

határozottságúak. Ott, ahol a népek—nemzetek között gazdasági, tudományos, művelődési kapcsolatok jönnek létre, és különösen ott, ahol két különböző nyelvet beszélő nép, népcsoport él egymás mellett, vagy éppen együtt, keverten, létrejönnek a kétnyelvűség társadalmi feltételei. A kétnyelvűség hasznát felesleges bizonyítani, de ne feledjük, hogy nyilvánvaló előnyei, egyéni és társadalmi hasznossága az ellenkezőjébe is átszaphat, így szegényítheti bizonyos fokig az anyanyelvet. Ha sikerül megfelelő határok között tartani, akkor pozitív jelenség, ám másképp minősül, amikor a második nyelv kiszorítja az anyanyelvet. A kétnyelvűség mindig az egyénben van jelen, és csak átvitt értelemben beszélünk kétnyelvű közösségről, kétnyelvű helységről, vidékről. Egy vegyes lakosságú község vagy város csak akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha minden egyes lakosa ismeri-használja többé-kevésbé a másik közösség nyelvét.

Minthogy a kétnyelvűségre jellemző összes folyamatok, jelenségek az egyénben mennek végbe, a kétnyelvűség elsősorban pszicholingvisztikai jelenség. Pszichológusok és nyelvészek vitatták-vizsgálták a kétnyelvű egyének értelmi képességét, elsősorban azt, hogy nem hat-e negatív módon a kétnyelvűség a szellemi teljesítményre. Az eredmények ellentmondóak; a kísérleteket már eleve úgy indították meg és úgy folytatták le, hogy az eredmények alátámasszák az ehhez vagy ahhoz az irányzathoz tartozó kutatók előre kialakított nézetét. Általában úgy tűnik, hogy a két vagy több nyelv párhuzamos tudása és a szellemi teljesítmény között nincs szoros összefüggés. Világos viszont az, hogy az anyanyelven könnyebben és mélyebben rögzítődnek az új ismeretek, mint a még nem eléggé ismert második nyelven. A második nyelv tökéletes elsajátítása után az egyén nagyjából egyforma könnyedséggel végzi az intellektuális műveleteket, kisebb ingadozásokkal aszerint, hogy gyakorlati tevékenységében melyik nyelvet használja gyakrabban.

Ugyancsak égető kérdés annak megválaszolása, melyik az az életkor, amelyben károsodás nélkül megkezdhető más nyelv tanulása, azaz várjunk-e az anyanyelvi rendszer tökéletes kiforrásáig, vagy már előbb megkezdhetjük a gyermek vagy az ifjú idegen nyelven való oktatását. Erre a kérdésre is egymással homlokegyenest ellenkező válaszok hangzottak el. Döntés még nem született; talán általános értékű és érvényű szabály nincs is. Sok minden függ attól a módtól, ahogy az egyén a másik nyelvet tanulja, ahogy a két nyelv a tudatban elraktározódik, azoktól a módszerektől, amelyek segítségével az idegen nyelvet oktatják. Mégis ajánlatosnak látszik várni más nyelv tanításával addig, amíg ki nem alakul teljesen az anyanyelvi fonéma- és nyelvtani rendszer.

A nyelvtanulásban ismét szemünkbe ötlük a belső és külső tényezők szoros összefonódása. Belső tényezőnek számít elsősorban a két nyelv strukturális hasonlósága vagy különbsége. Több nyelvész megfigyelte, hogy az anyanyelvi rendszertől nagyon elütő idegen nyelvi szerkezetek sokkal nehezebben, sokkal *lassabban* sajátíthatók el, de sokkal *jobban* elsajátíthatók, mint azok, amelyek sok hasonlóságot mutatnak az anyanyelvvvel. Ez utóbbiak a nyelvtanulás kezdeti szakaszában valóban megkönnyítik a munkát, de később a tökéletes nyelvtudás megszerzésének súlyos akadályává válnak.

Azt, hogy a kétnyelvűség milyen jelleget ölt, milyen kihatással van a beszélő egyének nyelvi és értelmi teljesítményére, hogyan alakul a kétnyelvű közösség sorsa, azaz megmarad-e, megőrzi-e nyelvét, nemzeti sajátosságait, azt a külső tényezők döntenek el. Nem nyelvi természetű tényezők határozzák meg, hogy az együttélő két nyelv közül melyik marad meg és melyik hal el, vagy mind a kettő használatban marad-e. Itt már a szociolingvisztika területén járunk. Nem a román és a magyar nyelv szerkezetéből adódott, hogy egyes községek idővel elrománosod-

tak, mások idővel elmagyarosodtak, vagy egyesek, mint a Dés melletti Felőr, megjárták mind a két utat.

A szaktudomány beszél földrajzi, népességi, kulturális, katonai, vallási, lelki, politikai, gazdasági tényezőkről, s mint ahogy ez természetes is, ezek a tényezők nem külön-külön hatnak, hanem együtt, egymás hatását erősítik vagy gyengítik, újabb és újabb, pontosan soha nem ismétlődő képleteket hoznak létre. Gyakran — egyenlő művelődési-gazdasági helyzet esetén — a számbeli fölény a döntő, máskor a katonai-politikai; döntő lehet itt-ott a műveltség színvonala, máskor az, hogy kinek a kezében van a gazdasági hatalom. Nem közömbös a foglalkozás sem. A kereskedő, az iparos, a tisztviselő előbb válik kétnyelvűvé, mint a saját földjén gazdálkodó és többé-kevésbé önellátó földműves. Ugyancsak nem közömbös a vallás. Az Amerikába szakadt hollandusok közül a protestánsok tovább megőrizték nyelvüket (a szertartások nyelve a holland), mint a katolikusok. Vannak Svájcban vidékek, ahol a francia ajkú katolikus férfiak nem a szomszédos protestáns francia faluból házasodnak, hanem egy távolabbi katolikus német faluból. Ez nyilván erős nyelvi keveredést idéz elő.

Külön kell szólnunk a politikai tényezőről, az illető ország nyelvpolitikájáról, amely jórészt azonosítható a nemzeti-nemzetiségi politikával. Természetes, hogy egynyelvű országban csak a határvidékeken alakulhat ki népi érintkezésem alapuló kétnyelvűség. Az iskolai oktatás keretében kifejlődhet bizonyos fokú kulturális kétnyelvűség, amely vagy egy szűk társadalmi réteg kiváltsága marad, vagy a nagy tömegekhez is eljut, attól függően, hogy az oktatás, az iskolarendszer milyen politikai hatalom irányítása alatt áll. Ugyancsak az államközi kulturális, tudományos, gazdasági kapcsolatok jellege határozza meg, hogy melyik idegen nyelvet milyen óraszámokban tanítják az iskolában.

Sokkal bonyolultabb, sokkal kényesebb problémákat vet fel az olyan állam, amelyben az államalkotó többségi nemzet tagjain kívül kisebb nemzetek vagy nemzetiségek élnek. A franciák sokat panaszkodtak, hogy Kanada francia lakta tartományaiiban nincsenek biztosítva a legelemibb jogok a francia nyelv szabad használatára, de „megfeledeztek” arról, hogy Franciaországban nemzetiségi státútumot adjanak a provanszál, breton és baszk lakosságnak. Ismeretesek az elmúlt években lezajlott, sokszor véres összecsapások a belgiumi vallon és flamand lakosság között, mivel ez utóbbiak teljes nyelvhasználati szabadságot követeltek.

Svájcban a szövetségi állam kialakulása óta teljes egyenlőség jött létre a német, olasz, francia nyelvű közösségek között, sőt a viszonylag kis számú rétoromán közösség tagjai számára is biztosítva van az anyanyelv szabad használata. Mindnyájan a svájci nemzet egyenlő tagjai. A belső szükségletek természetes következményeképpen minden svájci állampolgár két- vagy háromnyelvű. A teljes nyelvi egyenlőség ellenére még itt is megemlítendő, hogy az iparilag legfejlettebb németlakta vidék és így a német nyelv is némi előnyre tett szert. Az pedig természetes, hogy a rétoromán lakosság nem-földművelő rétege szinte könnyebben és gyakrabban beszéli az olasz, francia és német nyelvet, mint a sajátját, viszont az olasz, német és francia nyelvű svájciak csak elvétve ismerik a rétoromán nyelvet.

A szocializmus győzelme 14 országban meghozta a társadalmi, gazdasági, politikai egyenlőséggel együtt a nemzeti-nemzetiségi kérdés marxi—lenini megoldását, így a nyelvi problémákat is.

Hazánk területén évszázadok óta együtt élnek románok, magyarok, németek (szászok, svábok), szerbek, bolgárok, szlovákok, ukránok, oroszok (lipovének), törökök, tatárok (a zsidók sajátos helyzetben vannak, mert sem területi, sem nyelvi egységet nem alkotnak). A romániai nemzetiségek napi tevékenységükben általá-

ban anyanyelvüket használják, de ismerik, egyre többen és egyre jobban, a többségi román nemzet nyelvét is. Ez nemcsak hazafias kötelességük, hanem elsősorban egyéni szükségletük is, az alkotó munkába való beilleszkedésük alapvető feltétele.

A hazai magyarság a Székelyföld nagy részének kompakt földművelő magyar lakosságát és az északnyugati peremvidék magyar lakosságát kivéve általában kétnyelvű. Kétnyelvűségük foka természetesen igen különböző. Találunk olyanokat, akik értik a román szót, de nem beszélnek a nyelvet (passzív fokú kétnyelvűség), vannak olyanok, akik a nyelvet kezdő, közepes, haladó fokon beszélnek; vannak végül olyan személyek is — és számuk egyre nő —, akik a román nyelvet kitűnően ismerik (teljes kétnyelvűség).

Egyesek a román nyelvet az iskolában sajátították el. Ezek, ha nem kerülnek megfelelő nyelvi környezetbe, visszasüllyednek a passzív kétnyelvűség szintjére; román nyelvi környezetben könnyen eljuthatnak a teljes kétnyelvűség állapotába. Mások a román nyelvet az iskola mellett (előtt és után) környezetükben, mindennapi életükben tanulják meg, nagyjából azonos módon azzal, ahogy anyanyelvüket sajátítják el. Ez a nyelvtanulás *legtermészetesebb* módja: a szükségletek sorrendjében és azok mértékében megtanulnak könnyedén, ösztönösen beszélni. Ennek a spontaneitásnak, előnyei mellett, hátrányai is lehetnek. Igaz, hogy az egyén elsajátíthatja az idiomatikus beszédet, hanglejtést, szószervezeteket, de a tudatosság híján sohasem lehet biztos abban, amit mond, állandóan fenyegeti az a veszély, hogy akár az anyanyelvében, akár a második nyelvben olyan interferenciák jönnék létre, amelyek érthetlenné vagy éppenséggel nevetségessé teszik beszédét. Ismét csak a jóval előbb említett tükörszervezetekre hivatkozom. Álljon itt mutatóban, elrettentő példának, egy román és egy magyar torzszülött: *pui smucit* (a *rántott csirke* szószzerinti fordítása) és a *virág a fülnek*, ami a „semmisség“ jelentésű román *floare la ureche* szolgai fordítása. Nem tudni pontosan, hogy a román *lemn szó* „élőfa“ jelentése az erdélyi-körösvidéki román nyelvjárásokban a románul gyengén tudó magyarok vagy a magyarul igen jól tudó románok ajkán született-e meg.

A kétnyelvűség lehet egyoldalú vagy kölcsönös. Ott, ahol apró közösség vagy éppen egyedülálló egyén él idegen nyelvi környezetben, valószínűtlen, még ha az állam támogatja is, hogy kétoldalú kétnyelvűség jöjjön létre. Jelentős, sokszor döntő tényező tehát a *számarány*. Két viszonylagos egyensúlyban lévő közösség tagjai között kölcsönös (kétoldalú) kétnyelvűség alakul ki. Az egyensúlyt a társadalmi tényezők „játéka“ biztosítja. A beszélők kölcsönösen ismerik egymás nyelvét, és egyszer az egyik, máskor a másik nyelvet használják aszerint, hogy melyik beszélőpartner „bírja“ jobban a másik nyelvét. Azokon a részeken, ahol románok és magyarok vegyesen élnek (akár egyazon helységben, akár úgy, hogy a szomszéd falu vagy község lakói a másik nyelven beszélnek), általában a kétoldalú kétnyelvűség van jelen. Korántsem állítom, hogy ez mindenütt így van, azt sem, hogy az A és a B közösség minden tagja a kétnyelvűség ugyanazon a színvonalán található. Különös megoszlás tapasztalható az életkor és a nemek vonatkozásában. Gyakoribb a kétnyelvűség a férfiaknál, mint a nőknél, bár ez a különbség ma nálunk eltűnőfélben van, mivel a nők is egyre inkább részt vesznek a közösség életében, és iskolázottságuk is egyenlő a férfiakéval. A nemzedékek különbségei sokkal nyilvánvalóbbak. Az idősebb, 60 éven felüli magyarok román nyelvtudása csekély, a középkorúaké jó (elég nagy ingadozással a kezdő és haladó fok között), a fiataloké széles skálán mozog: náluk a népi érintkezéssel alapuló kétnyelvűségre erősen rányomja bélyegét az iskola. A román lakosságnál éppen fordított a helyzet. Az idősebb férfiak jól beszélnek a magyar nyelvet, sokan közülük magyar iskolába jártak, a

középkorúak ismerik a nyelvet, de kétnyelvűségük tisztára „népi“, írni-olvasni nem tudnak magyarul, de a mindennapi élet konkrét ügyeiben elég jól eligazodnak. Az iskoláskorú fiatalok vagy egyáltalán nem tudnak magyarul, vagy már csak a passzív szintet érik el.

Nagy általánosságban tehát az a tendencia mutatkozik, hogy a románok kétnyelvűsége csökken, a magyaroké növekszik. Néhány évtized múlva a most még elterjedtebb kölcsönös kétnyelvűség átadja helyét az egyoldalúnak, hacsak a mindennapi élet szükségletei, az együttélés ténye nem bizonyítja be a vegyes lakosú helységek román lakóinak a magyarul értés-tudás gyakorlati hasznát.

Mi történik a teljes kétnyelvűség elérése után? Ott, ahol az anyanyelvi közösség elég erős, ahol nem csökkenő intenzitással folyik az anyanyelv tanítása-ápolása, a kultúra (és a hagyományos népi műveltség) anyanyelvi művelése, ahol tovább él a vágy, hogy megőrizzék és továbbadják, veszteség nélkül, az anyanyelvet, ott a kétnyelvűség évszázadokig fennmarad. Ez a mélységesen demokratikus és emberséges eszme vezérli a szocialista Románia nemzetiségi politikáját. Bizonyíték erre az a sok gyakorlati intézkedés, amely alkotmányunk szellemében biztosítani hivatott a romániai együttélő nemzetiségek minden irányú szabad fejlődését. Lemorzsolódás azonban, ha kisebb mértékben is, mindig lesz. Gondolok elsősorban a tiszta román környezetben megállapodott egyénre (szakmunkásra, mérnökre, technikusra, agronómusra, tudományos kutatóra), aki, ha nem is felejt el visszavonhatatlanul anyanyelvét, egyáltalán nem gyakorolja; gyermekei-utódai már csak a környezet nyelvét ismerik, használják, és semmi előnyük nem származik abból, ha az apa vagy az anya nyelvét is megtanulják.

Gondolok másodsorban a vegyes házasságok szülte helyzetre. A vegyes családokban, még akkor is, ha a két nyelv között nem tesznek semmi lényeges különbséget, vagyis ha kölcsönös megegyezéssel az apa az A, az anya a B nyelven szól is gyermekeihez, a gyermek megtanulja — nagyjából — mind a két nyelvet, de érzelmileg mégis az egyiket részesíti előnyben, szívesebben beszél. Óvodás, iskolás korban aztán az érzelmi hozzáállást felváltja a hasznosság elve; egyre inkább azt a nyelvet használja, amelynek a segítségével jobban érvényesül. Ha román iskolába adják (gyakori ez még a tiszta magyar családok esetében is), az általános műveltség alapjait már csak román nyelven sajátítja el; anyanyelvének használati köre egyre jobban összezsugorodik, és ha a család nem foglalkozik vele, már nem képes a kultúra-hordozó szerep betöltésére.

Az anyanyelv mindenütt megmarad, ahol kellő gondot fordítanak művelésére, ébrentartására, állandó felújítására. Hasznos is, jó is a rádió és televízió anyanyelvi adása, még jobb a sok jó újság, folyóirat és könyv, de a leghasznosabb, a legjobb a családdal összefogott iskola. A gyermek állandó biztatást, ösztönzést kap otthonról, az iskola pedig tudományos rendszerességgel műveli-terjeszti a kultúrát, a tudományt, a gyermek anyanyelvén kapja meg mindazt, amit az emberiség évezredek óta megismert, megvalósított, megtanulja azt is, amivel a saját nemzetisége járult hozzá az egyetemes emberi műveltséghez, tudományossághoz.

Minden embernek szabadon kell megválasztania azt a nyelvet, amelyen tanulni akar. Nincs kedve anyanyelvén tanulni, vagy a szülő dönt így bizonyos megfontolásokból? Joga van hozzá. Nem magánügy azonban, milyen mértékben sikerül a közösségnek biztosítania azt, hogy az egyén ne felejtse el anyanyelvét, hogy maga és az utódai még évszázadokig kétnyelvűek maradhassanak.

Az ellentétes osztályokra osztott társadalomra vonatkoztatva gyakran elhangzott az a nézet, hogy a kétnyelvűség az elnemzetietlenedés előszobája, hogy a kétnyelvűség előbb-utóbb az anyanyelv elhagyásához vezet. Ez a múltból leszűrt kegyetlen tanulság nem törvény, nem kötelező minden társadalomra. A szocialista államban nem azt kéri a párt, a kormány, hogy a nemzetiségek mondjanak le nyelvükről, hagyományaikról, nemzeti sajátosságaikról, hanem éppen ellenkezőleg: minden feltételt biztosít, hogy szabadon virágozzék, növekedjék a szocialista kultúra minden nyelven, hogy minden haladó nemzeti-népi hagyomány és sajátosság szervesen beépüljön a közös haza szellemi életébe. A kétnyelvűségre viszont nagy szükség van. Éppen a nemzetiségi dolgozók egyéni és közösségi érdeke kívánja-követeli, hogy mindenikük alaposan elsajátítsa, anyanyelve feladása nélkül, az összes állampolgárok közötti gondolat-cserét lehetővé tevő román nyelvet.

Lőrincz Gyula: Dózsa (III)

Vadmadár

„Virág, tudjad, téled el kell mennem,
És teíretted kell gyászba öltözmem.“

*Böjtös éjszaka után böjtös nap virrad
Fegyelmezd magad cipelned kell tovább
árnyékodat meg ne csörrenjen mint a
rabok roncsolt lábán a lánc vigyázz
különben nem kímélnék a normálisok
nem mindenkinek telik külön szenvedésre
s külön öröme könnyebb befizetni
kisautóra vagy luxuslakásra*

*birkóznak a lelkiismeretek
szülők szorongva aprópénzzel
vásárolnának lányuknak világot
friss portékát mindegy mivel hizlalták
szakácskönyv szerint sózzuk főzzük
meglásd leányom nem is olyan rágós
ha ízlik kapsz hozzá vasárnapot
szolid séta csevegés húsleves
úszkálnak benne aranykarikák
nem kell annyit bámulni Napot Holdat
még csavargásra csábít mint az ószerest*

*„Zöld erdőben,
Sík mezőben
Sétál egy madár,
Kék a lába, zöld a szárnya,
Jaj, be gyönyörűen jár!
Engem hiva útitársnak,
El is mégyek már.“*

*hess átkozott vadmadár
jaj mekkora szelet csap szárnya
zárjátok be az ajtót ablakot
egy percig hagytuk magára szegény lányt
s fekete haja látjátok feleim
félelmetes ahogy felborzolódtok
mintha repülni készülne maga is
kötözzétek meg kötelesség-kötéllel*

félelemfarkú-füvel
s tilalom-tűjével
tűzzétek hátra haragos haját

II

*„Verje meg az Isten,
Ki miatt lött nekem
Tetőled elválásom;
Az magas mennyégből
Soha az Istentől
Aldás reá ne szálljon;
De tégedet, szívem,
Hozzám hűségedben
Sok ideig megtartson.“*

*el lehet taposni egy bogarat
százlábút is egyetlen mozdulattal
de a szerelem a négykarú szerelem
túlél mindent
vaklármát vakütéseket
százados szavak szívós taposását
előítélet toporzékolását
tragédiákról tudó templomajtó
teremtő erő éke tisztasága
mást is örökölték a múlttól itt mint
magánakvaló mérges mozsárágyút
mint tájszólásos törpe tilalomfát
holvoltholnemvolt ünnepek után
így harangoztak hétfőtől halálíg
de mit takarnak még a temetők
kaparjuk ki a koporsókból
a megölt boldogságok szégyenét
ne az akasztott nagyanyák miatt
szégyenkezzünk hanem a kiakadt
nyakcsigolyájú csontvázak csendjéért
a csonka létért tiltott csókokért.*

III

*„Szeress rózsám, csak lögyön szép,
Ha szenvedsz is, hadd lögyön métt.“*

*emlékezz egy csenevész csalánra
három sírástól-sós-éjszakára
állomások álnok árvaságba-
űző álmot-füstölő szagára
összezúzódnál ha mégis másba
menekülnél nem a zuhanásba
ki életét szerelembe ássa
többre született mint meghalásra.*

A JELENTÉSTAN MÚLTJA ÉS JELENE

AVAGY A JELENTÉSTAN JELENE

A nyelvészeti gondolkodásban a legutóbbi évtizedekben végbement átalakulás szerves része az egyetemes tudományos gondolkodás fejlődési folyamatának. A nyelv mint jelek rendszere s a nyelvtudomány mint eme rendszert tanulmányozó diszciplína a maga mégoly szerteágazó problematikájával is csak részterülete — igaz, a legfontosabb része — egy átfogóbb, általánosabb diszciplínának, a jelek mibenlétét, funkcióját vizsgáló tudománynak: a *szemiotikának* (jeltan). De bármilyen természetű jelek segítségével is történjék az emberek közötti érintkezés, a kommunikáció csak abban az esetben lehet hatékony, ha az érintkezés eszközei — a nyelvi vagy más természetű jelek — az adó és a vevő számára is ugyanazt *jelentik*, ha tehát az érzékszerveinkkel felfogható jelzések *jelentéssel* „terheltek“.

Bármilyen természetű jelnek elengedhetetlen velejárója tehát a *jelentés*; e nélkül lehetetlen mindenféle kommunikáció. A különböző természetű jelek hierarchiájában első helyen a nyelvi jelek állnak; az emberi társadalom mai fejlettségi fokán, de még az egészen primitív emberi közösségekben is, ameddig csak időben vissza tudunk menni, a *hangnyelv*, tehát a nyelvi jelekkel történő érintkezés volt és maradt az emberi kommunikáció *alapvető* formája. Minden másfajta jelalkotás a nyelvi jelekhez viszonyítva csak *másodlagos* folyamat, a nem nyelvi jelek csak a nyelvi jelekhez viszonyítva jelentik azt, amit jelentenek (Adam Schaff: *Bevezetés a szemantikába*. Budapest, 1967. 146). Innen a nyelvi jel sajátossága, *elsődlegessége* és a jelentésnek mint a nyelvi jel szerves tartozékának a fontossága a nyelvészeti kutatásokban.

Terminológiai kérdések.

A jelentéstani kutatások problematikájának fejlődése

A jelentéstan először K. Reisig *Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft* (Leipzig, 1839) című munkájában *szemasziológia* néven szerepel a nyelvten önálló részeként; másik úttörőjének Michel Bréal, a nagy francia nyelvészttartják, aki *Essai de sémantique, Science des significations* (Paris, 1904) című művében a jelentéstant *szemantikának* — a jelentések tudományának — nevezi. Napjainkban általában ezt a két idegen műszót használják a jelentéstan megnevezésére. A szakemberek közül sokan célszerűbbnek tartják a *szemasziológia* elnevezést, mivel ez jobban megőrizte műszó jellegét, mint a *szemantika*. Ez utóbbi részben elveszítette a szűkebb értelemben vett terminus technicus jellegét, és általában mindenfajta „jelentés“ szinonimájává vált, részben pedig ezzel a műszóval jelölik a filozófiai irodalomban a különböző szemantikai irányzatokat is. A magyar nyelvtudományi szakirodalomban általában a nyelvi jelek, a nyelvi elemek „jelentéséről“ szoktunk beszélni, de előfordul a *szemantika* műszó használata is. Hogy ez a kifejezés „jelentés“ vagy „jelentéstan“ értelemben használatos-e, azt könnyen megállapíthatjuk a szövegösszefüggésből.

A jelentéstani kutatások egészen a XX. század elejéig majdnem kizárólagosan a jelentésváltozások osztályozása alapelveinek és típusainak megállapítására szorítottak. Az osztályozás szempontjai általában a kor filozófiai irányzataitól függetlenül változtak; a logikai irányzatot felváltja a lélektani irányzat, majd ezeket kiegészíti A. Meillet (1866—1936) társadalmi szempontja. A nagy francia nyelvész a jelentésváltozások magyarázatában számol a nyelvi, történeti és társadalmi okokkal, sőt ebben az összefüggésben nem elhanyagolható tényezőként vizsgálunk kell a fiziológiai mozzanatokot is. Mindez arra enged következtetni, hogy az egyes konkrét szavak jelentésváltozását a legtöbb esetben nem lehet csak egyetlen okra visszavezetni; egyetlen szó jelentésváltozásában közrejátszhatnak logikai, lélektani, társadalmi és nyelvi tényezők egyaránt.

Ebből a rövid, vázlatos felsorolásból is kitűnik, hogy a XIX. század jelentés-tanának — mintegy Ferdinand de Saussure *Cours de linguistique générale* (Paris, 1916) című művének a megjelenéséig — nem az a fő jellegzetessége, hogy a jelentések tanulmányozásával foglalkozik, hanem az, hogy a jelentések történetét, a jelentésváltozások okait és lefolyásuk módját kutatja. A történeti nyelvészet minden nyelvi tényt az erősen egyoldalúan értelmezett „historizmus“ (történetiség) reflektorfényébe állít, s ennek túlzott hangsúlyozása a nyelvi jelenségek tanulmányozásában a kutatók előtt mintegy elfedte a nyelv *rendszerbeli* vonatkozásait. Viszont a jelentésnek is, mint akármely más nyelvi jelenségnek, megvan a maga rendszerbeli vonatkozása. A nyelv rendszerszerűsége elvének előtérbe állítása, a leíró szempont fokozottabb érvényesítése a nyelvészeti kutatómunkában előmozdította a jelentéstani vizsgálatokban is a szinkrón jellegű kutatásokat, bár ezen a területen nem születtek olyan látványos eredmények, mint a nyelvtudomány többi ágában.

A leíró szempontú jelentéstani vizsgálatok a két világháború közötti időszakban, és részben a második világháborút követő években, legtöbbször az adott nyelv szókincsének, „jelentéseinek“ felleltározására szorítottak (a fogalmi körök alapján rendszerezett ún. „ideológiai“, valamint szinonima- és értelmező szótárak). A jelentés elszigetelt vizsgálata ellen irányultak azok a német hagyományból táplálkozó, az első világháborút követő években megindult szemantikai kutatások is, amelyek Leo Weisgerber, Jost Trier, Porzig és mások tevékenységében csúcsondultak ki (az ún. szemantikai mező vizsgálatáról van szó, és a nyelv rendszerének, általában a kontextusnak a jelentésre gyakorolt hatását tanulmányozták).

A nyelvi jel fogalma

Noha a szó és az általa ábrázolt valóság viszonyára vonatkozó megállapítások egyike-másika egészen az ókori görög filozófusokig vezethető vissza, ennek ellenére a jelentés lényegét vizsgáló egzaktabb és módszeresebb kutatások csak napjainkban váltak az általános nyelvelmélet sarkalatos kérdéseivé.

A nyelvi jel lényegére irányuló kutatások viszonylag újkeletűek, de a fogalom maga már Arisztotelész munkáiban is felbukkan; a középkori skolasztikus filozófusok nem egy tekintetben értékes megállapításokkal gazdagították a jelre vonatkozó ismereteinket. A „jel“, a „szimbólum“ fogalma a XIX. század folyamán is — különböző interpretálásban — elég gyakran előfordul a nyelvészeti és a nyelvfilozófiai értekezésekben. Wilhelm von Humboldt, az általános nyelvészet és a nyelvfilozófia megalapítója, már 1820-ban megkülönbözteti a nyelvet mint visszatükrözést a nyelvtől „mint a jelek rendszerétől“. Az első olyan nyelvész azonban, aki a nyelvtudo-

mány történetében elméletének sarkalatos pontjává növesztette a nyelvi jel fogalmát, és a nyelvtudomány státusát is a nyelvi jel fogalmából kiindulva próbálta meghatározni a tudományok rendszerében, Ferdinand de Saussure volt.

A svájci nyelvtudós felfogásában (*Cours de linguistique générale*. Paris, 1916 — *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest, 1967) a nyelvi jel *pszichikai egész*, amelynek két oldala van: a hangkép és a fogalom; az előbbi a *signifiant* (jelölő), az utóbbi pedig a *signifié* (jelölt). A nyelvi jel tehát a *signifiant* és a *signifié* sajátos kombinációja, a *jelentés* pedig a hangkép és a fogalom e kétoldalú viszonya. Saussure maga is erőteljesen hangsúlyozza a hangalak és a fogalom megbonthatatlan egységét. A gondolatnak (fogalomnak) és a hangnak a nyelvben fennálló viszonyáról, mutatis mutandis a jelölt és a jelölő egységéről a következőket mondja: „A nyelvet papírlaphoz is lehet még hasonlítani: a gondolat az előlapja (recto), a hang pedig a hátlapja (verso); az előlapot nem lehet anélkül szétvágni, hogy ugyanakkor a hátlapját is szét ne vágjuk. Ugyanígy van a nyelvben is: sem a hangot nem lehet a gondolatától elválasztani, sem a gondolatot a hangtól; ezt az elválasztást csak absztrakció útján lehetne végrehajtani, amelynek az lenne az eredménye, hogy vagy tiszta pszichológiát, vagy tiszta fonológiát művelnénk“ (Ferdinand de Saussure: *Bevezetés...*, 145). Vagy: „Egy hangsor csak akkor nyelvi természetű, ha egy fogalom hordozója; önmagában véve csak fiziológiai vizsgálat tárgya lehet“ (i.m. 133), mint ahogy az ellenkezője is igaz: „...egy jelentés, egy funkció... csak akkor létezik, ha van valamiféle materiális alapja“ (i.m. 174).

Világos, logikus fogalmazás! S a saussure-i elméletnek mégis éppen a jelkoncepció az egyik legebevezetőbb pontja. Vajon miért? De talán adjuk át a szót megint magának a legilletékesebbnek: „A nyelvi jel nem egy dolgot és egy nevet, hanem egy fogalmat és egy hangképet egyesít. Ez utóbbi nem a materiális hang, vagyis kizárólag fizikai valami, hanem ennek a hangnak a pszichikai lenyomata, annak az ábrázolása, amit érzékszerveink tanúságként adnak róla... Mi a fogalom és hangkép kombinációját *jelnek* nevezzük...“ (i.m. 91—92).

Talán ebből a rövid idézetből is kiderül, hol kell keresnünk a saussure-i jelkoncepció sebezhető pontját. A neves nyelvtudós a hangalak pszichikai lenyomatáról beszél, nála a hangsor nem „materiális realitás“, hiányzik belőle az a jellemző vonás, „ami a kommunikatív funkciót lehetővé teszi, ez pedig a jel érzékszervekkel (hallás, látás) felfogható anyagi volta“ (Kovács Ferenc: *Nyelvi struktúrák, nyelvi törvények*. Budapest, 1970. 31). Ebből a felfogásból ered a jelkoncepció pszichologizmusa, ami később heves bírálatok célpontja lett. Persze, a saussure-i nyelvi jeltől — a különböző interpretációkban — fokozatosan eltűnt a nyelvi jel másik alkotórésze is: a fogalom (concept).

Gombocz Zoltán *Jelentés*tanában (Pécs, 1926) — a lélektani jelleg kidomborítására — a szójelről mint a hangkép és a képzet, illetve a képzetkomplexumok kapcsolatáról beszél. Majd a nyelvi jel önkényességének (a hangalak és a jelentés közt nincs szerves kapcsolat, a kettő egysége csupán társadalmi konvenció eredménye) túlhangsúlyozása azzal a káros következménnyel járt, hogy a jel és a jelölt valóság viszonyát „csupán önkényes társadalmi megállapodás (konvenció) szintjére szállította le“ (Kovács i.m. 32—33), és bizonyos áttételekkel ez a felfogás tagadta vagy legalábbis periferikus kérdésként kezelte a nyelvi jel szerepét az objektív valóság gondolati tükrözésében.

A nyelvi jel önkényes jellegének túlzott előtérbe állítása más, nem kívánatos következményekkel is járt; a jelölőnek és a jelöltnek pusztán társadalmi konvención alapuló egysége logikusan elvezet — mint ahogyan el is vezette e felfogás híveit — a nyelvi jelnek a hangsorral, a hangalakokkal való azonosításához, mivel

a hangsor jelenti a konkrétumot, az egyedüli „materiális“ fogódzót, s így — a Saussure-i hasonlatnál maradván — a papírszelet előlapja (recto), „a gondolat“, kívülreked a jel fogalmán. A nyelvi jelnek mint a nyelvi rendszer leglényegesebb összetevőjének a tisztázására 1959 szeptemberében Erfurtban az NDK nyelvészei nemzetközi szimpozionot szerveztek, de a jelinterpretációkban mutatkozó véleménykülönbségeket nem sikerült közös nevezőre hozniuk. Különösen a *jel—jelentés* viszonyának kérdésében mutatkoztak lényeges eltérések, véleménykülönbségek; ezen lényegében az 1964-ben tartott második nemzetközi szimpozion sem tudott enyhíteni.

Egyszóval: a nyelvi jel és az általa jelölt valóság viszonyának a kérdése továbbra is nyitott kérdés maradt. Az igaz ugyan, hogy a jel lényegét a társadalmi kommunikációban betöltött funkciójában vizsgálták, de ebben az egyetértésben éppen az *a mélyreható különbség* nem domborodik ki, amely a nyelvi jeleket megkülönbözteti a más természetű jelektől, az ti., hogy a nyelvi jelek nem csupán elsődleges eszközei a társadalmi érintkezésnek, hanem egyszersmind alapját is alkotják a kommunikációnak, ami más szavakkal azt jelenti, hogy a nyelvi jelek viszonya az ábrázolt valósághoz lényegesen különbözik a más természetű jelektől.

A nyelvi jelentés mibenléte

A nyelvi jel fogalmának vázaltszerű elemzése során többször utaltunk a nyelvi jelnek az ábrázolt valósághoz való viszonyára, s ilyen esetekben a fogalom, képzet, gondolati tartalom, jelölt — vagy ritkább esetekben a jelentés — műszót használtuk. Anélkül azonban, hogy e megnevezéseket egymással valamilyen formában is azonosítanók, ilyenkor hallgatólagosan mindig a jelentésre gondoltunk, ami csak azt mutatja, hogy a jelentésnek valamilyen formában ezekhez a fogalmakhoz köze van. Ez azt jelenti, hogy a jelentés komplex fogalom, s lényegébe csak úgy sikerül behatolnunk, ha összetevőire bontjuk, ha szerkezetét vizsgáljuk.

Ha a jelentés nyelvi szerepének az elismerésében meg is egyeznek a vélemények, a jelentés mibenlétének, funkciójának, meghatározó jegyeinek tekintetében annál nagyobbak a véleménykülönbségek. Ez érthető, hiszen a jelentéskonceptió kialakítása elválaszthatatlan a kutatónak attól a felfogásától, amelyet filozófiai és ismeretelméleti vonatkozásban képvisel.

Az ún. lélektani irányzat, minthogy a nyelvi jelt pszichikai jelenségnek tekintette, a jelentést csak lélektani tényezőként kezelte. E szerint a jelentés képzet vagy képzettartalom, s mint ilyen, a nyelven kívül esik. Amint láttuk, Saussure-nél is a signifié (a jelölt) képzet. A jelentésnek valóban van köze a képzethez, a hiba azonban ott van, hogy ez a koncepció megreked a megismerésnek egy pontján, szem elől téveszti ennek a lélektani folyamatnak a teljességét, és nem tud mit kezdeni a fogalmi megismeréssel.

E felfogásnak a sebezhető pontjait látva, az amerikai deszkriptív nyelvészet egyik neves egyénisége, Leonard Bloomfield (*Language* című könyve 1933-ban jelent meg) pontosan az ellenkező véletet képviseli (antipszichologizmus). Szerinte a jelentés azonos a jel tárgyával (asztal, könyv, nap stb.), s mint ilyen nem része a nyelvnek. Tehát a jelentés vizsgálatával nem a nyelvtudománynak, hanem más diszciplínáknak kell foglalkozniuk. A neves amerikai nyelvésznek ez a felfogása hosszú évtizedeken át megszabta az amerikai s részben az európai nyelvészeti kutatások irányát, és pozitív eredményei mellett káros következményei is akadtak.

Lényegében a jelentés nyelven kívüliségének a gondolatán alapszik az a felfogás is, amely a jelentést *szabályként* értelmezi, olyan szabályként, „amely elő-

írja a jelek használati módját, és megszabja alkalmazásuk lehetőségét“. Ez a fajta jelentéskonceptió, amelynek a magyar nyelvtudományban — többek között — Antal László volt a hatvanas években egyik következetes képviselője (lásd *A jelentés kérdései. Nyelvtudományi Közlemények*, LXVIII. 1966), több szempontból is kifogásolható (lásd Kovács Ferenc i.m. 44—68). Ha ugyanis a jelentést szabályként értelmezzük, ez azt jelenti, hogy minden jelhez csak egy jelentés, illetőleg minden jelentéshez csak egy jel tartozhat. Ezek szerint a *toll—toll* (a madár tolla és az író toll) például két különböző szó, holott ezt mindenki többjelentésű (poliszemantikus) szónak tartja. Antal László ilyen esetben a denotátumok (jelölt tárgyak) különbözőségével oldja fel az „ellentmondást“: különböző tárgyak, tehát különböző jelek, különböző jelentések. Az ilyenfajta jelentéskonceptió természeténél fogva nem számolhat a jelentés szövegösszefüggésre érzékeny jellegével sem, noha a mindennapi beszédben használt: „*megy* az utcán“ és „*jól megy* neki“ kifejezés *megy* igeje közötti jelentésbeli különbség feltétlenül a szövegösszefüggés számlájára írandó. Ez az operacionalista jelentésfelfogás, mely bizonyos körülmények között hasznos és célszerű (gondoljunk a mesterséges nyelvekre), figyelmen kívül hagyja a nyelvi jel valóságtükröző funkcióját, holott a fogalom, amelyben a valóság jelenségeinek, tárgyainak, történéseinek gondolati tükröződése rögzítődik, szerves kapcsolatban van a jelentéssel. Így a jelentésnek, ha nem is azonosítható a fogalommal, általánosító funkciója, a valóság sajátos tükrözésében játszott szerepe közismert és elfogadott a modern lélektanban és pszicholingvisztikában egyaránt.

A fogalom és a jelentés szoros kapcsolatáról beszéltünk; e két kategória viszonyának helyes értelmezése nem csupán a nyelvtudomány és a lélektan, hanem a logika és az ismeretelmélet, valamint a szociológia „pluridiszciplináris“ problematikája. A jelentést sokan szembeállítják a fogalommal arra a közismert tényre való hivatkozással, hogy a jelentés olykor „szubjektív“ jellegű — így emocionális, esztétikai — mozzanatokat is tartalmaz, szemben a fogalommal, amely emóciómentes, és a valóság egy részének csak a leglényegesebb fogalmi jegyeit foglalja magában, a jelentés pedig a tükrözött valóságnak járulékos jegyeit is tartalmazhatja, s így fogalmi köre szélesebb, mint a fogalomé. Noha itt szembeállításról beszélünk, alapjában véve a fogalom és a jelentés bizonyos „átfedéseiről“, „egybeeséseiről“ van szó, minthogy e felfogás abból az elgondolásból indul ki, hogy a jelentés alapja a fogalom. A nyelvtudományban ez az álláspont szerzett nagyobb népszerűséget. A jelentés = fogalom tétel viszont annál hevesebb vitákat váltott ki, habár az újabb marxista filozófiai irodalomban ez a felfogás is kezd gyökeret verni.

A marxista filozófiának a nyelv és a gondolkodás kölcsönös viszonyáról vallott felfogása fényében a jelentés = fogalom tétel helyessége is — véleményünk szerint — meggyőzően igazolható. „Attól függően — írja Adam Schaff (i.m. 219) a jelentésről, ill. fogalomról —, hogy ezt a nyelvi-gondolati terméket a gondolkodási vagy pedig a nyelvi folyamat oldaláról ragadjuk meg, azaz hogy egyik vagy másik oldalát hangsúlyozzuk, mint fogalom (fogalmi tartalom) vagy mint szójelentés jelenik meg. Más (ugyanilyen típusú) különbség fogalom és jelentés között nincs.“ Vagyis: „nincs nyelvi jelentésen kívüli fogalom, azaz minden fogalom valamilyen nyelvi kifejezés jelentése“ (Kovács Ferenc i.m. 79).

Minthogy a jelentés a valóság gondolati tükrözésének *sajátos* formája, ez feltételezi, hogy a jelentésben nemcsak a valóság elemei, hanem az ezek közötti *viszonyok* is tükröződjenek; az a megállapítás, hogy „jelentésről csak akkor beszélhetünk, ha a név és a hozzá fűződő értelem kölcsönös viszonyára gondoltunk“ (Gombocz: *Jelentéstan*, 33), egy bonyolult, gazdag viszonyhálózatot tételez fel. Innen a jelentésnek *viszonyfogalomként* való értelmezése. E viszonyhálózatnak köz-

ponti, meghatározó eleme az emberek közötti kommunikációs szándék, amely csak az ún. jelhelyzetben realizálódhat, tehát amikor az ember társadalmi-történeti tevékenysége során a valóságról szerzett ismereteit embertársaival közölni akarja. A jelhelyzetből kiindulva a jelentés = viszony, mégpedig: 1. jel és jel között; 2. jel és tárgy között; 3. jel és a tárgyra vonatkozó gondolatok között; 4. jel és az emberi tevékenység között; és 5. az emberek között, akik jelek segítségével értik meg egymást (Schaff i.m. 166).

Természetesen a jelentés-elemek kölcsönös feltételezettségének a felismerése nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a jelentés bonyolult szerkezetéből ezt vagy azt az elemet kiragadva, a többitől elvonatkoztatva vizsgáljuk. Ez gyakran előfordul, és elkerülhetetlen a tudományos kutatómunkában; viszont nem szabad elfelejtenünk, hogy a részvizsgálatok eredményeinek egyoldalú értelmezése, abszolutizálása gyakran a jelenség lényegének az elferdítéséhez vezet. A modern szemantikai irodalomban a kutatók, kisebb-nagyobb árnyalatbeli különbségektől eltekintve, a jel — jelentés viszonyának itt felvázolt tényezőit vizsgálják, a kutatási célnak megfelelően hol az egyik, hol a másik mozzanatot hangsúlyozva erőteljesebben.

A generatív nyelvészet és a jelentéstan

Az ötvenes évek második felében már a strukturalista nyelvészetben is felmerül egy modern szemantikai koncepció kialakításának a követelménye. Valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a gépi fordítással kapcsolatos nyelvészeti problematika, az általános kommunikáció elméleti igényű kidolgozása kedvezően hatott az ezakt jelentéstani stúdiumok fellendülésére.

Az amerikai deszkriptív nyelvészet örökségeként (L. Bloomfield, Z. Harris szemantikaellenességéről van szó) a generatív nyelvészet is eleinte eléggé óvatos álláspontot képviselt a jelentés tekintetében. Noam Chomsky, az új elmélet fő teoretikusa *Syntactic Structures* (The Hague, 1957) című dolgozatában generatív nyelvészetnek első változatát a jelentés mellőzésével dolgozta ki; a szemantikáról csak negatív értelemben beszél. Ebben a felfogásban a döntő fordulatot két amerikai filozófus, J. A. Fodor és J. J. Katz *The Structure of a Semantic Theory* című dolgozata jelenti. Ez az elmélet a Chomsky-féle szintaxis eredményeire épül, és a már bizonyos szabályok alapján generált (produkált) mondatokat próbálja szemantikailag értelmezni (lásd Máthé Jakab: *A generatív nyelvészetéről*. Korunk, 1970. 9.; Szépe György: *Nyelvi funkciók, generatív nyelvészet, népköltészet*. Valóság, 1969. 6).

Egy ilyen elméletnek fel kell fednie a generált mondat esetleges többértelműségét. Péter és János apja elment a városba mondat például több értelmű: *Péter és János apja...*, vagy: *Péter (és János apja)...*, ha a mondat többértelmű, meg kell adnia az értelmezési lehetőségek számát; meg kell állapítania a mondat esetleges szemantikai értelmetlenségét — amelyet a továbbiakban *-gal jelölünk — (*Az asztal szilárd bort iszik „mondat“ ugyan szerkezetileg helyes, de szemantikailag inkompatibilis — össze nem egyeztethető — elemeket fűztünk össze szólanccá), és végül fel kell ismernie a különböző szerkezetű, de azonos jelentésű mondatokat (például: *Pista elutazott a kiállítás megtekintésére és Pista elutazott, hogy a kiállítást megtekintse*). A Katz—Fodor-féle szemantikaelméletet több szempontból kifogásolta egy korán elhunyt másik amerikai nyelvész, Uriel Weinreich (*Explorations in Semantic Theory: Current Trends in Linguistics III*. The Hague, 1966), akinek ötletei hasznosak és előremutatóak.

A szemantikai értelmezést a szintaktikai szerkezet elemein hajtjuk végre, mégpedig úgy, hogy jelentésüket megkülönböztető jegyeikre bontjuk; a főnevek például a következő megkülönböztető jegyekkel szerepelhetnek: [+ Konkrét], [+ Absztrakt], [+ Élő], [+ Élettelen], [+ Ember], [+ Állat] és így tovább. Ha a mondatban egy [+ Konkrét], [+ Tárgy] szemantikai jegyű főnévnek, mondjuk az *asztal* szónak, egy másik szóval való kapcsolódási lehetőségét akarjuk megállapítani, akkor a szóban forgó mondatelem jelentését is összetevőire kell bontanunk, és az ún. *szelekciós szabályok* alapján dönthetjük el, hogy a két szó szemantikailag összekapcsolható-e vagy sem. *Az *asztal szilárd bort iszik* példánk azt mutatja, hogy egymással össze nem egyeztethető elemeket kapcsolunk egymáshoz, azaz a szavak szemantikai jegyei kizárják egymást, s minthogy vétettünk az ún. szelekciós szabályok ellen, mondatunk szemantikailag értelmetlen. Az ilyenfajta szemantikai elemzés is figyelembe veszi a szó jelentését, abból indul ki, de ez az elmélet *mondatközpontú*, mivel a nyelvi megnyilatkozások helyességét a szintaxisra, pontosabban a mondatra támaszkodva próbálja megállapítani. Ezért ennek az elméletnek központi problémája a szintaxis és a szemantika viszonya, amelyről a szakirodalomban egyre több szó esik.

A generatív grammatika kezdeti fázisának kutatásai a szintaxis viszonylagos önállóságának tételét látszottak alátámasztani. A szemantikailag értelmetlen mondat grammatikailag tökéletesen helyes lehet, viszont a tények azt mutatják, hogy a jelentés bizonyos mértékig függ a grammatikai helyességtől, illetőleg a helyesség fokától. A **János utca-val széles megy sapka* szólanc a szavak értelmetlen kombinációja; egy nem megfelelő módon strukturált képződmény nem lehet semmilyen jelentés hordozója sem. Tehát a szemantika ilyen vagy amolyan formában feltételez egy grammatikát, kölcsönhatásban van vele, egy általános nyelvelméletnek szerves, de nem alárendelt része.

Noam Chomsky 1965-ben közzétett dolgozatában (*Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, 1965) a generatív grammatikának három összetevőjéről (szintaktikai, fonológiai és szemantikai komponens) beszél, de a szemantikai és fonológiai összetevőt csak interpretatív jellegűnek tartja. A dolgozat megjelenése utáni kutatások mindinkább azt igazolták, hogy a generatív nyelvelmélet szemantikai komponense, azaz a szemantikai szabályrendszer éppolyan szerves tartozéka a beszélő és a hallgató nyelvismeretének (kompetenciájának), mint a grammatikai. Így a kiindulópont a mondatok generálásában a szemantika lett. Egészen elvont szemantikai, minden nyelvre érvényes egyetemes kategóriákról van szó (mélyszerkezet), amelyeket a következő szinten — az ún. lexikalizáció szintjén — megfelelő nyelvi egységekkel helyettesítenek be, és a szintaktikai szinten bizonyos szabályok segítségével állítják elő a különböző szintaktikai szerkezeteket, melyek végül is fonetikailag realizálódnak. Ez az irányzat talán hívebben tükrözi a gondolat nyelvi burokban történő realizálódásának folyamatát, azzal a megszorítással, hogy a különböző szintek éles elhatárolása is csak a tudományos megismerés szempontjából jogosult.

Az amerikai kutatóktól (a Massachusettsi Műszaki Egyetem kutatóiról van szó) függetlenül egy ehhez hasonló mondatközpontú jelentéseméletet vázolt fel nemrégén Károly Sándor budapesti nyelvész is (*Általános és magyar jelentéstan*. Budapest, 1970). Az ő jelentéstana szintén a generatív nyelvelmélet szellemében fogant koncepció a formalizáltságnak egy viszonylag alacsonyabb szintjén, és azt vizsgálja, hogy a kommunikációs folyamatban egy adott gondolati (szemantikai) tartalom miként ölt testet.

Nem generatív grammatikai ihletésű, de lényeges vonásaiban sok egyezést mutat az említett elképzelésekkel az a jelentésemélet, amelyet a moszkvai nyelvészek (Zsolkovszkij, Melcsuk, Martjemjanov, Apreszjan és mások) egy csoportja

dolgozott ki nemrégiben. A kutatók előtt eredetileg a gépi fordítás szükségletei lebegtek, de elméletük ma már részben önállósult ettől a gyakorlatibb jellegű szemponttól. Kiindulópontjuk ez volt: *egy nyelvet valaki akkor beszél tökéletesen, ha egy gondolati tartalmat minél többféleképpen képes kifejezni*. Ha tehát a szavak jelentéseit jól ismerjük, akkor a nyelvi megnyilatkozások szerkezeti különbségein túl is megállapíthatjuk a szemantikai azonosságot; más szavakkal: felismerhetjük azt, hogy egy és ugyanazon gondolati tartalom különböző kifejezési módjaival állunk szemben. Az egyszer hallott mondatot más alkalommal esetleg nem tudjuk szó szerint idézni, de ugyanazt a gondolati tartalmat más formában tökéletesen reprodukálhatjuk. Amikor tehát a szerkezetükben (külsőleg) eltérő nyelvi megnyilatkozások szemantikai azonosságáról beszélünk, in abstracto feltételezzük egy, a közvetlen érzékelés számára hozzá nem férhető, ún. *szemantikai nyelv* létezését.

Nos, e felfogás szerint a mondatok „generálása“ azt jelenti, hogy egy értelmes mondat megalkotását a *szemantikai* nyelvről a természetes nyelvre való fordításnak (*szintézis*), a mondat megértését pedig a természetes nyelvről a szemantikai nyelvre való fordításnak (*analízis*) foghatjuk fel (lásd J. D. Apreszjan: *A modern strukturális nyelvészet elmélete és módszerei*. Budapest, 1971. 255). A *János gyengélkedik* és *János rosszul érzi magát* mondat nagyjából azonos gondolati tartalmat takar; az *első mondat egy szóval kifejezett gondolati tartalma* a második mondatban három szó között oszlik meg, ami azt jelenti, hogy a szó jelentése nem elemi szemantikai egység, hanem — a molekulákhoz hasonlóan — „atomokra“ oszlik, ezek az összetevők alkotják a szemantikai nyelv szótárának az alapegységeit, s ezeknek az „elemi jelentéseknek“ a meghatározott kombinációja adja a természetes nyelv bizonyos szavának a jelentését. Ezeknek az „elemi jelentéseknek“ a kis száma a lehetséges kombinációk alapján adja a természetes nyelv nagy számú szavainak a jelentését. A természetes nyelvekben is vannak ún. elemi jelentések: *nem*, *kezd*, *okoz* és így tovább, amelyek segítségével meghatározhatjuk több más magyar szónak is a jelentését. Például: *megfoszt* — ’rábír vkit, hogy megváljék vmitől’; *szerez* — ’kezd birtokolni’; *elveszít* — ’megszűnik birtokolni’. Nos, ilyen-szerű eljárás során — persze itt csak egy-két mozzanatot ragadtuk ki az elméletnek — pontos leírását lehet adni az értelmes mondatok létrehozásának és megértésének.

Hazai viszonylatban az egzaktabb igényű szemantikai kutatások főleg a generatív nyelvelmélethez kapcsolódnak. Elsősorban a bucurești-i generativista nyelvészgárda két neves kutatójának — Emanuel Vasiliunak és Sanda Golopenția-Eretescunak — a nevét kell megemlítenünk. Vasiliu az eddigi eredményeket hasznosítva és a mesterséges (logikai) nyelvek tanulmányozásából leszűrt tapasztalatait felhasználva *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale* (București, 1970) című munkájában egy új, eredeti szemantika-elmélet körvonalait vázolja fel, Sanda Golopenția-Eretescu doktori értekezésében a román nyelv transzformációs szemantikáját dolgozza ki.

Következtetések helyett

A jelentéstannak csupán néhány problémáját érintettük; ebből is látható, hogy kérdéseinek tisztázása nem lehet csak egyetlen tudományág feladata. A jelentés nyelvészeti mozzanatainak egzaktabb igényű kutatása még a kezdeteknél tart; sok a megoldásra váró feladat, s ha a nyelvészeti szemantika alapvető kérdéseit a nyelvészeknek valamennyire is megnyugtató módon sikerül tisztázniuk, ez korunk nyelvtudományának és tudományos gondolkodásának is fokmérője lesz.

A SZÓ ÉS AZ EMBER

A budapesti Magyar Nyelvőr szerkesztője nyári ittléte alkalmával nyelv művelő számunk rendelkezésére bocsátotta a budapesti rádió szokásos „Édes anyanyelvünk” rovata számára írt „ötperces” előadásának szövegét.

Kedves hallgatóim!

A szavak sorsának nyomon követése élvezetes munka a nyelvész szakembernek, de az ilyenfajta kutatás eredményeinek megismerése szívindító szórakozás a nyelvünk iránt érdeklődők szélesebb körének is. Éppen ezért — hogy jó örömet szerezzek — bemutatok hallgatóimnak egy szép könyvet, amely nemrég látott napvilágot a romániai Kriterion Könyvkiadó értékes kiadványai között. Szabó T. Attila kolozsvári nyelvészprofesszor válogatott tanulmányainak, cikkeinek második kötetéről van szó, a címe: *A szó és az ember*. Ennek a több mint *hatodfélszáz* lapot kitevő kötetnek hat fejezetében majdnem száz kisebb-nagyobb cikk, tanulmány ismerteti meg az olvasót nyelvünk múltjával, egy-egy szavunk, szólásunk eredetével, jelentésének, hangalaki változásának okaival, a nyelv és az ember életének szoros összefüggésével.

Az imént a kissé már szokatlan *hatodfélszáz* számnevet mondtam. Például az ilyen *felező számnévről* (ez a szó is Szabó T. Attila alkotása!) is talál az olvasó egy igen részletes, alapos tanulmányt a kötetben, amelyből kiderül, hogy a régi erdélyi köznyelvben még használatos volt az ilyen számolás: *másfél, harmadfél, negyedfél*, amely — tudvalevőleg — azt teszi: egy és fél, két és fél, három és fél. A *hatodfélszáz* tehát öt egész száz, a hatodik pedig *fél*, azaz: összesen ötszázötven.

Érdekes fejtegetést olvashatunk például a *gyermeklő* szóról is, amelyet hallgatóink talán Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájából ismernek. Ez is gyakran szerepel a régi erdélyi lómegnevezések között, s — mint Szabó T. Attila igen meggyőzően bizonyítja — a szó alapjelentése nem *csikó*, mint gondoltuk és nyilván a legtöbben tudják, hanem 'hímlő'.

Élvezetes és tanulságos olvasmány a *szemenszedett* szó magyarázata is. Szabó T. Attila professzor gazdag anyaggal és meggyőző magyarázattal bővíti eddigi ismereteinket erről az érdekes szavunkról, amely ma már csak átvitt értelemben, a *szemenszedett hazugság* kifejezésben él. Mint a szerző meggyőzően bizonyítja, az egykori *szemenszedett búza* (amely a mai kifejezés alapja volt) valóban *szemen szedett*, szemenként, kézzel válogatott búzát jelentett.

Folytathatnám a felsorolást, nem öt, hanem tízszer öt percen keresztül: miért *kertel* az, aki nem válaszol egyenesen, csak ötöl-hatol; hogyan *fizeti meg a nagyharang* az adósságot; ki, mi volt az a *fogadatlan prókátor*; honnan ered, mióta használatos a friss hurkát, kolbászt jelentő erdélyi *ázalék* szó; miért halt ki az egykor Erdély-szerte ismert *kalácsos*,

kalákos, kalákoló, amely a szökött jobbágyok felkutatására felbérelt embert jelentette?

Mindezekről — és még sok másról — sok történeti és nyelvjárási anyagra épített, alapos és mégis olvasmányos cikket találnak hallgatóim Szabó T. Attila könyvében. Tanulmányait, fejtegetéseit az teszi különösen vonzóvá és tanulságossá, hogy mindig a nyelv és az élet összefüggéseit keresi. Egy-egy szó fejtegetése során kitárul előttünk az egykori népelet, a régi szokások, népi foglalkozások, népviselet stb. létűnt vagy tűnőben levő világa.

Befejezésül nem tagadhatom meg magamtól, hogy meg ne említsem: cikkein, értékes könyvein kívül egyebet is köszönhetek én magam is a szerzőnek: éppen három évtizeddel ezelőtt értékes tanácsokat kaptam tőle falumban, a Veszprém megyei Szentgálon első földrajzinév gyűjteménnyel kapcsolatosan. Erre emlékezve is kívánok Szabó T. Attilának további friss erőt munkájához, hogy soron következő köteteivel megajándékozhasson bennünket, s főként, hogy várva-várt nagy művét, az *Erdélyi Szótörténeti Tárat* minél előbb kézbe vehessük.

Lőrincz Gyula: Dózsa (IV)

J. NAGY MÁRIA

A TUDOMÁNY A KÖLTŐ ESZKÖZEIRŐL

A sarkigazságok rendszerint pátosz nélkül kimondva szépek. Annyi bennük az egyszerűség, hogy csak sallangmentes, tömör megfogalmazás illik hozzájuk. Szabó Lőrinc, a XX. századi magyar líra egyik nagy nyelv művésze, miközben „mesterséget“, a költészetet dicséri, annak nyelvi lényegéről nem ditirambusban, hanem a matematika józanságára emlékeztető mondatokban szól: „Érezni, emlékezni és kombinálni: láttuk, hogy ebből a három igéből áll az ember; érezni, emlékezni, kombinálni, *kifejezni*: ebből a négyből a művész. A művészi rang fokát a *kifejezés* adja, a többi mindnyájunkban közös.“

S valóban, a költészetben a nyelv a beszéd fogalmi-logikai közlöfunkciójával szemben, ezen túllépve vagy azt megelőzve sajátos többszólamúsággal teljesíti a maga feladatát: egyfelől a számos tényezőtől determinált alkotói élmény rögzítését, másfelől meg az olvasói élmény vezérlését. Mindez azáltal válik lehetővé, hogy a nyelvnek a jelölt dologra irányuló, ún. kommunikatív funkciója mellett a költészetben tud a leginkább kibontakozni az a másik fő szerep, melyet poétikai funkciónak szokás nevezni, s mely magára a jelre irányul. Ez olyannyira igaz, hogy a modern nyelvészet a nagyhatású prágai strukturalista iskola tanítása nyomán ma már a nyelvnek mint a kommunikáció eszközeinek a tanulmányozását sem tartja lehetségesnek a költészet nélkül.

De mi is az, ami a költészetben a nyelvet, a kifejezést a köznyelvitől eltérővé teszi, mi benne a leginkább a poétikum forrása? A válasz nem könnyű erre a kérdésre, hiszen esetenként változó módon bármelyik nyelvi elem, hang, szó, szerkezet és mondat költőiséget sugárzó energiává válhat, mégis elsősorban a képszerűség legsajátosabb eszközeire, a nyelvi képekre vagy röviden a képekre kell hivatkoznunk. Ez a felelet persze nem azt jelenti, hogy a költészetben a kép gyűjtőfogalmába tartozó metafora, megszemélyesítés, allegória, szimbólum, metonímia, szinesztézia és hasonlat nélkül a nyelv poétikai funkciója nem tud élni és hatni. Sok költőre ugyanis a közvetlen kifejezés, a néven nevezés éppúgy jellemző lehet, mint másokra, például a század elején az *imaginistákra* a túlzott képkultusz, tehát egy olyan költői program, amelynek az *image*, a kép a vezérelve.

E válasz csupán arra vonatkozik, hogy — amint Kardos Tibor is megállapítja — a költői tevékenységet a képszerűség felől tudjuk a *legszelesebben* áttekinteni. A *metafora kérdéseiről* írott monográfiájában nem véletlenül fogalmaz így Tudor Vianu sem: „A metafora maga a költészet. Ehhez csak azt tehetjük hozzá, azért éppen a metafora, mert a legtöbb szókép belőle fejlődött ki. Így szemlélve a kérdést, az sem véletlen, hogy amióta megszületett a poétika tudománya, azóta központi kérdése a kép mibenlétének, eredetének, okának a magyarázata, osztályozása, valamint funkciójának, hatásfokának a vizsgálata.“

Azt gondolhatnók, Arisztotelész több mint kétezer évvel ezelőtt megjelent poétikája óta volt idő a képfogalommal összefüggő kérdések tisztázására. Ám e téren még mindig csak viszonylagos megállapodottságról beszélhetünk. Pierre Giraud, a stilisztika jeles francia művelője egy igen szellemes paradoxonnal jellemzi a költői képek körül uralkodó zűrzavart, amikor épp abban jelöli meg a megoldatlanságot, hogy csupán egyetlen szóképről, a metaforáról több mint ötven meghatározás van forgalomban. Természetesen ezt a helyzetet nem pusztán az idézte elő, hogy a szóképek több tudományág, köztük a filozófia, logika, lélektan, esztétika, stilisztika és nyelvtudomány számára egyaránt érdekes és tanulságos, de más-más kutatói apparátussal megközelíthető témát jelentenek, hanem az is, hogy a képek legsajátosabb élettere, a költészet abban a minőségben is szüntelenül változott, fejlődött, ami a művészi visszatükrözéssel mint a megismerés sajátos formájával függ össze. Ilyen szempontból a szóképek is hosszú fejlődési utat tettek meg retorikai „ékitmény”, „külső dísz” voltuktól költői világképek változását, bonyolult életérzéseket, hangulatokat jelző affektív-expresszív funkciójukig.

A szélső határokat a magyar költészetből vett példák is jól igazolják. Balassi például a hasonlatot elsősorban a szemléltetés céljából használja: „*Mint az szarvasfi anyja után ri, ha tüle eltévedt, / Szívem úgy hal, vész, halálra már kész, hogy oda nem mehet*” (*Kit egy szép lány nevével szerzett*). A modern lírában, többek között József Attila költészetében, már ennél jóval összetettebb a képek funkciója: „*Jön a vihar, mint nem is régen / haragos bírák feketében, / villámok szelnek át az égen, / mint fájó fejen a kínok, / utánuk bársony nesz inog, / megremegnek a jázminok*” (*Jön a vihar*). A hasonlatok és a megszemélyesítés itt a faszálódás idején az egzisztenciális válságtól kiváltott általános szorongásérzést jeleníti meg azáltal, hogy a makro- és mikrokozmosz jelenségeihez emberi fájdalomról, félelelről és bizonytalanságról panaszoló főneveket és igéket társít.

A képek azonban nem egyedül abban az értelemben lettek komplexebbek, hogy külső és belső történéseket képesek egymásbajátszatni, hanem nyelvi alkatukban is összetettebbek, több-mozzanatosak s emiatt nagyobb hatásfokúak. Ugyancsak József Attilával kapcsolatban például Hankiss Elemér mutat rá a komplex képek lényegére (*Kritika*, 1966). Ezek rendszerint több elemi hatás-impulzussal rendelkező többszörös vagy kombinált metaforák:

*Vad ágyúszóval vágatott
gyöngyház-korán a tenger át,
két fürtjén őrzi a leölt
halacszkák szürke sóhaját*

(Német Andorhoz)

E versszakban található két képegységben például összesen tíz kisebb kép fejt ki a gyöngyház-kor = ifjúság; tenger = társadalom alapmetaforát.

A kép problematikája továbbá olyan vonatkozásban is bonyolódott, hogy egyes szóképeket, például a *bársony nesz*-féle szinesztéziát, csak a modern líra, főleg az impresszionista költészet uralkodtatta el, régi költőknél ritkán fordul elő. A legszembetűnőbb változáson talán a szimbólum ment át. Ez az egyik legősibb kép a XIX. század végéig alig töltött be több és másabb funkciót, mint azt, hogy érzéki jele volt valamely elvont gondolatnak, eszmének. Csupán a *szimbolistáknál* kezdett szabadabban lélegzeni, azaz a jelölt dologtól úgy elszakadni, hogy az a jel,

vagyis a szimbólum önálló jelentés- és hangulatvilágában csak felderengjen, de a „termékeny“ homályból teljes fényre ne kerüljön. A művészi visszatükrözésben a szimbólum Lukács György szerint éppen ennél a nyelvi alkatánál fogva képes arra, hogy goethei értelemben a különösben az általánost szemléltesse.

A képek tehát régtől fogva léteznek, de csak abban a lényegi vonásukban időlenek, hogy mint nyelvi képződmények valamely közös jegy alapján az A fogalom nevét a B fogalom nevével helyettesítik (például a *felhőt* a *hajó* nevezi meg Babilonnál: „Szürke *hajók* úsznak némán az ég óceánján“); illetőleg az A fogalmat a B fogalom szférájába vonva érzékeltetik („a hold lágy *fénye* a *fonál*“ — József Attila; „Megtorpan futásra készen / kis szíve *mint a mókus szökne bújna* / borzongó nyárfalevelek közé“ — Kányádi Sándor). Minden egyéb tekintetben nagyon is időlegeseek. Tartalmilag például mindig szoros kapcsolatban állnak alkotójuk művészet-szemléletével, a kor társadalmi-történelmi valóságával, a műfajonként és költőnként változó művészi attitűddel, *valőrjük* pedig sok más tényező mellett az egyén nyelvt teremtető készségének is függvénye, és így tovább. Csoda-e hát, hogy esztétikusok, irodalmárok, stíluskutatók és nyelvészek évszázadok óta tartó ostroma még ma sem ért véget? A kép, képalkotás, képhatás számos törvényszerűségről a sok-sok jelentős tudományos eredmény ellenére sincs még teljesen lehámozva a titkot fedő burok.

Nincs arra terünk, hogy a költői képek problematikájával foglalkozó újabb kézikönyvek, tanulmányok és konferenciák anyagát akár vázlatosan is ismertessük. Ehelyett csupán a képmagyarázatok néhány fő tendenciáját jelezzük.

A tartalmi képmagyarázat

Századunk első felében az anglisztikában kibontakozó „új kritikus“ (New Criticism) interpretációs iskola lendíti fel a képmagyarázat elméletét és módszertanát. A shakespeare-i imageryt, Shakespeare költői képeinek világát elemző tanulmányok valóságos inflációjáról beszélhetünk ekkor. Az irányzat képviselői a képfogalmat meglehetősen kitágították, hiszen egyesek még a drámai szituációt is körébe vonták. Vitatható módszertani álláspontjuk ellenére kétségtelen érdemük, hogy ráirányították a figyelmet a kép és az összmű, valamint annak fejlődése közötti összefüggésre, s arra, hogy a képek olyan motívumok hordozói lehetnek, amelyeknek elsőrendű fontosságuk van a dráma vagy drámacsoportok megértésében. Ugyanakkor egyesek közülük a képanyag statisztikai pontosságú felmérésével arra ösztönözték a kutatókat, hogy általában az írók, költők képsugalló területeinek a funkcionális vizsgálatát helyezték előtérbe.

Az „új kritikus“ iskola műközpontú elemzési gyakorlatában a képanyag vizsgálata különösen amiatt volt érdekes, hogy a shakespeare-i életrajz fehér foltjainak a betölthetőségével kecsegtetett. A „betegség, orvosság“ címszóval jelölt képek nagy számából Caroline Spurgeon például arra következtetett, hogy Shakespeare-t a gyógy-szerek kutatása, alkalmazása, gyógyító és ártó hatásának elemzése s egyáltalában az orvosi kérdések iránti nagy érdeklődés jellemezte. Robert Weimann, az „új kritika“ marxista értékelője helyesen mutatott rá arra, hogy „ez az eljárás mód megbízhatatlan, mert a képes kifejezés *eszközét* a kép *tartalmának* véli“.

Az elmondottakból az is kiviláglik, hogy ez a megközelítési mód a trópusok értékét nem a stilisztikum és poétikum szemszögéből fejti ki. A képanyag vizsgálatára szükség van, mert segítségével egyéníteni lehet az írók, költők képzeletvilágát,

de ha abban a minőségében tekintjük a metaforát, ahogyan Csűry Bálint, hogy ti. a „legnagyobb alkotó erők egyike az emberi beszédben“, akkor a vizsgálatban a kép nyelvi lényegét kell előtérbe állítanunk.

A jelentésben és a képek

A képfogalom nyelvészeti megközelítéséhez századunk elején az első nagy ösztönzéseket a genfi Charles Bally adta, aki stilisztikájában a nyelvi eszközöket affektív tartalmuk vagy érzelm kifejező funkciójuk szempontjából vizsgálta. Elméletét a szóképekre vonatkoztatva a magyar szakirodalomban Zlinszky Aladár kamatoztatta *Szemléleti és hangulati elemek a metaforában* (Szily-Emlékkönyv. Budapest, 1918) című tanulmányában. Bally azonban elsősorban a hatás és nem annak eredete felől közelítette meg a kérdést.

E kutatói szempont alkalmazásához a nyelvtudományi diszciplínák közül a jelentésben vagy szemantika területéről kellett elindulni. Stephen Ullmann alapvető művében, a *Principles of Semantics*-ban (1951), Gombocz Zoltán eredményeit felhasználva, a szóképeket névátvitelként kezeli, és két fő típusba sorolja: *hasonlóságon* alapuló névátvitel vagy *metaforák* (*zsákutca*, *hegygerinc*) és *érintkezésen* alapuló névátvitel vagy *metonímiák* (kihozták a *postát*, az egész *falu* tudja). Ebből az elméleti alapvetésből aztán kitűnő magyarázati lehetőség adódott a kép hatás mibenlétét illetően. Az előzőekben már említett tanulmányában például Hankiss Elemér azt a mozzanatot tartja a legjellemzőbbnek, hogy a névátvitel eredményeként megszülető kép két síkban mozgatja a tudatot, az eredeti és az átvitt jelentés síkjában, s e két jelentésszféra között szüntelen átvibrálás, feszültség van. A kép hatásnak tehát a síkváltás a legfőbb forrása. Ullmann más tanulmányaiban fontos szempontokkal egészíti ki a képvizsgálatot, amikor a képben kapcsolatba kerülő fogalom-kombinációk négy lehetséges típusára (konkrét-konkrétal, konkrét-elvontal; elvont-konkrétal, elvont-elvontal) hívja fel a figyelmet.

Úgy tűnik, ezzel az elméleti megalapozással végérvényesen megoldódott a képek szemantikai interpretálhatóságának kérdése. Ha viszont arra gondolunk, hogy sem a hasonlatban, sem a teljes metaforában, sem pedig a szinesztéziában nincs névátvitel, akkor érthetőnek tarthatjuk, hogy a szemantikai megalapozottságú képelmélet olyan irányban fejlődött tovább, amely valamennyi kép számára egységes magyarázó elvet biztosíthat. Többen, köztük Monroe Beardsley is, úgy vélik, hogy a kép hatásnak a kép tagjai között fennálló jelentés szerinti összebékíthetetlenség, inkompatibilitás a forrása (*Aesthetics*, 1958). Beardsley magyarázata a jelzős szerkezetben megjelenő szóképekre vonatkozik. Ezekben egy S-sel jelölt tárgyat (subject) és egy M-mel jelölt minősítő (modifier) tagot tüntet fel. Kép szerinte akkor keletkezik, amikor az M szótári alapjelentése nem fér össze a szótári alapjelentésében álló S értelmével. Példán szemléltetve: a „*kirojtosodott idegek*“ (Kányádi: *El-elcsukló ének*) szerkezetben a jelző alapjelentése illogikusan illeszkedik az *idegek*hez, a kollektív nyelvtudatban csak a *kirojtosodott kabát- vagy ruhaujj-féle* szókapcsolat számít logikusnak. Ha viszont arra gondolunk, hogy az ember idegei éppúgy elhasználnának, mint valamely ruhadarabja, akkor rá kell jönnünk, hogy a jelzős metaforában az alapjelentések összebékíthetetlenségét mindig az M-nek valamely S-sel összebékíthető *mellékjelentése* oldja fel. Azt is mondhatnók, a kép a jelentések sajátos dialektikájával fejezi ki a különbségben az egységet.

Egy másik próbálkozás a szövegszemantika felé tágítja a képfogalom értelmezését. Az újabb német stilisztikai iskola egyik jelentős képviselője, Harald Weinrich *Semantik der Metapher* című tanulmányában (*Folia Linguistica*, 1967) azt állapítja meg, hogy a képzet mindig egy ellene determináló szövegösszefüggés avatja

képpé. A megértés kedvéért hadd idézzük Radnóti Miklós *A la recherche* című versének alábbi sorait: „Verssorok úsztak a lámpák fénye körül, ragyogó zöld | jelzők ringtak a metrum tajtékos taraján.” A szövegrészlet sem az *úsztak*, sem a *ringtak* vagy *tajtékos taraján* szótári értelmét nem készíti elő, ilyen vonatkozásban cserbenhagyja várakozásunkat, ellendeterminálja e szavak jelentését. A képhatás eszerint abból a jelentéstani összetettségből adódik, hogy az ellendeterminált szavak a szókincs rendszerébe és a szöveg rendszerébe egyaránt beletartoznak. Az előbbiben egy adott szómező, szósík részesei, az utóbbiban pedig a képsík tartozékai. A kép tisztasága szempontjából igen lényeges, hogy a metaforák képsíkja egy a szósíkkal összeegyeztethető uralkodó mozzanatra támaszkodjék. Példánkban ez nem más, mint a hullámra és metrumra egyaránt jellemző szabályos ismétlődés. Így jöhet létre a szövegben az aktuális metaforákat motiváló potenciális képsík.

A képszemantikának ezek az újabb szempontjai azért hasznosak, mert minden kép vizsgálatára kiterjeszhető, függetlenül attól, hogy van vagy nincs benne névátvitel. Közös vonásuk, hogy más-más műszavakkal megnevezve ugyan, de a kép szemantikai struktúrájában a kép és a képpel megnevezett dolog, jelenség mellett mindenik számol egy a tagokat összebékítő kritériummal. Jerzy Pelc a varsói poétikai konferencián tartott előadásában (*Poetics, Poetyka, Poetyka*, 1961) modellálja is ezt a hármasegységet. A kép, a metafora grammatikai alkatáról egyébként Christine Brook-Rose készített szintézist *The Grammar of Metaphors* című művében (1958).

Az információ-elmélet és a képek

Az említett egyezéseken túl még azt is megfigyelhetjük, hogy a kép jelentés-tanával foglalkozó elméletek a hatás magyarázatát általában azzal hozzák kapcsolatba, amit röviden váratlanságnak nevezhetünk. Lényegében a maga sajátos mód-szereivel az információ-elmélet is ezt az értelmezést igazolja. Fónagy Iván például *A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben* (*Nyelvtudományi Közlemények*, 1960) című tanulmányában a metafora stílusértékét abból a körülményből vezeti le, hogy a „szó helyértéke nem felel meg névértékének“ (lásd előbb: „Verssorok úsztak“), s emiatt szokatlan, szokatlanságánál fogva pedig nagyobb a hírértéke (entrópiája), mint annak a szónak, amely mindenki számára állandó és megszokott módon kapcsol valamely jegyet egy fogalomhoz (például: verssorok *hallatszottak*).

Sajátos megvilágításban, a nyelvi kommunikációs tevékenység két sarkalatos műveletével összefüggésbe hozva látjuk viszont a szóképek már ismertett két fő típusát Roman Jakobson tanulmányaiban. (Lásd: *Hang — Jel — Vers*. Budapest, 1969.) Jakobson a metaforát a nyelvi viselkedésre jellemző *szelekcióval*, a metonímiát pedig a *kombinációval* magyarázza. A szelekciós műveleteknek az egyenértékűség, hasonlóság és különbözőség az alapja, a kombinációs műveleté pedig az érintkezés (az egymásutániség vagy szekvencia). Elmélete két szempontból is nagy figyelmet érdemel. Az egyik az, hogy igazságot szolgáltat a metonímiának, melyet egy időben vélt érdektelensége miatt kiközösítettek a stilisztikából. Jakobson ugyanis a szelekciót és kombinációt műfajok szerint is polarizálta, megállapítván, hogy a líra elsődlegesen a hasonlóságra épül fel, ezért a lírai költészettől a *metafora* az elidegeníthetetlen szókép; az epika pedig főleg az érintkezésen alapszik, tehát a *metonímia* a legfontosabb szóképe. A másik fontos tétel Jakobson elméletéből a grammatikai képekre vonatkozik. Ne higgyünk olyan költemények létezésében — állapítja meg —, amelyekben nincsenek képek, mert ezekből valójában csak a lexikai trópusok hiányoznak, helyettük azonban dús grammatikai trópusok és alakzatok állnak.

Igazát szemléltessük Szabó Lőrinc *Képzelt képzeleteddel* című szonettjével:

*Képzelt képzeleteddel képelem,
hogy idegondolsz, kedves, mialatt
gyors kerék visz: sóvár magányomat
hívja magányod, együtt vagy velem,
ahogy veled én, és ahogy nekem
vigaszt csak képzelt jelenléted ad,
fájdalmad fájdalmamban érzi csak
enyhülni szorítását sziveden.
Képzelt képzeleteddel képelem,
hogy együtt vagyunk: az enyém kevés
volna, magában, míg így, szüntelen
kettőződve, mint tündér repesés
hoz-visz-cserél s egyszerre két helyen
egymásba zárva tart a szerelem.*

A verset átforrósító lírai vallomás nem a szóképek nyelvén szól. Egyetlen metonímiáját (sóvár magányomat) és hasonlatát (mint tündér repesés) nem számítva, a képi funkciót kizárólag a névmások, igék és főnevek első és második személyű alakjainak a „feleselése“ tölti be. A *képzelt képzeleteddel képelem* figura etimologica villantja fel az én—te egységben megvalósuló ellentétet. Ennek gondolatritmusos ismétlése alakítja ki a szonettnek a fokozatosság elvén nyugvó két kompozíciós egységét. Az első részben az *együtt vagy velem, ahogy veled én* névmási szembenállással jelzett különvalóság a második részben az *együtt vagyunk* többszámában fonódik össze. A nyelvtani jelentésekből tehát szimbólum értékű kép szerveződik. Ezért mondja Jakobson, hogy a grammatikának is van poétikája.

A kép mint szinkretizmus

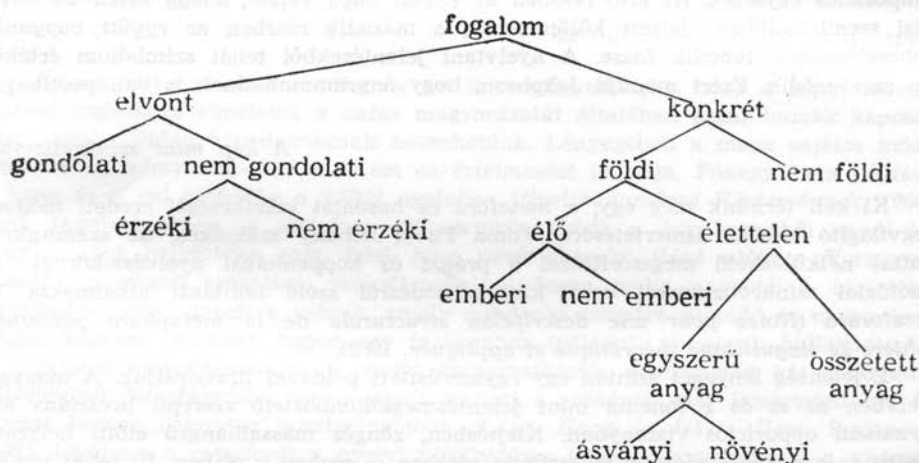
Ki kell térnünk még egy, a metafora és hasonlat keletkezését eredeti módon megvilágító elmélet ismertetésére. Toma Pavel néhány szükséges, de számunkra ezúttal nélkülözhető megszorítással a prágai és koppenhágai nyelvész-körnek a fonológiai szinkretizmusról vagy kiegyenlítődésről szóló tanítását alkalmazza a metaforára (*Notes pour une description structurale de la métaphore poétique. Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, 1962).

E jelenség lényegét szintén egy egyszerűsített példával illusztráljuk. A magyar nyelvben az *sz* és *z* fonéma mint jelentésmegkülönböztető szerepű invariáns áll egymással oppozíciós viszonyban. Kiejtésben, zöngés mássalhangzó előtti helyzetben ez az oppozíciós viszony megszűnik: részben — rézben = rézben. Itt tehát szinkretizmus vagy kiegyenlítődés jön létre. Mi megy végbe a nyelvben, amikor a költő metaforát alkot? — teszi fel a kérdést Toma. Válasza: ugyancsak szinkretizmus, melynek előfeltétele, hogy két szó a köznyelvben jelentés szerinti invariánsként álljon szemben egymással. Például bármilyen szövegösszefüggésbe helyezük a *tó* és a *nap* szót, azt tapasztaljuk, hogy fogalmi jelentésük teljességgel különböző lévén, oppozíciós viszonyban állnak egymással. Tóth Árpád verssorában viszont kiegyenlítődik a két szó jelentéskülönbsége: „Elmúlt az arany tó az égről / És egyszerre nagyon sötét lett“ (*Arany tó az égen*).

A metaforikus kiegyenlítődés stilisztikai-poétikai effektusai onnan származnak, hogy két paradigma (jelentés-sík) jön mozgásba. Az egyik független a kiegyenlítődéstől, megelőzi és kondicionálja azt: a köznyelvben a *tó* és a *nap* tartozik ehhez a paradigmához, mint oppozícióban lévő invariáns. A másik paradigma szinkretizmusként teremődik meg: *tó* = *nap*. A kiegyenlítődésben a *tó* 'állóvíz' alapje-

lentése mellékjelentéssé lesz, s így a *tó* stilisztikai szinonimája a *napnak*. A költői szövegben pedig a szinonimikus paradigma a közlésnek magának a célja. A költői hasonlatban a metaforával egyező módon megy végbe a kiegyenlítődés, azzal a különbséggel, hogy a képben jelen van az a közös kontextus is, amelynek uralma alatt történik a kiegyenlítődés: *Jár* utánad, *jár* a képzelet, | Mint szivárvány után a gyerek“ (Vajda János).

A költői képekkel foglalkozó újabb elméletek közül, mint látható, főleg azokra tértünk ki, amelyek nyelvtudományi megalapozottságuk. Mindenikkel kapcsolatban fölmerült a kép stilisztikai értékének, hatásának a fogalma. Kiegészítésként még azt is elmondhatjuk, hogy a kutatásokat ma egyre inkább a hatás mérését egzakt módon biztosító eszközök keresése jellemzi. Ennek az egyelőre nagy kételyvel fogadott próbálkozásnak még nem születtek minden kétséget kizáró eredményei, de Solomon Marcus nemrég megjelent *Poetica mathematică* című könyve alapján néhány érdekes gondolatra már felhívhatjuk a figyelmet. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a kép a szintagmatikus közelség és a paradigmaticus távolság közötti összebékíthetetlenség elvén alapszik, akkor lehetőség kínálkozik arra, hogy a különböző nyelvtani viszonyokban egymás mellé hozott szavak fogalmi tartalmát az általánosság és a heterogenitás szempontjából értékeljük, s egy következő lépésként ezen az alapon mérjük a köztük lévő távolságot. Ehhez a művelethez egy illyenszerű fogalmi lebontási osztályt használhatunk fel:

Minél mélyebbre haladunk az ágrajzon, annál redukáltabb az általánosság foka, mindaz pedig, ami nem azonos csúcshoz tartozik, heterogén elemnek számít. Köztudomású, hogy egy költői kép meglepetés-foka attól is függ, mennyire heterogének fogalmi szempontból a kép tagjai. A távolságot azoknak a csúcshoz tartozókkal mérhetjük, amelyekre át kell haladnunk, hogy eljussunk attól a fogalmi osztálytól, amelyhez a kép tartozik, ahhoz a fogalmi osztályig, amelynek a képpel megnevezett dolog az egyik egyede. Eszerint például a *gyöngyház-kor* = ifjúság képben József Attila egy „elvont“ és egy „ásványi“ névvel jelzett fogalmi csoportot hozott azonos szintre, a képtávolság értéke: 6, következésképpen a stilisztikai hatás igen magas fokú.

Persze e módszer alkalmazásának sok-sok nehézsége van, ezekre fölösleges kitérnünk, mert nem az volt a célunk, hogy mint egyedül üdvözítő eljárást ajánljuk, hanem hogy e téren is csupán jelezzük a perspektívákat.

VÁLTOZÓ IDŐK VÁLTOZÓ MESÉI

Nem vonom kétségbe, hogy önök ismerik a régi meséket, mítoszokat és legendákat, de nagyon szeretném, ha mélyebben megértenék ezek alapgondolatát. Az alapgondolatot az ősi dolgozó embereknek az a törekvése adta, hogy megkönnyítsék munkájukat, megnöveljék termelékenységét, felfegyverkezzenek négy lábú és kétlábú ellenségeik ellen s a szó erejével, a „ráolvasás“ és „bűvölés“ módszereivel hassanak a természet elemi ellenséges jelenségeire...

MAKSZIM GORKIJ

A mai kutatók közül sokan megírtuk már a tündérmese nekrológját. Meghalt — mondtuk —, mert itt és most a mi népünk nem igényli, nem igényelheti a tündérmesét. Szégyelli és lenézi azt a tündérvilágot, amelyben már nem hisz. És nevetségesnek tartja azt a gyermeki kedélyt, amely igazságot szolgáltat a gyengének és eltiportnak; olcsónak és giccsesnek érzi azt a happy endet, ami a hősnek mindig és minden körülmények között kijárt. Nem igényli már azt a varázslatot, amelyet a változó idők változó meséje valamiképpen mindig nyújtott: a szenvedő lélek vigaszát és enyhülését...

A valóság szerencsére ránk cáfolt. Mert az elmúlt évtizedekben, mióta kitaróan és makacsul írjuk a nagy halott, a mese nekrológját, azóta lett ismertté tehetséges mesemondók egész sora. A nagy magányosoké, akik korszellemmel, lenézőssal dacolva, szívszorító makacssággal őrzik a tündérmesét. Így őrizte meg Ortutay Gyula híres mesemondója, Fedics Mihály, akiről 1940-ben az első egyéniségvizsgálat készült, példaként szolgálva azóta is mindnyájunknak. Dégh Linda Pandur Péterje, Domokos Sámuel kétnyelvű mesemondója, Gurzau Vasile; a csodálatos világú Ami Lajos, akinek impozáns mesegyűjteményét Erdész Sándor adta közre. És a mi tájainkon is számtalan éltetője akadt a tündérmesének: a varázsszavú Jakab István, a görgényüvegcsúri mesemondó, a gyergyótölgyesi Sövér Antal és még sokan mások. S e felsorolásnak csupán az az értelme, hogy illusztráljon: bizony, mégsem halt meg a tündérmese, ha annyi teremtő egyéniség élteti, virágoztatja, más és más színnel gazdagítja a tündérmese költészetét.

A csupán kegyeletes egyéni őrzés azonban már nem meseélet. A mese kollektív költészet, és legfőbb tényezője a meseközösség. Ezért sürgősen nekifogtunk trefás mesék gyűjtésének, mert azok élnek és virágoznak.

Am 1960-ban a mezősegi Búzán a tündérmesék eleven virágzására leltem. Ott ismertem meg Simon Istvánt, ezt a jóízű mesemondót, aki téli esteiken olyan tündérmesékkal traktálta hallgatóit, amelyek megkérdőjelezzik a tündérmeséről ismert tételeinket. Mert az alvilágbeli démon, a „Kékszakáll“ néven ismert mesetípus hőse, kéjsóvár öreg úrrá vedlett át, aki egy erdőszéli villában lakik, hasonlatosan azokhoz, amelyeket Simon István szerte az országban láthatott... És Világszépe, tündérségét elhagyva, már csak a legősibb és örökkévalóbb „varázslatát“: tudniillik

asszonyiságát őrizte meg, s maga járt a hős után, holott köztudott, a hős az, aki csonkig járja le a lábát a tündéri Világszépe után...

Lehetséges-e tündérmese tündérek és boszorkányok nélkül?

És a meglepetések nem értek véget. Mert 1965-ben Görgény havasának fakitermelő részlegein eleven mesemondásra és nagy mesemondó mesterekre leltünk. De a mesék beható tanulmányozása során kiderült, hogy a tündéri „csoda“ a legbizarrabb módon vegyül a legreálisabb mai tudatelemekkel, és így történt meg, hogy a mesemondók a nagyobb hitel kedvéért a csodát megmagyarázták, vagy pedig technikailag alátámasztották, hőseiket pedig a legvalóságosabb földi tájakon, a legkonkrétabb földrajzi vidékeken hordozták meg, hátbatámadva azt a meseti télet, miszerint a tündérmese időtlen és tér feletti.

Az ezer arcú valóság újra ránk cáfolt, mert amikor már kimutattuk a meséről, hogy az ma csak ilyen és ehhez hasonló lehetséges formában létezhetik — bármilyen anakronizmusnak is tűnjék —, találkoztunk olyan mesemondással és mesemondókkal a Maros-menti Szentkirályon és Vécsen, a mezőségi Bándon és a kalotaszegi Méra cigányközösségeiben, ahol a tündérmese az őskultúra még visszavetődő fényében jelentkezik. Mert ezek a közösségek nem szégyenlik a mesét, hanem örömmel vállalják. Nem ejtik ki a csodát a mese sodrásából, sem át nem lépik szégyenkező racionalitással. Mert számukra a mesét az az eleven igény, az a gyermeki kedély és az az ősi archaikus mentalitás élteti, mely az idővel dacolva, valamiként megőrződött az élettől makacsul elzárkózó rezervátumokban.

Melyik az „igazi“ mese? Hiszen a mérai Boros János laza fűzésű, majdnem-hiedelem történetétől a búzai Cégér Ferenc reális históriájáig (amelyben az aranyhajú gyermekek csodálatos története szenzációs krimivé vált) a variációk széles skálája lehetséges... S ha illő mesehős a mérai Csurka János Vitézek-Vitéze és sárból gyúrt mitikus hősnője, akkor milyen címen hős a Jakab Istváné, aki fél, és citerázva végzi el az azonos feladatokat?

E kérdésekre csak úgy lehet feleletet találni, ha a népmesét nem „örök“ műfajként, hanem állandó színeváltozásában fogjuk fel. S ha igaz, hogy mai mesék ősi variánsai előkerültek i.e. 1500—2000-ból (hála az asszirológusoknak és egyiptológusoknak); ha igaz, hogy még régebből, i.e. 5000-ból is előkerültek mai mesék sumér ósváltozatai (Arnold van Gennep); és a ravasz tolvaj (Rampsinit című mesetípus) ma is élő változatainak egyik régiebb variánsát már Hérodotosz közli (Lutz Röhrich); sőt, ha igen sok etnológus ama feltevése is megfelel a valóságnak, hogy a mese legősibb műfajunk (Braun Soma, Friedrich von der Leyen, J. E. Lips és mások) — nos, akkor abból kell kiindulnunk, hogy a mese *változó műfaj a változó időben*. Továbbá abból, hogy az egyes nemzedékek és korok mint staféták csak a vázat örökítették át, ám ez a váz telítődött minden korban és minden kulturális szinten újra meg újra. Más és más tudatú emberek, mesemondók és mesehallgatók a maguk módján éltetik és adják tovább.

Ebből következik, hogy a mezőbándi vagy mérai majdnem-hiedelemtörténetek és a legszélsőségesebb búzai reális történetek között a legszorosabb összefüggés van. A mese tehát a maga több évezredes fejlődésében halhatatlanságát és örök ifjúságát ennek az állandó színeváltozásnak köszönhette, mert miközben mindig megőrzött valamit a régiekből, nagy érzékenységgel fogadta be az új kornak és új tudatnak friss jelzéseit is. Mert a különböző mesék az ősi világkép és világlátás s a későbbi, már racionalizálódó kortudat elemeinek legkülönbözőbb elegyedését képviselik. Ez kínálja fel azt a lehetőséget, hogy rekonstruáljuk mindama lehetséges stációkat, melyeket a mese sok ezer éves útjában megtett; megpróbáljuk a lehetetlent: kioldani és felfejteni az újabb és újabb szálakat a színes és talányos

Filep Istvánné Györi Klára

„sokágú fonadékról“ (Honti János), amelyeket az egyes korok időközben belesodortak.

És így a változó idők változó meséje valamiképpen az emberi szellem és gondolkodás történetévé válik.

Induljunk el egyetlen szálon, vizsgáljuk meg a mindenkori embernek a meséhez való változó viszonyulását. Azt a „belső hitelt“, amely a mesét igaznak vagy nem igaznak, költöttnek tekinti. Vagy másképpen: mérjük fel azt az utat, amelyet a mese megtett, míg az „igaz történettől“ a fikcióig eljutott.

Milyen lehetett az első mesésző?

Az őseMBER egyik első közös élménye: az iszony. Ez volt egyik első ráébredése önmaga helyzetére ebben a világban; első rálátása a világra, a világ első befogadása. Az első világkép. És ebben a világképben ő, a száználmas és nyomorult teremtés, csak függvénye az őt körülvevő veszedelmes erőknek, démonoknak, akik kőben, fában, emberben és állatban, földön, víz-

ben és levegőben ráeselkednek és rárontanak. Ők indítják el az orkánt és a vizet, lángra lobbantják a tüzet, s behatolnak az ember testébe betegség, rontás és halál alakjában.

Az első mesésző, az őseMBER élményének első elmondása — hasonlóan a sok ezer éven át szinte máig megőrzött népi hiedelemtörténetekhez, amelyekben ki-ki elmondta a félelemtől meglódított képzelet szülte „élményeit“ — csak a borzalmat lehelte. De a legősibb elbeszélésekben is valamiképpen benne lappang az ember későbbi nagy revelációja: a félelem legyőzhető. Mert e „kibeszélés“ már valamiképpen fölébe helyezi a félelemnek. S mihelyt kimondta a démon nevét, s megmerte szegni a tabut, már meg is tette az első lépést a görcs feloldásához. Ettől még ki tudja hány száz vagy ezer évre volt szüksége az őseMBERnek, hogy megalkossa az első Törvényt, amely megszabja életének védelmét. S egyben az első Rendet is („Ordnung“, Leyen), amikor már osztályozza ellenségeit és barátait, és megtanulja a démonok legyőzését a mágikus törvények segítségével, megteremtve magának az első egyensúlyt. Ezt az Egyensúlyt s ezt a Rendet eleinknek a mágia,

az első világlátás és világfelfogás adta. És ebben már adva van az első mesei forma, a meseiség első csírája: az ember ura lesz sorsának.

Az első mese éppen ezért az emberiség számára a tudományosság első csíráját is jelentette, hiszen a világ megismerésének és jelenségei osztályozásának első kísérlete volt. Ugyanez az első mesészó már magában rejtette a későbbi művészetek csíráját is (K. V. Csisztov), hiszen születésében ugyanez a belső kényszer játszott szerepet: hogy a „kimondott szó erejével könnyítsen lelke terhén“ (Lips). És ugyanez a mesészó már tartalmazta a vallásosság, az első hit csíráját, noha ebben a „vallásosságban“ *nincs semmi alázat*, mert az ember ura a mágiának, és nem fordítva. Ez a nagyon is profán emberközpontúság később is végig jellemzi a mesét, amelyben sohasem győzhet a démon, mert az emberé a végső győzelem, s amelyben az ember sohasem eszköz a magasabb hatalmak célkitűzéseiben (mint például a legendában vagy mítoszban), ellenkezőleg: a szellemek is őt szolgálják.

A mai természeti népeknél talált ehhez hasonló meseállapot több etnológust arra a feltevésre bátorít, hogy az első mesésztót mágikus praktikák foglatának tekintse. A. van Gennep említi egy amerikai indián törzs meséjét, amelyben a mesehős, az isteni hős szikeres vadászatáról van szó. Van Gennep szerint ez a mese a hagyomány átadásának módja vagy a sikeres vadászathoz szükséges varázslat megtanulásának eszköze volt; vagy Lips szerint egy alkalom, ahol „a jövendő nemzedékek elé tárják az ősrégi hagyományokat“; éppen ezért az emberiség őskultúrájának ez a legalacsonyabb és legelső stádiuma, régiebb a mítosznál és legendánál, mert minden rendszer nélkül közölte a legősibb világlátás bizonyos praktikáit.

Mese és hitelesség

Mindaz a hiedelemvilág, amely ezekben a legősibb rétegeket idéző mesékben fennmaradt, „valóság“ volt, amelyben hittek. Meséik azonosak lehettek hiedelemvilágukkal (ki tudja, hány ezer évnek kellett eltelnie addig, amíg ugyanez a hiedelemvilág az újabb beleérzések során költői jelképpé vált?!).

Több nyugati kutató hajlik arra a feltevésre, hogy a mesét éppen abban és azáltal különböztesse meg a mondától vagy a mítosztól, legendától, hogy míg az előbbit nem hiszik, mindig fikciónak tekintik, utóbbiakat „igaz“ és szent történeteknek tartják. Rörich ezért nevezi a mesét „eine Fabula incredibilis“-nek, Mircea Eliade pedig „une histoire fausse“-nak, szemben a mítossszal, amely „sacré“. Viszont van Gennep ugyancsak a természeti népeknél megfigyelte, hogy egyfelé képpen viszonyulhatnak a meséhez és a mondához. Sőt, egyes csoportok hisznek, mások meg nem hisznek a mese igazában.

Nos, ma is vannak még a mi tájainkon olyan meseközösségek, ahol a mesét éppen úgy hiszik, annak igazára éppen úgy esküsznek, akár a legendáéra vagy a mondáéra. (Minthogy vannak más közösségek, amelyek már a legendában, mondában sem hisznek, s Szent Péterből egy bárgyú fickót alakítottak.)

A mérai Árus András 68 éves cigány mesemondó mindig összetévesztette meséit a hiedelemtörténeteivel. Mert Árus tudatában a legősibb világlátás szerint: táltos, óriás, táltosló és sárkány — valóság, olyan lények, akik ma is körülötte élnek.

Igy értjük meg, hogy a világtalan Árus semmilyen különbséget nem tett különböző stádiumot képviselő elbeszélései között. És mindegyiket mesének nevezte. 43 darabból álló mesekészletében jelen volt a még-hiedelemtörténet, majd

az abból magasabb rangra jutott mesetörredék, végül a lazán összefűzött epizódokból álló mese egy már közös hőse. Nagyobb részük mesetörredék volt, ismert mesék bizonyos epizódjai, amelyek nála külön igaz történetként szerepeltek. Így például a falubeli lányok története, akiket az ördög elcsalt egy borzodán (ez ráismerhetően a *Borsszem Jankó* című ciklus kezdő epizódja); egy másik: hogyan őrizte meg egy falubeli legény három éjen át egy ugyancsak falubeli lány korporsóját (*A királylány kísértete* című típus egyik epizódja). A *Rózsa és Ibolya* című típusból az az epizód, amelyben a királylány kendőlobogtatással hívja oda az ördögöket, hogy szerelmesét, a hőst megsegítsék, nála része volt egy saját „élménynek“, ugyanis ő maga „látta“ és „ismerte“ azt a „tudós asszonyt“, aki hasonlóképp hívta oda 99 szolgáját, s fenyegette meg közülük a 99-iket, amiért Árus keresztanyját lidércként nyomorgatta....

Más történetei: hogyan találkozott egy nyári hajnalban a sárkánnyal, s később hogyan lőtték meg a sárkányt a vasúti bakterek, s hogyan ásott neki gödröt 100 forintért; valamint az a történet, amelyben elmondja, hogyan repítette el őt és a 350 juhot az ördög a hetedik határba, ahonnan a tudós bács hozta vissza — ezek már mint vele megesett történetek szerepeltek. Árus mindegyik igazára esküdött, és részben a babonás élmények borzongásával, részben az „igaz történetek“ aprólékos, vérbő realizmusával mesélte el.

Árus tehát és hozzá hasonlóan még más bándi vagy mérái mesemondók (de legszélsőségesebben mégiscsak ő képviseli ezt a tudatállapotot) a meséhez még úgy viszonyulnak, akár a mondához vagy a hiedelemtörténethez. De ha jól megfigyeljük, hiedelemtörténeteiben már benne vannak a későbbi mese csirái: ugyanis egyik sem tragikus végű (ahogy különben mondában, hiedelemtörténetben lenni szokott), mindenütt az ember — a tudós bács vagy a tudós asszony — győzelmével végződik az ördög felett. Ime, az átmenet a mondából a mesébe.

Ilyenek lehettek eleink első meséi (ilyen félig hiedelemtörténetek, félig mondák, de már optimista kicsengéssel). Ilyenformák még ma is egyes természeti népek meséi, amelyekben eredetmítosz, legenda, monda és „igaz történet“ keveredik mesei elemekkel.

Diószegi Vilmos a táltostörténetek kapcsán mutat rá a hagyomány különös szuggesztív erejére. Ez táplálja az illúziót, amely viszont tovább erősíti a hagyományt. Ezzel magyarázható például az, hogy még a múlt század vége felé gyűjtött táltostörténetekben a hetedik évét betöltő táltosfiú ablakán fekete bika képében benéző főtáltost nemcsak a táltosfiú, de olykor maga a szülő is *lát*ni, hívását pedig *hallani véli*. Ki tudja, hogyan vált a mai mesélő élményévé talán egy hasonló történet juhpásztorokat elrepítő ördögökről, amit egy pásztortűz titokzatos lángja mellett olyan mely beleéléssel hallgatott és hitt el, hogy később a hallottakat saját élményének érezte.

Maga a keresztény középkor is gondoskodott arról, hogy az ősi képzetek keresztény átszíneződéssel továbbéljenek. A középkorban a papság kedvelt témája volt a bűnre, evésre, ivásra, táncra, általában életszeretetre, az „e világi gyönyörűségekre“, gazdagságra csábító ördög, aki — miután az embert bűnbe sodorta, utána lelkét pokolra viszi. Waldapfel József *Heltai Gáspár forrásai* című művében utal Agricola *Közmondásgyűjteményére* 1520-ból, Caesarius Heisterbaciensis *Dialogus miraculorum* című művére a XIII. századból és másokra, amelyekben az ördög mint valóságos személy szerepel, aki hátborzongató dolgokat visz végbe az emberrel. Ugyanígy beszélt — de már antifeudális jelleggel — Bornemisza Péter protestáns prédikátor az embert pokolra vivő ördögről.

Az Árus-féle tudatállapot, amelyről szólottam, ma már csak szörványos jelen-ség, de az eleven népi hiedelemvilág még nem! Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mesemondó nem juthat el a későbbi evolúciós állapotig, amikor a mese már fikció. Példa rá Csurka János 38 éves, ugyancsak cigány mesemondó, akinél a fikció — miként erre később külön kitérek — ösztönös művészi beleérzés. Viszont eleven hite például a táltosban azt eredményezi, hogy hősei mindig táltoslegények. Így táltosokról szóló hiedelmei között még olyan adatokat találtam, amelyeket a népi tudat általában már a múlt század végén kihullatott. Ilyen a táltosok „keresztelkedése“ hétéves korban a világ főtáltosai körében. A táltost puszták kősziklájának ruzsmarint bokorjába dobják, s ott csatolódik rá a hősi kard. Ezzel megy el a világba: ördögöket, sárkányokat és csúszómászókat öldönsni. Tizennyolc éves korában beszámol tetteiről. Tudását párbajban mutatja be. Huszonegy éves korában házasodik meg, hercegnőket és királylányokat vesz feleségül. Bolyongásai közben áruhában járja be a világot (akárcsak Krisztus és Szent Péter a legendairó-dalomban), ahol jók hozzá, szállással és étellel-itallal kínálják, megáldja az embereket pénzesztárcáját, hogy soha ne fogyjon... Csurka János mélyen hitt abban, hogy Feri nevű bátyja maga is táltos volt, és ehhez hasonló csudákat véghez vitt, csak hogy hétéves korában meghalt, mert a táltosságot elárulták...

Amint láthatjuk, ezek az elemek éppen úgy részei a hiedelemnek, mint a mesének.

A mese „igaza“ a múltban

Amikor már nem élő a hiedelemvilág, de valóságát a népi tudat még nem meri megkérdőjelezni — vagy azért, mert ez kegyeletstértés, vagy mert kényel-mesebb a nem kételkedés —, akkor áll elő az a tudatállapot, amely a mese *igaz*, *megtörtént* voltát a múltba vetíti vissza. Ez nem az az eleven hit, amely Árust a hetedik határba repítette. És azok a mesemondók, akiket ez a viszonylag fejlettebb tudatállapot jellemez, már nem találkoztak életükben, miként Árus András, sem sárkánnyal, sem táltossal. A mese igazához való viszonyulásukban több a kételkedés, mint a hit.

Több kiváló mesemondó, így a kétnyelvű Gurzäu Vasile (meséit Domokos Sámuel tette közé), a görgényüvegcsúri Jakab István, a marosvécsi Dávid Gyula, a hodáki Ion Tătaru és számos libánfalvi román mesemondó szintén esküdött a mese igazára, és ezeket majdnem mind „történelemként“ fogták fel, és kísérletet tettek arra is, hogy meséik cselekményének idejét bizonyos konkrét történelmi időhöz kapcsolják. Így aztán 200 évtől 1000—2000 vagy 5000 évre visszamenően eredeztették ezeket a meséket. (Mint érdekességet hadd említsem meg Hérodotoszt, aki a meséket és általában a szájhagyományt szintén a történelem forrása-ként kezelte.)

A mesének ez a „történelmi felfogása“ több szempontból is figyelmet érdemel. Ez a felfogás a mesét *példának*, követendő eszménynek tekinti. Az „igaz“ itt már etikai kategóriát takar. Igaznak tartják azt a magatartást, amely a hősré jellemző, hogy kiáll mások védelmére. Igaznak tartják a hősi helytállást és bátorságot. Több mesemondó is kifejtette, hogy a mesék hallgatásának például kell szolgálnia a fiatalság számára. Mert, mondták kis nosztalgiával, „ma már nincsenek ilyen vitézek és hősök, akik ezeket a dolgokat megcselekedjék“. Ez a viszonyulás a mesének valamilyen súlyos jelleget ad. Több mesemondó is kifejtette, hogy az „igazi“ mese (tudniillik a tündérmese!) nem tévesztendő össze a tréfás mesékkel,

mert utóbbiak csak szórakoztatásra, kacagtatásra szolgálnak. „Tréfát s olyan vicc-félet tudok egy falura valót is — mondta Boros Hicsi mérai mesemondó —, de ez nem kell nekem, ez hazugság!” Majdnem ugyanúgy nyilatkozott egy szász mesemondó, Mathias Henning, akitől Hanni Markel szász folklorista 1965-ben gyűjtött mesét: szerinte a tündérmese arra való, hogy „meghallgassák, hogy tanuljanak belőle”, a tréfások pedig arra, hogy nevéssenek rajta. A népi tudat ezen a fokon még csak a tréfás mesét tartja fikciónak.

Az emberi boldogság, hősiesség visszautalása a messzi őskorba éppen úgy kísértett az emberiség gondolkozásában, mint ennek ellenkezője, a boldogság előrevetítése, a hit egy eljövendő igaz korban, egy „szabadítóban”. Az előbbi, mely az emberiség boldogulását már letűntnek tekintti, sok ezer éves kételkedés és csalódottság gyümölcse, az utóbbi tudatot még eleven hiedelem élte. Gorkij mutat rá *Irodalmi tanulmányok* című művében, hogy Lenin személyét az emberiség „Prométheusz mítoszának szépségére emelte”.

Fikció és művészi beleérzés

Mindaz, amit a mese igazáról mondtam, azt a feltevést sugallná, hogy a mese bizonyos tudatszinten, amelyben a mágikus világkép a domináns, nem képes eljutni a fikció, a költött, a nem igaz vállalásáig. Gyűjtői tapasztalatom azonban megkontrázta ezt a csak részben, csak bizonyos esetekben helytálló megállapítást. Mert például Csurka János mérai mesemondó, akinek mágikus világképéhez nem fér semmi kétség, mégis rátalál a mesemondás új útjára. Nehéz kiigazodni: mennyi ebben az ösztönösség, vagy már mennyi a művészi beleérzés.

Tény az, hogy a mesemondó alkata, aki mindig kicsit Hány János, s aki a valóság és valótlanság határát tudatában mindegyre átlépi, másokat is képes — talán csak a „mesélés tartamára” (Kovács Ágnes) — átlendíteni. Jakab István mesemondót „hazudós Pistának” csúfolták, mert gyermekkori és ifjúkorabeli élményeiről szóló „valóságos” történeti is mások számára hazugságok, még ha a maga számára a többszöri mesélés — többszöri átélés — folytán valósággá váltak. A görgegyüvegcsúri Kiss Nándor, hagyományos szegénységben és elhagyatottságban él, mint amolyan ütődött ember, a legmegindítóbb módon adta elő ifjúkori sikereit és hajdani „boldogságát”, a művészet kiszínező aprólékosságával és a megtörtént események illúziójával. S azok, akik mindezeket bolondságnak, hazugságnak tartották, hiszen gyermekora óta ismerték minden lépését, mégis gyönyörűséggel hallgatták ezeket a „hazugságokat”, noha maguk sem értették: miért.

A mese tehát mint fikció talán akkor kezdődik, amikor kerülnek ilyen „hazudós emberek”, akik az élet hétköznapi sivársága fölé a hazugság színes leplét terítik, és akik tudatában egybefolyik álom és valóság, realitás és irrealitás. Nem véletlen, hogy az ő meséikben van adva a legmeghökentőbb és legképtelenebb, mondhatnók legkihívóbb elrugaszkodás a valóságtól. Szinte keresik a kontraszt lehetőségét.

Néhány példa: magtalan asszonynak csoda folytán három gyermeke születik, akik születésük pillanatában felkelnek, kinyitják az ajtót és kísértálnak, a nem-sokára odajövő királyi embereknek odakötözik a bajuszukat, fülüket összevarrják és úgy seggberüggik őket, hogy éppen a királyi trónuson találják magukat; táltos legény születése napján, amikor keresztelni viszik, a papot, amiért vízzel leöntötte, úgy megpofozza, hogy három álló napig nem tud álmából felébredni. Néhány centis csecsemők jelentkeznek a királynál, és követelik, hogy az ország minden szabója készítse el számukra a világ legnagyobb ruháját, amelybe őket belerázzák,

miközben termetük a ruha nagysága szerint megnő; vagy: aznap született csecsemők rögtön megszólalnak, és huszonöt ökörből rendelnek maguknak ebédet, hozzá öt hordó bort, majd utána visszabújnak a bölcsőbe. (Jegyezzük meg, hogy a játékos fantáziában még benne élnek a mitikus elemek is, szinte idézve Thomas Mann *József és testvérei* című regényéből az isteni heroszt, a kópét, aki születése pillanatában ellopja bátyjának marhacsordáját, és néhányat mindjárt meg is eszik belőle.)

A marosvécsi Dávid Gyula meséi is hemzsegnek a Csurka Jánoshoz hasonló cifrázó, kiszínező részletezéstől — nem a való, hanem a *valószerűtlen* irányában. Egyik meséjében (*János és Rózsa*) a hős azzal ejti kétségbe a királyt, hogy együtt kíván vacsorázni vele; szigorúan tört fuszulykát és puliszkát savanyúkáposztával, amitől a királyt „kitöri a nyavalya“, s amibe majdnem belehal. Hogy persze rimánkodjék neki: mindenét nekiadja, csak ne követelje ezt. Ugyanaz a mesehős a disznókat „díszlépésben vezényelteti végig a főtéren“, s a legelőn is állandóan „gyakoroltatja“ őket; az inasnak pedig hátracsavarja a fejét, amiért nem engedte be „audienciára“ a királyhoz. Mucskost, egy másik mesehőst pedig — miután a királylányt megmenti — visszaülteti a hamuba, a kuckóba, s a királyt arra kényszeríti, hogy személyesen jöjjön utána, mégpedig be a házba, s úgy ültesse a hintóba, ahogy van: szurtosan, mocskosan, s így vállalja el vejének is.

Fikció és felvilágosodás

A fikció vállalása idézheti az emberi tudat ama későbbi állapotát, amikor a volt démonokat: sárkányokat, óriásokat, boszorkányokat játszi fölényrel szemléli, s vagy már nem hisz az erejükben, vagy már nem is hisz a létezésükben, mert megérett benne az új reveláció: az ész mindent legyőz. Ez már-már az ész abszolutizálása, szinte mitizálása. A népi gondolkodás történetében „a felvilágosodás“, amely megtagadja az ősi múltat (mint hitet és eszményt!), sőt lenézi azt a régi tudatállapotot, ám nem veti el teljesen, hanem ilyen kritikai viszonyulással, új beleérzéssel alapjául tekinti újabb életérzése kifejezésére, éppen újonnan felfedezett *főlényes győzelme illusztrálására*.

Igy aztán az antik ördögből, óriásból (nem tévesztendő össze a pokolra vivő „keresztény ördöggel“, amely későbbi képződmény!) lesz a „rászedett ördög“ figurája. Párbajban az emberrel, szellemi erejével, a nyers fizikai erőt képviseli. A „többet ésszel, mint erővel“-meggyőződés számtalan illusztrációi ezek: a különböző versenyek és párbajok, amelyek ironikus hangvételük és színezetük miatt mint tréfák a variánsok beláthatatlan sorát hozták létre világszerte. Idézzünk néhányat. Versenyfutás: a szegény ember maga helyett a „kis öccsét“, a nyulat ugrasztja ki a bokorból; buzogánydobás: a szegény azt hazudja, hogy ha feldobja ő is a buzogányt, akkor az égben lakó kovács bátyja nem engedi vissza, s így az ördög lemond arról, hogy feldobja; vagy pedig fűrjmadarat bocsát fel, aki többet vissza sem kerül; szűk helyen a szegény egy cséppel jobban elbánik az óriással, mint amaz egy nagy doronggal; kő helyett a szegény tehéntúróból facsar — vizet, míg az óriás ereje csak addig ér, hogy porrá zúzza öklében a követ.

E próbákban a szegény csak „mímeli“ a bátorságot, és megjátssza a hőst, de eszével, csalafintaságával végez ördöggel, sárkánnyal, óriással. Klasszikus példa erre a *Vitéz szabólegény* című típus cingár hőse, aki kétszáz legyet üt egy csapással, s e „győzelmet“ nyakába akasztott táblával hirdeti, s aki mindenkit becsap, nemcsak a szörnyeket, de a rászedhető embereket is. A „Vitéz szabó“-t ép-

pen gyávasága segíti győzelemre. Lovon sohasem ült, s amikor az ellenséget meglátja, megijed, le akar szállni a lóról. De mert nem tud, beleakaszódik egy keresztbe. Az azonban, korhadt lévén, ráesik a nyakára, s az ijedt ló tovább viszi hőstét, nyakában a fakeresztrel. Mire az ellenség „Jön Krisztus!” felkiáltással megfutamodik.

Idéztem ezt a szinte klasszikus példáját annak, hogy ugyanazokat a próbákat, amelyeket ősi módon a Herkules, Siegfried, Thézeusz (hogy ismert irodalmi példákkal éljek) típusú hős a maga mitikus erejével vagy később varázserővel végez el, a mi hősünk valójában nem végzi el, mert nincs már sem mitikus, sem mágiikus ereje, van azonban magához való földi esze, s már ez ér legtöbbet.

Berze Nagy János paródiát lát e típusban, én azonban hajlok arra, hogy a modern idők új felfogásának jelentkezését lássam benne. Mert noha Csalóka Péter, Naszreddin, Pácalá vagy Till Eulenspiegel az ősi harcokat már csak csellel és fortéllyal végzi el, sőt olykor csak miméli ezt a harcot, csak színleli a hősiességet, mégis Prométheusz vagy Herkules késői leszármazottainak kell tekintenünk őket. Még akkor is, ha már nincs meg bennük az előbbi csodálatos önfeláldozása vagy utóbbi rettenthetetlen bátorsága, mert születésüket, illetve színváltozásukat annak a székszisnek köszönhetik, amellyel az emberiség tapasztalata évezredek folyamán gazdagodott, s amely megkérdőjelezi eleink eszményeit. Ám a mai hősökben is megmaradt a helytállás, mert fortély és ravaszság ezt a helytállást szolgálja...

A fikció — társadalmi igény

Paradoxálisnak tűnik, de a népi tudat még akkor is elvállalja a fikciót s ennek alapját: a csodát, amikor már régen nem hisz benne. Nem hisz már csodálatos erejű hősökben, akik őt megszabadítják. És nem hisz már az ész megváltó, minden helyzetben megsegítő erejében. És biztosan tudja, hogy az ember egyedül áll, fegyvertelenül.

Ebben a tudatállapotban a mese hőse a nyomorult kisember, az, akit „nyomorúsága hajt”, az, akinek annyi gyermeke van, mint a rosta lika, még eggyel több. De már nincs sem varázseroje, sem kiváltságos esze, fortélyja. A mese többé már nem a hős-személyiség története, hanem az átlag kisemberé.

Mi történjék az emberrel ebben az ellenséges világban? Egy széki mesében a nagygazda el akarja árvereztetni a szegény házát, ám akkor a sokgyermekes szegény ember útjában ősz emberrel találkozik, aki csodálatos hegedűt ad neki. Ezzel „táncoltatja meg” a nagygazdát, a segítségére siető „hivatal” embereit, jegyzőt, bírót, esküdteket, a falubeli, majd a szomszéd falubeli csendőrséget, a király katonáit, magát a királyt s a király „segítségére” siető szomszédbeli királyt is. (Micsoda jelképe a paraszti tisztánlátásnak: a hatalom emberei összetartanak!) S íme, a csoda: a szegény ember megmenekül, mert hegedűjével tehetlenné táncoltatja őket, sőt csodálatos kondérijába, amelyben a fuszulyka s a puliszka fő, bele is fullasztja mindkét királyt. (Klasszikus példája a tündérmese vágyjellegének!) Ugyanígy a jelkép erejével hat az a népmese is, amelynek hőse kilenc héten böjtölt, hogy az Isten segítsen rajta. S mikor böjtölésének semmi foganatja nem volt, elindult megkeresni az Istent. És most fut be a csoda: útjában találkozik egy gyanús ősz emberrel (akiről kiderül, hogy maga az ördög), aki két táltos ökröcskét ajándékoz neki, hogy azzal boldoguljon. És boldogul is, mert azáltal kifürösztli a nagygazdát minden vagyonából, s a tetejében a kis ökröcskék még a pokolra is elviszik a gazdát...

A szegény embert segítő ördög remek típusának egyik változata ez. Foglalkoznunk kell e típussal, mert klasszikus példája annak, hogyan válik a mese a csodaváró, tehetetlen (és természetesen passzív) népi tudat számára társadalmi igényné. Ez a mese akkor keletkezhetett, amikor a népi tudat elérkezett osztályhelyzetének felismeréséhez. Már nem a démontól fél, hanem talán a nemesbe bújt démontól. Ezért megteremti az ismert fausti motívumból, a középkorban szájról szájra járt, ördöggel paktáló ember mondájából a világszerte csodálatos mesevariánsokat, amelyekben a szegény köt ugyan paktumot az ördöggel, az mégis a nemest viszi a pokolra. Wolfgang Steinitz rámutat e típus erősen antifeudális jellegére. Variánsai mindenütt ott élnek, ahol nagy latifundiumok voltak. Kovács Ágnes a magyar variánsok egyikét a földesúri világ „érdekes dokumentumának” tartja.

Ortutay az egyik magyar variáns kapcsán Fedics Mihály repertóriumából rámutat a mese „vágyalom”-jellegére. Ugyanez hozta létre az ördög rokonszenves alakját: ez az egyetlen teremtés a világon, aki sajnálja a szegényt, megkönyörül rajta és önzetlenül segíti. Külön tanulmányban foglalkoztam e figurával, ezért itt csak utalok arra a népi ábrázolóerőre és -művészetre, amely a kibeszélés „lelket könnyítő” kényszere folytán a kezdetleges középkori mondából a variációk beláthatatlan sorát hozta létre egész Európában. Ez talán perdöntő bizonyítéka nemcsak annak, hogy a mese kezdeteitől fogva betöltötte ezt a lelket könnyítő, magasabbrendű funkciót, amiről Lips beszél, hanem szép bizonyítéka a népi alkotó művészet költészetformáló erejének is. Mert minden, ami bekerül a kohójába — monda, hiedelemtörténet, ponyvatermék —, értékes költészetté képes formálódni.

Noha a vágyak kibeszélése látszatra csak passzív tendencia, mégis ez már magában rejtja a forradalom későbbi gondolatát. Hiszen a felismerés és a vágy, ha ilyen hatalmasan jelentkezik, „anyagi erővé” válhatott és vált is azokban a szabadságharcokban, amelyeket a népek történelmük során vívtak. Ez még nem Dózsa György vagy Budai Nagy Antal parasztjainak felfogása. De talán ez az út vezet el oda!

Ime: lehetséges a fikció, a csoda akkor, amikor már nem hisz az ember benne. Sőt, minél kevésbé hisz, annál inkább szüksége van, hogy álmodjék róla. Ez avatja a mesét, annak csodáját: vágyköltészetté. És ez fogadtatja el vele a fikciót. Ebben sincs sem játszi könnyedség, sem játékosság, sokkal inkább súlyos társadalmi realitás.

Csoda „elhihető” módon

Talán egyetlen területen sem olyan érvényes megállapítás a valóság ellentmondásos, bonyolult jellege, mint éppen a mesei világban. Mert a mesét mindig olyan emberek éltetik, akik valamiképpen még megőriztek valamit egy ősbibb világlátásból. Így érthetjük meg, hogy a görényi fakitermelő munkás még igényli a *tündérmesét*, de nem mint fikciót, mert gondolkozása már nem fér meg a költött, a hazug, a nem igaz — a fikció — elfogadásával. Szégyell hazugságokat mesélni. Csak a valóságosat igényli. (Lásd világszerte a tényirodalom nagy térhódítását.) A mese legfontosabb funkciója már ebben a fázisban a szórakoztatás, a gyönyörködtetés, időtöltés. Sőt, a „műélvezet”! Ezt bizonyítják azok a versengések, amelyek a nagy mesemondó „sztárok” között folynak és amelyek más-más stílust honosítanak meg. És minden részleg esküszik a maga mesemondójára, annak stílusára. A mese itt már nemcsak ősi dolog akármilyen elbeszélése és megőrzése,

hanem a *valamiképpen szép* elbeszélése. S ez már művészet, mert van benne tudatosság, elhivatottság (a mesemondó részéről), és mindinkább kialakuló „műzlés“ a hallgatóság részéről.

Marosszentkirályon Puci Jóskát „mesekirálynak“ nevezték, aki apja és nagypapja meséit családi hagyományként mint egy mesedinasztia leszármazottja örökölte — s előjog címén mesélte tovább. Dávid Gyula magát „meseköltőnek“ nevezte. A mesemondó ma valóban ama korszerű „költői“ feladat elé kerül, hogy a régi anyagot új jelzésekkel lássa el, lefaragja belőle — amennyire lehet, és amikor lehet — a fantasztikumot, az irrealitást, a valóságtól való elrugaszzkodást. Ezért aztán, mert a csodát még nem lehet kiküszöbölni, „megindokolják“, alátámasztják, „korszerűsítik“. Így jön létre reális és irreális olyan abszurd keveredése, amelynek „anakronizmusát“ maga a mesemondó nem is érzékeli (O. Bírlea). (Lásd: a nap felé golyóscsapágyon forduló vár; a különböző kötél- és csigaszerkezeteken az alvilágba bocsátkozó hős; az operációs teremben műtétet feltámasztott táltos királyleány.)

Más mesemondók abban jeleskednek, hogy a tündérmesét reális históriaként találják, olykor a mesehőst a legtermészetesebb földrajzi környezetben hordozzák meg. A király ezért Régenben lakik a görgényi mesemondó számára, és az ismert falvakon, dülökön visz az útja. Ez a mesének földiséget, valóságosítást kölcsönöz; a mesei cselekmény vérbő realizmussal, aprólékos, novellisztikus kiszínezéssel próbálja feledtetni a hallgatóval annak mégis valamiképpen csodás jellegét. Általában a *novellizálás* korjelenségnek számít. Kérdés azonban, hogy a régebbi meseszövegek, amelyek tudvalevően annyi átíráson, átrendezésen mentek át, nem mutattak-e fel hasonló átszövegezéseket, hiszen a népi elbeszélésmódot mindig a jóízű bőbeszédűség, a népi fantáziát pedig az érzékletesség jellemzi.

Más ilyen újítási invenció a hősök hiteles lélektani ábrázolása, például Jakab Istvánnál azok a belső monológok, amelyek a hősök habozását, tépelődését a legreálisabb, emberibb módon tükrözik, így kárpótolva a hallgatót a még jelenlévő „csodáért“.

„Kinő az ember a meséből...“

Talán utolsó stáció ebben a lehetséges, több ezer éves kutatásban: a nép „kinő a meséből“. Ezt az állapotot Filep Istvánné Győri Kali néni kiváló széki mesemondó tömören így jellemezte: „A hosszú tündérmesék már mindinkább elmaradtak, mert kinő az ember a meséből. Már nem hisszük, hogy úgy is volt, de fiatalabban még mertük hinni. Azt hittük, hogy úgy is volt. Mikor látjuk, hogy a valóság nem olyan, az már nem igaz, akkor átmentünk valami regényesebbe, amit inkább hihetünk...“

Ezért 450 darabot kitevő népi prózakészletében csak kilenc volt a tündérmese, noha bevallása szerint gyermekkorában apjától csupa tündérmesét tanult. S tudott is vagy harmincat. De ezeket nem igényelte a fonó, tehát már nem mesélhette. Csak elvétve, gyermekeknek. S azokat is úgy, hogy kiszűrt belőle minden csodás elemet. Az aranyszörű malacok egyszerű malacokká váltak, a királylánynak csodálatos jegyeiből már csak anyajegye maradt. És karrierjét, a királyi trónt, nem csodálatos furulyája segítségével, hanem furfangos eszével, no meg szerencséjével alapozza meg.

Az új közösség az olvasottat tartja „igaznak“, már inkább a regényest fogadja el. Kali néni Boccaccio-novellákat mond el, de azokat — maga sem veszi észre — mégis a népmesék hangulatához hangolja. (És azt sem sejti Kali néni, hogy a Boccaccio-novellákból, szám szerint huszonkettőből, azoknak van sikerük s

azok olvadtak bele a széki repertoárba, amelyek maguk is népi ihletésűek. Így A részeg ember felesége s a Grizelde, a türelmes feleség nemzetközileg ismert népmesetípusok Kali néni révén jutottak be a magyar folklór áramkörébe.) Szó- és írásbeliség sok ezer éves kölcsönhatását lehetne kimutatni. Ámor és Psziché meséje szájhagyományból került be Apuleius *Aranyszámárjába*, de talán ugyanez visszahatott, újra megtermékenyítette a népi kultúrát, és hozzájárult ahhoz a sok száz variánshoz, amelyet a magyar Berze Nagy *Kigyóvölégény* címen tart számon...

Bár a szóbeliséget mindinkább átváltja az írásbeliség, a magas kultúrában él majd tovább. A mesei világlátás érvényesül Dickens ábrázolásmódjában és Victor Hugo lángoló forradalmiságában; és benne él minden nagyot akarásban. S talán a Holdba menők bátorságában is az a mesei, szinte hivalkodó bátorság él, amely az emberrel megszegeti a tabut, és harcba küldi a nála nagyobb hatalmak ellen, mindig a végső győzelem szilárd hitével...

Prognózis helyett

Megkíséreltük átfutni a mese évezredes pályafutását kezdeteitől napjainkig, a kezdetleges fokon lévő ősember hiedelemtörténetétől a legszélsőségebb fikció-költészetig. Az emberi gondolkodás egyes útszakaszainak futólagos felvázolása hozzásegíthet ahhoz, hogy a mesét élő, változó színeiben és lényegében ragadjuk meg. Így aztán nem tiltjuk ki a mese területéről sem az Árus András majdnem-majdnem „igaz történeteit“ (hisz azokban már benne van a legmeseibb meseiség: az ember győzelme), sem az *Aranyhajú ikrek* búzai változatát Cégér Ferenc tolmácsolásában. És elfogadjuk a búzai Világszépét, a kacér parasztasszonyt — tündérek késői utódát —, mert az igazi mesét nem a tündérek adják, hanem a mesélő sajátos világlátása; s mert a mese mindig „korszinten“ tolmácsolta az egyetemes és örök emberséget... És akkor már elfogadhatjuk Jakab nagyon is féltő, remegő emberi hőseit, sőt még a ravasz és fortélyos hősokeket is, még ha viszolyognánk is tőlük és fortélyuktól, nemcsak azért, mert azonos próbákat végeznek el az ősi mitikus-mágikus hősokekkel, de mert megmaradt bennük a hősiség legmaradandóbb ismérve: a helytállás minden körülmények között. És ekkor már hajlandók vagyunk elfogadni a Görgényi-havasbeli mesemondó nagyon is korhoz kötött, vaskosan földszagú meséit, mert már tudjuk: a mese egyetemesége és igaza nem időtlen-ségében, hanem éppen korszerűségében rejtezik.

Mert a mesei lényegét a mesei világlátás alkotja, amely az eltiportnak mindig igazságot szolgáltat, s örök optimizmussal hirdeti az ember mindenkori győzelmét ellenei felett; amely sosem kételkedik magában az emberi életben, és mindenkor korszerűen hirdeti az emberi helytállás szépségét. Ez pedig a mai kor számára is érvényes és szívet dobogtatóan elevenen ható üzenet. Mert éppen ma, amikor a világon szerte „divatosná“ vált a pánik hirdetése irodalomban, művészetekben — az emberi személyiség „automatizálódása“, az ember csődjének ábrázolása —, amikor már olyan nagy és kiváló elmék, mint Camus, megkérdőjelezi az élet értelmét, a népmese örökérvényűen hirdeti a *helytállás szépségét*. Minden időben, minden korban, mindenféle ellenség ellen. Mert változnak a démonok és boszorkányok, helyükbe emberbőrbe bújt démonok és boszorkányok kerültek, de az embernek ugyanazon helytállással kell felvennie velük a harcot.

Mi a mese jövő sorsa? Prognózis helyett hadd idézzem Féja Géza szép szavait *Lázadó alkonyat* című kötetéből: „...a mesét sem lehet megölni, a géniusok újra és újra napfényre hozzák — irodalmunk a tanúság erre. A mese, a folklór, a népi világkép az antik legegységesebb arca. Addig él, amíg ember jár ezen a földön.“

KÓS KÁROLY KALOTASZEGI VÁLLALKOZÁS

Hosszú levelet kaptunk Kós Károlytól, beillik emlékiratnak is. Legalábbis arra az időre vonatkozólag, amikor az építész, a grafikus, az író politikai pályára lépett, s megkísérelte, hogy úri számításokkal szemben népi lökést adjon a romániai magyar földműves tömegek társadalmi feltörekvésének.

Olyan idő volt ez, amikor a munkásmozgalom átmeneti súlyos válságok után már újra szervezi magát, s a konzervatív magyar földbirtokos-tőkés és egyházi csoportok még nem építették ki politikai hadállásaikat. Kós Károly „néppárti” kezdeményezése a maga demokratikus programjával s legfőképpen a paraszttömegeket „aktivizáló” hatásával potenciális lehetőséget adott — ha közvetlent nem is — egy későbbi olyan nemzetiségi tömörülésnek, mely a román dolgozókkal szövetséges, kommunista pártirányítású MADOSZ-ban vált a 30-as években valósággá. Nem véletlen, hogy Kós Károly, aki politikai fellépése után szépirodalmi és tudományos szakmai térre vonult vissza, az 1944-es felszabadulást követően szerepet vállalt a szocialista átalakulásban mint a Magyar Népi Szövetség listáján megválasztott nemzetgyűlési képviselő.

A levél titka egyszerű (ki is derül az első bekezdéséből): szerkesztőségünk felkösztönte Kós Károlyt a *Kiáltó Szó* megjelenésének félézázados évfordulóján, s ezzel felvetette a kérdést: hogyan is volt? miképpen is történt 1921-ben ez az első kiállítás? A kapott sorok ezekre a kérdésekre válaszolnak.

Balogh Edgár

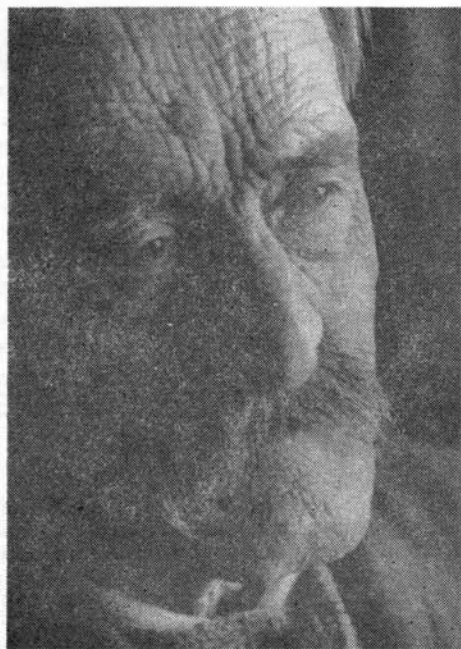
A Korunk szerkesztő bizottságának

Kolozsvár

Kedves Barátaim!
Nagyon kedves meglepetés volt számomra a *Korunk* szerkesztőségének — a közösség tagjai aláírásával hitelesített — meleghangú baráti levele. Meglepetés volt, mert őszintén mondom, én bizony nem tartottam számon a *Kiáltó Szó* félézázados évfordulóját. S annál jobban esett, hogy most, fél évszázad múlva, a szellem mai magyar munkásai nem felejtkeztek meg a sors kegyelméből ma még élő tagjáról annak az ifjú és naiv szellemi-munkás triumvirátusnak, mely

1919 után „kiáltó szavával” elsőként próbálta hazai magyar tömegeinket az öngyilkos passzivitás letargiájából életre ébreszteni, megláttatni vele a valóságot, melyet a sors parancsából tudomásul kell vennie, és megmutatni a végső célt, melyhez az utat a maga erejével kell törnie, hogy megszerezhesse a maga belső élete és sajátos kultúrája megtartásához és építéséhez szükséges feltételeket.

Ez volt a *Kiáltó Szó*, ez a szerény röpirat. És ez is csak megcsonkítva kerül-

hetett ki a nyomdából (első része szövegének több mint felét törölte a cenzúra), s ráadásul, megjelenése után 24 órával, nem kobozta el ugyan a hatóság, de megvonta boltokban szabadon való árusításának, valamint postai szállításának jogát. (A cenzort pedig — a Sztánával szomszédos tótfalui román papból vármegyei irodafőnökké és cenzorra avanszált kedves barátomat: Macselár Emilt — elcsapta.)

Természetes, hogy ilyen körülmények között „kiáltó szavunk“ éppen oda nemigen juthatott el, ahova szántuk volt: a magyar nagyközönség s a nép széles rétegeihez, viszont megtalálta útját a magyarságunk politikai irányítását maguknak kisajátító — és nemzetiségünkre a passzivitás irrealitását oktrojáló — világi és egyházi nagymoguljainkhoz (valamint polgári és dzsentri sleppjükhöz), akik az illetéktelen beavatkozás ellen tiltakozva nyomban rendelkeztek is: „A passzivitásnak természetesen maradnia kell; aki nem vállalja: rossz magyar, aki ellene lázad: áruló.“

S valóban: politikus uraink rendelkezésének akkor — látszólag — meg is volt az eredménye: Románia magyar tengereholttenger maradt, és a *Kiáltó Szó* szerzőjének megszerezte az első osztályú „nemzetáruló“ minősítést.

Ezért határoztam el már akkor rögtön, hogy én pedig nem nyugszom bele józan

kezdeményezésünk kudarcába, de közvetlenül a népet kérdezem meg, mi a véleménye a maga sorsát és az én nemzetárulói minősítésemet illetően.

*

Ezt könnyű volt elhatároznom, de ugyanakkor még sejtelmem sem volt, hogyan tudnám azt megvalósítani.

Mert ha ismertem is a népet (hiszen ifjúkorom óta állandóan barangoltam Erdély-szerte közte és évek óta falun, Kalotaszegen megtelepedve, és közötté élve, sorsszerűen részese lettem életének), tehát nem kételkedtem abban, hogy kérdésemre mi lesz a válasza, de ki kellett találnom válaszadásának — az adott viszonyok között is megvalósítható — olyan tartalmát és megjelenési formáját, mely politikus uraink akarata ellenére is döntő dokumentációja legyen a magyar nemzetiség életre ébredésének és munkába lendülésének.

Ennek kitalálásában természetesen triumvirátusunk segítségét vettem igénybe. Hármunk egyesített fejthörésének eredményeképpen aztán meg is született a megoldás — terve, melynek emlékeztetem szerinti summáját ilyenformán foglalthatom össze:

A Romániában élő — tehát a maga eszére és erejére utalt — magyar közösség életben maradásának, anyagi és szellemi potenciálja (sajátos kultúrája, nyelve, nemzetiségi öntudata) megtartásának és gyarapításának, építésének elsőrendű feltevéle: a közösségi életmunka vállalása, éspedig elsődlegesen a mi akkori adott viszonyaink között is minden további nélkül megvalósítható, tehát megvalósítandó és munkába állítandó közösségi életszervnek, egy olyan politikai szervezetnek keretében, melynek korszerűen haladó, radikálisan népi demokrata munkaprogramja megfelel a Gyulafehérvári Határozatoknak. S miután ezen elvek alapján felvázoltuk a párt szervezetének és szervezetének tervét (az országos központon kezdve a megyei és járási — városi — szerveken keresztül a falusi, illetve város-kerületi alapsejtekig), s egyenként pontosan megfogalmazzuk és felsorakoztattuk a programpontokat is, úgy gondoltuk, hogy magyarságunk aktivitása elsődleges megjelenési formájának e meghatározásával problémánk első felét megoldottuk. Egyelőre persze csak elméletben.

Most már tehát sorát kellett kerítsük problémánk második — nehezebbik — felének: először ki kell találnunk elméleti szervezetünk gyakorlati megvalósításának mikéntjét, aztán azt úgy végre-

hajtunk, hogy eredménye elképzelt tervünknek megfelelő valósága: tömegeink élő és munkáló politikai organizációja lehessen.

Am ebben a tekintetben triumvirátusunk két politikus-jogász tagja, akiknek pedig bizonyára voltak ebbeli ismereteik, sőt tapasztalataik is, amilyenek nekem nem voltak*, egyszerűen felmondták a szolgálatot azzal, hogy megállapították: „Itt és ma azt senki sem tudhatja megcsinálni; mi a legkevésbé. S az is bolond, aki megpróbálja.”

Mire én egy kicsit elcsudálkoztam ugyan, de aztán hirtelen elhatározással (s mai eszemmel úgy gondolom, hogy akkor igenis könnyelműen) kijelenttem: „Hát akkor én leszek az a bolond, aki mégis megpróbálom.” — „Itt Kolozsvárt?” — „Nem. Egyelőre csak otthon, Kalotaszegen.” — „De ott mi neked nemigen segíthetünk.” — „Tudom. S az volna jó, ha nem is tudnátok róla. A sajtó se, senki se. Legyen ez csak az én vállalkozásom. Ha nem sikerül, az csak az én bajom; ha sikerül, legyen igazi meglepetés.”

Nem újság, hogy más dolog politizálni és más: politikát csinálni.

Politizálni könnyű. Ezt mindenki tudhat és, akarva-akaratlanul, politizál is mindenki, aki újságot olvas (sőt, aki nem is olvas), mégha csizmadia is. De általában és szerencsére komoly következmények nélkül.

Politikát csinálni viszont komoly, nagy dolog: olyan gyakorlati tevékenység, mely — az általában szükséges anyagi és szellemi felkészültségen kívül az erkölcsi magatartás, sőt a szerencse függvénye is lévén — elkerülhetetlenül megfelelő komoly (jó vagy rossz) következményekkel járhat, az illető politikusok számára is (lásd: Jaurès vagy Áchim András, ill. Bajcsy-Zsilinszky Endre...).

No hát ilyen „politikát csinálást” vállaltam volt akkor én, aki addig szimpla újságotíróként értelmiségi dolgozó létemre csupán — és felelőtlenül — politizáltam és ennél többre nem is törekedtem. S ma sem tudom, hogy merészeltem csak úgy, egy füttyre vállalni azt a munkát én, az akkoriban alkalmi munkából tengődő, nincstelen, családos és

facér „építőművész”, az egykoritól alapjában különböző olyan új, sőt félelmesen ismeretlen körülmények közt, s merőben egyedüli magamra utalva a külső bizalmatlanság és belső ellenségesség veszedelmes légkörében, melyben azt akkor a hivatásos politikusok sem merték vállalni.

De most őszintén bevallom azt, hogy vállalkozásomra akkor nem annyira politikai pártalapítói ambíció sarkallt, mint inkább amolyan egyéni-emberi hiúság, mely be akarta bizonyítani, hogy a mi erejünkben elbizakodott, de korlátozott látókörű nagyúri politikusaink által erőszakolt (s a magyarországi irredenta által is táplált) ananronisztikus „nem-nem-soha” passzivitás rendelkezésével szembe tudja állítani az életre ébresztett nép józan életmunkát-vállalását. (De nem kevésbé ösztönzött az is, hogy ezzel egyúttal a nekem kiutalt „nemzetáruló”-bélyeg adományozásáért visszaüljek e gögös társaságra.)

S ha már vállaltam, késedelem nélkül meg is kezdtem munkámat, s meg sem álltam, amíg azt be nem fejeztem — eredményesen. S az én politikai bombáskám, ha éppen Hunyadon is pukkant, de Kolozsváron robbantotta fel a passzivitás holdkörös politikai parancsnokságának fészket.

Hogy hogyan csináltam ezt?

Bizony mondom: nevetésesen egyszerűen. Merthogy régi igazság, hogy egyes ember pénz, sajtó és bajtársi segítség híján csak egészen egyszerű módon csinálhat ilyesmit. Mint ahogy egykor szegény Körösi Csoma Sándor is hasonlóan egyszerű módon csinálta a maga hallatlanul merész vállalkozását (mely azonban, sajnós, eredeti célját nem érthette el).

Nekem viszont az volt a szerencsém, hogy vállalkozásomat mindenekfelett a kalotaszegi magyaroknak bennem való — feltételezett — bizalmára alapozhattam, mely két évtizedes s egyre szorosabb emberközeli ismeretségünk folyamán — és nehéz időkben is kipróbáltan — kölcsönös bajtársi megbecsüléssé szilárdult.

Tervem megvalósítása — tehát vállalkozásom sorsa — mindenekelőtt attól függött, hogy Kalotaszeg magyar lakossága hozzájárul-e ahhoz és vállalja abban a maga — elgondolásom szerinti — cselekvő részét. Hogy ezt hitelesen és félreérthetetlenül megtudhassam, közvetlenül és nyíltan beszélnem kellett a néppel, aminek, ugye, a legegyszerűbb módja, ha személyesen felkeresem otthonában.

Én tehát minden további nélkül felkeredtem és bejártam akkor Kalotaszeg faluit, hosszában Magyarókerékétől Gya-

* Zágoni István dr. (akkor a Keleti Újság politikai szerkesztője), egykor a függetlenségi (Kossuth-)párt kolozsvári vezetőségének volt a tagja; dr. Pál Árpád (akkor ugyancsak a Keleti Újság politikai főmunkatársa) egykor a forradalmi Károlyi-rezsim Udvarhely megyei kormánybiztos-alispánja volt.

Kós Károly illusztrációja az Atila királról ének című könyvből

luig, és Szucságtól egészen Hunyadig, és keresztbe Középlaktól Gyerőmonostorig. Természetesen ygalogosan, mert így volt a legegyszerűbb (és a fuvar nemcsak feltűnő, de drága is, viszont nekem akkor csak két kis tehencském volt). S hogy találkoztam az emberekkel, bizony mondom, nem sokat kellett magyaráznom. A józan, dolgos, eszes és öntudatos kalotaszegi magyar magától is tudja, hogy „senki szájába nem repül be magától a sültgalamb”, és azt is: „aki pedig nem veszi fel a munkát az életéért, elveszti azt”. De azt sem felejtette még el, hogy a régi Magyarországon a román lakosok is a maguk politikai szervezete útján viaskodtak állampolgári joggyenlőségük kiteljesítéséért, valamint az életmunka minden területén sajátos nemzeti törekvéseik megvalósításáért.

Igy tehát hamar megértettük egymást és a falvak emberei mindenütt azzal búcsúztak el tőlem: „Aztán, ha a mérnök úr szólít, mi ott leszünk Hunyadon.” És kezet adtak reá, biztosítékául, hogy szavukat állani is fogják.

Miután így elvégeztem — és érzésem szerint elég eredményesen — vállalt

munkám nagyobb, fáradtságosabb, de kellemesebb részét, hátra volt annak kisebb, de kellemetlenebb és kétségesebb része: az illetékes hatóság engedélyének megszerzése az immár előkészített és elképzelésem szerint megrendezendő gyűlés megtartásához, melyen Kalotaszeg magyarsága megalakítja a romániai magyarok első politikai szervezetét.

De ennek előkészítő és végrehajtó munkáját már nem vállalhattam egyedül a magam szakállára. Tehát néhány bizalmas, velem egygondolkozási régi barátommal egyetértően összetoboroztuk Hunyadon azt a kisszámú, jól válogatott — és gyökeres hunyadi — társaságot, mely jórészt tartalmazta a kalotaszegi székvároska értelmiségi, iparos-kereskedő és földműves rétegeit képviselő, számottevő tekintélyes polgárait, s magunkat az alakuló gyűlést „ad hoc” előkészítő bizottságának minősítve, kitzúztuk gyűlésünk dátumát 1921. június 5-ére, meghatároztuk jellegét és helyét (népgyűlés, Hunyad piacterén), megállapítottuk napirendjét (programját), és ennek alapján megszerkesztettük a járási főszolgabíróhoz (primprétorhoz) intézett kérésünket (kiegészítve azt a szervezet programjával) a népgyűlés engedélyezése céljából. A kérés — a nagyobb hatás kedvéért — mindnyájan aláírtuk, és a gyorsabb elintézés érdekében (május utolsó hetében jártunk) már másnap egy hármias küldöttségünk (emlékezetem szerint dr. Bod László ügyvéd, egy Betlendi nevű földműves gazda és jómagam) személyesen adta át és közvetlenül szóval is elreferálta azt a primprétornak.

Mire a jámbor ember zavarában alig tudott annyit kihebegni: nagyon csodálkozok, hogy mi olyasmit kérünk, amit ő — tekintettel a véleménye szerint megkölcönösen le nem higgadt közhangulatra — felelőssége tudatában *nem* engedélyezhet.

Ebbe mi természetesen nem nyugodtunk bele és kijelentettük, hogy fellebezünk a prefektushoz. Ezzel láthatóan meg is nyugtattuk a primprétort, aki a maga részéről is helyeselte elhatározásunkat (merthogy így a prefektus dönt és ő mentesül a felelősségtől).

Küldöttségünk tehát (emlékezetem szerint a tekintélyes hunyadi iparos Fejedinasztia egyik tagjával négyesre kiegészítve) már másnap jelentkezett kihallgatásra a kolozsvári prefektúrán, ahol — mintha vártak volna már — a prefektus (emlékezetem szerint Metesz Péter) azonnal fogadott.

Bemutatkoztunk. Leültetett, s aztán egy asztaláról felvett iratcsomót lobog-

atva felénk, elkezdte a beszélgetést, mely aztán közte és jórészt köztem lényegében ilyenformán folyt le:

— Ime látják, ma reggel már asztalomom volt a hunyadi primpréter referátuma és hozzámellékelten az Önök beadványa. Ismerem tehát az ügyet és így tudom, hogy miért jöttek most hozzám. Önök politikai szervezet alakítása céljából gyűlés tartására kérték a hatóság engedélyét. Így van?

— Valóban így. S a primpréter úr nem adta meg azt. Pedig mi úgy tudtuk, hogy mint román állampolgároknak törvényadta jogunk politikai szervezet alakítása.

— Jól tudják. Ezt nem is tagadja meg Önöktől a hatóság. De kérésüknek nagy hibája van.

— Talán a programban?

— Azt nem kifogásolom. A hiba ott van, hogy Önök alakítási gyűléstük népgyűlés formájában a hunyadi piac-térre kérték. Ha ezt a hibájukat hajlandók volnának kiküszöbölni és gyűléstük a község valamelyik arra alkalmas zárt helyiségében megtartani, úgy azt én minden további nélkül engedélyezem.

— Engedje megállapítanom, Prefektus úr, hogy ez utóbbi megoldásnak a magunk részéről való elfogadása olyan hiba volna, mely megsemmisítené, sőt a visszajára fordítaná azt az eredményt, mely hitünk szerint éppen az általunk kért gyűlés formája révén valósulhat meg. Tudniillik itt sokkal nagyobb dologról volna szó, mint csupán egy szimpla politikai gyűlésről. Ez a gyűlés bizonyító megnyilvánulása volna annak — és ez volna a lényege —, hogy a mi magyar dolgozóink a politikusi urai által szuggerrált, valóságot megtagadó, anakronisztikus, öngyilkos passzivitásukból kijózanodva, nyíltan kijelentik, hogy tudomásul vették az adott valóságot, és annak következtében vállalják román állampolgári kötelezettségeiket, de ugyanakkor gyakorolni akarják törvényadta jogukat is.

De, ugye, Prefektus uram, nem kétséges, hogy a jelentéktelen faluvaroska: Hunyad Tigris nevű fogadójának zárt különtermében összebújt névtelen falusi kisemberek és földműves parasztok gyűlésének nemcsak nem lehetne ilyen, általunk indikált átütő jelentősége, sőt ez egy pusztán alakító közgyűlésnek is csak nevelésesen torz paródiája volna.

Vizsont az is egészen kétségtelen, hogy Kalotaszeg harminc faluja közös akaratából Hunyad piacán összegyűlt seregnyi magyar emberének népgyűlése olyan hatalmas és letagadhatatlan demonstrációja volna élni akaró józan nemzetiségünk

aktív bekapcsolódásának az ország vérkeringésébe, hogy példája a romániai magyarság mai életpusztító, passzív reakcióját egycsapásra életépítő aktivitással alakítaná.

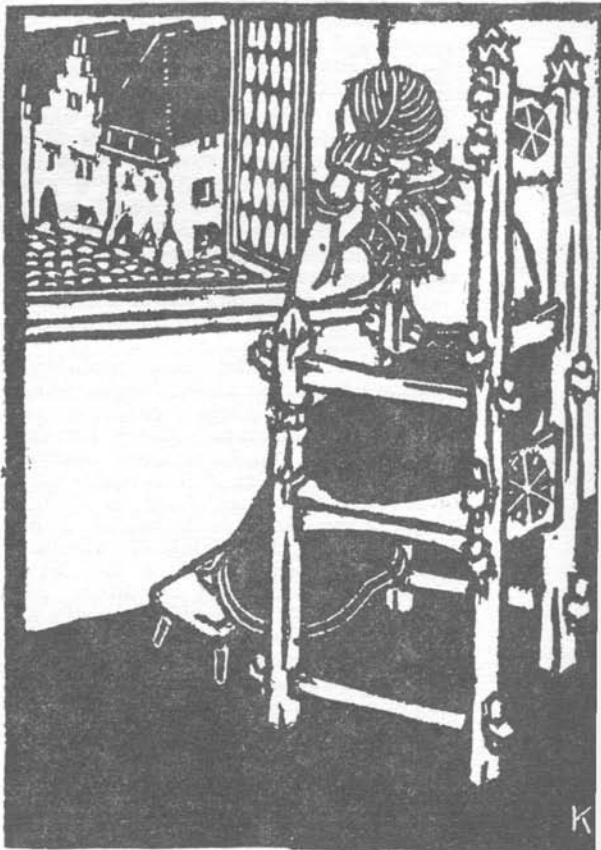
Ami, azt hiszem, nemcsak a mi érdekünk volna, hanem a román államé is.

(Ügy látszik, hogy a prefektust megdölgöztötte a mi replikánk, mert valamennyi hallgatás után ezt mondta:)

— Ebben igazuk van... De ki tudhat jótállást vállalni, hogy azon a szabadtéri magyar népgyűlésen nem robban ki egy súlyos országos botrány?

— Prefektus úr, Hunyad századok óta híres vásártartó központ. Országos és hetivásáraitra is 100 kilométeres körzetből tengernyi nép sereglik össze, románok és magyarok vegyesen. De én nem tudok arról, hogy akár a múltakban, akár mostanában is olyasmi történt volna, ami e vásárok békességét magyar vagy román részről valaki vagy valami által is felrobbantotta volna... De ettől eltekintve: mi vállaljuk a felelősséget, hogy a mi embereink nem fognak botrányt provokálni — a maguk érdekében.

*Kós Károly illusztrációja
a Varju nemzetséghez*

Arjobbágy így örzi ura tornyos várát,
 Örök, bitang hajdu nehogy felpredálják,
 Lázanéptől otthon vígan egzékválják,
 M tőle életét s vérért pretendálják.

Kós Károly illusztrációja
 a Kalácsa-kalendáriumhoz

Viszont az Önök hatóságának kell a gondja legyen, hogy ez mások részéről se történhessék meg...

Ezzel a mi purparlénk, amelyet emlékezetemből dióhéjban összesűrítve idéztem fel a félszázados múltból, tulajdonképpen érdemben végződött is: a prefektus megadta magát s engedélyezte a népgyűlést, azzal a kikötéssel, hogy:

1. a rendezést a primprétornal egyetértésben végezzük;

2. a gyűlés főszónoka előzőleg írásban mutassa be beszédét a primprétornal jóváhagyás céljából.

A gyűlés megrendezésének problémáját aztán úgy oldottuk meg, hogy a primprétornal és a helybeli csendőrség parancsnokával, Marincas járási törzsörmeisterrel (aki, mint egykori magyar csendőrmester, régi jó ösmerősöm volt) abban egyeztünk meg, hogy a gyűlés rendjét közvetlenül és láthatóan a mi háborút viselt fiataljainkból alakított karszalagos őrség biztosítja (dr. Nagy Miklós volt tartalékos főhadnagy parancsnokságával), a csendőrség pedig ne mutatkozzék, hanem mint tartalék a község háza udvarán tartózkodjék szükség esetére. Végül még arra kértem meg a primprétort, hogy a gyűlés napjára a községben szesztilalmat rendeljen el.

Miután én vállaltam a gyűlés fő programbeszédét, azt el is készítettem és a kéziratot a gyűlés napjának kora reggelén bemutattam a primprétornal, elolvasásra. De ő azt csak átlapozta és átolvasás nélkül, jóváhagyásával visszaadta...

*

Az Erdélyi Néppártot megalakító hunyadi népgyűlés lefolyásáról én magam nem tudok beszámolni, mert akkor engem csak a magam szónoki szerepe izgatott, semmi mással nem tudtam törődni. Viszont arról — külsőségeiről és tartalmáról is — részletesen és pontosan beszámolt volt a *Keleti Újságban* a lap helyszínre küldött szerkesztője: Szentimrei Jenő barátom.

A gyűlés eredménye mindenesetre az lett, amire számítottam. Mert ha a mi névtelen plebejus triumvirátusunk „Kiáltó Szava” a puszta kiáltó szó is maradt, de amikor ezt a szót Kalotaszeg sok ezer dolgozó magyarja kiáltotta el, azt már meghallotta, megértette és lényegében magáénak is vállalta nemcsak a romániai dolgozó magyarság, de a legfürggében a még tegnap a valóságot tagadó passzivitás vezéremberei is, akik máról holnapra megalakították (az ősi szász népszövetség formájára) a romániai magyarság életszerveit koordinálni hivatott nyílt, aktív társadalom-politikai csúcsszervezetet, a Magyar Szövetséget.

S ezzel tulajdonképpen teljesítettem is azt a politikai munkát, melyet — a magyar kultúra elkötelezett hivatásos munkusaként — nem politikai ambícióból, de a romániai magyarság életszüksége kényszerűségéből vállaltam volt.

De tudtam azt, hogy a kisebbségi élet realitásával szemlélő és radikális demokráciát vállaló kalotaszegi — tehát vidéki — magyarok politikai szervezete nem lehet birtokában azoknak az adottságoknak (tekintélynek), melyek hatására a maga mikroszervezetét — a bizonyosan életre ébredő nacionalista-revizions reakciók szemében — országos szervezetté tudná kiépíteni. (A reakció hamarosan meg is alakította a maga Magyar Nemzeti Pártját.) Viszont az is nyilvánvaló volt, hogy a kalotaszegi robbantás által ütött résen keresztül most már lehetővé vált az országossá szervezés funkcióját teljesíteni képes kolozsvári központ kiépítése.

S ha már ezt így megláttam — mielőtt még a magam kulturális (és kultúrpolitikai) munkaterületére vonulnék vissza — lelkiismereti kötelességemnek tartottam vállalni még: egyrészt egy, a

tömegeink politikai aktivitásának ébren-tartását és demokratikus szemléletének erősítését szolgáló s főleg falusiakhoz szóló politikai népújság indítását, másrészt a kolozsvári országos központnak is a megszervezését.

*

A kolozsvári szervezést néhány munkatársam (Zágoni István újságíró, Cseh József Pata utcai öreg ácsmester, Berki József Magyar utcai és Szilágyi János hídelvei hóstáti földművesek, Marosán Pál monostor-kétvízközi kőműves-mester és mások) közvetlen segítségével hathavi (július—december), jórészt terepmunkával végeztük el. A kolozsvári országos központi szervezet a kalotaszegi Erdélyi Néppárt kiegészített programjával és nevének Magyar Néppártra módosításával, 1922. január 15-én tartotta meg alakuló közgyűlését.

Közben már 1921 novemberében újtjára indítottam a *Vasárnap* című politikai népújságot.*

A kolozsvári néppárt megalakulásával teljesítettem azt, ami az én csekély erőmből kitelt és amire lelkiismeretem kötelezett: az ébresztést, az útmutatást és a politikai aktivitás elsődleges munkaszervevén, a romániai dolgozó magyarok demokratikus politikai szervezetének életre-hívását. Ezt mertem vállalni és meg is tudtam csinálni: az építés, a szervezés munkáját. De már a kész szervezetben való jó vezérkedéshez hiányzott a poli-

* *Csatári Dániel A Vásárhelyi Találkozó (Budapest, 1967) című dolgozatának néhány, ezzel kapcsolatos téves megállapítását kénytelen vagyok itt a valóság-nak megfelelően rektifikálni. A Vasárnap életre-hívását kizárólag Zágoni István és Paál Árpád barátaim biztatásával én kezdeményeztem (a Bihar megyei Belényes községbeli Zágoni Dezsőt akkor még nem is ismertem) és a Lapkiadó nyomdának egy fedezeti váltómra adott hit-telével, a csupán névleges „Kalácska” cí-mén én voltam a kiadója is. De én voltam a szerkesztője, illusztrálója és jórészt írója is. A technikai szerkesztésben, adminisztrációban és expedícióban, a terjesztésben és propagálásban önkéntesen ingyenes segítségemre voltak a Keleti Újság szerkesztőségéből, kiadójából és a Lapkiadó nyomdabeli munkás bajtársaim.*

Benedek Elek főszerkesztői címmel csupán munkatársa volt a lapnak. Szent-imrei Jenő csak 1922 őszétől kezdve volt a lap kizárólagos szerkesztője, amikor is a lap tulajdonjogát is neki adtam át.

tikai tudásom és gyakorlati tapasztala-tom, valamint a szükséges anyagi s tár-sadalmi fundámentumom, és mindenek-felett nem volt hozzá sem kedvem, sem gusztusom.

Erre a posztra tehát igyekeztünk meg-találni és beültetni az arra alkalmas, a szükséges anyagi és szellemi kellékekkel rendelkező, valamint az azt ambicionáló személyiségeket. Így a kalotaszegi Erdélyi Néppárt elnöki posztjára én magam ja-vasoltam és kértem fel dr. Albrecht La-jos tekintélyes hunyadi ügyvédet s egykori vármegyei politikai vezetőembert, s aki azt kitűnően be is töltötte (sajnos: egy éven belül meghalt). Az országos Magyar Néppárt kolozsvári elnöki tisztére az egykori Kossuth-párti képviselőt, a népszerű Kecskeméthy István teológiai professzort én is javasoltam és támoga-tam (sajnos, ez az ötlet nem vált be). A közben Albrecht Lajos halálával megürült kalotaszegi (járási) szervezet vezetését kértemre Deutsek-Pásztai Géza hunyadi ügyvéd-barátom vállalta.

Így most már lehetővé vált, hogy te-vékenységemet az aktív politikai front első vonalából áttelepíthessem a front második vonalába. Ami számomra elin-dult politikai népújságocskám a magyar falusi nép kedvvel olvasott, szívesen vá-sárolt, s hamarosan a maga lábán meg-állani tudó független lapjává fejlesztésé-nek megoldandó feladatát jelentette u-gyan, de ugyanakkor tartalékolt számom-ra annyi szabad munkaidőt is, hogy elő-készíthettem igazi — építészeti, grafikai, sőt írói — hivatásom munkaterületére való fokozatos visszatelepülésem útján ez ideig bizonytalan életbiztonságomnak szilárd alapokra való átépítését.**

** *Mint építész ebben az évben (1922) készítettem a belényesi kaszinó-épület, a vistai, valamint a bikali ref. templomok (középkori műemlékek) restaurálása, bővítése és toronyépítése, s végül a ko-lozsmonostori ún. kálvária-templom ha-ranglábja terveit. (E terveim közül a két utóbbi: a bikali templom és a kolozs-monostori haranglábé meg is valósult.)*

Mint grafikus ugyanennek az eszten-dőnek második felében készítettem el Erdély kövei címen tervezett képesköny-vecském 30 darab linómetszetből álló képanyagát. Ezt a könyvecskémet aztán háziilag összeeskábált — amolyan ősi Gutenberg-típusú — kézinyomdám-on 1922—1923 telén Sztjánán 200 példányban kinyomtattam, befűztem, bekötöttem és felkínáltam az erdélyi könyvbarátoknak. Egy hónapon belül aztán az összes pél-dányokat fel is vásárolták.

A Varju-vár Sztánán

Nyár közepe táján (1922) a *Vasárnap* már tudta fedezni bevételeiből a kiadásait (szedés—nyomás, papír, expedíció), valamint egyetlen személyből (belőlem) álló szerkesztőségének igen szerény dotációját, sőt törlesztette a kezdeti időszakában előlegezett nyomdai hiteleit is. (Ezenkívül más költség nem is terhelte a lapot.)

A lap sorsa tehát egyelőre rendben lett volna, viszont én nagy gondban voltam, hogy miként tudhatok eleget tenni a *Vasárnapot* szerkesztő és adminisztráló munkámon és az időközben vállalt építési (tervezés és kivitelezés) kötelezettségeimen kívül sztánai minigazdaságomban a nyárral elkerülhetetlenül nyakamba szakadó kaszálás, aratás, behordás, őszi szántás, vetés, ültetés munkálatainak is.

Ekkor sodorta a Sors utamba Szentimrei Jenő barátomat és politikai elvtársamat, s vele az én nagy problémámnak véleményem szerinti legjobb megoldási lehetőségét.

Szentimreivel utoljára még a télen találkoztam Szatmáron, ahol ő az év eleje óta (1922) — felmondva a *Keleti Újság* szerkesztőségében addig elfoglalt részort-szerkesztői állását — egy Szatmáron akkor elindított új napilap szerkesztői pozícióját töltötte be (tudtommal Markovits Rodion barátunk csalta oda nagyobb posztra és nagyobb fizetésre). Ezt tudtam róla eddig, amikor is itt Kolozsvárt

a nyomdában felkeresett, s elmesélte, hogy az ő szatmári lapját a város régi újságja, a *Szamos* lehengerelte, megbuktatta és így ő, a most már facér újságíró, hazajött Kolozsvárra, hogy itt valahogy elhelyezkedjék. Próbálkozott Weisz Sándornál (*Keleti Újság*) és Groisz Lászlónál is (*Ellenzék*), de se itt, se ott nem volt számára egyelőre elfoglalható üres poszt. Viszont Zágoni István (a *Keleti Újság* szerkesztője) javasolta neki, próbálkozzék a *Vasárnap*nál, mert úgy tudja, hogy egyéb természetű elfoglaltságom következtében nagyon is rászorulnék már a segítségre. Hát ő ezért keresett most meg engem.

Nem sokat gondolkoztam, s hamarosan meg is egyeztünk: Szentimrei átveszi tőlem a szerkesztést azonnal, én megtartom az adminisztrációt magamnak addig, amíg a „Lapkiadó“-nál kiegyenlíthetem a „Kalácska“ kiadó még fennálló adósságát, illetve visszakapom az én fedezeti váltómat Weisz Sándortól.

Ami aztán ősszel meg is történt: a váltómat visszakaptam, mire a most már tehermentes, tehát független *Vasárnap* tulajdonjogát is átadtam Szentimreinek azzal a meggyőződéssel, hogy így az a lehető legarravalóbb, nálamnál hozzáértőbb újságíró szakember kezébe került.

Ezzel végre azt is megérhettem, hogy magyar dolgozóink érdekében szükségéből vállalt aktív politikai munkakötelezettségemnek e második — közvetett —

frontszolgálatából is felszabadulva, visszavonulhattam a politikai tartalékba, vagyis teljes munkaerőmet most már élethivatásom eredeti, szakmai területére: a kultúra (illetve a kisebbségi kultúrpolitika) munkaterületére koncentráltam.

Nem sokkal ezután, ennek az évek végén történt, hogy a Néppárt és a Nemzeti párt Országos Magyar Párt néven fuzionált, ami Balogh Edgár barátom mai megállapítása szerint az én első politikai bukásom volt. Viszont az én akkori és mai véleményem szerint is, a párt demokratikus felépítése és paritásos vezetése feltételével kötött fúzió nem volt politikai vereség (annál kevésbé az én politikai bukásom, akinek a fúzió létrehozásában csupán statisztaszerepem volt), de a honi magyarság életjogaiért való egységes küzdelem érdekében szükséges és helyes politikai cselekedet volt. Hogy aztán a Néppárt részéről jóhiszeműen megkötött fúziónak eredménye hamarosan a párton belüli demokrácia visszaszorulása, sőt látszólagos megsemmisülése lett, annak oka, hogy egyrészt a párt konzervatív jobbszárnya tisztességtelenül nem állotta, Sőt cinikusan megtagadta a fúzió feltételeinek érvényesülését, másrészt a demokratikus bal-szárny vezetőinek (Kecskeméthy István és társai) inaktivitása és politikai járatlansága nem tudta kikényszeríteni a feltételek respektálását.

De ha a fúzió nem volt és nem is lehetett az én politikai bukásom, viszont az balfogásom volt, hogy a *Vasárnap* élet-sorsát a még tapasztalatlan Szentimrei Jenőre bízam. Mert az én barátomnak első dolga volt, hogy összehozta a „Haladás r.t.” újságkiadót és annak anyagi fundamentumán falusi népünknek tőké-től független demokrata politikai orgánumát a városi kispolgárság családi lap-jává felfejelesztve *Vasárnapi Újság* címen indította útjára 1923 év elején. (Szegényes és szomorú elégtételül szolgált, hogy ez a nagyotakaró lapvállalkozás rövid másfél esztendői tengődés után végelgyengülésben meghalt.)

A kívülről látszólag egységes Magyar Párton belül a konzervatív jobboldal kíméletlen agressziója rövid időn belül kiváltotta a demokratikus elemek ellen-zékét, mely a maga vezérért az Erdély-szerte ismert, nagytekinélyű Bernády Györgyben vélte megtalálni. (Bernádyt még 1910-ben ismertem meg személyesen és nagyrabecsültem, mint Marosvásár-

helynek korszerű városépítő-fejlesztő polgármesterét.)

Történt aztán, hogy 1924 december elején üzent nekem Bernády (a szóbeli üze-netet, Bernády levelével együtt, Deutsek-Pásztai Géza hozta Marosvásárhelyről), hogy ő az ellenzékét immár elég erős-nek véli nemcsak a párton belüli demokrácia érvényesülésének nyílt követelésé-re, de annak kiharcolására is, amire a legközelebbi alkalom adva van a párt december 14-re Brassóba összehívott köz-gyűlésén. Viszont e közös célunk meg-valósítása érdekében döntően szükséges a kalotaszegi szervezet megfelelő képvi-selőinek részvétele is. Kéri tehát, hogy erre a gyűlésre jöjjenek el én is Brassóba.

Annak az esztendőnek (1924) fo-lyamán a különböző munkaterüle-teken való vállalásaim állandóan sza-porodtak és év végére éppen te-téződtek.* Ha tehát igen kellemetlen volt is számomra ez a váratlanul a po-litikai küzdelemben való beleelegyedésre szólító üzenet akkor, amikor már két esztendeje múlt, hogy kikapcsolódtam a romániai magyar politikai munkából, melynek életrehozásában és munkába állításában a magam részét annak idején érzésem szerint becsületesen leszolgáltam, a további szövevényes gyakorlati mun-kájához pedig sem tehetséget, sem ked-vet nem éreztem magamban, mégis, dol-gozóinkkal való predestinációs sorsközös-ségem arra kötelezett, hogy most, kivé-telesen, Bernády hívásának eleget tegyek.

S ez volt az én második — jóhiszemű — politikai balfogásom.

Mert bizony, Brassóban csúfos veresé-get szenvedett az erdélyi magyar politi-kai erkölcs: kiderült, hogy Bernády „el-lenzéke“ nem volt ott, vagy ha ott volt, vezére nélkül nem mert megmukkanni; tudniillik: Bernády maga nem volt ott (rossz nyelvek pletykálták utóbb, hogy időközben az ellenzéki vezérkedését fel-

* 1924-ben készítettem mint építész: a hunyadi református parókia, a Ferenczy Gyula sztánai nyaralóháza, a feleki román műemléktemplom restaurálási, bővítési és toronyéptítési tervezőrajzait, valamint Csulak Samu orvos sepsiszentgyörgyi lakóháza terveit és végeztem helyszíni művezetését is; mint grafikus év vége felé: Kalácska-kalendárium 1925 című képeskönyvecskémét (linómetszet-illuszt-rációit, szedését, nyomását, kötését) sztánai műhelyemben. Ugyanebben az esztendőben terveztem, alapoztam és szerveztem az Erdélyi Szépművés Céh könyvkiadóvállalatát, valamint írtam már Varju nemzetség című regényemet is.

cserélte egy magyarpárti szenátorsággal. Ami vagy igaz volt, vagy nem: „de mortuis nihil, nisi bene“!). Úgy, hogy a demokrata ellenzékét csupán mi, két kalotaszegiek képviseltük — láthatóan, és vállaltuk is — érezhetően. Szegény Pásztai Géza a maga súlyos vádbeszédét félig sem mondhatta el, mert belefojtották a szót. Mire azt mondtam neki: „Gyerünk innen, itt nekünk nincsen keresni valónk...“ S otthagytuk a gyűlést... És Bernádyt azóta messze elkerültem.

*

Siettem haza, ahová visszavárt az én jövőendő életem útját jórészt meghatározó és néhány évi előzetes próbálkozás tanulsága nyomán előkészített tervem; egy bármilyen tőkétől vagy külső befolyástól mentes, kizárólagosan erdélyi magyar szépirodalmat kiadó vállalatnak immár esedékes gyakorlati megvalósítása céljából még ebben az esztendőben (1924) elvégzendő befejező (adminisztratív és szervező) munka minden terhe és felelőssége.

(Emellett — egészen mellékesen — dolgoznom kellett még a kalotaszegi *Varju nemzetség* krónikájának jó ideje megkezdett írásán is.)

De ez a munkám nem volt hiábavaló; ezt a csatámat megnyertem. Az Erdélyi Szépmíves Céh két világháború közötti könyvtermelése (elfogulatlan szakemberek értékelése szerint) az egyidejű magyarországi irodalomtermelés átlagával legalább egyzintű, de attól eltérő problémáival és sajátos erdélyi szemléletével önállóan érvényesülő erdélyi magyar irodalmat jelent és jellemzi (és a *Varju nemzetség* is megjelent 1925-ben).

*

Azonkívül, hogy a brassói gyűlés undorító ízű, keserves tapasztalatainak számbavétele után egykori néppárti elbarátaimmal egyetértően nyomban kijelentettük, hogy: „a Magyar Párt reakciósan konzervatív, sőt népellenes osztálypolitikájával szemben a párton belül is ragaszkodunk népi demokratikus álláspontunkhoz“, a magunk részéről semmiféle akciót nem kezdeményeztünk. Nekem arra nem is lett volna időm, mert egész fizikai és szellemi energiámat és minden gondomat igénybe vette az Erdélyi Szépmíves Céh biztos talpra állítása, vagyis hogy a megfelelő tartalék-alapon kívül annyi szabad forgótőkével is rendelkezzen a vállalat, mely felmenti bármilyen hitel igénybevételétől.

De a mi kezdeményezésünkre nem is volt szükség, mert a falusi és városi kisemberek felé hangoztatott nacionalista demagógia fedezete alatt mindinkább a földbirtokos-történelmi és tőkés-nagypolgári osztályok érdekvédelmi szervévé tolódó Magyar Párt tagságában nélkülnünk is megszületett a demokratikus reformokat igénylő ún. *reformmozgalom*, melynek látható élharcosa és propagandistája a kolozsvári *Ellenzék* közismert publicistája, Krenner Miklós (Spectator) volt. Tudni kell azonban, hogy Krenner politikai „spiritus rectora“, s a lap nem látható, de tényleges „intendánása“ Bánffy Miklós volt, aki az eszes, nagyműveltségű, széles látókörű és rafinált diplomata fölnyélvel művészesen lenézte korlátolt műveltségű, szűk látókörű politikus mágnástársát: Bethlen György pártelnököt. S azt is jó volt tudni, hogy Bánffy ifjúkori jóbarátjának, majd képviselő bajtársának, a polgári realpolitikusk Bethlen Istvánnak volt romániai politikai bizalmi embere, viszont Bethlen György a magyar kormány félhivatalos konzervatív-revizionista politikai szerveinek és intézményeinek szubvencionált védeence volt.

A reformcsoport mozgolódásáról természetesen tudtam, s azt is, hogy Krennerék keresték és megtalálták a kapcsolódás útját Kecskeméthy Istvánhoz, aki akkor az egykori Néppárt népi demokrata elveinek hűségében megmaradt és köréje csoportosult kolozsváriakat képviselte.

Hogy közös megbeszéléseiken mit tárgyaltak, terveztek és mit sütöttek ki, nem tudom, mert brassói tapasztalataim úgy elriasztottak a politikával való közvetlen érintkezéstől, hogy azokon nem vettem részt. Viszont nem tudtam megtagadni Bánffy Miklósnak azt a kérését, hogy Nagyváradon, Aradon s Temesvárt, — ahol nekem is valóban voltak régi politikai elvtársaim és régi megújabb ismerőseim is — keressem fel és vegyem számba azokat a tekintélyes személyeket, sajtót és közéleti tényezőket, akik vállalják a Magyar Párt demokratikus megreformálása céljával Kolozsvárt alakult reformmozgalomban való közvetlen vagy közvetett részvételt. Ebben a pusztán tájékozódó politikai expedícióban való részvételt tehát vállaltam és teljesítettem.

S aztán ugyancsak nem tudtam visszatartani régi politikai elvtársamnak: Telegdi Józsefnek külön levélbeli baráti meghívását a politikai reformmozgalom Telegdre összehívott ún. bizalmas tanács-

kozására. Emlékezetem szerint 15—20-an gyűltünk akkor ott össze, de lehet, annál többen is voltunk. A résztvevőkből a kolozsváriak egy részén (a Krenner-csoport és az egykori néppártiak vezetőin és Weisz Sándoron) kívül csupán a vásárhelyi ún. „vörös grófra“, Toldalaghy Mihályra, az aradi Zima Tiborra és egy váradi lapszerkesztőre (emlékezetem szerint Szűcs volt a neve) emlékszem, a többi résztvevőnek sem a hovatartozását, sem a nevét nem jegyeztem meg.

A megbeszélés folyamán kiderült, hogy a Magyar Párt reformját illetően a résztvevők véleménye nagyon különböző. Voltak — és nem is kevesen —, akik megelégedtek volna azzal, hogy a párt bizottsága parlamenti képviselőinek és szenátorainak kontingensében a paritást. Volt olyan vélemény (az enyém is), hogy a baloldali koalíció — igaza tudatában és közvéleményt formáló eszközeinek (sajtó) birtokában — figyelmeztesse a Magyar Párt vezetését, hogy teljesítse a négy esztendővel ezelőtti fúzió feltételeként megállapított és vállalt, de időközben megtagadott kötelezettségeit. Máskülönben számolnia kell a következményekkel. Volt aztán a kettő közötti több-kevesebb kompromisszumos javaslat (a Krenneréké is), és volt egy radikálisan szélsőséges, a mostani vezetés eltávolítását javasoló vélemény is... S az emberek beszéltek, szavaltak kifoghatatlanul, de a különböző véleményeket és javaslatokat nem sikerült közös nevezőre juttatni és a gyűlés résztvevői azzal utaztak haza Telegdról, amivel hazulról idejöttek volt.

Krennerék ezután még tartottak néhány gyűlést, megbeszélést, de hogy azokban mire jutottak, nem tudom, mert a telegdi kivételes vendégszerelődés után véglegesen elszakadtam a mozgalomtól, mely végül is egyetlen pozitív eredményképpen azt vívta ki, hogy néhány ambiciózus „reformistának“ helyet szerzett a pártvezetésben, ami természetesen a párt lényegén, jellegén jottányit sem változtatott.

Ezzel a sovány (sőt, csupán formális) „eredménnyel“ szemben a mozgalomnak súlyosan negatív következménye volt, hogy a párt — melynek addig nem volt közvetlen tulajdonú sajtója — megvásárolta Erdély addig legelterjedtebb, legtekintélyesebb, eredetileg a radikális polgári demokráciát képviselő, s a mi „kalotaszegi“ néppárti politikánkat kezdettől fogva támogató kolozsvári *Keleti Újság* tulajdonosának, a „Lapkiadó r.t.“-nak részvénytöbbségét annak igazgató-tulajdonosától, a „reformista“ Weisz

Sándortól (akinek a vásár egyik feltételképpen pártvezetői helyen kívül parlamenti képviselőiséget is juttatott — egy ciklusra). S természetesen kidobta a szerkesztőségből annak baloldali politikai exponenseit, a *Kiáltó Szó*-beli szerzőtársaimat: Paál Árpád publicistát és Zágoni István politikai szerkesztőt, akiket aztán — egyidejű hiábavaló próbálkozás után — a nyomorúság a legsötétebb reakció janicsárszolgálatába sodort. (Paál Árpád a hírhedt nagyváradi Pacha püspök lapjának lett a szerkesztője, Zágoni István repatriált és ott Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjának* lett a munkatársa.)

A Krenner-csoport reformmozgalmának szinte megszegyenítő „pozitív vívmánya“ és súlyosan negatív következménye kényszerítette ki az én utolsó fellépésemet a hazai magyar pártpolitika porondján abban a nyilatkozatban, melyben néhány elvtársammal egyetértésben kijelentjük, hogy: dolgozó magyar tömegeink életsorsával való sorsszerű elkötelezettségünk tudatában és lelkiismeretünk parancsára a néptől elszakadt Magyar Pártból kilépünk, és — az egységbontás súlyos vádját is vállalva — dolgozó népünk életérdekeit szolgáló politikai munkánkat a visszaépítendő demokratikus Magyar Néppártban fogjuk végezni. (Emlékezetem szerint körülbelül ez volt nyilatkozatunk lényege.)

Nyilatkozatunknak önmagában nem volt (nem is lehetett) közvetlenül „tömegmozgósító“ eredménye (mint ahogy annak idején nem volt a *Kiáltó Szó*-nak, majd 1937-ben a Vásárhelyi Találkozóknak sem). Ezért kissé csodálkoztam az én politikai tevékenységemet egyébként túlságosan is nagyrabecsülő Balogh Edgár testvérem erre vonatkozó megrovásán, hogy: „Kös Károly a politikus másodsor is alulmaradt.“* Mert hiszen a nyilatkozat még nem volt csata, melyben egyik fél felül, a másik meg alul marad. (Mint volt az én brassói, meg gondolatlanul vállalt csatám, melyben valóban alulmaradtam volt!)

Viszont azért ezen nyilatkozatunknak — ha nem is mozgósított tömegeket — megvolt az eredménye, mert: 1. a pártból való kilépésünk dokumentálta elszakadásunkat a Krenner-csoporttól, mely egy tál lencséért cserében letette a demokratikus reformok kivívásáért felvett fegyverét; és 2. a Néppárt — bevallom:

* *Korunk*, 1968. 1765.

könnyelmű felelőtlenséggel beféért — új-
jáépítésének bejelentése figyelmeztette a
Magyar Párt urait, hogy a hazai magyar-
ság életterületén való gazdálkodásukról
el is kell majd számolniuk a népnek.

Nyilatkozatunk ezt adta tudtára azok-
nak, akiket az illetett, s ennél többet
— legalább a magam részéről — nem kí-
vántam, nem is várhattam tőle.

*

Hogy aztán e nyilatkozatunkat nem kö-
vette a beféért párt-újjaépítés valóban
tömegmozgósító munkája (mint ahogy
annak idején követte a *Kiáltó Szó*t a ka-
lotaszegi tömegmozgósítás; viszont nem
követte tömegmozgósítás a Vásárhelyi
Találkozót), azért valóban és elsősorban
én vagyok felelős, aki akkor már (1927)
három éve — az annak idején szükség-
ből vállalt politikai munkafeladatom tel-
jesítése után — visszavonultam az aktív
politika arénájából (a brassói kiugrásom
és a Krenner-mozgalomban való statisztá-
vendégszereplésem a szabályt megerő-
sítő kivételek voltak csupán), és a honi
magyar közélet más (kulturális) élette-
rűletein vállaltam és teljesítettem mun-
kát, abban a meggyőződésemben, hogy
eredeti élethivatásom munkaterületén
végzett megfelelő építő-szervező tevé-
kenységemmel eredményesebben szolgál-
hatom népünk életszükségleteit (és a
magam, jobbról-balról sokak által kriti-
tizált, de kirihathatlanul belémgyökere-
zett „transzilván“ ideológiáját), mint po-
litikusi ambíció és szükséges felkészült-
ség nélkül a sok hájjal megkent, konok,
alaposan felkészült és berendezkedett
magyarpárti ellenféllel való közvetlen,
ádáz, de hiábavalónak is bizonyulható
politikai tusakodással.

Ezzel a nyilatkozattal aztán végződött
is az én két világháború közötti politikai
vállalásaimnak ez a második — ven-
dégszereplési — szakasza is.

*

Kedves Barátaim!

Ezt a levélnek indult írásomat még
ez év február havában kezdettem el. Egy-
szerű válasznak szántam és hálás kö-
szönetnek a *Korunk* szerkesztő kollekti-
vájának a *Kiáltó Szó* és a hunyadi nép-
gyűlés fél évszázados évfordulójáról meg-
emlékező és arra engem — e két ese-
ménynek talán ma már egyetlen még élő

részesét és tanúját — emlékeztető meleg-
hangú, baráti levelére.

De emlékeztető leveletek akaratlanul
is feltámasztotta emlékezetemben a ré-
gen eltemetett és jórészt elfelejtett múlt-
tat s benne a mi közvetlen 1919 utáni,
tehetetlenség letargiájába ájult életünket.
S amikor abban a félszázad előtti erdélyi
magyar világban találkoztam egykori
fiatal magammal — aki eleve csupán a
magyar kultúrának elkötelezett építő-
munkás voltomban, politikai felkészült-
ség és tapasztalat nélkül vállalni meré-
szeltem a magyar tömegek ébresztésének
és a romániai új valóságban való útmu-
tatásának politikai munkájában a ma-
gam élenjáró részét — nem tudtam
megállni, hogy ennek az én múltbeli
énemnek azt a politikai kitérő útját
most — bár így papiroson — újra be-
ne járjam a *Kiáltó Szó*val való kezdeté-
től a búcsúzó „Nyilatkozattal“ való vé-
gégig. De fáradt, vén ember létemre ez
hosszú és nehéz út volt. Sokszor kellett
útközben megpihennem, sokszor azért
megállanom, hogy emlékezetemből elő-
kaparjam: hogy is volt tovább, és sok-
szor el is tévedtem, s újra kellett igazod-
nom, hogy a régi útra visszatáljak.

S amikor aztán utam végére értem,
megint csak megállottam és azon gon-
dolkoztam máig, hogy vajon elküldjem-é
Nektek ezt az írást, mely ebben a
formájában (tartalmában és terjedel-
mében) már nem annyira egy barátaim-
nak írott köszönő válaszlevél, mint in-
kább a magam számára való visszavetíté-
se egykori politikai exkurziómnak azért,
hogy most, félszázad távlatából lehető-
leg elfogulatlanul megállapíthassam: mi
volt abban helyénvaló, hasznos, értékes
és esetleg eredményes is, és mi volt hely-
telen, haszontalan, értéktelen — tehát
eredménytelen. És ha — hosszasan habozás
után — most mégis elküldöm, kérlek,
fogadjátok azt annak, aminek indult: egy
Hozzátok írt magánlevelemnek, emlékező
vizsgálásul a Töletek kapott emlékeztető
baráti levélre.

Kívánok Nektek mindnyájatoknak jó
egészséget és vagyok őszinte baráti üd-
vözzel!

Kolozsvár, 1971. május 24.

Kisbányai

EGY VÁLTOZÓ SZILÁGYSÁGI FALU

Miért mentiünk Bogdándra?

I

Miért mentem ki Bogdándra? Őszinte felháborodásból. Az *Utunk* 1969. október 17-i számában Jordáky Lajos megemlékezik Kovács Katona Jenőről. Cikkében idéz egy pár sort *Egy kallódó szilágysági falu* című szociográfiai munkájából: „1200 ember egyetlen nagy, beteg családként kallódik itt a szegénység és felvilágosulatlanság kutyaszorítójában, megváltásra várva.“ Magáról a *Korunk* 1937. 11. számában megjelent munkáról ezt írja: „Történeti és biológiai elesettség, elmaradt kultúra és bábóna, anyagi és lelki nyomor, a pusztulás szükségszerű bekövetkezésének perspektívája tárul eléink a tanulmányból.“

Mikor rájöttem, hogy ez a falu Bogdánd, akaratlanul is kitört belőlem a felkiáltás: „Ez nem igaz!“ — elfeledve, hogy az idézett sorokat 34 évvel ezelőtt írták.

Nem vagyok bogdándi, és mégis valami köt a faluhoz. A szilágycsehi líceumban osztályunknak a fele bogdándi volt. Mind ügyes, vidám fiúk és lányok. Ugyanilyen vidámak, őszinték az emberek is a faluban, nyíltan, egyenesen megmondták, ha valami fájt nekik. Még valami, amiért nagyon közel állt hozzám ez a falu: rengeteg a gyermek, minden családnál legkevesebb kettő-három, amivel manapság nagyon kevés falu dicsekedhet.

Ez a falu lett volna kihalásra ítélve?

Nagyon lelkesen fogadtam Jordáky Lajos indítványát, hogy érdemes lenne a falu jelenlegi helyzetét is felmérni. De kívül, és hogyan? Beszélgettem volt osztálytársaimmal, érdekelte őket is a terv. Egy szakember hiányzott, aki irányította volna a munkát, így elmaradt a falufelmérés. A tervből akkor lett valóság, amikor a *Korunk* egy szociográfiai riport elkészítésére kért fel bennünket, fiatalokat, és Bogdándra esett a választás. Mennyire sikerült bemutatni a falu jelenlegi helyzetét, jövőjét, csak az olvasó mondhatja meg. Távolról sem merítettük ki mindazt, ami a faluról elmondható, hiszen csak néhány napig időztünk ott. Remélem, mások majd folytatják a munkát, amit elkezdtünk, hisz a szilágysági falvakról nagyon keveset írtak. Petri Mór volt az első, és eddig az utolsó, aki részletesebben bemutatta a vidéket, de azóta nagyon sok minden megváltozott, és minket főleg e változások érdekelnek.

Papp Albert

Nem azért mentem Bogdándra, hogy eggyel több falut ismerjek meg. S nem azért, hogy a Kovács Katona Jenő és a mások bemutatta jelenségek után nyomozzak. Ennek semmi értelme sem lett volna, mert azóta a falu (minden falu!) arculata annyira megváltozott, hogy hiába is végeznénk időbeni mélyaszt, csak részletek kerülnének felszínre, s éppen a nagyon bonyolult, történelmi-gazdasági-társadalmi folyamat eredménye: a mai állapot maradna a leginkább megközelítetlenül. Pedig a mai állapot minél részletesebb feltárása, ha úgy tetszik, *szigorú* feltárása a fontos, nem pedig a múlton vagy a részletjelenségeken való elmélázás. S bár nem vagyok szakképzett szociológus, és nem is fogom magam a falukutatásnak szentelni, azt is tudtam, hogy nem dolgozhatunk a klasszikus faluszociográfiai elvek alapján. Hangsúlyeltolódást láttunk és láttam szükségesnek, azon meggondolás alapján, hogy mindig és mindenütt a fejlődésből szükségszerűen adódó, legkritikusabb jelenséget kell megragadni. Jelen esetben a szükségszerűen kialakult gazdasági-társadalmi állapotához képest lemaradt tudatvilág jellegzetességeit, illetve a kettő viszonyát...

Ezért mentem Bogdándra.

Németi Rudolf

Hosszú az út Kolozsvártól Szilágycsehig... Egy kis pihenő Zsibón, ahol az ember önkéntelen kézmozdulattal megpróbálja elhessenteni a ráarakódó élményt... Sokan, nagyon sokan vannak a buszban. Mi, néhányan: kutatni akarunk. Vizsgálgatjuk magunkat és egymást: ez az én feladatom, ez a te feladatod, ez az ő feladata.

Szilágycsehben már többet időztünk. Enni is kell, és ha az embernek föld van a talpa alatt: bátrabb. Van kedve csatangolni is: reszansz-kút a város fölött, mélyülve öblösödő, kong a káva is, ha követ dobsz belé... Szilágycseh után változik a táj, Szatmár felé megyünk. A zömök, barokk Hadad háromnyelvű népe özönlí el az autóbust. Még néhány kilométer, és megérkezünk egészségben: tanács-talanul. Benn a buszban még tudtuk, mi a feladatunk: az, hogy legyen feladatunk. Dehát miféle feladat ez? Közöséges falu: közöséges emberek fogadnak még közöségesebb embereket. Micsoda erő a mindennapiság: ott húzódik hangtalanul a szóba öntött rendkívüli mögött...

Tény az, hogy Bogdándon vagyunk, a Szilágyság északnyugati sarkán. Dehogy, egy faluban, ahol az épületek rettentő mozdulatlanok, s az emberek csodálkoznak az idegenen. Összeverődünk a vendégszobában, hatan vagyunk, van két kérdőívünk, az egyik az idősebbeknek, a másik a nyolcadikosoknak. A faluról Kovács Katona Jenő régi *Korunk*-beli cikkén kívül nem tudunk semmit. De nem is annyira a falut kívánjuk megismerni, mint inkább néhány embert. Itt maradunk három napig: legalább öt emberrel mindenki kell hogy beszéljen, közben néhány élettelen kimutatást is lemásolunk. Van hat kérdéscsoport, mindenki feltesz minden kérdést, de a rá eső részt saját fantáziájára bízva kibővíti.

Molnár Gusztáv

Evek óta járom az országot, s e foglalatosságom több már szórakozásnál, hobbynál. Egykor be nem ismert, ma vallott és vállalt célom: közvetlenül megismerni e föld népét. S meglátni benne önmagam, azt, ami sorsom tartalma: a feladatom.

Bogdánd a sakktabla kockáihoz hasonlóan széthintett szilágysági-partiumi román, magyar, magyar ajkú sváb, szlovák és a nyelvét őrző, Erdélyből idekerült német falvak között egyike volt a legnyomorúságosabbaknak. Csak Bogdándról, a szomszédos Szérről és Hadadnásdról mentek lányok is mezőgazdasági idénymunkára. Emiatt s egyéb múltba vesző okok miatt a Tövishát falvainak hagyományos rangsorában leghátul található. Ugyanakkor Bogdánd méltó tagja lehet annak a közösségnek, amelyet Kós Károly „nótás Szilágy“-nak nevez.

Kíváncsian s örömmel mentem Bogdándra. Hiszem, hogy ottjártunk nemcsak számunkra volt tanulságos, de eredménye — ez az írás — olvasóink számára is az lesz. S remélhetőleg azok dolgát is megkönnyíti, akik a mieinknél jobb feltételek között, magasabb igényekkel, jelentősebb munkát végezhetnek.

Csортán Ferenc

Szűkebb szülőföldem a Mezőség. A falu a sáros bakancsok és suta mozdulatok világaként él bennem. Irodák, várótermek kalapgyűrögető embereinek bizalmatlan tekintete, fekete kendős nagyanym a portikusban, káromkodó traktorista unokatestvérem... ennyi maradt.

Bogdándra nem a táj-jellegzetesség vonzott, nem az ismerősök meghívása, hanem a falu, amelyről alig tudtunk valamit, a falu, ahol az apró gondok, kis örömeik nemcsak szilágysági jellegzetességek.

Mit rejt az emberek ijedt szeme? Sikerül-e idegenként közel kerülnöm hozzájuk? — e kérdéseken tűnődve érkeztem meg Bogdándra.

Nagy Gyula

Ha valaki közgazdászról vagy statisztikusról hall, rögtön — s nem kis malíciával — számtengerre, grafikonokra, kimutatásokra gondol. E magatartást az adatokkal való visszaélés is igazolni látszik. A számok mindenesetre csak jó vagy rossz eszközei lehetnek a valóság egy bizonyos szempontból történő leírásának. A kérdés: az eredeti számtengerből hogyan válogatjuk össze a végső, „jellemző“ adatokat.

Számomra az elsődleges célt igenis a számok jelentették. Távlabbi célom pedig saját magunk megismerése. A falu is részünk, s talán napjainkban a legtöbb problémával küszködik. Végül is ismernünk kell önmagunkat, milyenek vagyunk, milyen határokon belül vagyunk képesek megmaradni. S felmérve a valóságot, a lehetőségeinket, esetleg bepillanthatunk a jövőbe, ami által (s ez a fontos) már ma úgy tudunk dönteni, hogy képességeinkhez mérten ne érjen felkészületlenül a holnap. Mindehhez, úgy gondolom, a számok is hozzájárulnak.

Török László

Falukép régen és ma

Bogdánd történelmileg a Szilágysághoz tartozik (ma Szatmár megyéhez); az Alsó-Szopot Szilágycsehvel összekötő út mentén fekszik, a Mázsa patak völgyében, melyet a közeli Hadadnásdon Kusaj pataknak neveznek. Községi központ lévén, még három falu tartozik hozzá: Korond, Bábca és Szér.

A külvilággal való összeköttetést autóbuszjárat biztosítja: Alsó-Szopor, illetve Szilágycseh felé. A villanyt 1969—1970-ben vezették be a faluban.

A környező dombokat valamikor erdők borították, de az eléggé ésszerűtlen fakitermelés következtében inkább csak mutatóban maradt belőlük. A század elején letarolt dombokon a szőlőt sikerült valamennyire meghonosítani. A talaj agyagos, nem a legkedvezőbb a mezőgazdasági művelés számára; nagyobb esőzések idején az egész föld vizenyőssé válik, mivel a Kraszna nem képes levezetni a Mázsa patak vizét. A föld már régen sem volt képes eltartani a falut, ezért sokan mentek az Alföldre idénymunkát keresni.

Számok vallomása a múlttól

A mezőgazdasági termelészövetkezet (mtsz) 1962-ben alakult meg, gyakorlatilag átmenet nélkül. Ezért az 1959-es adatok lényegében hűen tükrözik a falu régi gazdasági állapotát: 1959-ben a családok 23%-ának 0—1 ha, 30%-ának 1—2 ha, 26%-ának 2—3 ha, 17%-ának 3—5 ha, s csak 4%-ának volt 5 hektárnál több földje. A családok 51%-ának egyáltalán nem volt mezőgazdasági felszerelése (szekér, eke), 8%-ának csak szekere s csak 41%-ának volt meg a kellő felszerelése. A faluban 355 szarvasmarha, 125 bivaly, 65 ló, 304 sertés és 648 juh volt. De a gazdáknak csak 52%-a tartott legalább két igavonásra alkalmas állatot, 17%-ának pedig semmiféle nagyállata sem volt. Tehát *a falu gazdáinak mintegy fele sem mezőgazdasági felszereléssel, sem igásállatokkal nem rendelkezett.*

A családonként átlag kilenc tagban birtokolt mezőgazdasági terület megoszlása a következő volt: 75% szántó, 20% legelő, 5% szőlő. A termékstruktúra elég egyszerű képet mutatott: a szántóterület 46%-án természetek búzát, 41%-án kukoricát, 7%-án lóherét, 4%-án napraforgót, 2%-án pedig egyebet. Piacra szinte egyáltalán nem termeltek, de a maguk megélhetéséhez szükséges javak egy részét is a nyári idénymunka alkalmával szerzett keresetükből biztosították.

A mezőgazdasági termelészövetkezet

Leszámítva a háztájit és a családonkénti átlag 10 ár szőlőt, 1970-ben az mtsz tulajdonában levő mezőgazdasági terület 1420 ha, amelynek 60%-a szántó, 23%-a kaszáló, 14%-a legelő és 3%-a gyümölcsös. A szántóterület struktúrája eléggé megváltozott az 1959-es állapothoz képest: búzát a terület 41%-án, kukoricát 25%-án, takarmánynövényeket 23%-án természetek, ugyanakkor megjelent a len is. 1969-ben a hektáronkénti átlagtermés búzából 14, kukoricából 17,4, krumpliból pedig 73,2 mázsa volt. Az állatállományt 1969-ben 253 szarvasmarha, 1200 juh, 55 ló és 50 sertés alkotta; a tejhozam 1091 liter tehenenként.

Az mtsz, mivel lehetőségei nem engedik meg, a főbb mezőgazdasági termékekből nem szerződik az állammal, viszont sertést, gyapjút, lent, napraforgót, tejet és gyümölcsöt beadásra is termel.

A műszaki felszerelés mennyiségére és minőségére egyaránt jellemző, hogy az mtsz-nek nincs tehergépkocsija. S bár „jobban fizet” tagjainak, mint a környék-

beliek, minden jel arra mutat, hogy gazdasági tevékenységének hatékonysága az átlagon alul van; az átlagtermés nem igazolja a jelenlegi termelési struktúrát. Évente jelentős mennyiségű termék megy tönkre a patak kiöntéseinek következtében, de az esedékes szabályozási munka meghaladja a belső erőforrásokat (az mtsz-nek amúgy is körülbelül 1 000 000 lej tartozása van!).

Fontos probléma az mtsz jövőbeni profiljának helyesebb kialakítása, természetesen a lehetőségek helyes felmérése alapján. A vezetőség szerint a vegyes profilra való áttérés, valamint az állattenyésztés, gyümölcs- és szőlőtermesztés súlyának növelése jobban megfelelne az adottságoknak, ugyanakkor ezáltal a munkaerő-gazdálkodásban észlelhető torzulások is lényegesen enyhülnének. Az agrármérnök becslése szerint az mtsz 300–350 embernek tudna munkát adni. A probléma azonban az állandó jellegű munka biztosítása, mert ennek hiányában az emberek elmennek másfelé dolgozni.

A lakosság gazdasági helyzete

Bogdánd lakosainak száma (1970. szeptember 29-én 1716 fő) az országos átlag körül mozgó természetes szaporulat következtében állandóan nő. Ez a jelenség azonban még inkább növeli a helyi munkalehetőségek és a munkaerő között meglévő, amúgy is nagy aránytalanságot, aminek következtében egyre többen tájékozód-
nak az ipar felé. Körülbelül 200-ra tehető az állandó ingázók száma, s ezenkívül mintegy 120-an vannak olyanok, akik nem mezőgazdasági munkát végeznek, de az mtsz-szel még nem szűnt meg a kapcsolatuk. E két kategóriába tartozók túlnyomórészt szakképesítés nélküli munkások. Körülbelül 770-re tehető azok száma, akik állandóan vagy alkalmilag az mtsz-ben dolgoznak (440 nő, 330 férfi), de ezek közül 290-en (70 nő, 220 férfi) nyáron idénymunkára szegődnek el (főleg állami gazdaságokhoz). Tehát mindössze 480-an vannak olyanok, akik nem mozdulnak ki a faluból.

1970-ben az mtsz 35 000 munkaegységet fizetett ki körülbelül 0,7 millió lej értékben. Az ingázó és idénymunkára elmenő mtsz-tagok évi összjövedelme ezzel szemben körülbelül 4 millió lej, s a háztájiból származó összjövedelem is legalább 0,3 millió lejre tehető. Tehát az mtsz-tagok jövedelmének csupán egyhetede származik az mtsz-ből, illetve az egész falu (ide számítva a nem mtsz-tagokat is) összjövedelmének mindössze 8–10%-át alkotja az mtsz-től kapott termények és készpénz.

Ez a jelenség Bogdánd esetében szükségzerű, de meg kell találni a módját annak, hogy a munkaerő egy része állandóan a faluban maradjon, biztosítva így a falu adta lehetőségek jobb kihasználását is. Persze, ez olyan termékstruktúrát feltételez, amely állandó elfoglaltságot biztosít, másrészt jövedelmezőségénél fogva képes otthon tartani az embereket.

Kovács Katona Jenő nyomában

1937-ben Kovács Katona Jenő még egy nagyon szegény, biológiailag és szellemileg degenerálódó Bogdánd sorsán kesereg...

Mi már nyomát sem találtuk ennek az állapotnak. A gyermekhalandóság leküzdésében Bogdánd éppen élenjáró falu. Míg a háború előtt viszonylag kevés és gyenge minőségű ételeket ettek, húst meg nagyon ritkán fogyasztottak, ma gyakorlatilag minden család vag disznót, a szövetkezeti bolt forgalma után ítélve kielégítő a cukor- gyasztás, és szokatlan mértékben fogynak a konzerv-féleségek is. A lakáviszonyok nagyon sokat javultak az elmúlt években. Ma a lakások 44 száza-

lékának „életkora“ nem haladja meg a tíz évet, az egy személyre jutó (bruttó) lakófelület pedig 18—20 m². A szobák bútorzata is cserélődik fokozatosan, de egyre több az olcsó csecse-becse, nipp is. A követett példától, a várostól, lám, átveszik az ilyesmit, mint ahogy átvették a műdalokat.

Föld és gyár között

Ahogy megérkeztünk, első érdeklődő kérdésünk ez volt: van-e itt olyan ember, aki a háború előtt szembeszállt a hatalommal, majd később részesült is benne, hogy aztán most elmesélhesse: hogy is volt. Akivel szenvedélye bejáratta a falu kínálta lehetőségek útját. Aki könnyen és sokat mesél, mert a szavakban újra mozgósíthatja elfáradt ambícióját. Hogyne lenne — mondták többen is. Elmentünk hozzá, és a lehető legbanálisabb kérdést tettük fel neki: *Mesélje el, hogyan élt?*

Tizenhárman ültünk az ennivaló körül. Télen is gatyába jártunk. Málét ettünk. Hajnali ötkor mentek, este tíz körül jöttek a munkából. Kövesdről, Lampel zsidótól vették a málélisztet. Elfogyott egy héten, amit kerestek.

Suhanckölyökként már Moldovában jártam. Kubikoltunk. Nem sikerült a kereset. A tetű ett meg. Eladtuk a mi kis hajnyénkat és hazajöttünk.

Télen favágni jártunk Szatmárba. Kiálltunk a piacra csillagvilágnál, hogy megvegyenek az emberek, 15—20—30 lejért.

Zilah mellett Német Hugó bírt haszonbérben egy Wesselényi-birtokot. 38-ban odamentünk aratni. Minden tizenegyedik kereszt a miénk volt. Amit az eső elvert, újra kellett teregetni, kötni. Hat hétig arattunk. A bérlőét behordtuk, a miénk — vagy háromszáz kereszt — ott maradt a tarlón. A gépnél csendőrkatonák csépeltek. Jött Német Hugó, hajtott a prádés kocsis, mint a vihar. Volt egy vadászbotja, avval hadonászott: „Piszkos kutyák, miért nem állotok be a zabba aratni!“ Én maradtam előtte: „Nagyságos úr, addig a zabba nem állunk, amíg a mi búzáinkat be nem hordjuk!“ Űtött. Megütötte ezt a körmömet! Visszaütöttem. Jöttek a csendőrök vasvillával. Kaszára fogtunk. Szaladtam hazafelé, kaszával a kezemben. A testvéremet kényszerítették, hogy vegye el tőlem. Azt mondtam: „Ne gyere, mert leváglak!“ Sirt. Kiejtettem a kaszát a kezemből. Jöttek a katonák, tapodtak, húzták a láncot a kezemre. Felugrottam. Ott maradt a hajam a kezükben. Kénytelenek voltunk aratni a zabot. Pedig a fülem folyni kezdett...

Később dolgoztam a vasútnál, három hónapig Csepelen is. Nagyon jól fizettek. Oda jött a behívóm. Egy kis román fiúval jöttem egyszer haza szabadságra. Vagy tizen álltunk a vonatlépcsőn. Hideg volt. A kis román fiú verte az ajtót: „Nyisa ki, nyisa ki!“ A tiszték észrevették, hogy nem magyar. „Csináljatok helyet“ — kiáltottam. Odaértem az ajtóhoz. Rögton ütöttem. Egy magyar királyi zászlóst ütöttem.

Mikor vonultunk visszafelé, Beszterce környékén egy román faluba szállásoltak be. Tengerifosztani voltunk egy háznál. Nem tudtam románul. Hívők voltak. Az én apám is hívó volt. Énekeltek. A dallam ugyanaz volt.

A háború után loptak, raboltak a csellengő katonák. Nemzetőrséget kellett alakítsunk. Parancsnok kellett. Engem választottak. Így lettem polic-parancsnok. Két mázsa búzát adtak egy hónapra. Már két gyerekem volt, rá voltam utalva, hogy ott legyek. Megalakult a kommunista párt. Ez 45-nek az őszén volt. Beléptünk. Mindig gyűlésbe jártunk, Szoporra, gyalog, majd szekéren. Olyannak bizonyultam, hogy a propagandát magyar nyelven én bírtam a legjobban. Szoporba volt a járás. Ha gyűlés volt, én beszéltem magyarul. Beválasztottak a járási vezetőségbe. 48 tavaszán be kellett menjek Zilahra, hogy átvegyem a Magyar Népi Szövetség megyei elnökségét. Azt se tudtam, fű-

vagy fa, annyi voltam, mint egy fakereszt. Belejöttem, meg tudtam írni a jelentéseket. Közben összevettem egy felettesemmel, aki azelőtt zászlós volt a hadseregben. Most az MNSZ-nél volt, a központnál, București-ben. Tudtam, kicsoda. Elvitetett București-be, iskolába, hogy megszabaduljon tőlem. Éreztem a safránszagot, kértem, hogy engedjenek haza. Voltam itthon néptanácselnök, szövetkezeti elnök, 56-ban képviselő, 59-ben társulás-elnök.

Akkor jött a kollektív. Hét és fél hold földdel mentem be. Még 51-től kezdve raktam ötezer tőke szőlőt, százéves eleven kertnek a helyén. Kiirtottam a fákat. Most hét család használja... A múltkor elestem. Öt helyen tört el a lábam. Nyomtam az ágyat hónapokig. Szekérrel vittek a remorkára, úgy hordtam a korpát Nagykárolyból. Százharminchétf normát csináltam fél lábbal. Most kicserélik a kertem, és adnak, ki tudja, hol. Nem tudom, mit akarnak ebben a faluban? Bábcán egy holdat is hagynak saját használatra. Itt azt se hagyják meg ott, ahol lakik az ember, azt a 30 arat.

52 éves ember vagyok (S. L. — mtsz-tag).

Sok családnál ültek tízen vagy még többen az asztal körül. Ez visszatérő motívum: a vándorlás és — talán véletlen, hogy egy idős asszony szavaiból csendül ki? — valami lappangó líra forrása:

Amíg a munkám nem csendesedik, én öreg nem vagyok. 22 évig ettük más barázdájáról a kenyeret, mert szegények voltunk. A gyermekekkel azért kijáratam az iskolát. Akkor volt a legnagyobb örömöm, amikor tíz gyermeket láttam enni az asztalnál. Egyik faluvégről, ha a másikra mentem, két gyermek a karomon, a harmadik a hasamban volt (D. A. — nyugdíjas mtsz-tag).

És még egy ember, aki beszélt, beszélt, aki kapaszkodott a szavakba, akit felvillanyozott a „közlés“, a párbeszéd lehetősége — a kolozsvári születésű agrármérnök:

Egyetlen szobában lakom, a feleségemmel. Nem lehet berendezni semmit. Házat kéresemre sem építenek... Van öt ár kertem. Ami terem rajta, kézen-közön elfogy. Az anyámtól kapom a tojást, Kolozsvárról.

Esténként van vagy két szabad óráim. Amíg el nem alszom a fáradtságtól. Vasárnap sincs időm, akciók vannak. Az emberekkel is csak akkor lehet beszélni. A sok funkcióm is leköt. Mindenbe beválasztottak. Képviselő vagyok, beválasztottak a pártbizottságba, a békéltető bizottságba, a kultúrotthon vezetőségébe. Itt érdemes lenne dolgozni... Próbáltam néhányszor előadást tartani. Egyszer kihirdették, hogy nem lehet bál előadás nélkül. Mindenki kiment, amikor én felálltam. Mérgemben elhívtam a primást, kifizettem neki a 100 lejt, a hegedűt elzártam a szekrénybe.

A falu vallomása

„Mire gondol, mikor meghallja ezt a szót: Föld?“ Másutt kitalált kérdés. Falun nem. „Azt jelenti, amibe belészülettem“; „Minden a földtől ered“ — megélhetés és átélt élet. Félünk attól, hogy túl hirtelen közelítjük a lényegét. Hát még, ha ez a lényeg: nosztalgia. De így is jelenvaló:

Az a föld odavonzotta az embert teljesen. Még éjszaka, álmomban is hajtottam a jószágot (62 éves — mtsz-tag).

Az ember a földet szereti. Nem tudok úgy elmenni egy darabocskára föld mellett, hogy meg ne nézzem. Látni akarom, jól van-e megművelve (52 éves — mtsz-tag).

Amikor ótóval a határt átállépjük, megérzi az ember (39 éves — ingázó).

A föld a megélhetés. Régebb... hát, akkor a miénk volt, most megint a miénk (46 éves — ingázó).

Föld. Kicsi volt. Az utolsó gyermeket is használni tudtam (36 éves — ingázó).

Nem nagy öröm vót a föld se. Sok vót a dolog, s rossz a föld: agyagos, kötött talajú (33 éves — ingázó).

Mi volt hát a föld? „Ha meghalok, oda tesznek; amíg az enyém volt, megműveltem...“ Az érdek az „enyém“ büszkeségében tudatosult. Az „enyém“ és nem az „én“ tudata volt ez. Önkéntes rab volt ebben a felfogásban a személyiség, lenyűgözte a föld. A tulajdonos független, mégis rab volt. A háború előtti Bogdánd a korlátozott tulajdon területe, ezért: „Dolgoztam napszámba Szatmártól Galati-ig“; „Suhanc kölyökként már Moldovában jártam.“ Ez a már mástól függő szolgaság volt. A függés láthatóvá lett: az „enyém“ átcsapott ellentétébe, a tudatból kiszorította a „másé“. Az „enyém“ bérre zsugorodott, és ugyanakkor általánosult. Nem egyedi, méterről méterre ismert föld többé, hanem kifejezéstelen pénz. Megszületett az elégedetlen tudat: „Ez egy agrárproletár társadalom. Cselédek voltak, megszokták a vándorlást“ (mérnök). Ám az önelégült tudat forrása nem apadt el, bármennyire kevés volt is a föld, de volt; a tudat a függetlenség roncsaiba kapaszkodott, hogy megőrizze integritását.

A felszabadulás után a földtulajdonosok nem alkalmazhattak jelentős idegen munkaerőt. Ez az „enyém“-tudat integritását erősítette. A földműves, ha a faluban dolgozott tovább, vagy teljesen a maga gazdája maradt, vagy a közösségi tulajdont választotta. A 60-as évek elejéig azonban ez elenyésző jelentőségű a falu életében. A falun kívül pedig — az össznépi tulajdon keretei között — nem fejlődhetett a „másé“-élmény.

Sajnos, nincs lehetőségünk arra, hogy a felszabadulás utáni tudatváltozást lépésről lépésre nyomon követhessük. Éppen csak jelezni tudjuk a két pólust. A földet és a gyárat. Az egyik mint egyéni tulajdon már megszűnt, a másik a távlat. Hogyan viselkedik a tudat ebben a helyzetben?

„Mit jelent magának az a szó, hogy: Gyár?“ — tesszük fel a kérdést.

Szervezett munka, nyolc óra. Ez letelik, s a munkás szabadon van. A gyárban mindig biztosítva van munkával (32 éves — ingázó).

A gyár közösség-féle, ott jobbak a lehetőségek (34 éves — ingázó).

Ahol tudja a munkás, mit kell csinálni, mennyit — aztán mikor elég, és ha ledolgozta — szabad (46 éves — ingázó).

Csak hallomásból tudom. Csoportokra vannak beosztva az emberek. Van csoportvezető, aki beosztja az embereket. Te ezt csinálod, te azt. Kell legyen egy brigádos, e felett egy igazgató. Kell legyen egy alapszervezet. Van, biztos, munkágyűlés is, ahol megtárgyalnak bizonyos dolgokat. A téves meg se közelíti azt a bizonyos szabályokat, pontosságokat, azt a hozzáértést. Nem olyan a kollektív vezetősége. Egy gyárnál ez nem lehetséges. Itt még nagyon sok hiányzik (52 éves — mtsz-tag).

Az iparosítás nagyon sokat hajt előre. Akinek keresete van, sokkal könnyebben hozzá tud jutni mindenhez (46 éves — mtsz-tag).

Az egy munkástelep. Az a baj, hogy az van messzi tőlünk csak. Ott rendes szolgálat van, ha az ember nem jelenik meg, akkor az baj (33 éves — ingázó).

A gyárban nagyobb a rend. Egy munkás több becsületet kap (36 éves — ingázó).

Elvágódó tudat, amely bűvópataként fut a jelen alatt? Vagy épp ez a jelen? Fogjuk a két pólust egy kérdésbe: „Milyen különbséget lát maga és egy városi munkás között?“ Íme, a mezőgazdaságból élők válasza:

Nem lehet azt összehasonlítani. Aki gyárba dolgozik, benn lakik, van szép ruhája. Régen még a legelső gazda se járt úgy. Van pénze, játszik a világgal. Élelmet, mindent kap. A fiam is Aradról küldött kenyeret. Olyan a boldog, aki városban lakik (70 éves — nyugdíjas mtsz-tag).

Eppen most akarom beadni a felmondásomat. Mennék Szatmárra, van ott egy néném. A gyárban csak jobb a megélhetés... Itthon laknék azér (18 éves — ingázó).

Egy gyári munkás biztosítva van munkával és fizetéssel, ami ráillik (28 éves — ingázó).

Nagyobb a jövője, mint nekem, nem kapok munkakönyvet. Ha nem öregednék meg, nem cserélnék azért a gyári munkással. Jobb a paraszti élet (40 éves — az mtsz raktárosa).

Nagy a különbség. Most voltam Felsőbányán három napot. Úgy Ferenc József császár nem volt berendezkedve, mint most egy bányász. Tévé, rádió, szőnyeg — csak papucsban járnak. Hat órát dolgoznak. 2500—3000 lej a keresetük. Rettenetes nagy a különbség (52 éves — mtsz-tag).

A fizetésből élők, a kétlakiak sem mentesek a nosztalgiától:

A gyári munkás állandóan a családjával van (43 éves — ingázó).

Egy városi munkás többet szórakozik. Csak hét végén jövünk haza. Kártyázással telik el a szabad idő (46 éves — ingázó).

Én vándor vagyok. Egy városi munkás minden este a családjával van. Én egy héten csak egyszer. A gyermekeket ki neveli? Hét száznak veszek búzát. Nem elég. Az asszony nem tud bírni velük. Félnnyit kínlódnak a városban, mint én. Kevesebb a testtöredelem (36 éves — ingázó).

Csak a vándorlás a baj, hogy nem tudunk a család közt lenni.

Legjobb volna itthon: ha a családban lehetnénk (20—25 éves ingázók).

Figyelmünk a fizikai munka átszervezésével járó tudatváltozásra is irányul. Bogdánd kevés értelmiségit adott. A nyolcadik osztályosoknak szánt külön kérdőívünk egyik kérdésével („Szerinted mi a különbség a munkások, parasztek és a mérnökök, igazgatók között?”) a szellemi és a fizikai munka közötti különbségtevés mértékét próbáltuk felderíteni. Jellemző, hogy a 18 használható válasz közül hat különbséget tett a munkások és a parasztek között, a szellemi munkát végzőkhöz viszonyítva sem sorolta e két kategóriát egy csoportba:

A parasztek a földműveléssel foglalkoznak, a munkások, mérnökök, igazgatók pedig gyárakban, üzemekben dolgoznak, és könnyebb a munkájuk. Több fizetést is kapnak.

Azt, hogy a paraszteknek van a legkisebb tekintete, míg a munkásoknak a tekintetük valamivel nagyobb. Ezek pénzfizetésben vannak. A mérnökök és igazgatók — ezek már tanult emberek.

Szerintem a munkások, parasztek és a mérnökök, igazgatók között a különbség az, hogy a parasztek földműveléssel foglalkoznak, és a múlt társadalomban is nehéz, nyomorult volt a sorsuk, a munkásoknak már a sorsuk jobb, pénzfizetést kapnak. A mérnökök és igazgatók kitanult emberek, és tudományokkal az embereket irányítják, igazgatják.

A többség már általánosítva érzékeli a fizikai és szellemi munka közötti különbséget:

Az a különbség, hogy a munkások és parasztek dolgoznak, a mérnökök és igazgatók pedig csak irányítják a munkát.

A munkások, parasztek fizikailag keresik kenyerüket, a mérnökök, igazgatók pedig szellemileg. A mérnökök, igazgatók tudása fejlettebb, mint a paraszteké és a munkásoké.

Talán ezzel a hihetetlenül éles különbségtevéssel magyarázhatjuk a tanulók nagyfokú „igénytelenségét”, azt, hogy a megkérdezettek közül egy sem próbál elméleti iskolában tovább tanulni.

Bogdánd nem a hagyományos értelemben vett falu többé. Tudatvilága sem egyértelműen „falusi“. Az a mozgékony és változékony azonban, ami a falu társadalmi struktúráját és tudatvilágát egyképpen jellemzi, egyelőre kizárólag a fizikai munka és velejárója: a megélhetéshez-tapadt tudat körén belül maradt.

„Ők már nem is bogdándiak...“

„A fiatalság itt kell hogy tekeregjen az utcán, nem csinálnak egy kis bált... Nem itt kéne tekeregjenek, hanem a kultúrba. De ami van, kicsi, három-négy éve mind építenek, osztán mégse csinálják. A kultúrigazgató nem nagyon törődik a fiatalssággal.“ — Hol szoktak táncolni? „Össze-vissza, ahol lehet“ (18 éves — mtsz-tag, 4 osztályt végzett, azóta az mtsz-ben, nyaranta pedig állami gazdaságban dolgozik).

Szombat este van, bál — egy lebontásra váró házban, illetve annak egyik, körülbelül 30 m²-es szobájában. Gidres-gödrös, döngölt földpadló. A mennyezetten petróleumlámpa. Az egyik sarokban két hegedű és egy bőgő zenél (szünetben a gerendára akasztva). Vagy harmincan táncolnak, s mivel többnyire ismerős a nóta, énekelnek is. A szünetben inkább csak hallgatókat. Körülbelül ugyanannyian állnak, évődnek egymással.

Az egyik sarokban négy-öt 17—20 éves legény éppen most végez egy liter borral. Ahogy beszélgetni kezdünk, előkerül még egy, aztán még egy.

— Miért nem a művelődési házban rendeztek bált? — „A kultúrigazgató nem törődik velünk. Inkább ilyen helyen szoktunk táncolni, meg télen a fonóba.“

— Hol dolgoznak? „Gyárban: Nagybányán, Szatmáron; hét végén jönnek haza, havonta egyszer-kétszer...“ — Az mtsz-ben? „Közülünk egy sel“ És kiderül, hogy aki teheti, tényleg elmegy: gyárba, építkezésre, bányába vagy állami gazdaságba: Nagykaroly környékére, Biharba, a Bánságba, mert ott „jobban lehet keresni, meg könnyebb is...“ Éppen holnap indul el vagy hatvan lány Arad környékére, egy keréteszbe.

Mi a véleménye a fiatalokról? — ezzel a kérdésünkkel az idősebbek véleményét próbáltuk kinyomozni:

Ahhoz képest, amin én átmentem: urak.

A fiatalság élete kitűnő. Olyan ruhában járnak, hogy arról fogalom se volt régen. Mások a szokások.

Anyiból nem jó nekik, hogy el kell menjenek. De el kell menjenek, mert nagy a lux, pénzt kell keresni.

Lent vannak az öregek a földön, a fiatalok meg fenn. A ruházat: lux. Pénzzel jár mindenki. Jobban ruházkodnak, mint régen, de jobban is isznak.

Ahogy kimennek a családi környezetből, már ott a rossz társaság. Ők már nem is bogdándiak.

A fiatalok? — El kell menniük, mert a bogdándi mtsz nem tud jól jövedelmező munkát biztosítani számukra. Mert már falun is nagyobbak az igények (összehasonlítási és viszonyítási alapul ott a város, ez az egyedül lehetséges hely, ahol a nem túl nagy, de a falusinál nagyobb, többnyire csak anyagi vágyak és a szórakozási igények kielégíthetők), és ehhez pénz kell. S munka után, a munkásszálláson vagy a „városban“ ugyan mit csinálhatnának? Kártyáznak, moziba mennek, isznak. Egyszóval: megtalálni vélik, amit keresnek. S így haza egyre inkább csak látogatóba jönnek már, havonta egyszer-kétszer, vagy még ritkábban — egyre lazábbak a kötelékek.

S ha a már dolgozó fiatalok csak az elvándorlás, a falutól egyre nyilvánvalóbb elszakadás árán boldogulhatnak, az idősebbektől megkérdeztük: „Szeretné-e, hogy gyermekei ugyanazt csinálják, illetve ugyanúgy éljenek, mint maga?”

Néhány válasz a sok közül:

Egy fogadott lányom van, ő még itthon dolgozik. Szerencséje, hogy a férje brigadéros.

Nem, mert így az életük bizonytalan.

Nem szeretném, ha a fiúk itthon maradnának. El kell menni. A mi népünk a falu határából sohasem élt meg.

Így az mtsz-tagok. Egy állami gazdaságban dolgozó:

Nem szeretném, hogy itt dolgozzon — menjen tanulni! Én is bánom, hogy nem mentem. Így se, ahogy én!... Megette azt a kutya, mikor el kell menni a családtól — más ágyába hálni, más kenyérét enni...

És az ingázók?

Azt nem szeretném megérni. Valamikor kénytelen volt itt maradni. Most mehet a világba. Felfogadják munkálatokra.

Nem, egyáltalán nem! Könnyebb a szakma. A földművelés a legnehezebb ma. A szakképzetlen embernek más az életszínvonala... Hát persze, hogy szeretném taníttatni őket! Bár én is tanulhattam volna. Csak akkor még a föld volt a kincs. Ma a tudomány...

A feltett kérdésre tehát egyértelműen és határozottan válaszolt mindenki. Menjen a gyermek másfelé dolgozni! Igen, de hová? Mert mindenki csak annyit tud mondani: másfelé, éljen másképp. De ez a „másfelé” és „másképp” még csak nagy vonalakban sem körvonalazódik, habár egyetlen ki nem mondott lehetőség: a város, melyet felületesen, s csak egyes külsőségeiben ismernek a falusiak. A bogdándiak is. Igen ám, de egy 34 éves ingázó így válaszolt: „Olyan iparágat szeretnék gyermekeimnek, mely kapcsolatban van a mezőgazdasággal.”

A város se? Hát akkor mi? Éppen ez az, amire nemigen tudnak választ adni a már nem fiatalok, akiknek a lába alól kihuppan a föld, s már a bőrükön érzik a bizonytalanságot, mely az életformaváltással jár. A hagyományos „faluközösség”, a hagyományos falusi életmód szükségképpen át kell hogy adja helyét valami másnak, ami nem a város, melyet alig-alig ismernek, de amely már nem a régi falu. Hát ez a *más* alakulgat bennük is, egyelőre bizonytalanul. Hiszen ők legalább féllábbal még a múltban vannak. S a városon dolgozó fiatalok sem tudják még pontosan, mi is ez a *más*. Ők már alig érzik a falut „földes” falunak, inkább a város tetszik nekik, de nem élik még a városi életmódot. Félig-meddig idegenek ott is, de más választás nemigen akad számukra, mint városon „meghonosodni”, ipari munkássá válni — lassan az életforma szempontjából is. S szüleik, akik a városról aligha tudnak többet, mint azt, hogy jobb a falunál, engedik, küldik őket, hiszen más kiutat nem látnak...

És a legifjabb, saját jövőjéről már gondolkodni s „dönteni” kénytelen évjárat?

Bogdándon nyolcosztályos magyar nyelvű általános iskola működik. A most végzőkkel, a nyolcadikosokkal kérdőívet töltöttünk ki (a tanárok egybehangzó véleménye szerint a VIII. az iskola leggyengébb osztálya): — Akarsz-e tovább tanulni? Hol? Ha nem elméleti líceumban: miért nem? Illetve: miért nem akarsz tovább tanulni?”

A 23 tanuló közül 9-en nem akarnak tovább tanulni. Hogy miért nem?

Jobban szeretek a termelőszövetkezetben dolgozni (2).

Nem szeretek tanulni (2).

Nincs hozzá való képességem (5).

Tizennégyen tovább akarnak tanulni: mind szakiskolában (szaklíceumban, elméleti liceumban senki!). Arra a kérdésre, hogy miért nem elméleti liceumban, ilyesféle válaszokat adtak:

Inkább a szakmai iskolát szeretem (3).

A szakiskola könnyebb, kevesebbet és kevesebb ideig kell tanulni, mint a liceumban (10).

De néhányan ezt azzal is megtoldották, hogy nem tudnak románul, nem értik a fizikát és a számtant. Az egyik válasz pedig így hangzott:

Azért, mert nincs hozzá akkora mód, és nincs hozzá akkora tudomány sem. Szüleim öregek, és nincs aki keressen, mert oda fizetni is kell. A parasztnak jó a szakiskola is.

Az igazgató mondta el, hogy a faluból jelenleg hárman tanulnak a szilágy-somlyói mezőgazdasági szaklíceumban, s néhányan szakiskolában. Ott, ahol ingyenes (liceumban a bentlakásért fizetni kell). 1966—1967-ben végeztek az utolsó liceumba járók Szilágycsehben (6—7 ember), jelenleg egyikük néptanácsi titkár otthon, többen meg a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola elvégzése után hazajöttek, és otthon tanítanak.

Kérdésünk: „Mi akarsz lenni? Miért?”

Öten mtsz-tagok akarnak maradni:

Én egy mezőgazdaság tagja vagy dolgozója akarok lenni.

Nem akarok lenni, csak földművelő.

Téesz-tag. Ott nem kell tanulni, csak dolgozni.

Én kollektivistá akarok lenni.

Én a termelőszövetkezetben kocsis akarok lenni. Azért, mert nagyon szeretem az állatokat gondozni.

Tízen munkások akarnak lenni:

Én kőműves akarok lenni, mert én azt szeretem, a kőművességet.

Autóvillanyszerelő. Azért, mert az élete nem veszélyes.

Én autószerelő vagy vasesztergályos szeretnék lenni, mert ezt a szakmát kedvelem a legjobban.

Géplakatos azért, mert az sokkal könnyebb, mintha itthon maradtam volna, mert akkor kezembe tovább a kapa maradt volna, és így pedig könnyebb munkát végzek.

A lányok közül kettő bába, egy szövőnő, négy varrónő akar lenni (tipikus válasz: „Varrónő a Mondialában”, „Nagyon szeretem a varrást”), egy pedig: „Én orvosnő szeretnék lenni, mert ott sok ember életét meg lehet védeni.”

A lányoknál még szembetűnőbb a mezőgazdaságtól való menekülés vágya, mint a fiúknál, akik közül öten az mtsz-ben akarnak maradni. Legtöbbjük gondolatában fel sem merül, nem is foglalkoztatja őket az mtsz vagy a mezőgazdaság mint lehetséges munkahely, egészen természetes számukra, hogy másfelé menjenek dolgozni s élni.

Kérdésünk: „Szeretné-e ugyanazt csinálni, mint a szüleid?”

Csak öten válaszoltak *igennel* (négynek a szülei az mtsz-ben, egynek az édesapja az állami gazdaságban dolgozik), a többi 18 egyértelmű *nemmel*.

Mert egy tanult embernek mindig könnyebb az élete, mint egy földműves parasztnak.

Mert a kaszálás és a kapálás nehéz munka.

Nem szeretném, mert aki tovább tanul valami mesterségre, akkor már könnyebb, mint itthon dolgozni vagy elmenni messze valamely Gosztáthoz pénzkeresni verejtékkal künn a napon.

Nem akarnak „földtúrók” lenni, mert a földmunka nehéz, a bogdándi mtsz-ben meg különben is keveset lehet keresni. De az ingázó bányászok gyerekei sem szeretnék apjuk életmódját folytatni... Marad valamiféle szakma, amit ha ismeretlenül is, de szeretnek, kedvelnek, hiszen könnyebb, mint a földmunka, s jobban is lehet keresni.

Igy szakadnak el, és fognak elszakadni a falutól s még inkább az mtsz-től a fiatalok, mennek szakmát tanulni, egyre többen telepednek le végérvényesen városban, mert az ingázás fárasztó és lélekölő. Városi munkássá válnak, nemcsak foglalkozásuk szerint, de életformájuk is teljesen más lesz, mint a szüleiké. Az egyre inkább fellazuló szokásrendek kívül nincs ami a faluhoz kötné őket, hát elvándorolnak, ha jobban akarnak élni, mint szüleik.

Ének — olvasás — történelem

A falu népdalkincsével szakemberek foglalkoznak. Nem volt célunk eredeti népdalok felkutatása, sem kuriózumok gyűjtése. Inkább az érdekelt, hogy mit énekelnek. Falu és város kölcsönhatása mit jelent ezen a területen?

„Soroljon el tíz népdalt!” — hangzott kérdésünk. A megkérdezettek közül legtöbben végigénekeltek a „népdalokat”. A „Honnan tudja?”, „Kitől hallotta?” közbekérdésekre is elég pontosan válaszoltak, vagy „ezt mindenki tudja” — kezlegyintéssel adtak feleletet. Egyesek válaszaiban ott láttuk a műdalelkülönítés spontán igényét. A kérdésünkre adott válaszok alapján a műdal és a népdal között megállapítható arány: 4,9/5,1. A majdnem fele-fele arány több-kevésbé szemléletes. Ha nemcsak nótázó kedvről van szó, de igazi örömről és bánatról, akkor még mindig a népdal a spontán kifejezőeszköz:

*Olyan volt a lelkem
fekete darócba,
fekete darócba,
fehérre volt földva.*

(Sirató)

„Szeret-e olvasni?” — ez volt következő kérdésünk. Nem kaptunk rá egyértelmű választ. Az emberek szeretnének és szeretnek olvasni. A válaszukból általában az derül ki, hogy ez a szabad időtől függ. Az ingázóknak kevés az idejük. Akik egész héten távol vannak, a munkaidő után inkább kártyáznak vagy beszélgetnek a munkásszállásokon. Aki olvas, minden különösebb rendszeresség nélkül teszi. Egészen véletlenül kezd neki, vagy hallotta mástól, hogy jó a könyv. (A bogdándi könyvtár zárójelentése szerint a tavalyi évben tartottak néhány könyvnépszerűsítő előadást: Lám Béla, Hornyák József, Sütő András könyveit ismertették. Arról, sajnos, nincs kimutatás, hogy hányan hallgatták meg ezeket az ismertetéseket.)

Az uralkodó műfaj a regény, a „regényes történet”. Klasszikusainkon kívül az idegen írók nevét vagy a könyv címét nemigen jegyzik meg. Egyetlen esetben találkoztunk egy öreg nénivel, aki a könyvek címét felírta, nehogy még egyszer kivegye őket tévedésből. Az utóbbi időben nagyon sokan olvasták a *Csendes Dont*.

Valaki nekidurálta magát, és elolvasta. Tetszett, és véleményére hamar reagáltak az olvasni szeretők.

Nincs olyan könyv a könyvtárban, amit ne olvastam volna. Az *Akaszottak erdejét* olvastam utoljára. A 14-es háborúról szól. Rettenetesen érdekes volt: hogy is nyerhetett volna akkor a Monarchia, amikor minden nemzet külön államot akart. Nem is csuda, hogy nem nyert (52 éves mtsz-tag).

„Miért olvas?” kérdésünkre a típus-válasz így hangzott: Hogy megtudjam, mi volt régen. Hogyan éltek régen az emberek.

Hogy mi volt régen? ... — arról egyre kevesebbet tudnak az emberek. A mohácsi vészről, Dózsa Györgyről, ha egy kicsit kiszínezzve is, de referálnak az öregek. A középkorúak egyre kevesebbet, az iskolások pedig... hát a történelemoktatás még nem áll hívatása magaslatán.

És az értelmiség?...

Vélemények:

A tanárok elég rendesek, nem lehet órájuk semmit mondani.

A tanárok kifogástalanok.

A tanárok idevaló születésűek, nem nézik le a falut.

Az igazgató pontos, alapos ember.

A mérnök finom ember, ért a munkájához, alapos ember.

Az orvos jó szakember, idejár az egész környék. Az asszonyok csak azóta vasalják a pelenkát, mióta ő itt van. Nagy előnyt hozott a falura. Azért félnek tőle, mert szigorú: ha későn cipelnek hozzá egy gyermeket, persze, hogy kiabál.

És ők — hívatásukról, a faluról:

Fájt az, hogy a falu elmaradott, ezért jöttem haza.

Mindenki oda húz, ahonnan származik.

Ismerem a falut, nagyon szeretem (Bogdándról származó, oda visszatért tanárok).

Régebben úgy voltak elkönnyelve a bogdándiak, hogy műveletlenek, elmaradottak — hallomásból tudom, de én nem mondhatom ezt. Az emberek nagyon kedvesek (egy, a környékről ideszármazott tanár).

Szándékom olyan gárdát kialakítani, amelyik kitartson a falu mellett (igazgató).

Kudarcaim nem voltak, a község ma élenjáró körzet a megyében, a minimális gyermekhalandóság miatt. S ez a legfontosabb szempont... Az utóbbi időben én vagyok a második, aki hosszabb időt töltöttem itt. Szakosítani akarom magam, s ezt falun is el lehet érni (orvos).

A falubeli értelmiségiek tehát többé-kevésbé megtalálták a helyüket. Főleg a tanári kar és az orvos eredményei konkrétak és elvitathatatlanok. Új orvosi rendelő épült, lakással, szülőszobával, kórteremmel, a falu most alakuló központjában felépült az új, modern iskola, az igazgató műhelyt tervez mellé, de az óvoda és a művelődési otthon problémái nincsenek megoldva (az első az igények egyharmadát, ha kielégíti, a másíknak még csak a tervrajza van meg — a mostani „művelődési ház” 99 éves, egyetlen rozoga helyiség). A tanári kar nagy része bogdándi vagy környékbeli fiatalokból áll, s szakmai, „hivatás”-szinten életképes kisközösség alakult ki, élén az igazgatóval, akit tisztelnek, becsülnek. Jellemző, hogy a falu műkedvelő életét a fiatal tanárok nemcsak hogy irányítják, de ők szerepelnek is alkalomadtán — sikerrel. Az iskolában szakkörök működnek, s ezek számát, profil-

ját még bővíteni szeretnék. A falubeliek szeretik az óvonót, aki „tud bánni a gyerekekkel“. Amiért a mérnök nem tudott beilleszkedni a falu életébe, s a kilenc év, mióta itt van, nem volt elegendő számára, hogy az mtsz legalább „szakmai“ szempontból feljavuljon, ezért — az egymásnak ellentmondó véleményekből ilyen rövid idő alatt, sajnos nem lehetett kinyomozni — a hiba bizonyára nemcsak az övé. Hiszen a lelkesedés, a tenniakarás nem vezett ki belőle.

A hivatáson, munkaidőn túl hogyan viszonyulnak egymáshoz a helybeli értelmiségiek? Majdnem sehogy. A fiatal, nőtlen tanárok még össze-összeülnek beszélgetni, kártyázni, de a többiek csak az évenkénti „kötelező vizit“ alkalmával találkoznak. Kicsit behúzódik mindenki a saját csigaházába, óratervet készíteni, gyereket nevelni, horgászni.

És hogyan fogódnak kifelé, felfelé: a kultúrába? Szakkönyveket, szakfolyóiratokat mindegyikük olvas; tudják, ez szükséges ahhoz, hogy jól végezzék munkájukat. Rádiót is hallgatnak, tévét is néznek néha: tetszik a „Delta“, a „Telecinematca“, a népszerű tudományos adások; a hazai magyar adás „többet foglalkozhatna a Székelyföldön kívül Erdély többi részével is“. De a tizenkét tagú tanári kar egyetlen (!) tagjának jár az *Ifjúmunkás*, a magyartanárnak az *Utunk*, s csak az igazgatónak (továbbá a papnak és a mérnöknek) a *Korunk*. Igényesebb irodalmi érdeklődése is csak az orvosnak, a papnak és az agronómusnak van, a többiek iskolai, egyetemi éveik alatt szerzett „kötelező tájékozottságukból“ élnek... Idézem a mérnököt: „A hazai magyar irodalomból nincs »kedvenc íróm«... Íróink általában többet kéne hogy foglalkozzanak a vidéki értelmiség életével is.“ (Komentár, úgy gondoljuk, nem szükséges.)

Néhány gondolat terepjárás után

Hatan mindössze három és fél napot töltöttünk Bogdándon. Sokat ahhoz, hogy alkalmi riport szülessék az élményekből, és keveset, nagyon keveset ahhoz, hogy érdembeli szociográfiai felmérést végezzünk. Az összegyűjtött, lejegyzett anyagnak — terjedelmi és egyéb megfontolások alapján — csak mintegy harmada-negyede került bele ebbe az írásba, melynek még a műfaját sem tudnók pontosan meghatározni. Riport, s ha igen, milyenféle? Mennyi benne a szociográfiai töltet? A tényleírásokból és megnyilatkozásokból, vallomásokból sikerült-e kihámozni, megragadni, láttatni azt, ami minket a leginkább érdekelt: az átalakuló falu tudatvilágát, viszonyát (tudottat és még tudatalattit) a társadalom különböző, falun kívüli jelenségeihez és önmagához? Egyáltalán sikerült-e — akár viszonylagosan is — mélyre pillantanunk ebbe, a Kovács Katona Jenő mementója óta hajtóerői szintjén is megváltozott bogdándi mikrokozmoszba? Sikerült-e az egyedít, a sajátost az általános viszonylataiban is vizsgálnunk, és fordítva?

Csupa kérdőjel, hiszen tapasztalatlan falukutatók vagyunk, s idevágó elméleti tudásunk is kevés. Szükségszerűen szubjektív jellegű tehát szemléletünk súlypontja is, de ez — szerintünk — nem baj.

Konklúziók levonására nincs jogunk. Mi csak leírtuk, ha úgy tetszik: feltérképeztük, egyféleképpen ábrázoltuk ezt a már egyáltalán nem klasszikus falu-

világot, Bogdándot, amely megindult már az anyagi és szellemi civilizáció magasabb lépcsőfokai felé, de nem halad még olyan ütemben, amilyenre lehetősége volna. Nem a munkaerő elvándorlásával van baj, hiszen ez szükségszerű és egészséges jelenség, hanem a mezőgazdasági termelőszövetkezettel, amely anyagilag nem teszi eléggé érdekeltté tagjait, s a vezetők bizony még a háztáji kérdését sem oldották meg: sok a panasz nemcsak a parcellák elosztására, de nagyságukra is. Az agrónómus nem találta meg az utat a falusiak, illetve az mtsz-tagság felé, pedig szakelőadásai és főleg gyakorlati tanácsai nagyon értékesek lennének, nem is beszélve a személyes példaadásról a háztáji kihasználását illetően.

Ille nék tető alá hozni már az új művelődési otthont is, hogy végre valóban méltó otthona legyen a színjátszó- és táncsoportnak, s hogy újjá lehessen alakítani a nagymúltú dalárdát. Így talán a klubban össze-össze gyűlnének, nemcsak a fiatalok, akik türelmetlenül igénylik ezt, de az értelmiségiek is, akiknek sem benső kapcsolataik, sem pedig tájékozottságuk nem kielégítő. Közvetlenebb, termékenyebb kapcsolatba kerülnének így a faluval, ami a művelődési ház igazgatójától is igen megkívántatnék — nem hivatkozhat folyton helyettes párttitkári tisztségével járó elfoglaltságára sem...

Néhány megjegyzés ez csupán. A problémák megoldása a felettes és a helyi szervekre tartozik.

A Korunk fiatal munkatársainak kutatócsoportja

Székely Dániel metszete

Tulogdy János köszöntése

Mikor most az ünnepi alkalommal* a szeretett tanárt üdvözlő-méltató sorok kívánkoznak ki a toll alól, ez a régmúlt korokban a nagy személyiségeknek kijáró tiszteletadó minősítés jut eszembe: emberséges ember. Mert ahhoz, hogy valaki olyan kimagasló nevelő-oktató személyiség lehessen, mint amilyent ma Tulogdy Jánosban ünnepel a tanítványok, tisztelők és barátok népes csapata, ahhoz mindezekelött egész embernek kell valakinek lennie.

Az igazi tanár elsősorban is emberi magatartásával, példamutatásával nevel. Mikor az ifjúkor mintaszerű tanári egyéniségeit idézzük magunk elé, mindénkit megelőzve elsőként Tulogdy Jánosra gondolunk. Mert példamutató volt már az, ahogyan a középiskolai, egyetemi dobogón vagy meghívott előadóként tisztelet-ébresztő

magatartással megjelent. Követendő mintakép számunkra egy életen át az a tartalmi és nyelvi gondosság, szabatosság, ahogyan ő előadásában az ember és a természet világa ismeretlen titkait rendre-rendre föltárta. Örök tanulságul — az ő egyéniségében mintegy testet öltve — hoztuk magunkkal és igyekeztünk, igyekszünk megvalósítani saját életünkben — hozzá képest, bizony, gyarlón — a közösségi élet legfontosabb követelményét: az egyéni kötelességteljesítés szükségességének gondolatát.

Az olyanszerű egyéniség, mint amelyre most e megemlékezés fénye vetül, az oktatás, az ismeretátadás síkján tárgyával valóságos életközelségbe kerül. Éppen azért az emberre és az őt körülvevő világra vonatkozó ismeretek feltárása az oktató Tulogdy János előadásában nem halott, élettelen ismerethalmaz közvetítését jelentette, hanem az embert körülvevő természetnek a maga életszerűségében való bemutatását. Mindezt az tette lehetővé, hogy tanárunk nemcsak a természet világának tudós kutatója volt, hanem szenvedélyes természetjáróként előadásában élményszerűen tudta megjeleníteni tanítványai előtt az élő és élettelen világ jelenségeit.

Természetjáró útjain, utazásain a szülőföld távolabbi földrajzi kapcsolataira figyelő tanár és kutató az évek során Közép-Európának csaknem min-

* Született 1891. október 12-én

den tájával személyes ismeretségbe került, legkedvesebb barátai azonban mégis a hazai dombok-bércek, hegyek-völgyek, barlangok, vizek, települések és az itt élő emberek maradtak. Erről tanúskodik első tudományos tanulmányától kezdve máig csaknem minden szaktudományi és tudománynpszerűsítő közleménye, kiadványa. A hazai föld legbensőségesebb ismerőjeként nemcsak előadásaiiban nevelte a honi tájak szeretetére a középiskolában a rábízott tanítványok, az egyetemen a tanárságra, kutató pályára készülő seregét, hanem terepgyakorlatokon — az első világháborúban kapott és soha meg nem gyógyult sebe ellenére — fáradhatatlan volt a természet szépséges, csodálatos világának közvetlen bemutatásában is. Keze alól egyetemi tanári munkájának eredményeként olyan tudományos kutatók és gyakorló tanárok kerültek ki, akik továbbadták és — hihetőleg — ezután is továbbadják az utánuk jövő nemzedékeknek a természetnek, a szülőföldnek azt a szeretetét, amely volt tanáruk egész életfolyását, oktatói és tudományos munkásságát különlegesen jellemzi.

Az ünnepelt nyolc évtizedes életútja: az oktatásra-nevelésre való előkészület és a félszázados tényleges tanügyi munkásság — a nyugalomba vonulás után — a készséges tudományos tájékoztatás-adás munkájában folytatódott, illetőleg folytatódik, máig is. Mert sok ma is a hazai föld természettudományi kérdéseivel foglalkozó olyan tanárjelölt vagy most induló, nemegyszer gyakorlott tudományos kutató, akit az ő széles körű szakirodalmi tájékozottsága és páratlan terepismerete önzetlen tájékoztatókészséggel segít munkájában.

Egy ilyen élet és ilyen munkásság láttán az embert és az oktató-nevelői munka végzésében örökké fáradhatatlan, kiemelkedő tanárt ebben az olyan jelentős pillanatban őszinte tiszteletadással és meleg szeretettel köszönti a tanítványoknak, tisztelőinek és barátoknak itthon és a nagy világban szerteszóródott serege.

Szabó T. Attila

Az első évfordulóra

Pártunk nemzetséggpolitikájának eredményeként sorakozott fel egy évvel ezelőtt a többi magyar sajtótermék arcvonalára A Hét.

1970 októberében, hátsó borítólapján a Korunk ezt írta:

„Dienes László és Gaál Gábor folyóirata, a KORUNK, a két világháború közt (1926—1940) olyan széles körű profilt alakított ki, mely a marxi—lenini filozófia egyetemlegessége keretében a természettudományokat és a társadalomtudományokat az alkalmazott tudományokig átfogta és a teljes képet irodalmi—művészi síkban is tükrözte.

Igy hordozhatta a régi KORUNK a romániai magyar sajtó mai szétágazódásának lehetőségeit. A felszabadulás óta megszületett szépirodalmi folyóirataink (az UTUNK és az IGAZ SZÓ) mellett szaklapunk (NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK) és közművelődési folyóirataink (a KÖNYVTÁRI SZEMLE és a MŰVELŐDÉS) szintén ebből a törzsből sarjadtak, s örömmel üdvözljük új, szintén széles skálájú testvérnapunk, A HÉT megindulását...“

Ma, egy év múltán, tartozunk az igazságnak azzal a megállapítással, hogy e néhány sor — még ha oly világosan és tág karolású folyamatba ágyazottan is, jelzi az új lap helyét — szüksézává köszöntő volt. Nem sejtette az új lap születésének jelentőségét, e vállalkozás reményes távlatait.

A Hét előállítása, szerkesztése ugyanis kezdettől fogva cáfolat volt és bizonyosság. Cáfolat a kételyeket, aggodalmakat illetően, és bizonyosság a várakozások irányában. Ma pedig már elmondhatjuk, hogy ez a — múltját tekintve — kiskorú lap máris olvasóközönségünk nagykorúságát tanúsítja; művelődéspolitikai fegyvertény s nemzetiségönismereti tükör.

Tekintsünk vissza a romániai magyarság félévszázados művelődéstörténeti múltjába; ilyen sokágú, gazdag terjedelmű és népszerű hetilapunk még nem volt... A lapindítás kissé mindig — kaland. A szó nemes értelmében. Kaland társadalomlélektani, népművelési, kultúrszociológiai vonatkozásban egyaránt. És mélyre törő szűrőpróba, állandósított vizsga a közönség műveltségét, ismeretszomját, befogadóképességét illetően.

Egy év nem elegendő — a dolog természetéből következően — sok következtetés levonására, de az eddigi eredmények fölöttébb beszédesek. A lap 13—14 ezer példányban jelenik meg. Örvendetes szám, különösen, ha tekintetbe vesszük A Hét magvasságát, fajsúlyát. Aki ismeri olvasóközönségünket, már ebből a számból is megállapíthatja — anélkül, hogy tudná, kik olvasásák Lövétén vagy Körösfőn —, hogy ez az orgánus nemcsak az értelmiségiekhez jut el. Azt pedig külön érdemes volna feltérképezni, hogy az ország mely tájain s a társadalom milyen csoportjai — gondolok itt nemzedéki, foglalkozásbeli s egyéb megoszlásra — olvassák és miért az új lapot. Érdekes sajtótudományi, művelődésszociológiai megállapításokra jutnánk. De a részletek ismerete nélkül is világos, hogy A Hét gyors gyökérverése az olvasók igényességéről, a romániai magyarság műveltség-szintjének emelkedéséről vall.

Évekkel ezelőtt Balogh Edgár lapjaink arcélének kialakításáról, majd Gáll Ernő művelődési életünk irodalomközpontúságáról értekezett a Korunk hasábjain. Mindkét cikk nyomán vita keletkezett. Mindkettő vakvágányra szaladt. Egyesek hatókör-csorbitást, mások irodalomellenességet olvastak ki az eszmefuttatásokból, holott nem egyik-másik lap jól kialakított arcéle avagy az irodalom már kiépült bástyái ellen irányult támadás — támadás különben sem irányult semmi ellen —, hanem mindkét vitaindító hiányokat jelzett hazai magyar kulturális életünk félkarúságát, tudományos könyvkiadásunk, ismeretterjesztésünk, műszaki képzettségünk lemaradását fájlalta.

Nos, az új lap ezen a téren is sok figyelemre méltót produkált. Jelentős lépcsőnek bizonyult természettudományos vagy közgazdasági műveltségünk hiányos voltának meghaladásában, s építő tettekkel szolgálta kultúránkat az előbb említett viták nem éppen épületes következtetéseiivel szemben. Ezt a feladatát nem tölthette volna be új munkatársak nélkül. De Tenkei Tibor gépészmérnök vagy Tövissi Lajos statisztikus és más, a sajtóban eddig nem szereplő szakemberek neve arra vall, hogy A Hét rejtett forrásokra bukkant, s ha igaz, hogy minden életrevaló sajtótermék kialakítja idővel a maga szerzői gárdáját, akkor elmondhatjuk, hogy egyetlen esztendő alatt az új lap máris eredményesen toborzott.

Remélhetjük-e vajon, hogy e folyamat eredményeképp gyér szakmai közíró-gárdánk fölfriessül, megerősödik? Várható-e, hogy a mai cikk-szerzők holt napi tanulmánykötetek, műszaki kiadványok szakírói lesznek, s többek között ennek nyomán könyvkiadásunk, de egész kulturális életünk is kiegészül, amint az egy szocialista nemzetiség maradvékalan önkifejtéséhez föltétlenül szükséges?

A Hét további évfordulóin visszatérnénk még ezekre a kérdésekre.

Herédi Gusztáv

Csángó nyelvi epizódok

1. Hozzászoktunk ahhoz, hogy a moldvai csángókról minden más előtt a nyelvjárásuk jusson eszünkbe. A legrégebb csángó települések lakóinak széle, a Tatros, a Tázló és az Aranyosbeszterce völgyében élő csángók széles tájszólása s az átmeneti sáv, néhány Bačau környéki falu kevert nyelvjárásváltozata. Talán azért gondolunk néha szinte egyetlen jellegzetességként a nyelvjárásukra, mert aránylag erről tudunk a legtöbbet. A nyelvészek szorgalom és kötelességérzet dolgában sok mindenkit megelőztek. Vonzotta a csángó nyelvjárás Szarvas Gábort, Munkácsi Bernátot, Rubinyi Mózes, Wichmann Györgyöt, Csűry Bálintot, a magyar nyelvjárás kutatás jeleseit. A múlt században megkezdett nagy munkát szívós kitartással, nagy tudósi felelősséggel fejezték be a kolozsvári magyar nyelvészprofesszorok, Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes és lelkes, fiatal munkatársaik. Kutatásaik eredménye, remélhetőleg, hozzáférhetővé válik a nagyközönség számára. A moldvai csángók anyanyelvének megőrzése (ötven-hatvanezren beszélnek magyarul Moldvában) nem kuriózumként érdekel, hanem a nyelvi megmaradás lehetőségeit keressük benne.

Magam is, Moldvában járva (szeretek barangolni ezen a tájon), előbb a nyelvjárás izeket figyelem, a csángók magyar nyelvének zenéje visszhangzik mélyen bennem. Alaposabban kell ismernem őket, hogy észrevegyem: nem ez az egyetlen nemzetiségi jellegzetességük. Szemem most már jól megkülönbözteti viseletüket. Felismerem házaik csángós stílusát. Tudom, hogy egyik munkához jobban vonzódnak, mint a másikhoz. A földművelésben legszívesebben a szőlőkben dolgoznak; csángó napszámosokkal vannak tele a szőlőgazdaságok Moldvában, s még Ploiești mellett, Valea Călugărească is csángók kapálnak az állami mintaszőlőben. A szabófalviak eleinte különböző romani gyárakba jártak be (alig néhány kilométer a távolság a falu és Roman vásárvárosa között), később a csögyárban gyűltek „egy csukorékba”, ott pedig, ha lehetett, lakatosnak, kovácsnak álltak legszívesebben. A csögyár munkása Lakatos Demeter is, a szabófalvi népköltő, századunk egyetlen moldvai csángó-magyar költője.

Hallgassuk csak a moldvai csángók népballadát. A magyar népballadák jellegzetes, drámai sűrítettsége, tömörsége izzik bennük. Az a Kómíves Kelemen, melyet Kallós Zoltán 1955-ben Klézsén jegyzett le, még a székelyföldi változatoknál is szaggatottabb s gyorsabb iramú. A moldvai csángók ajkán még a magyar népballadákban amúgy is kevés epikus elem is megtrikkul. Míg a moldvai román népballada ráérvén részletez, örömet leli a körülmények felsorolásában, a szereplők alakjának, ruházatának leírásában, a szomszédos csángó falukban minden szót sajnálnak, ha nem viszi a drámai kifejelet felé a cselekményt.

Balladák feszülten őrzik a drámaiságot.

2. „Siér a fejem...” A csángó gyermek így fájtatja a fejét.
Siér, sér — fáj.

Értelmező szótárunk nem ismeri a szót. Lett belőle sérülés, sérelem, sértés, talán a sérv is ebből vált. De egyikből sem érzem ki eléggé a fájdal-

mat, a csángó gyermek feljajdulását fájó feje miatt, nem érzem ki eléggé a panaszt. A sérülés egyszerű karcolás is lehet, ami igazán nem fáj. Kemény Zsigmond óta az épületek falai is megsérülnek, s azok egyáltalán nem érezhetnek fájdalmat. A szó elágazik, egész családot alkot, fogalmak sorát jelzi, de mintha maga is „megsérülne“ közben. Sok minden elvész az őszinteségéből.

Csángóföldön mintha a szavak még közelebb állnának valahogy az emberekhez. Mintha teljesebb értékűek lennének. A csángók kevesebb szót ismernek, de érzelmekben azért semmivel sem szegényebbek. S ha valamire ők maguk alkotnak kifejezést, az együgyűnek tetszik, pedig csak őszinte.

Mint a gyermek csacsogása.

A nyelv teremtő erejét érezni ki belőle. A nyelv makacs ragaszkodását megmaradásához. Szavakra van ehhez szüksége, új fogalmak új szavaira. És a csángók szavakat alkotnak. A nyelvészet ezt belső szóteremtésnek nevezi. A csángók nem tudják, hogy alkotók. Hogy őszönös Kazinczy Ferencek.

3. Különös vitám támad Forrófalván. Nem is vita, inkább baráti beszélgetés. Ezzel a kedélyes, jószívű Anatolie Untilă agrármérnökkel talán nem is lehetne vitatkozni. Különösen nem a borospincében. A Prut vidékéről került ide, régen nem is nagyon hallott a csángókról. Egy jó évtizede él közöttük, megszerette a forrófalviakat. Nyugdíjasként is tovább szolgál, autóbusszal jár ki a közeli Bacău városából.

Dicséri a csángók szorgalmát, földszeretetét, majd egészen közel lép hozzám, látom, hogy kérdezni akar valamit.

— Régóta szeretném megtudni egy igazi magyartól — kezdi egyenesben —, egy erdélyi magyartól, hogy kik is ezek a csángók? Milyen nyelven beszélnek?

— Kik lennének? Magyarok.

— Én másként tudom.

— Hát akkor kik? — kérdezem, él nélkül.

— Nem tudom. De ők úgy mondják, hogy nem tudnak magyarul.

— Tegyük próbát.

— Nem kell messze mennünk ehhez.

Negyven esztendő férfi tesz-vesz a hatalmas hordók között. Ő a pince-mester, Farcádi Márton a neve.

Legyen ő a próba. Untilă mérnök kérdez:

— Maga milyen nemzetiségű, Márton?

— Katolikus.

— Jó, jó, de milyen nyelven beszél?

— Csángóul.

— S a csángó nyelv nem magyar nyelv? — kérdezem most én.

Előbb a mérnökre néz, aztán reám, bizonytalan:

— Azt mondják, hogy nem. Nem értjük meg vele magunkat a magyarokkal.

— Látom, jól megért engem.

— Meg.

— Akkor kik mondják ezt?

Nem felel. Odamegyek az egyik hordóhoz. Megkocogtatom körbefutó vaspántjai közül az egyiket:

— Ezt hogy hívják Forrófalván?

— Abroncsnak hívják.

— Na, látja, Farcádi Márton. Olyan szépen mondta ezt, hogy Arany János is megirigyelhetné. — Eszembe jut, hogy nem nagyon hallhatott Arany Jánosról, másként folytatom hát: — Mi, székelyek, akik ugye, biztosan magyarul beszélünk, ráfnak mondjuk. De szebb szó az abroncs!

S elmondom ezt, lefordítom Untilä mérnöknek.

— Most már értem — így ő őszintén.

Elkoccintjuk a poharainkat, tele forrófalvi, savanykás borral.

4. Ennek éppen a fordítottja esett meg velem a szomszédos faluban, Klézsén.

A csángó-magyar tudatosság megható példája lépett előm Istók Pávelke képében. Tizenhárom esztendő legényke, egyik lelegevenebb eszű az iskolában. Igaz, apja is az első emberek közé tartozik a faluban, híres méhész, egy ideig a termelőszövetkezet elnöke volt. Mihály bátyja Kolozsváron végezte az egyetemet, tanár a Maros mentében. Vakációit itthon tölti, könyveinek egy részét a szülői házban tartja. Könyvespolcán a kötetek fele magyar munka. Ennek a szülői háznak a hangulata fogja körül Pávelkét.

Kedvenc szórakozása a gitár. A múltkor elszakadt az egyik húrja.

— Mind havalygattam magamat, anyám es havalygatott...

Látszott rajtam, hogy nem értem, csak sejtem a szó jelentését:

— Mit csináltál, Pávelke?

Meglepődött, egy pillanatig tanácstalan volt, majd a tizenhárom esztendő gyermek nyíltságával kérdezett vissza:

— Hát maga nem tud igazán magyarul?

S készségesen lefordította nekem románra, ha már magyarul nem „érték” jól, hogy a havalygatás vigasztalást jelent.

Számára csak az ő beszéde igazi magyar beszéd.

5. Azon nem lepődöm meg, hogy a moldvai csángóknál a hizott sertést nem a mézsáros vágja le, hanem a kaszab, hogy az asszonyt egyik-másik faluban asszonyállatnak nevezik, s talán az egyenlőség kedvéért, a férfit emberállatnak, hogy a fiastyúk a moldvai égen heteorény... A kaszabol ige az én mindennapi szóhasználatomban még őrzi a hajdani kaszab főnevet. De néha nem nyelvi ismereteim, hanem a nyelvtörténet mélyeire kell alá szállnom, hogy egy-egy moldvai csángó tájszót igazán érzékelhessek. Nekem tájszó, színes, ízes, nekik mindennapi beszédük része. Századokon át adták tovább, őrzik és alakítják. Minden ilyen megőrzött régiség — így nevezi a nyelvtudomány — messze idők embereinek lelkébe enged betekintést. Üzenet távoli századokból.

Dehát mit s miért őriz meg a nyelv és mit nem tart érdemesnek megőrzésre? A moldvai csángó-magyarok nyelve természetesen erőteljes román nyelvi hatásnak van kitéve. Nyelvészek alapvető tanulmányokban vizsgálják e hatás nyomait. A moldvai csángó nyelvjárásban rengeteg a román kölcsön szó. De a százados, nyilvánvaló román nyelvi hatás közepette is, néhány csángó falu, a Roman vidéki Szabófalva, a Bacău környéki Bogdánfalva és Adjud közelében Ploszkucén megőrizte az sz-elést. (Ez utóbbi falu különben az északi csángók iderajzásából keletkezett.) Az sz-elő csángók az s hang helyett mindig z hangot ejtenek. A semmi náluk szemmi, a sok pedig szok. A nyelvészek közül többen keresték a magyarázatot e jelenségre. Horger Antal szerint a Szerémségből idemenekült husziták honosították meg. A szlavó-

niai magyar nyelvjárás egy-két pontján csakugyan szintén megtalálható. Ismeretes az is, hogy a Szerémségből menekült husziták jelentős szerepet játszottak egykoron a moldvai magyarság életében, közülük került ki Tamás és Bálint pap, akik a XV. században Tatros várában először fordították le magyarra a Bibliát. Weigand Gusztáv lipcsei professzor kun eredetűnek vélte az sz-elést. Márton Gyula professzor véleménye szerint sem az egyik, sem a másik feltevés nem helytálló, mert az sz-elés minden valószínűség szerint megőrzött régiség, amely csak a magyar nyelvtérület két szélső pontján, a moldvai csángóban és a szlavóniai magyar nyelvjárásban maradt fenn. Másutt feloldódott.

Eppen ez a kérdés: egyik helyen miért oldódott fel, másutt miért nem? Vajon megmagyarázhatjuk-e csupán a nyelv belső törvényszerűségeivel vagy a nyelvfejlődés tendenciájával? Lenniük kell olyan tényezőknek is, amelyek néha erősebbek a nyelvi törvényszerűségeknél is. Lelki, lélektani tényezőknek.

Lám, Klézse tájszólása eredetileg sz-elő volt. Koós Ferenc száz és egy-néhány évvel ezelőtt sz-nek hallott itt minden s hangot. Hiába hallgattam azonban most a klézsei tájnyelv muzsikáját, a selypítő, sziszegő sz-et nem hallottam ki belőle. „Klészén mintha s-sé változott volna ez a hang, vagy csak nekem tűnik így?” — jegyeztem fel egyik írásomban. Márton Gyula professzor ezt így magyarázza: Klézseré az idők során székely telepesek érkeztek, és hatásukra a megőrzött régiség a magyar nyelv egyetemes fejlődési szintjén feloldódott.

Hány székely telepedett be Klézseré? A helybeliek alig húsz-huszonöt családról tudnak. Vagyis ötven-száz ember a több ezer közé. Ennyien képesek lettek volna ilyen hatást gyakorolni a klézsei tájszólásra, mikor az állandó és sokkal erősebb, más nyelvű környezet alig változtatott rajta?

Ha igen, akkor csak azért, mert ez az impulzus — a lélekre hatott.

6. Egy írásos forrás, melyről magyar nyelvészeink aligha tudnak, de amely talán értékes feljegyzéseket őriz a múlt századi moldvai csángó névnyelvről: Vasile Alecsandri naplója.

Eppen tíz esztendeje jártam Mircești-ben, Roman városától északra, a nagy román költő falujában. Noha nem itt született, itt érezte igazán otthon magát. Megfordultak ebben a házban a román irodalom hajdani nagyjai, vendégeskedett itt Liszt Ferenc is, amikor 1847-ben Iași-ba igyekezett, hangversenyezni. A költő dolgozószobájában minden úgy áll, ahogy Alecsandri életében. Az íróasztalon kéziratok, levelek, címek, feljegyzések. A naplóban magyar szavakon akadt meg a szemem: „Egy falu 60 prajina.” Ki tudja, miért írta ide emlékeztetőnek a költő. Velem egyidőben járt Mircești-ben Augustin Z. N. Pop irodalomtörténész, s mikor e magyar szavakat említettem, ő mondta, hogy több idegen nyelv között, Vasile Alecsandri valamelyest magyarul is tudott. Hol tanulhatott meg? Talán Erdélyben, mikor a 48-as forradalom bukása után menekülnie kellett.

Egy ízben aztán csángó apósom, aki sofőrként sokszor bejárta Moldvát is, a csángókról beszélgetve megkérdezte, hogy a mircești-i csángóknál jártam-e. Hát abban a faluban csángók is laknak? Hogyne, erősítette, s személyes élményeivel bizonygatott. Jobbágyok voltak hajdanán a falu csángói, Alecsandri szabadította fel őket, mégpedig, miként az irodalom történetéből ismeretes, saját elhatározásából és elsőnek Moldvában.

Vajon egykori csángó jobbágyaitól tanult volna magyar szavakat (hátha nemcsak szavakat) a román nemzeti romantika költője? Akkor esetleg a csángó népnyelv szavait jegyezte fel.

Tanúságra hívtam Koós Ferenc emlékiratát is. Az áll benne, hogy 1858-ban Marcsesten 139 katolikus lélek élt, egyházi nyelvük a román és a magyar volt.

7. Lakatos Demeter ceruzával írja verseit, füzetlapra, mégis messze idők frástudatlan népköltőjét látom benne. A papír és ceruza csak a memóriáját segíti; olyan jelekkel rögzít, amelyeket igazán jól csak ő tud megfejteni. A nyelvtani szabályok sem gátat, sem mankót nem jelentenek számára. Nem ismeri a magyar helyesírás szabályait, nem ismeri a magyar ábécét sem. Magyar verseit román ortográfiával jegyzi le.

Magyar nyelve így is pompás költői virágokat terem: „Kacag a mező, mint egy nagy lány / Egy szip himesz ingvel hátán.“ Ő maga, költői tudatosságával „Fűzi a csillagokat koszorúba / Ész illatot keresz minden burjánba...“ Szabófalva fölött a „Napnak patakban úszik képe“. Fogalma sincs esztétikáról, de ilyesmit ír le a költői mesterségről: „Kereszed szemmibe szipet / Vigasztald verszvel a nipet.“ Legtöbb versében azonban a téma, a mondanivaló erősen köznapi, egy falu határán túl alig érdekes. A nyelv varázsa fogja meg az olvasót, a gondolati költészet mai világában is. Lakatos Demeter verseire aztán igazán áll, amit Kosztolányi Dezső mond, hogy a verset ketten írják, a költő és a nyelv. A moldvai magyar népnyelv írja ezeket a verseket. Ha Lakatos Demeter másként szólal meg, belevesz a szürkeségbe.

Románul írt verseiből is szerettem volna néhányat közreadni, együtt eredeti csángó-magyar verseivel. Egyik legjobb költőnket kértem fel fordításukra, de azt felelte: ne tegyük ezt Lakatos Demeterrel, mert azonnal érdektelen rigmusfaragó válik belőle, amilyen majd minden faluban akad kettő-három... Ezért tanácsolta a harmincas években Kolozsváron Dsida Jenő, mikor a csángó fiatalember „másféle“ verseket kezdett írni, hogy „Demeter, maga hagyja a másféle verset, azt mások is tudnak írni, maga csak írjon csángó verseket, ezeket csak maga tud írni“. Ezért tették első nyomtatásban megjelent magyar versei fölé mottóként az egyik akkori kolozsvári szerkesztőségben: Láttátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk... A Halotti Beszéd hangja szólott, kongott fel a népi tudat, a népnyelv mélyéről, a huszadik század közepén.

A nyelv időnként hírt akar adni magáról, talán nagy változásait, átalakulását érezve. Ezért maradt fenn, e titkos törvény ereje folytán — mely ismét csak egyedül a lélek törvénye lehet — századokig rejtőzve egy kódex hátlapjában, az Ómagyar Mária-siralom. Talán ezért kellett Lakatos Demeternek megszólalnia. A moldvai magyar népnyelv kívánt megszólalni általa.

Beke György

Anyák képe a falon...

Csend volt a házunk táján.
Csak bent, a kis szobában
fajgott-nyöszörgött harmadnapja
az a szegény, elgyötört asszony,
fiát vajúdva.
Az én anyám.

S a hültétel-szagú konyhában,
a kopott lábú széken bóbiskolva
az a munkanélküli férfi
az éhes holnapra gondolhatott.
Az én apám.

Eviláginak így születtem.

Bölcsöm fölé
először az ő szép arcuk hajolt.
Első szavukban

a du és te,
a kisfiam és kleiner Sohn,
a Sonnenschein és napsugár,
az „Aludj, édes, álmoldjál...“
és a „Schlaf, Liebling, schlaf...“
számomra máig zengő
kettős-polifóniáját hallottam.

Ez a dúr-moll zene
töltötte be rövidnadrágos
éveimet.

És akkor valahol már vártak rám. Az én kiejtendő hangjaim. Az én ki-
mondandó szóim. Az én megszerkesztendő mondataim. Amelyek csak az enyé-
mek, amelyeket csak én mondhatok el életemben másoknak. Vártak valahol
hangok, szók, mondatok, amelyeket be kellett fogadnom magamba, leereszte-
nem őket nyíló értelmem mélyülő kútjába, hogy majd szükség idején ismét
felszínre hozhassam őket.

Válaszút előtt álltam.

Két ajtón kopogtathattam. Az egyik hatalmas boltozatú volt, kemény
tölgyfából faragták, szépen díszítették, s azt sejtette, hogy benyitva gazdag
kincseket rejtő szobába juthatok. A másik ajtó alacsony volt, díztelen, egy-
ember-helynyi résén csak nagy erőfeszítés árán lehetett bejutni.

Ott álltam.

Aztán a kis ajtón kopogtattam.

Amikor kitérült, még nem tudtam, hova lépek be. Nem tudtam, hogy
alig-induló életem kísérő barátai fogadnak körükbe.

Nemecsek úgy ölelt át, mintha én is éppen a Gitt-egylet gyűlésére érkeztem volna.

Nyilas Misi kedves osztálytársaként üdvözölt.

Szép Ilonka hívogató mosollyal pillantott rám.

Kukorica Jancsi kihúzta magát, mint aki azt mondja: „Mi, Jánosok, ugye bátor legények vagyunk?”

Ludas Matyi huncutul kacscintott, s három ujját mutogatta felém.

Attila éppen útrakészen állt, hogy kölesért Szabadszállásra menjen, s úgy tűnt, velem együtt akarna elindulni.

Túri Dani feketén villámló szemmel nézett ki a hátsó ablakon.

S az öreg Bence a fal melletti lócáról figyelt: vajon nem a gyermek Miklós áll-e előtte?

Őket választottam. Most velük járok,
s tudom már, hogy örök barátai
fogadták be maguk közé
azt a hajdani kisleányt,
aki én voltam.

Hangomban mindegyikük hangja dobban,
szavamban az ő szavaik zizegnek,
ők fonják meg
néha lassan, fájón kelő
mondat-kalácsaimat.

Azóta sok év telt el, s a késő-őszi dér ujjával egyre gyakrabban matat ritkuló hajamban.

A sok év folyamán aztán eljöttek hozzám más barátok is: a régismerős, kalandozó Till, az egyetlen-emberét-kereső Vitoria Lipán, a zavaros bánat álnok vizein lebegő Ofélia... Számuk ma is napról napra nő. Őket keresve járom a hatalmas épület helyiségeit, és

a kis szobába mindig vissza-visszatérek,
hogy új erővel mehessek tovább.
Másodszor — igazán — már itt születtem,
itt kóstoltam először
édes szavaink fűszeres borát;
itt suttogtam első imámat,
és amikor
a nagy fájás belémhasított,
itt üvöltöttem a világba
első káromkodásomat...

Azóta is ott függ a falon anyám egyszerű fenyőfa-keretes képe. És más anyák, ezer anya, százezer anya, millió anya azonos vonású képe. Ezért döbbenek rá mindig, valahányszor összes gondolat-szilánkjaimmal ide belépek: a világ legszebb templomában járok.

Anyák képe a falon.

A világ legszebb templomában.

Testünköt-lelkünkötől immár örökkön elválaszthatatlan, egyetlen, édes anyanyelvünk oltárhelyén.

Ritók János

A soknyelvűség igényével

Valamely társadalom tagjainak tudásszomját, azt, hogy mennyire tárt elmével-szívvvel fogadják magukba a világot, nem utolsósorban azon lehet lemérni, tudnak-e, tanulnak-e idegen nyelveket.

A nyelvtudás mindig is kritériuma volt a műveltségnek, az is marad. Ami viszont új s tagadhatatlanul szocialista jelenség: a műveltek táborának hallatlan mérvű kiszélesedése, az, hogy egy vagy akár több idegen nyelv ismerete nálunk nem fényűzés többé, nem kevesek kiváltsága, hanem olyan szellemi tőke, melynek egyre több a birtokosa, s haszonélvezője az egész ország. Nem szorul bizonygatásra, de elhallgatni sem illenék, hogy a maga területének szakirodalmát több nyelven követő műszaki értelmiségi, orvos, pedagógus, kutató illetékesebb és hatékonyabb előmozdítója a haladásnak, a jólétnek és a kultúrának annál a szaktársánál, aki csak a fordítások megjelenésének ütemében tud lépést tartani a tudományos és műszaki forradalom eredményeivel. Ami pedig a szépirodalmat illeti, csak az, aki a világirodalom klasszikus műveit, a nagy kortársak alkotásait eredetiben élvezi, megmondhatója, hányszorosan megtérül a nyelvtanulásba fektetett nem csekély energia a magasrendű műélvezet bensőséges óráiban!

Az oktatás korszerűbbé tételét célzó intézkedések ma kellő helyet biztosítanak az idegen nyelvek tanításának az oktatási hálózat különböző fokain, azoknak a pártdokumentumoknak megfelelően, amelyek szükségességükre rámutattak, céljukat, irányukat megszabják. A Korunk, annak a hivatásnak megfelelően, amelyet az ország szellemi életében, a hazai magyar nemzetiség művelődésében magára vállalt, foglalkozni kíván az idegen nyelvek oktatásának kérdésével is, széles körű anketban igyekszik felmérni a nyelvoktatás terén a magyar nemzetiségű tanulóifjúság körében elért eredményeket, feltárni azokat a módozatokat, amelyek az oktatásnak ezt az ágát az eddiginél is eredményesebbé hivatottak fejleszteni.

Oktatásügyi szakemberek, tanfelügyelők, metodológusok, tanárok, diákok bevonásával, szociográfiai módszerek alkalmazásával szeretnők biztosítani vizsgálatunk eredményességét, hogy az 1972-es számaink egyikében közzéteendő anyag hiteles képet nyújtson, eredményeket népszerűsítsen, kiküszöbölni segítsen olyan fogyatékoságokat, amelyek hátráltathatják az értelmiségképzés egyik lényeges elemének hatékonyságát. A szakemberekkel folytatott tanácskozások és a kérdőívek anyagának feldolgozásával párhuzamosan és ezek adatait kiegészítendő, folyóiratunk szerkesztősége igényli tanár, diák, szülő olvasóinak olyan észrevételeit, tapasztalatait, amelyek egybeesnek vizsgálatunk tárgyával, szélesítik annak körét.

A legérdekesebb hozzászólásokat az idegen nyelvek oktatásának kérdéséhez közölni kívánjuk, abban a biztos tudatban, hogy anketünk a szocialista művelődés ügyét, az ország, nemzetiségünk szellemi energiáinak gyarapodását szolgálja.

Szilágyi Júlia

A Közös Piac nyelvi dilemmái

„Az ügy elintézettnek tekinthető, most már csak a francia nyelvért kell megvívni a csatát“ — mondotta Nagy-Britannia közös piaci belépéséről szólva egy magas beosztású francia tisztségviselő, Heath angol miniszterelnök Párizsba érkezése előtt. S a Köztársaság elnöke is ezt a nézetet vallja; erről tanúskodnak belgiumi látogatása alkalmából tett nyilatkozatai; szerinte ha Anglia közös piaci tagsága után a francia nem marad „Európa első érintkezési nyelve, akkor Európa sohasem lehet valóban európai“.

Nosztalgiaja volna ez egy olyan korszaknak, amelyben földrészünkön mindenki, aki adott magára, rangon alulinak tartotta a francián kívül minden más nyelv használatát? „Németül a lovaimhoz szólok“ — mondotta Nagy Frigyes. A klasszikus irodalmon nevelkedett értelmiségi aggodalma volna egy olyan nyelv miatt, amely tőle teljességgel idegen? Az igazat megvallva, nem egészen világos, miért volna a franciánál kevésbé „európai“ hatvanmillió angol és ír anyanyelve, amely már jól ismert volt egész Észak-Európában, mielőtt Amerika kezdett beleszólni dolgainkba, s amelyen Shakespeare-től Joyce-ig Európa jó néhány legnagyobb írója alkotott. Mi volt Newton génuszánál és Byron romanticizmusánál európaibb s európaibbnak tudott? René Pomeau bizonyára tiszta európai lelkiismerettel szánt egy egész fejezetet az „angol Európára“ a XVIII. század intellektuális Európáját lebilincselően bemutató *Europe des lumières* című művében.

Igaz, az angol nyelv amerikanizálódik — Amerikában, azon egyszerű oknál fogva, hogy a nyelv ott mindenekelőtt a négy világtájrról jöttek egységét hivatott biztosítani, s a soha nem tapasztalt méretű gazdasági fejlődés közepette kényelmesen használható, világos terminológiára van szükség. Miként Pompidou elnök a *Soir*-ban megjelent nyilatkozatában kifejtette, természetes, hogy az amerikai nyelv éppen az új szavak alkotásában megnyilvánuló rendkívüli könnyedségével befolyásolta az angol szigetek nyelvét. De Bernard Shaw szellemes mondása, amely szerint Anglia és Amerika két, egyazon nyelvtől elválasztott ország, igazabb, mint ahogy azok képzelhetnék, akik sem Angliát, sem Amerikát nem ismerik. A Westminsterben és a washingtoni Capitoliumban használt nyelv különbözősége nem csökkent érezhetően azóta, amióta René Clair *Fantôme à vendre* című filmje legsikerültebb kockáit éppen e differencia érzékeltetésének szentelte. Tegyük hozzá: az Egyesült Államokban soha senkinek eszébe sem jutna az utazgató idegent angol kiejtéséért megszólítani (sőt, inkább bókot kap érte), de nincs az a londoni szállodaportás, aki a fintortól meg tudná tartóztatni magát, ha valaki — a felvonó iránt tudakozódva *lift* helyett *elevator*-ról szól.

Persze, mindezzel nem óhajtjuk kisebbiteni a francia nyelvért megvívandó csata fontosságát. Azért még nem érhet a sovinizmus vádja, mert képtelenek vagyunk aggodalom nélkül gondolni egy olyan világra, amelyben Villon, Chateau-

briand és Marcel Aymé nyelve holt nyelv, s amelyben az árnyalatok, érzelmek, szenvedélyek, a jog már csak a *drugstore*-ok angoljával lennének kifejezhetőek.

De nem lehetetlen, hogy maguk az angolok is legalább annyira félnek attól a világtól, mint mi. Ismerik a különbözőség becsét, hiszen — akárcsak mi — ők is egy olyan nép örökösei, amely az évszázadok során rendkívüli sikerrel túlélte minden asszimilációs kísérletet. S éppen a francia nyelvért vívandó csatában nem feltétlenül paradoxális vagy illuzórikus igyekezet az angolokat szövetségesként a magunk oldalára állítani. Egyébként mindenki jól tudja — vagy tudnia kellene —, hogy az Egyesült Királyság közös piaci belépése legelszántabb híveinek sorában jelentős számú olyan személyiség található, aki ismeri nyelvünket, s még tökéletesebben szeretné beszélni. És fordítva: az európaival szemben ellenséges „sziget-reflex” kiváltképpen azokban a körökben tapasztalható, amelyekben — az oktatás vagy az anyagi eszközök elégtelensége miatt — tovább élnek a félelem reflexei az ismeretlen nyelvű országgal szemben; e félelmeket régebben a „pápistaság” kelthette, majd a modern Babilonnak tulajdonított feslett erkölcsiség feltételezése.

A nyelvi azonosság semmiképpen sem elegendő az együvértartozás érzetének megalapozásához. Churchill valószínűleg azért kardoskodott annyira az angol nyelvű népek közössége mellett, mert édesanyja amerikai volt. De az eljövendő Egyesült Államok fellázadt gyarmatosai angol nyelvű angolgyűlölk voltak. Ügyszintén az írek. Akik Indiát, Ghanát vagy Kenyát felszabadították az angol iga alól, az angol kultúra neveltjei voltak. „Elhozzuk nektek azt a nyelvet, amelyen majd kiutasítok bennünket” — mondotta száz esztendővel ezelőtt Elphinstone, Bombay egyik legfelvilágosodottabb kormányzója. Nekünk hasonló tapasztalataink voltak Észak-Afrikában. Ne essünk tévedésbe: ne avassuk politikai posztulátummá azt, ami esetleg csupán a „lokálpatrióta komplexus” vetülete; gyámoltalanságra vall idegenkedni egy olyan kultúrától, amely idegen, amelyet nem ismerünk; ez már csak azért is különös, mert a francia nyelv az angol egyik fő alkotórésze, és a *frenGLISH* mániája sem sokkal kevésbé elterjedt a Csatornán túl, mint nálunk a *français*-é.

A vita tárgyára, a Közös Piac nyelvi problémáira visszatérve, emlékeztetünk arra, hogy a Közös Piacnak jelenleg négy hivatalos nyelve van: a francia, a német, az olasz és a holland. Ha befogadják a négy új jelentkező országot, a jelenlegi négy hivatalos nyelvhez még legalább az angolt, a dán és a norvégét kell hozzáadni (esetleg — mindkét norvégét: Norvégiában ugyanis két, egymástól lényegesen különböző nyelv él egymás mellett; igaz, az egyik alaktanilag nagyon közel áll a dánhoz). S miért ne kérhetné Írország, hogy vegyék fel a hivatalos nyelvek sorába a gaelt is? A józan ész kétségtelenül megkívánja, hogy beérjék egy olyan megoldással, amely az Egyesült Nemzetek Szervezetében, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetben és az Európa Tanácsban honosodott meg: ezek a szervezetek két tárgyalási nyelvet használnak, az angolt és a franciát anélkül, hogy a kettő közül valamelyiknek elsőbbségi joga volna.

Mindezekben az intézményekben nyelvünk becsülettel megállja a helyét. Sőt, az ENSZ-ben — a francia nyelvű afrikai országok belépésének köszönhetően — megszilárdította pozícióit. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetben bizonyos munkacsoportok főként az angol, mások viszont inkább a francia nyelvet használják tagjaik személyiségének megfelelően anélkül, hogy egyik vagy másik nyelv gyakoribb használata különleges problémákat vetne fel. Míg több földközi-tengeri ország, Svájc és Ausztria jelenlétének tulajdoníthatóan Brüsszelben megmarad egy jelentős francia nyelvű csoport, Nagy-Britannia, Írország, Norvégia és Dánia belépése kétségtelenül véget vet annak a monopóliumnak, amelyet — úgy vélik — a francia nyelv élvez a Bizottságban; de ez a monopólium talán nem is

olyan teljes, amilyenek mondják, hiszen a *Sunday Times*ből megtudhattuk, hogy például Deniaud angolul szokott beszélgetni német kollégájával, Dahrendorffal. De teljességgel átengednök magunkat a defetizmusnak, ha azt hinnők, hogy az angol nyelv automatikusan a francia helyébe lép. Egyébként — ha hihetünk a *Financial Times*nak, márpedig nemigen szokott megbízhatatlan forrásból eredő értesüléseket kolportálni —, Heath angol miniszterelnök megfogadta Pompidou elnöknek, hogy franciául tudó tisztviselőket nevez ki Brüsszelbe.

Hogy továbbra is franciául beszéljenek a belgumiak, a luxemburgiak s az olaszok, az képviselőink ama elszántságától függ, hogy ezután is franciául beszéljenek Belgiumban. A németek és a hollandok, ha jól ismerik nyelvünket, szintén gyakran beszélnek franciául, s a továbbiakban miért mondanának le erről? Másrészt nem illik lebecsülni egy olyan város konkrét befolyását, amelynek lakossága többségében francia nyelvű, ahol francia nyelven folyik a tanítás, ahol az asszonyoknak franciául kell megszólalniuk az üzletekben.

Következésképpen: a francia nyelv jövője mindenekelőtt *annak az erőfeszítésnek a függvénye, amelyre érette a franciák hajlandók.* A következő évek során nyelvünk minősége a francia terjedésében legalább olyan fontos lesz, mint az ország vezetőinek arra irányuló igyekezete, hogy ne hagyják elvülni a francia nyelv szerzett jogait. A köznyelv elarasztása angolszász kifejezésekkel úgysem várattott magára Nagy-Britannia közös piaci belépéséig, s túlélte hazánk kilépését is a NATO-ból. S ez az irányzat csak akkor szűnik majd meg hatni, ha a francia valóban ismét a kor követelményeinek megfelelő *jó nyelv*vé válik, olyanná, amely nem szikkad ki; s ezért két fronton kell harcolnunk: a „szóteremtésért“, azaz a szóalkotásért és a nyelv tisztaságáért.

Mindenekelőtt kényelmes és kifejező szavakat kell kitalálni a XX. század tárgyainak és eszméinek jelölésére; szívesen emlegetjük ezzel kapcsolatban az *avion* példáját: rövid idő alatt letaszította a trónról a régies hangzású *aéroplane*-t. Mint-hogy azonban a lökhajtásos gép jelölésére már nem sikerült találnunk megfelelő rövid szót, manapság már mindenki a hangutánzó *jet* szót használja; a *jet* kitűnő bizonyítéka annak, hogy az angolszászok szükség esetén, akár a franciából is mérítve, milyen kifejező egytagú szavakat képesek alkotni. Magától értetődőnek kellene lennie, hogy egy-egy ilyen szó keresésekor az egyszerűség, a jóhangzás, a frissesség követelményei vezérlik a képzeletet és a választást. A hosszú vagy pedig a görög gyökből „mindenfélével“ gyártott szavak nem versenyképesek, hogy kereskedelmi zsargonban fejezzem ki magam: még kevésbé azok a tudákos újítások, amelyeknek bevezetéséről egy bizonyos iskola álmodozik; a választékosság — egyébként dicséretre méltó — gondja elfelejteti ezzel az iskolával a kitalált szavak visszataszító hatását.

A XVIII. században a franciát géniusza avatta egész Európa nyelvévé, tisztasága, alkalmassága arra, hogy a pontosság minden árnyalatát kifejezze. Ha elveszíti e lényeges tulajdonságát s a cselekvő ige kedvelését, és hagyja, hogy elárassza a megközelítő helyesség és a pontatlanság köde, a nominalizmus terhe, akkor vonzóerejének és jó hírének rövidesen vége, mégpedig nemcsak a Közösségen belül, hanem azokban az országokban is, amelyekben pedig kultúránk túlélte a gyarmattalanítást.

Ezzel nem azt akarjuk mondani — sőt, éppen az ellenkezőjét —, hogy mindenáron át kellene menteni a helyesírás és mondatban bonyolultságát, ama kor örökségét, amikor — magában Franciaországban is — csupán egy művelt kisebbség beszélt valóban jól franciául; ez a bonyolultság bajosan maradhatna életben az általánossá vált nevelés korszakában. A fejlődés egyébként gyakran spontán érvé-

nyesül: nemigen használják már az *imparfait du subjonctif*ot és a *passé simple*-t. Nem kérünk egyebet azoktól, akik bármilyen szinten tanítják vagy terjesztik nyelvünket, csupán azt, hogy igyekezzenek mindenkibe beleoltani a szabatoság egyfajta megszállottságát. Talán semmire sincs nagyobb szükség szerencsétlen világunkban, amely sohasem volt hajlamosabb üres szavakkal kábítani magát.

Valamely nyelv tekintélye és vonzóereje nemcsak a nyelvet beszélő nép anyagi erejének függvénye. Ha csak az anyagi erőből függne, mivel lehetne megmagyarázni a római birodalom hellénizálódását — Athén bukása után? Az angollal folyó versenyben igen-igen előnyös helyzetre számíthatna az a francia nyelv, amely hagyományos kellemét korszerűséggel és dinamizmussal gazdagítaná.

De miért is szólunk versengésről? A nyelvek harcának gondolata abban a filozófiában gyökerezik, amely a nemzeteket örök antagonizmusra ítélnek tartja. Ha két — egyetemes kultúrájú — ország rászánja magát az együttműködésre, miért ne általánosíthatná egymás nyelvének tanítását? A feladat nem megoldhatatlan, ha a gyermekeket kicsi korukban kezdik tanítani, ezt tanúsítják a közelmúltban végzett franciaországi kísérletek. Az utóbbi években Angliában is sokat haladt a francia nyelv tanítása. Ezeknek az erőfeszítéseknek a párhuzamos kibontakoztatása a Csatorna mindkét oldalán e kormányok fő céljai közé tartozhatna.

S ki tagadná, hogy valamely idegen nyelv és kultúra alapos ismerete nemcsak a tudás gyarapodásához vezet, hanem — az összehasonlítás és a fordítás állandó gyakorlása révén — a saját nyelv és kultúra tökéletesebb elsajátításához is?

André Fontaine

Megjelent a *Le Monde* 8201. számában.

A Hold joghelyzete

A *Korunk* 1969. 6. számában már foglalkoztam, általánosságban, az égitestek joghelyzetével. Azóta az államok tevékenysége a kozmikus térségben új, jelentős tettekkel gazdagodott.

Az Egyesült Államok Apollo-programjának lebonyolítása során számottevő eredmények születtek a Föld természetes bolygójának közvetlen megismerésében. E tekintetben kiemelkedik az *Apollo—15* legénysége által sikeresen végrehajtott program; különösen figyelemre méltóak az űrhajósoknak a Holdon végzett kutatásai. Az első szovjet holdjármű, a *Lunohod—1* tevékenysége pedig nagy sikere a Hold közvetett, robot-szerkezet útján végzett felderítésének.

Az államoknak ez az egyre fokozódó holdi tevékenysége újabb és újabb kérdéseket vet fel az űrjog körében a Hold feltárásának és kiaknázásának vonatkozásában. Nem véletlen műve a Szovjetunióknak az a javaslata, hogy tűzzék az ENSZ-Közgyűlés XXVI. ülészakájának napirendjére a Holdra vonatkozó nemzetközi egyezmény megvitatását és elfogadását, sem pedig az, hogy a Brüsszelben rendezett nemzetközi űrjogi kollokvium (1971. szeptember) napirendjére tűzte a holdlaboratóriumok joghelyzetének kérdését.

A Hold és a rá vonatkozó jogrend kérdései iránt az államok és a népek részéről megnyilvánuló különös érdeklődés azokban a sajátos kapcsolatokban leli magyarázatát, amelyek Földünk és természetes bolygója között állanak fenn, továbbá abban is, hogy a Hold kiváló feltételeket nyújt azokhoz a kísérletekhez, amelyek megnehezít vagy lehetetlenné tesz a földi atmoszféra. A Hold a csillagá-

szati megfigyeléseknek fontos támaszpontja, és előreláthatólag jelentős úrkikötője lesz a más égitestek felé irányuló hosszútartamú űrrepüléseknek.

Melyek azok a jogszabályok, amelyek ezt a tevékenységet áthatják? Kié a Föld természetes bolygója? Milyen joghelyzetben vannak a Hold természeti kincsei?

Ezekre az ember holdbeli tevékenységével kapcsolatban felmerülő kérdésekre bizonyos mértékben választ találunk a Hold joghelyzetére vonatkozó szovjet egyezmény-tervezetben (közvetítették a *Pravda* 1971. június 9-i számában). Ez a dokumentum először is tárgyhöz alkalmazza az államok — az atmoszférán kívüli tér (beleértve a Holdat és a többi égitestet is) feltárására és használatára vonatkozó — 1967. január 27-i űrjogi egyezményének általános elveit. Ilyen értelemben újra kinyilatkoztatja azt az űrjogi elvet, amely szerint az atmoszférán kívüli tér és az égitestek csakis békés célra használhatók, s magában foglalja annak tilalmát, hogy a Holdon erőszakhoz vagy erőszakkal való fenyegetéshez folyamodjanak. Ebben az a törekvés jelentkezik, hogy a meg nem támadás nemzetközi jogi elvét kifejezetten kiterjesszék az államok holdi tevékenységére is.

Ez a szabatos megfogalmazás, amely az égitestek csakis „békés célra“ történő használatának fogalmi meghatározásában új elemként jelentkezik, egyben értékes hozzájárulás az államok azon kötelezettségének hangsúlyozásához, hogy a Holdon ne folytassanak olyan tevékenységet, amely feltételezi a más állammal szembeni erőszak alkalmazását vagy az erőszakkal való fenyegetést. Ugyancsak javallott az államok kötelezése arra, hogy tartózkodjanak mindennemű olyan szerkezet holdkörüli pályára juttatásától, amely nukleáris vagy más típusú tömegpusztító fegyvert hordoz. Nem engedhető meg továbbá tömegpusztító fegyverek elhelyezése a Hold felszínén, sem katonai támaszpontok, erődítmények létesítése, sem pedig bármely fegyvertípus kipróbálása vagy hadgyakorlatok tartása.

Amellett, hogy az államok a Holdat kizárólag békés célokra használhatják, a Föld e természetes bolygóján kifejtett emberi tevékenység jogrendjének meghatározásában részt vevő másik alapelv az, amely az államok minél szorosabb és lojálisabb nemzetközi együttműködésére vonatkozik. A nemzetközi együttműködés a jelenkori nemzetközi jognak, következképpen az űrjognak is alapelve. A szovjet tervezet III. szakasza előírja, hogy azoknak az államoknak, amelyek a Hold feltárásában és használatában részt vesznek, szem előtt kell tartaniuk az emberiség jelen és jövőendő nemzedékeinek érdekeit, minden állam jogait.

Holdbeli tevékenységük során az államok mint együttműködésük egyik fontos vonatkozását nem nélkülözhetik az e tevékenységükre vonatkozó információk kölcsönös cseréjének megszervezését. E tekintetben a kezdetet azok az Egyesült Államok közöttette információk jelentik, amelyeket az *Apollo—11* legénysége hozta holdkötetek vizsgálatára szolgáltatott. E tárgykörben a nemzetközi együttműködés kiterjed az államok közötti kölcsönös segélynyújtásra is a Holdon kifejtett tevékenységükkel kapcsolatban. A Holdra vonatkozó szovjet egyezmény-tervezet, ilyen vonatkozásban, arra kötelezi az államokat, hogy minden lehetséges intézkedést tegyenek meg a Holdon tartózkodó emberek életének és egészségének oltalmára, mivel az asztronauták az egész emberiség küldötteinek tekintendők. Hasonlóképpen megnyilvánul az államok kötelezettsége a tekintetben is, hogy a Holdon veszélybe került embereknek állomásaikon, berendezéseikben vagy szerkeze-teikben menedékhelyt biztosítsanak.

Mivel az államok tevékenysége az atmoszférán kívüli és a holdkörüli térben, valamint magán a Holdon is egyre fokozódik, a jövőben olyan balesetekre is sor kerülhet, amelyek harmadik államoknak anyagi kárt vagy embervesztést okoznak. Ezek a lehetőségek, párhuzamban a Földön lehetséges hasonló bal-

esetekkel, arra készítették az ENSZ-et, hogy foglalkozzék az űrtárgyak okozta károkért vállalt felelősségről szóló egyezmény előkészítésével. Az atmoszférán kívüli tér békés használatát előmozdítani hivatott ENSZ-bizottság jogi albizottságának ez évi ülészakán kidolgoztak egy egyezmény-tervezetet az űrjogi felelősségről, amelyet az ENSZ Közgyűlésének XXVI. ülészakán fognak megvitatni. E dokumentum — csakúgy, mint az 1967. évi üregezmény is — leszögezi, hogy a Földön, az atmoszférán kívüli térben vagy az égitesteken okozott károkat felelősség terheli azt az államot, amely a károkozó tárgyat felbocsátotta vagy annak felbocsátását lehetővé tette, illetőleg, amelynek területéről vagy amelynek berendezései segítségével a felbocsátás bekövetkezett.

Az űrjognak ezt a szabályát megerősítették a Belgrádban ez év július havában megtartott „Világbéke a jog által“ elnevezésű konferencia alkalmával is. Ennek során fiktív pert tárgyaltak meg. Ennek tárgya: a feltevés szerint Földre zuhant űrrakéta kiváltotta baleset, amely anyagi károkat okozott és több személy életét kioltotta. Az ítéletanácsban helyet foglaló bírák illetőségi összetétele a következő volt: jugoszláv, hindu, libériai, norvég és ghanai. Az elnöki tisztet Earl Warren, az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának volt elnöke töltötte be. Ennek a nemzetközi összetételű törvényszéknek a megalakítása azt az eszmét sugalmazhatná, hogy az űrbalesetek, illetve az államok közötti űrjogi viszályok esetében ilyen törvényszékeknek kellene ítélniük. Ez azonban az állami szuverenitás elvével kerülné szembe. A mai nemzetközi jog értelmében a nemzetközi viszályok megoldásának békés eszközeit, tekintet nélkül a viszály jellegére, csakis az érdekelt államok kifejezett beleegyezésével lehet igénybe venni.

Érdekes az említett fiktív törvényszék elé terjesztett ügy tényállása: egy olasz gyártmányú, de japán rakétával ellátott űrjárművet a NASA Cape Kennedy-i támaszpontjáról indítanak el. Az visszazuhan a jugoszláv szövetségi parlamentre és ott megöl egy abesszin diplomatát, továbbá megsebesít egy venezuelai turistát. A „törvényszék“ kimondta, hogy az űrjármű okozta károkért az Egyesült Államok viseli a polgári felelősséget. E „határozat“ indokolásában arra hivatkozik, hogy jogi hasonlóság (analógia) áll fenn az ilyen természetű űrbalesetek és az autóbalesetek között. Mindkét esetben a kárfelelősséget az a személy viseli, aki a károkozó járművet használja. Ez az analógia azonban csak bizonyos mértékig tartható fenn, mivel az űrtevékenység lebonyolításának feltételei, akárcsak maga az űrjog is, a kárfelelősség tekintetében lényeges különbségeket is mutatnak, szemben a földi emberi tevékenységgel és az azt szabályozó joggal.

Az egyezményesen elfogadott űrjogban meghonosodott az atmoszférán kívüli térbe és az égitestekre való behatolásnak az államokat megillető szabadság-elve is. Ennek megfelelően a Holdnak „nyitva“ kell lennie az összes államok számára, s ezek felszínén, altalajában vagy a holdkörüli térben bárhol kifejthetik tevékenységüket. Ez azt jelenti, hogy minden állam jogosult űrtárgyak elhelyezésére a Hold térségében, valamint arra is, hogy ily tárgyakat a Holdról más irányba röpítsen vagy holdkörüli pályára helyezzen. Az államok bármely űrszerkezete, illetve ezek személyzete szabadon közlekedhet a Holdon vagy a holdkörüli térben.

Az államoknak ez a cselekvési szabadsága, illetve az emberi tevékenység szabadsága a Holdon mégsem tekinthető „abszolút“ szabadságnak, olyannak, amely magában foglalhatná az államoknak azt a jogát, hogy tetszésük szerint bármit megtehessenek. Az űrjogban már leszűrődött az a szabály, hogy általában az atmoszférán kívüli térben és az égitesteken, de a Holdon is, az államok tevékenysége nem akadályozhatja más államok ilyen természetű tevékenységét.

Szoros kapcsolatban van az államoknak a Holdra kiterjedő cselekvési szabadságával az a szabály is, hogy a Hold felszíne és altalaja, akárcsak a holdkörüli tér, nem tehetők nemzeti elsajátítás tárgyává, azaz nem terjeszthető ki rájuk — sem használat, sem foglalással, sem pedig bármely más cselekménnyel — valamely állam vagy államcsoport szuverenitása. A Holdra vonatkozólag az államok nem létesíthetnek „nemzeti sávokat“, azokhoz hasonlóan, amelyeket az Arktiszon vagy az Antarktiszon létesítettek egyes államok szuverenitása alatt. Ellenében a földi valósággal, a Holdat az államok nem oszthatják fel maguk között, sem gyarmati jelleggel, sem pedig érdek-, illetve befolyási övezetek jellegével. Itt nem alkalmazható az első foglalo „szabálya“ sem, tekintet nélkül arra, hogy a foglalás fiktív (jelképes) vagy reális (valóságos) jellegű. Ez a tény újra csak olyan elemet tartalmaz, melynek következtében az úrjog minőségileg különbözik az embernek ember általi kizsákmányolásán alapuló társadalmi rendszerek nemzetközi jogától.

Az úrjognak ebből a fontos szabályából kiindulva a szovjet Holdegyezmény tervezete kimondja, hogy a Hold felszíne és altalaja sem államok, sem nemzetközi vagy nemzeti szervezetek, sem pedig fizikai személyek (emberek) tulajdona nem lehet. Berendezések vagy felszerelések elhelyezése a Hold felszínén vagy altalajában nem teremt tulajdonjogot a Hold megfelelő övezeteiben azon államok részére, amelyek ott elhelyezték tárgyaikat.

Ez a dokumentum továbbmenőleg leszögezi, hogy a Hold felszíne és altalaja nem tehető engedményezés, csere, adásvétel, bérlet, ajándékozás vagy más, akár visszerthes, akár ingyenes szerződés tárgyává. Mintegy kiegészíti az úrjognak ezt az elvét az a szabály, hogy az államok tulajdonjoga fennmarad azokra a dolgokra vonatkozólag, amelyeket a Hold felszínén, annak altalajában vagy a holdkörüli térben elhelyeztek. Hasonlóképpen megtartják joghatóságukat az államok a Hold térségében tartózkodó állampolgáraik felett. Az úrjognak ezeket a szabályait alkalmazják majd a Holdon vagy annak térségében elhelyezendő űrlaboratóriumok esetében is, mégpedig függetlenül attól, hogy ezekben tartózkodnak-e emberek vagy sem.

Az Apollo-űrhajók legénysége által a Holdra telepített berendezések, illetve az első szovjet holdjármű, a *Lunohod-1*, a holdlaboratóriumok (emberi személyzet nélküli) kezdeti formáinak tekinthetők. A nem nagyon távoli jövőben, az űrtechnika fejlődésével lépést tartva, megépítik az első, emberi személyzettel ellátott (lakott) űrlaboratóriumokat is. Ezen űrlaboratóriumok tevékenysége jogi szempontból új problémákat fog felvetni, s szabályozásuk fejleszteni és gazdagítani fogja elsősorban az úrjogot, egyszersmind azonban az államok belső jogát is. Például szükségessé válik e laboratóriumok működési szabályzatának, a személyzetük tevékenységét és magatartását előíró szabályoknak a kidolgozása.

Ami a Hold természeti kincseinek felkutatását és kiaknázását illeti, ennek csakis békés célokra, az egész emberiség javára és hasznára kell történnie. Evégből szükség van egy külön nemzetközi egyezmény megkötésére.

A Holdon folyó bármiféle tevékenységük közben az államoknak még két további kötelezettséget is teljesíteniük kell: annak biztosítását, hogy holdi tevékenységük következtében a Hold térségének egyensúlya nem fog megváltozni; továbbá a Hold és a holdkörüli térség megfertőzésének megakadályozását. E követelmények teljesítése nemcsak azért szükséges, hogy a Holdon biztosítani lehessen az emberi tevékenységet, hanem azért is, hogy megmaradjon a naprendszerünkben uralkodó általános egyensúly, különösen pedig a Föld és annak természetes bolygója között fennálló egyensúly.

Martian Niciu

Nyelvhasználat és jogtörténet az erdélyi fejedelemség korától 1868-ig

A nyelvek hivatalos használatának jogi szabályozása mintegy két évszázaddal ezelőtt került napirendre Erdélyben. „A nyelv csak az újabb időkben kezdett a törvényhozás figyelmére méltattatni” — írta 1861-ben Dósa Elek jogtudor korszakzáró *Erdélyhoni jogtudomány* című munkájában. A nyelvkérdés fel sem merült, amíg a közélet és a közoktatás nyelve a latin volt, legfeljebb a nemzetközi kapcsolatok terén okozott néha nehézséget. A török hódoltság korában a pasák tolmácsaik útján a megszállt országok nyelvén közölték rendeleteiket. A portára menő erdélyi követek pedig „török diák”-ot alkalmaztak, aki a fejedelem leveleit lefordította, s az állandó és rendkívüli követeknek (kapitihák és internunciusok) a török fővezérrel folytatott tárgyalásain a tolmács szerepét töltötte be.

Erdélyben a törvényhozás nyelve a vajdaság korában a latin volt, de már a fejedelmi korban áttértek a rendek a magyarra. Az első magyar nyelvű törvénycíkket az 1556. március 8-án tartott szászsebesi országgyűlésen hozták. Mint-hogy azonban Izabella királyné nem tudott elég jól magyarul, az országgyűlés egy időre (1565-ig) ismét visszatért a latin nyelvhez. Az erdélyi fejedelemség két törvénykönyve, az *Approbata Constitutiók* (1540—1653) és a *Compilata Constitutiók* (1654—1669) magyar nyelven jelentek meg, amelybe azonban sok magyaros végződésű vagy tiszta latin szó és kifejezés keveredik, sőt itt-ott egész latin mondatok. Mihai Viteazul mint erdélyi fejedelem latin nyelven adta ki rendeleteit.

A fejedelmi hatalom hanyatlása, majd az országgyűlés alárendelése a főkormányzónak a guberniumi korban (1691—1867) bénítóan hatott az alkotmányos életre. A XVIII. század elejétől kezdve az országgyűlésen már jegyzőkönyvet sem vezetnek, a határozatokat rendszerint a főkormányzósági határozatok közé iktatják. Az 1744-től 1848-ig hozott és az úgynevezett *Novellaris Articulusok* közé felvett törvények nyelve ismét a latin — nem a német! —, s csak az utolsó két évben hozottaké a magyar. Az adomány- és kiváltságleveleket, a törvénykezési és egyéb okiratokat is latinul írták.

A törvényhozás nyelve nem érintette a századok folyamán kialakult nyelvhasználatot az önkormányzati testületekben. A szászág, mint 1437 óta a magyar és székely mellett Erdély harmadik hűbéri nemzete, latin nyelven alkotta meg nemzeti statútumát (1583), de belső ügykezelésében a német nyelvet használhatta.

A lakosság nagyobb részét kitevő román nemzet — az *Approbaták* VIII. és IX. címe szerint — „sem statusok közé nem számláltatott, sem vallások nem a recepta religiók közül való”, s így a törvény csak papjaik jogait és kötelességeit

szabályozta. Az 1744:VI. törvénycikk szerint a papok, akik nemességet nyertek, „bár megtartották légyen nyelvüket...“, annak az egyesült nemzetnek a tagjai közé számítottak, melynek földjén fekvőjóságot bírtak. Az első román nyomtatványok és a román nyelv bevezetése az egyházi szláv helyébe azonban már azt bizonyította, hogy ez a nyelv is a leszűkített keretek között utat tör magának. Különösen, amikor olyan képviselőre talál, mint Inocențiu Micu (Clain) unitus püspök az 1732 és 1744 közötti országgyűléseken, aki a nyelvművelést a román iskolahálózat fejlesztésével kívánta szolgálni.

A nyelvhasználati jog fejlődésének ebben az első, *subnacionális* szakaszában tehát nem a tételes törvény, hanem a jogszokássá és szokásjoggá emelkedett gyakorlat szabta meg a holt latin és az élő nemzeti nyelvek használatát.

A német nyelv bevezetése és visszavonása

Az államnyelv kérdését II. József 1784. május 11-én a magyar helytartótanács-hoz intézett rendeletével a felvilágosodás *anacionális* szellemében gondolta szabályozhatónak, amikor kijelentette, hogy a nemzetet nem kormányozhatják holt nyelven. Mivel pedig az országban a magyaron kívül a német, illír (szerb-horvát) és román nyelv is el van terjedve, csak a német lehet a katonai és polgári igazgatás nyelve. A központi hatóságoknál tehát azonnal, a vármegyékénél és a városoknál egy, a törvényszékeknél három év alatt át kell térni a német nyelvre, amelynek ismerete ezentúl valamennyi hivatali állás elfoglalásának feltétele lesz.

Ha eddig a rendi társadalom csak mérsékelten volt nacionalista, a nyelvrendelet az olyan hivatalnokok ellenállásának is nemzeti színezetet adott, akik csak állásukat féltették, és a bevált latin nyelvhez ragaszkodtak. II. József nyelvrendelete, természetesen, azok közé tartozott, amelyeket a „kalapos király“ halála előtt, 1790. január 28-án visszavont, s az 1790—91. évi erdélyi országgyűlés a szász követek hosszas ellenállása után megszavazta az 1791:XXXI. tc.-et „a közügyeknek az erdélyi fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról“. Ez visszaállította a *status quo ante*-t azzal a megszorítással, hogy a latin nyelv az udvari, kamarai kiadványokban, a főkormányzói jegyzőkönyvekben és a főhadparancsnokságnál vagy a tartományon kívül folytatandó levelezésekben megmarad. Ez volt az *első nyelvtörvény*, vele a hivatali nyelvhasználat kérdése a törvényhozási tárgyak sorába emelkedett.

A visszavonó rendelet súlyosan érintette a románságot, mert az — a Horea-forradalom leverése ellenére — a rendi kereteket megszüntető II. József alatt Erdély többi népével egyenjogú lett, és nem nemes tagjai is hivatalt viselhettek. A románság jogos elkeseredése és „a jó császárbá“ vetett bizalma jutott kifejezésre abban az 1791. évi felségfolyamodványban, amely később *Supplex Libellus Valachorum* néven vált ismeretessé. Aláírói „az egész erdélyi valach nemzet papsága, nemessége, katonai és polgári rendje“ nevében beszélnek. Érvelésükben a történelmi jog a társadalmi szerződés elméletével, a letelepedés elsőbbségének vitatása a „legnagyobb számú román nemzet“-et megillető jogok demokratikus igényével szövődik össze. Az aláírók elsősorban a románság önálló nemzetként való elismerését, tagjainak egyenjogúságát, a hivatalokban az arányos képviseletet követelik, s csak az ötödik pontban kéri, hogy a románlakta vármegyéknek, székeknek, városi közösségeknek román, a vegyes lakosságúaknak magyar—román és szász—román nevet adjanak (D. Prodan: *Supplex Libellus Valachorum*. Cluj, 1967. 508—509).

II. Lipót leküldte az erdélyi országgyűlésnek a felségfolyamodványt. A karok és rendek négy kérdésre adtak visszautasító, illetve kitérő választ, az ötödikre,

a román elnevezésekre már sor sem került, mert az az önálló román közigazgatási egységek elvetése után tárgyalanná vált. A nyelvkérdés maradt a régiben, a nemzetiségi kérdés szokatlan élességgel merült fel. Ez az, amire id. Wesselényi Miklós híres mondása utal. Az országgyűlés szomszédságában ugyanis tűz ütött ki, a rendek az ablakhoz szaladtak, mire a báró felkiáltott: „Ne azt nézzétek; nagyobb tűz van idebent!”

Nyelvharc és nyelvbéke-kísérletek

Vegyes lakosságú területen, mint a történelmi Erdélyben, a polgári átalakulás nemcsak a gyarmatosító központi hatalommal, hanem egymással is szembeállította a nemzeteket és nemzetiségeket.

A román püspökök mint törvényhozók az 1837—38. és 1841—43. évi országgyűléseken a királyföldi románosság sérelmeit panaszolják, és a *conciuitásért* (a szász városokba való letelepedés, a céhekbe való bejutás jogáért) emelnek szót, amiből a szász rendek ellenkezése miatt semmi sem lesz.

Ugyanezt a két országgyűlést és az 1846—47-ben lezajlott harmadikat a magyar—szász nyelvharc teszi emlékezetessé. A vita Kemény Dénesnek a királyi leirat tárgyalásakor, 1842. január 27-én beterjesztett javaslatával indul. Ez a magyar nyelvet Erdélyben „közállami nyelvvé” óhajtja tenni. A nacionalizmustól duzzadó javaslat csak annyi engedményt tesz, hogy a szászok a törvényhatóságokkal és a dicasteriumokkal latin vagy német nyelven levelezhetnek, iskoláikban német nyelven taníthatnak. A nem magyar ajkú egyházak (a szász lutheránusok kivételével) pedig tíz évi haladékot kapnának a magyar nyelv bevezetésére az egymás közötti és a hatóságokkal való levelezésben, az anyanyelvek vezetésében és az iskolai oktatásban. A javaslat megtörik a Schreiber Simon vezette szászok ellenállásán. Szászváros követeinak, akik nem csatlakoznak hozzájuk, városuk visszavonja megbízólevelét (*Az 1841—43. évi országgyűlés jegyzőkönyve.* 116—118).

A nemzeti nyelvek országgyűlési harca közben a latinnak is akadnak pártfogói. Crainic prépost püspöke tudomására hozza, hogy a görög katolikus klérus ragaszkodik a román nyelv, illetve „annak anyja”, a latin használatához.

A holt nyelv és az élő nyelvek használatának bonyolult rendszerét dolgozza ki a később mártírhalált halt Stephan Ludwig Roth, akkor nimeschi evangélikus lelkész, aki a törvényhozásnak nem lévén tagja, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* című röpiratával szól hozzá a vitához (1842). Javaslatára szerint a törvényeket latinul kell kiadni, s a trón és az ország között is a hivatalos levelezés nyelve a latin legyen. A magyar nyelvet elismeri az országgyűlési tanácskozások kizárólagos nyelveként, a német nyelv kizárólagos használatát pedig fenn akarja tartani a hadseregben és a kincstárnál. Szeretné, ha a törvényeket magyarul és németül is kiadnák, s a hatóságokhoz mindkét nyelven lehetne fordulni. Bár tudja, hogy az ország

legelterjedtebb nyelve a román, e nyelv számára csak a hatósági ügykezelésben (román nyelvű beadványok és válaszok) kér egyenjogúságot a többi nyelvvel. Nem érinti a románság negyedik nemzetként való elismerésének kérdését, de lehetségesnek tartja képviselőit a Szász Egyetemen.

Annak ellenére, hogy a latin nyelvnek nemcsak román és szász oldalon, hanem a magyar konzervatívok körében is voltak hívei, a latin mégis kimaradt a nyelvharcot lezáró 1847. I. tc.-ből. Fél évszázad leforgása alatt tehát a magyar lett Erdélyben az államnyelv, s mellette a német megmaradt régi jogaiban. De a rendi keretek is megmaradtak. A törvény nem terjeszkedik ki a bevett nemzetnek el nem ismert románság nyelvének használatára, bár a magyar nyelvet sem akarja — miként Kemény Dénes javaslata szövege — a görög egyházakban és iskoláikban bevezetni. Magyar lett a törvények, országgyűlési jegyzőkönyvek, hivatalok nyelve, de a törvényeket németre is lefordítják, a szász törvényhatóságok ügyvitelére német nyelven történik, az anyakönyvek vezetésében pedig a helyzet nem változik.

A leghevesebb nyelvi és nemzetiségi harcok idején is, természetesen, vannak, akik messzebb látnak, és a kibontakozás útját keresik. Nemcsak politizáló költők, hanem költői lelkű törvényhozók. Ezen a téren ifj. Wesselényi Miklós nézeteinek fejlődése a legtanulságosabb. 1833-ban még csak azzal a feltétellel akar a jobbágyoknak jussokat adni, ha megtanulnak magyarul (*Balítéletekről*. A könyv kiadási helyének București van feltüntetve). Az 1834—35. évi országgyűlés feloszlata, Wesselényi perbe fogása után a reformpolitikus félig vakon írja meg *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* című könyvét, s benne a kis népek összefogásáért száll síkra nagyhatalmak ütközőpontján. E munkájában teszi közzé az *első magyar nemzetiségi törvény javaslatát*.

Nem ajánl valami újabb panaceát a nyelvharc okozta friss sebek gyógyítására, hanem erkölcsi elveket szögez le. Erdemes ezeket idézni. „Az idegen ajkúakat — legyenek azok németek, tótok, románok vagy más nyelvet beszélők — anyanyelvük magány s társas körökbeni használatában akadályozni s azokat erőszakkal a magyar nyelv használatára szorítani sem törvényhatóságoknak, sem egyéneknek nem szabad“ (4. szakasz). „Az idegen ajkúakat nyelvükért és fajukért gúnyolni és sérteni, azok ellen ingerelni — akár szóval, akár írásban, avagy tettel történjék is“, éppen úgy tilalmas (5), mint ahogy tilos a magyar nyelv törvényrendelete használatára ellen „bárminő igenleges vagy nemleges merény“ (6).

Amikor pedig már az erdélyi uniót is megszavazták, s 1848 augusztusában Eötvös József előterjeszti a magyar országgyűlés képviselőházában az elemi oktatási törvény javaslatát, mely a magyar nyelvet tantárgyként kívánja bevezetni minden iskolában, a vak Wesselényi a felsőházba nyújt be javaslatot „a román ajkúak ügyében“. A románokat és magyarokat „természetes szövetséges“-nek mondja, a két román egyház számára önkormányzatot, a nyelvhasználat terén egyenjogúságot kíván (*Az 1848. évi országgyűlés irományai*. 51. szám). Ha e javaslatok a 48. évi események mellett el is maradnak, azt a végpontot mutatják, ahova a főnemesség leghaladóbb képviselői a forradalom tövében el tudtak jutni.

Nem kevésbé jellemző Ioan Dragoşnak, Belényes képviselőjének kilencszakaszos javaslata, amelyet a magyar országgyűlés képviselőházába nyújtott be 1848-ban a román nyelv használatának tárgyában. Dragoş szerint is a két nemzet egymásnak „természetes frigyese“, s e frigy arra kötelez, hogy a román nyelvet az egyházakban, iskolákban, a törvényhatóságok, a jegyzőkönyvek, szerződések, törvények és rendeletek szövegében egyaránt használják. Természetesen ebből a javaslatból sem lett törvény.

Wesselényi és Dragoş törvényjavaslatai a pesti országgyűléshez szölktek és ott is kerültek sülylesztöbe. Az erdélyi országgyűlésen akkor már a nyelvhasználat kérdése a Magyarországgal való egyesülés függvénye lett, amely ellen a balázsfalvi nagygyűlés 1848. május 15-ön foglalt állást, de amelyet az országgyűlés Kolozsvárt május 30-án mégis megszavazott.

A balázsfalvi határozat — August Treboniu Laurian olvasta fel, Simion Bărnuţiu sugalmazta — tizenhat pontja közül kettő foglalkozik a nyelvhasználat kérdésével. Az első, a legfontosabb, a *Supplex Libellus Valachorumban* kifejtett elveket magasabb szinten ismétli meg, s a román nemzet politikai elismerésének, függetlenségének, az országgyűlésen és az államigazgatásban való számarány szerinti képviselésének követelése mellett azt is megkívánja, hogy a román nyelv használata minden, a román nemzetet érintő ügyben, mind a törvényhozás, mind a közigazgatás terén biztosíttassék. A 13. pont minden fokú és fajú román iskolák létesítését igényli az állam költségén. A nyelvhasználatot közvetve érinti az egyházakra vonatkozó 2. és a közszabadságokra (szólás-, sajtó-, gyülekezési szabadság) vonatkozó 7—9. pont (Victor Chereşteşiu: *Adunarea Naţională de la Blaj*. 1966. 444—466).

A „Magyarország és Erdély eggyé alakulásáról“ szóló 1848.I. tc. csak a „nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélküli“ jogegyenlőséget mondta ki a hon minden lakosára nézve, s ezeknek törvénybe foglalását egy huszonnégy tagú bizottságra bízta, amelyben a szász tagok közül Goos Károly, a románok közül Timoteiu Cipariu volt a hangadó. A szászok történelmileg kialakult önkormányzatukhoz ragaszkodtak, amit a bizottság némi korlátozással el is fogadott, a nyelvhasználat terén pedig a szász vezetők tetszésére bízta, hogy belügyeikben a német nyelvet használják. Csak azt kötötte ki: a szász egyházi és világi hatóságoknak az ország törvényhatóságaiival és más egyházakkal magyarul kell levelezniük.

A román kérdés több vitára adott alkalmat, amíg végül is a bizottság — az egyházi kérdések kivételével, amelyeket külön törvény volt hivatva szabályozni — kevés módosítással elfogadta Cipariu tervezetét. Így született meg az 1848:XXI. tc. javaslata „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjáni biztosításáról“. A javaslat elismeri a románok nyelvhasználati jogát templomaikban, egyházi igazgatásukban és iskoláikban; a közigazgatási önkormányzati szervezetben ott, ahol jelentékeny számban vannak képviselve, valamint a román községekben. Az országos törvényeket és rendeleteket román nyelven is közzé kell tenni; a román határország vezényleti nyelveképpen a román is használható. A megyegyűlésekbe magyarul nem tudók is megválaszthatók. (Ezt azért kellett kimondani, mert a passzív választójogot a magyarországi 1848:V. tc. 36.§-a — igaz, hogy csak az országgyűlési követekre vonatkozóan — a magyar nyelvtudáshoz kötötte.) A törvényszékek mellé a román ajkú szegény nép ügyének vitelére román ajkú ügynököket fognak kinevezni, a nyomozó bizottságokba románokat is fognak felvenni. A nevelést illetően az állam a románok számára elemi iskolákat, felsőbb tanodákat és tanítóképzőket, a magyar egyetemeken pedig román nyelvi és irodalmi tanszékeket fog felállítani (Márki Sándor: *Az erdélyi unió bizottság. Budapesti Szemle*, 1898. 354—357).

A románok nyelvhasználatának kérdését első ízben részletekbe menően szabályozó javaslatot az unió-bizottság szeptember 27-i ülésén fogadta el. Elötte két nappal már a második balázsfalvi gyűlés kimondta, hogy nem ismeri el az uniót és a felelős magyar kormányt, s új erdélyi országgyűlés összehívását kívánja a

románság számarány szerinti képviselésével. Utána egy nappal Pesten meggyilkolták Lamberg Ferenc osztrák katonai parancsnokot. A nyelvhasználat kérdései eltörpültek a kibontakozó forradalmi események mellett.

A „békekötési terv“ és a „kisebb nemzetiségekről“ szóló törvény

A nyelvkérdés a szabadságharc utolsó szakaszában került ismét napirendre, amikor a magyar országgyűlés Szegedre menekült, s ott 1849. július 21-én Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter beterjesztette a „kisebb nemzetiségekről“ szóló törvényjavaslatot (a továbbiakban KNT). A javaslat a legtöbb hasonlóságot az erdélyi román felkelők s a magyar kormány között közvetítő Nicolae Bălcescu és Kossuth Lajos magyar kormányzó elnök megegyezésével mutatja. Az irodalom *projet de pacification*, békekötési terv (a továbbiakban BKT) néven ismeri. A KNT a BKT egyes pontjait emeli törvényerőre (*Istoria României* IV. 164).

A BKT 15, a KNT 16 szakaszt tartalmaz. Mindkettő a nyelvhasználat, az egyházi önkormányzat és a hivatalviselés kérdéseit tárgyalja. Ami a nyelvhasználatot illeti, elvként szögeznek le, hogy a megyei igazgatásban a többség nyelve irányadó (BKT 3. §, KNT 3. §; utóbbi ezt az elvet a községi gyűlésekre külön is kimondja a 2. §-ban); ugyanitt a jegyzőkönyveket két nyelven vezetik (BKT 4. §, KNT 3. §). A románok részére felállítandó iskolák tanítási nyelve a román (BKT 5. §, KNT 6. §; utóbbi ezt a jogot az elemi iskolákra korlátozza); a bíróságok előtt a román többségű megyékben a román nyelv használható (BKT 6. §, KNT 4. §). Az állampolgárok anyanyelvükön nyújthatnak be kérvényeket a hatóságokhoz (BKT 7. §, KNT 8. §), a nemzetőrség vezénylési nyelve a román többségű megyékben (BKT 14. §), illetve községekben (KNT 5. §) a román.

Az eltérés a BKT és a KNT között a nyelvhasználat viszonylatában mindössze annyi, hogy az előbbi a románokra vonatkozóan fogalmazza meg a jogokat, az utóbbi pedig valamennyi nemzetiségre kiterjeszti. A KNT 1. §-a még azt az általános rendelkezést is tartalmazza, hogy a hivatalos nyelv a magyar marad. A terminológiában ott van újítás, hogy a BKT 1. §-a hivatalos használatba veszi az „oláhok“ helyett a „románok“ elnevezést. Erdemben pedig a KNT 15. §-a a román sérelmek orvoslását ígéri.

A KNT Szemere Bertalannak, a második felelős magyar kormány elnökének nevéhez fűződik, aki azt az országgyűlés elé terjesztette s a magyar nacionalista túlzókkal szemben megvédte. Azt is feljegyezték, hogy a javaslatot előzőleg Kossuth dolgozta át és pártfogolta. A BKT viszont a maga egészében Bălcescunak, a havasalföldi 48-as forradalom volt vezérének munkája. A kettőt úgy tekinthetjük, mint a román—magyar együttélésnek egy adott történelmi pillanatban alkotott, mindkét fél legdemokratikusabb törekvéseit kifejező zsinórmértékét, Bălcescu és Kossuth platformját, amelyen népeiknek a zarnokság elleni harcban egyesülniük... kellett volna.

Maga a KNT többféle elbírálásban részesült. A nemzetiségek egyes nacionalista vezetői szerint a törvényt a magyar országgyűlés azzal a szándékkal hozta, hogy ha már a szabadságharcot elvesztették, legalább kellemetlen örökséget hagyjanak hátra a győztes Ausztriának, amire a nemzetiségek mint jogalapra hivatkozhatnak. Ez a magyarázat azért nem helytálló, mert az 1849. március 4-én kiadott olmützi osztrák alkotmány (Stephan Ludwig Roth ebben bízott!) a KNT-ben foglalt jogok nagy részét már azelőtt megígérte a nemzetiségeknek, sőt a

területi önkormányzat irányában is elkötelezte magát. Bălcescu azonban jól tudta, hogy egy centralista és autokratikus rendszerben ezek a jogok papíron maradnak, s ezért tárgyalt a magyar forradalom vezetőivel.

A magyar nacionalisták azt hozták fel a KNT ellen, hogy igen sokat adott a nemzetiségeknek, és így előkészítette az állam felbomlását, amire azonban már nem lehetett ideje, mert a cári hadsereg június 18-án tört be Erdélybe. Ami azt a kifogást illeti, hogy ha előbb hozzák, akkor sem elégítette volna ki a nemzetiségeket, az az igazságnak egy darabját tartalmazza ugyan, mert a nemzetiségi mozgalmakban, miként a magyar szabadságharcban is, egymás mellett küzdöttek haladó és reakciós, forradalmi és sovíniszta erők. Az is kétségtelen viszont, hogy ha a törvény már 1848 tavaszán létrejön, a nemzetiségeknek kevesebb okuk lett volna arra, hogy jogaik védelmét Bécsben keressék (*Istoria României* IV. 165).

Így is a BKT-n alapuló KNT — s ez az összehasonlító jogtudomány megállapítása — az első, nemzetiségi jogokat védő törvény Közép-Európában egy olyan korban, amikor a kisebb népek jogvédelme az állam keretében ismeretlen fogalom volt.

A nyelvek egyenjogúsítása a szepeni országgyűlésen

A BKT és a KNT nem vetette fel azt a kérdést, hogyan viszonyulnak a nemzetiségek a magyar nemzethez. De amikor a BKT románokról beszélt és számukra jogokat biztosított, akkor hallgatólagosan elismerte, hogy itt nemcsak szétosztan élő egyénekről, hanem nemzetiségi közösségről, kollektív jogalanyról van szó. Máskülönb azoknak a rendelkezéseknek sem volna értelmük, amelyek szerint román többségű vármegyékben a megyegyűlések román nyelven folytathatók, s a jegyzőkönyv is románul vezethető. Maga Bălcescu írta még a tárgyalások idején: „Az egyéni szabadság nem elegendő... a nemzetek nemzeti szabadságra vágnak“ (*Istoria României*. IV. 152). Hogy Kossuth is utólag így gondolta az emigrációban, az kiderül az 1851-ben, törökországi emigrációja idején kidolgozott „kütahiai alkotmányterv“-éből, amelyben a nemzetiségek számára a protestáns egyházak szervezéséhez hasonló „nemzeti egyetemet“ (egyetemes szervezetet) ígért (Irányi, Daniel — Chassin, Louis: *Histoire politique de la Révolution de Hongrie*. Paris, II. 365—398).

A románság nemzetként való elismerésének demokratikus követelését *expressis verbis* mégsem a magyar forradalom teljesítette, hanem az osztrák abszolutizmus alatt összehívott nagyszepeni országgyűlés. A Habsburg-monarchia ugyanis olasz földön elszenvedett vereségei után kénytelen volt az 1860. októberi diplomával és az 1861. februári pátenssel lazítani a diktatúrán, előbb Pesten országgyűlést összehívni, majd ennek kudarca után a románság megnyerése érdekében tenni lépéseket. A nagyszepeni országgyűlés 1863. július 1-én ült össze. Mivel az új választási cenzus alapján (a királyi hivatalosokkal együtt) 57 román, 54 magyar és 43 szász követ jutott mandátumhoz, a választott magyar követek távol tartották magukat az országgyűléstől, s így ott az ő részvételük nélkül szavaztak meg két fontos törvényt. Az egyik „a román nemzet és vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről“ szól, a másik „a három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben“. Mindkettőnek a javaslata Bécsben készült, s a román követeléseket (Andrei Șaguna előterjesztése alapján) — a külön nemzeti terület kivételével — mind teljesítette.

Miután az első törvény a román nemzetet az erdélyi alkotmány értelmében elismert három nemzettel egyenjogúnak mondja, a másik törvény csak technikai

rendeleteket tartalmaz a magyar, német és román nyelv egyenjogú használatára vonatkozóan a közigazgatási és bírói hatóságok előtt, az iskolákban és az egyházi anyakönyvek vezetésében. A hivatalok ügykezelésének nyelvét a felek határozzák meg, mert amilyen nyelven terjesztik elő beadványaikat (3.§), olyan nyelven kell választ kapniuk mind a közigazgatási hatóságoktól (5.§), mind a bíróságoktól (6.§), ahol különben a tárgyalás a felek anyanyelvén folyik (7. és 9. §§). Könnyebben végrehajtható rendelkezés az, mely szerint a városi és vidéki községekben és törvényhatóságokban (11. és 16.§§) azok képvisellete határozza meg az ügyek „belkezelési nyelvét“. A felsőbb hatóságoknak is ezen a nyelven kell a községekhez és törvényhatóságokhoz fordulniuk (13.§). A törvény csak a törvényhatóságok számára mondja ki, hogy azoknak a császári és királyi katonai hatóságokkal való érintkezésben lehetőleg a német nyelvet kell használniuk (15.§). A közoktatás valamennyi fokán az iskolafenntartó határozza meg a tanítás nyelvét (18.§), az egyházi anyakönyvek pedig a három közül bármelyikben vezethetők (19.§).

A három országos nyelv használatáról szóló törvény valóban messzemenően mintegy svájci mintára szabályozza ezt a sokat vitatott kérdést. A községek és törvényhatóságok ügykezelési nyelvének megállapításakor a többségi elvből indul ki, s ezt korrigálják azok a rendelkezései, amelyek szerint az egyén anyanyelvén kérvényezhet és igényelheti a választ. E törvény a községek és törvényhatóságok területén kisebbségben élő nemzetiség egyénei számára biztosítja anyanyelvük hivatalos használatát. A rendelkezések természetesen csak akkor vihetők át a gyakorlatba, ha a tisztviselői és bírói kar egyformán ismeri a három nyelvet, vagy ha mindenütt tolmácsokat alkalmaznak, ami nehézségeket okozott volna, ha a törvényt egyáltalán végrehajjták. Erre azonban nem került sor, mert Ausztria a Poroszországtól elszenvedett katonai vereség után ismét Magyarországgal kényszerült egyezkedni.

Politikai nemzet és nemzetiségi egyenjogúság

Az osztrák—magyar kiegyezéssel kapcsolatos 1867. és 1868. évi törvények közül egyik utolsó „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában“ hozott 1868:XLIV. tc. volt. A törvény címe nem fejezi ki pontosan annak tartalmát; 29 §-a közül ugyanis 25 a nyelvhasználatról („az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatáról“) szól, a 26.§ vegyes rendelkezéseket tartalmaz (az iskolafenntartóra és a magániskolák nyelvhasználatára vonatkozóan), a 27.§ a hivatalviselésben mondja ki az egyenjogúságot, az utolsó két szakasz pedig az ellenkező rendelkezések semmissége (28.§), illetve a törvény területi hatályáról (29.§, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországra nem terjed ki) intézkedik. Az 1868:XLIV. tc. tehát lényegében a nemzetiségi egyenjogúságot a nemzetiségi nyelvek használatára korlátozza. Ismét nyelvtörvénnyel állunk hát szemben, amely a dualizmus korában mindvégig érvényben volt, Erdélyre is kiterjedt. Más kérdés az, hogyan hajtották vagy nem hajtották végre.

A törvény meghozatalát hosszas bizottsági tárgyalások előzték meg. A törvényjavaslat előkészítésére kiküldött bizottsághoz öt javaslat érkezett be a nemzetiségi képviselők részéről, egyet maga a bizottság készített, vele szemben a bizottság három nemzetiségi tagja — köztük Anton Mocioni — különvéleményt jelentett be. Így a magyar képviselőház 1868. november 24-i ülésén Kéthelyi József végeredményben a bizottság többségi javaslatát terjesztette be, amely Eötvös József szellemi irányítása alatt készült (*Az 1865—68. évi országgyűlés irományai*. II. es VI. kötet). A javaslathoz elsőnek Deák Ferenc szólt hozzá, s azt indítványozta,

hogy egészítsék ki az „oszthatatlan, egységes magyar nemzet“ fogalmának meghatározásával, amelynek „a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja“. Ezzel a távolság még inkább megnőtt a többségi és a kisebbségi javaslat között. S mivel maga a nyelvhasználat szabályozása csak a bevezető rész után következett, a vita ezután majdnem kizárólag az elvi kérdés, a „politikai nemzet“ fogalma körül forgott, háttérbe szorítva a tulajdonképpeni tárgyat, a nyelvek hivatalos használatát.

A Deák—Eötvös-féle javaslat az egységes, oszthatatlan, a nemzetiségek egyedeit is magába foglaló „magyar nemzet“ fikciójából indul ki, s az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatát csak annyiban szabályozza, „amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik“. A nemzetiségi képviselők kisebbségi javaslata abból indul ki, hogy Magyarország (Erdélyt is beleértve) történeti országos népei, a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, rutének és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el, s ezért az ország keretén belül nemzeti és nyelvi tekintetben teljes egyenjogúság illeti meg őket. A többségi javaslat tehát az állam egységét veszi kiindulópontjának, és a nemzetiségek (nyelvi) jogait csak odáig terjeszti, amíg az állam egységével nem kerülnek ellentétbe. A kisebbségi javaslat viszont a nyelvi és nemzeti egyenjogúság elvéből indul ki, és csak annyi engedményt tesz, hogy ennek az egyenjogúságnak az állam politikai egysége szab határt. Ebből következik, hogy a többségi javaslat nem ismeri el a nemzetiségeket korporatív jogokkal rendelkező zárt politikai egységeknek, a kisebbségi javaslat viszont a történelmi múlttal rendelkező népeket közjogi jogalanyoknak minősíti, és az országot ennek megfelelően kívánja kerületekre osztani. A többségi javaslat tehát az állampolgárok *egyéni* szabadságának és egyenjogúságának alapján áll, a kisebbségi javaslat pedig a *nép* csoportok szabadságából és egyenlőségéből indul ki. A nemzeti centralizmus és a nemzetiségi föderáció elvei ütköztek össze egymással.

A vita négy napig tartott. Az erdélyi választókerületek képviselői nem vettek részt benne, mert a király még nem hagyta jóvá az Erdély uniójáról szóló törvényt. A magyarországi románok képviselőinek többsége a *Supplex Libellus Valachorum*-ból és a balázsfalvi határozatokból kiindulva (Aloisiu Vlad) a nemzeti egyenjogúságot a demokrácia feltételének mondta (Vichentie Babeş), sőt utaltak arra, hogy a dualizmusnak föderalizmussá kell átalakulnia (Alexandru Roman), és Dáko-Románia távlatát is felcsillantották (Ilie Măcelariu). A vitát, természetesen, nem az érvek súlya, hanem a parlamenti többség döntötte el. A képviselőház 267 szavazattal 24 ellenében a Deák—Eötvös-féle javaslatot fogadta el. Utána Alexandru Mocioni nyilatkozatot olvasott fel, mely szerint „az az alapelv, mely e javaslatban foglaltatik, az én és elvtársaim legbenső meggyőződésével ellentétben áll“, s ezért — úgymond — a további vitában nem vesznek részt (*Napló XI.* 175). Hasonló nyilatkozatot tett Miletics Szvetozár a szerb képviselők nevében. Így aztán a részletes vitában csak néhány el nem távozó román képviselő vett részt, a felsőházi vita során pedig Iosif Pop-Silaghi nagyváradi püspök fogadta el a többségi javaslatot. A két ház minden lényeges változtatás nélkül szavazta meg, fél évszázadra elvetve egy újabb nyelvharc, a román nyelv közösségi érvényesítéséért folyó küzdelem magvát.

Mikó Imre

Olvasóink kérésének teszünk eleget, amikor két oldalról is megvilágítva helyet adunk a sumérkérdésnek. A vitatott magyar nyelvi vonatkozások Szócs István esszéjében vetődnek fel, ha nem is abban a végletes formában, melyet nyelvészeink — így Szabó T. Attila professzor egyik kolozsvári szabadegyetemi előadásában — már tudományosan megcáfoltak, de esetleges feltételezéseket nyitva ősnyelvészeti összehasonlító lehetőségek felé. S a történeti tények kedvéért kérésünkre Bodor András történész-professzor a tudományosan elismert adatokat foglalja össze a sumérokról, akiknek a romániai vonatkozásaira különben Nicolae Vlassa, a tatárlaki sumér feliratos táblák felfedezője, nemrég hívta fel a figyelmet.

Sumér és Szemere

1. A *sumérológia* — tudomány, amely nagyjából az időszámításunk előtti V—II. évezred Mezopotámiájának lakóival, a „sumér“-okkal foglalkozik, akik magukat „kengar“-oknak, vagy „saggu“-knak hívták; részben elválaszthatatlan az akkád nyelv és kultúra tanulmányozásától.

A *sumérizmus* pedig — feltevés, amely a magyar és sumér nyelv kétségtelenül kimutatható hasonló elemei alapján a magyar nyelvet a sumér rokonának, esetleg leszármazottjának, vele azonos nyelvnek vagy — legszélsőségesebb esetben: a sumér nyelv ősenek tartja. Ezt a gondolatot először — persze nem ilyen kifejezetten — a sumér nyelv első azonosítói, különösen Oppert, majd Sayce és Lenormant vetették fel; Somogyi Ede újságírói színvonalú népszerűsítése folytán került a köztudatba e század elején, majd Varga Zsigmond művelődéstörténész négy évtizedes munkásságának eredményeként eljutott addig a fokig, hogy a sumér nyelvnek az uráli, valamint az altaji nyelvcsaláddal való rokonsága bizonyítottnak vehető, különösen azáltal, hogy Varga a nyelvi bizonyítékok mellett művelődéstörténeti, etnológiai és logikai bizonyítékokat is felhoz. A *Magyar Nyelvőr* című folyóiratban 1915-ben Zolnai Gyula még szédelgőnek, tudatlannak, zavarosnak bélyegzi Vargát; ugyanabban a folyóiratban 1970-ben Papp László, aki a Nyugaton élő suméristákat bírálja, Varga páratlan alaposágát, olvasottságát méltatja.

A sumérista feltevés hívei tudományos szempontból is a legkülönbözőbb rendűek és rangúak, munkásságuk ebben a pillanatban áttekinthetetlen. Nyelvészeti kutatásaikban főleg Deimel alapvető *Sumerisches Lexicon*jának szóanyagára támaszkodnak. A suméristák között eddig legnagyobb tekintélynek örvendő Bobula Ida mintegy 1000 magyar és sumér szó kapcsolatát vallja, mások Deimel alapján még terjedelmesebb összehasonlító szótárakat állítottak össze. (Hadd jegyezzük meg: egyes felfogások szerint a görög és latin nyelvek közvetítése révén a mai európai nyelvek mindegyikében kimutatható 2—300 sumér eredetű szó!)

E nyelvészeti összehasonlításokkal itt semmiképpen sem akarunk vitába szállani. Nem követhetjük azt a módszert, amely 1000 szóelemzés közül kiragadja a 3 legvalószínűtlenebbnek látszót, és hozzáteszi: „a többi 997 is csak ilyen.“ Szerintünk egy összehasonlító szótárra csak egy ellen-szótárral lehet válaszolni, s nem szellemeskedő cikkecskékből. Véleményünk szerint nemcsak két nyelv rokonságának a bizonyításához, hanem e rokonság tagadásához is szükséges ismerni — mind a két nyelvet! A sumér—magyar nyelvösszehasonlításnak még nagy nehézsége, hogy nem tisztázott a sumér nyelv írott alakjainak és a kiejtésnek a viszonya. Igen valószínű, hogy az ékírás a szavaknak csak hangtani vázát közli, s ennek tulajdonítható az olyan jelenség, hogy némely sumér szónak hetvenféle jelentését is megállapították. Feltehetően, ha egyféleképpen is írták, sokféleképpen ejtették, a magánhangzók magasságának és a mássalhangzók keménységének foka szerint. S

az is elképzelhető, hogy olykor csak a szó elejét jegyezték fel, különben szinte megmagyarázhatatlan volna az a jelenség, hogy néha egy-egy sumér és akkád szó közösen adja ki a magyar szó alakját. Például: a „bódult“, „szédült“ jelentésű szó sumér nyelven *bad*, akkádul *adaru*; vagyis *badadaru* — felelne meg „badar“ szavunk eredetének. Ugyanígy: sumér *ka*, akkád *pu*, mindkettő jelentése: *kapu*. Nem szűkölködik tehát még fantasztikus meglepetésekben ez az összehasonlítás. (Ha már említettük a sumér *bad* szót, amely romlottat és hasonlókat jelent, tegyük hozzá, hogy ez a bad tő kimutatható *bet*-eg, *büd*-ös, *puđ*-vás, *bad*-ar, *bód*-ul, *bágy*-ad, *elpat*-kol szavainkban.)

A *sumérkodás* pedig nem más, mint az a felületes és nemegyszer nacionalista színezetű képzelgés, amely onnan ered, hogy valaki hallott valamit harangozni a sumér nyelvről, s ennek alapján mindenféle fellengzős fejtegetésekbe bocsátkozik. Ez a sumérkodás különösen elterjedt egyes Nyugaton élőknel, akik egy neoneacionalista ideológiát próbálnak összekovácsolni a suméristák kutatásaiból — és ilyenformán sokszor kompromittálják a kérdés tudományos háttérét is annak szemében, aki erről a dologról csak tőlük hallott először. Ezekről el kell határolnunk magunkat.

Amint ez minden tudományos újdonság körül szinte elkerülhetetlen: a félművelt elemek rácsapnak, divatot, hóbortot csinálnak az újdonságból, s az élelmések kiaknázzák saját értéktelen áruikhoz címkéül. Eppen ezért kell valóban komolyan, tárgyilagosan és előítéletmentesen foglalkozni e kérdéssel, s ezért kell a sumérológia tudományos eredményeit népszerűsíteni, hogy a sumérkodók alól kihúzzuk a talajt. Sajnos, azok, akik a sumérológia eredményeivel szemben a merő tagadás vagy tudomásul-nem-vevés álláspontjára helyezkednek, ahelyett, hogy objektíven mérlegelnék a tényeket, a sumérkodók malmára hajtják a vizet. Hiszen az ma már kizárt dolog, hogy a nemzetközileg oly roppant irodalommal rendelkező sumérológia-népszerűsítés anyagaival ne kerüljön kapcsolatba a mi olvasónk is, és ennek során a sumér művelődés, nyelv egyes elemei eljutnak hozzá, s miután akadémista nyelvészetünk részéről magyarázatot nem kap rá, kénytelen saját maga a magyarázattal megpróbálkozni.

Az akadémikus irányzatok azonban fogantatásuk óta az összehasonlító nyelvészet Max Müller kidolgozta dogmáit képviselik, amelyek az egyes nyelveket „fejlődési fokozatok“ szerint állították sor- és értékrendbe, s amelyek az árja és sémi „kultúrfölény“ elméleteknek talajt adtak. Ezek nehezen akarják tudomásul venni, hogy egy *nem árja* és *nem is sémi* nyelv hordozói „magas kultúrában“ éltek, aminek nem minden elemét tőlük kölcsönözték. Ugyanígy, az uráli és altaji nyelv szókincséről is azt bizonyítják, hogy azok nemcsak hogy mind kölcsönzések, amennyiben „kultúrszavakról“ van szó, de közvetítőül is csak árja népek nevezhetők meg. Ez az elmélet, amelynek történet- és nyelvtudományban egyaránt egyik legfőbb megalapítója August Ludwig von Schlözer német polgári nacionalista történész — a finnugrizmus egyik szorgalmazója! —, csak olyan tényekkel nem számolt, mint például a sok ezer éves kínai kultúra. Schlözer eszméinek legfőbb ágense, Hunfalvy Pál, amikor megindultak Rawlinson és Oppert sumérológiai kutatásai, kerekén kimondta (1855-ben): „Márpedig Mezopotámiában az emberi műveltség bölcsőjét ringatták és akörül másnak, mint árjának vagy séminek nincs mit keresnie.“

Abban a pillanatban, amikor bebizonyosodik, hogy a sumér nyelvből nemcsak árja vagy sémi közvetítéssel kerültek át szavak mai nyelvekbe, a Müller-féle nyelvcsaládok rangsorának elmélete s mindaz a sok művelődéstörténeti koncepció, ami hozzáfűződik, végleg összeomlik. Ezért érthető, hogy a sumérológia vagy a sumérizmus iránt érdeklődőket a „katedra-tudományosság“ egyes képviselői azonnal sumérkodónak minősítik s ezzel megteremtik a dologban az elfogultság és előítéletek káros légkörét. Ez ellen küzdeni marxista-humanista szemléletünknek elsőrendű feladata.

2. Az akadémikus származásemlékek szerint a magyarság őshazája jelenlegi lakóhelyétől északkeleti irányban, valahol a Volga-könyök táján felül keresendő. A szovjet régészeti kutatások azonban ezt az állítást nem igazolták. A régészeti feltárások fényében ugyancsak hamisnak bizonyult az a kép is, amelyet az ugor népek őseiről alakított ki a nyelvészet, kezdetleges kőkorszakbeli szinten élőnek állítva be ezeket, még a történelmi korokban is. A valóságban fejlett lovas-állattenyésztő civilizációban éltek!

Az akadémikus irányzat részéről megmagyarázatlanul hagyott nyelvészeti-történelmi tények számtalan excentrikus elméletet hoztak létre, melyek az őshazát

Belső-Ázsiában, a Távols-Keleten, Amerikában vagy elsüllyedt kontinenseken keresik (Atlantisz, Mu). Ezek az elméletek megmagyarázatlan tényeken alapuló kiindulópontjaikon túl azonban semmiféle objektív, tudományos bizonyítékot „beszerezni”, felmutatni eddig még nem tudtak.

Az akadémikus és excentrikus nézetek ellentmondásaiból született meg az „ultracentrikusok” felfogása, elsősorban intuitív és spekulatív alapon. Ezek szerint a nagytömegű bevándorlás és az „őshaza” bizonyítékainak a hiánya arra vall, hogy a magyar lakosság zömének őshazája nagyjából — éppen a mai Magyarország területére esik, különösen a Kisalföld (Győr—Moson) és a Tisza—Sajó—Zagyva tájaira. Ez az elmélet először Vámbéry Árminnál nyer alakot, aki szerint az ún. Árpádi-réteg csak kis számú török harcos csoportja volt, amely beolvadt az említett területeken talált finnugor és avar eredetű lakosságba, s így alakult ki a mai magyarság.

E nézet hívei gyakran hivatkoznak Anonymusra, III. Béla jegyzőjére, aki a honfoglalás leírása során mindazokon a területeken, ahol ma is más nemzetiségűek élnek, ezek nemzetiségét gondosan felelegeti; ott viszont, ahol a magyar etnikai tömb mai középpontja található, csak „a föld népéről” beszél, a nemzetiség meg nem különböztetésével.

A Duna—Tisza völgyi őshaza elméletének eddig legmerészebb (intuitív néprajzi, etnológiai és nyelvelméleti) alapon történő kifejtésére a jugoszláviai Magyar Adorján vállalkozott Marjalaki nyomán, Vámbéryval polemizálva.

3. Volt azonban még egy „klasszikus” származáselmélet: az ún. szittyahagyomány, amely az egész középkoron át, a múlt század utolsó negyedéig, hivatalosnak számított. Ez az őshazát általában a Kaukázustól északra, a Don folyóig terjedő vidéken vélte kereshetni, de a XVIII. század közepén Desericius, a kiváló történész, már a mai Mezopotámia vidékére teszi. A szkíta-hagyomány legvégsőkig elmenő filológus kutatói aztán az őshazát Etiópiában, Kelet-Afrikában határozzák meg, mint Horvát István.

Lényegében tehát a szkíta származáselmélet hívei az őshazát ugyanabban az irányban keresik, mint a suméristák: délkeleten, azaz az ún. Termékeny Félhold övezetben. Ez a kapcsolatteremtés a sumérok és a szkíták között nem önkényes és nem véletlenszerű. A sumér nyelv első felfedezői, Oppert, Rawlinson s mások, a nem sémi és nem óperzsa, tehát nem árja nyelvű feliratokat urálinak, „szkithá”-nak, „méd-szkithá”-nak nevezik, s kezdettől fogva hangsúlyozzák ezek nyelvének hasonlóságát a finn-magyarral és török-tatárral. Ehhez persze bizonyos filológiai értesültségek is hozzájárultak. Ókeresztény szerzők tudnak egy „Babilon előtti” világtörténetéről, amit ők *Szkütizmosznak* neveznek. A késő császárság korabeli történetíró, Justinus, aki Trogus Pompeius elveszett világtörténelmének egy kivonatát ránk hagyta, tudósít az egyptomiak és a szkíták vetélkedéséről, amelynek eredménye szerint a szkíták volnának a föld legrégebbi kialakult népe. Ilyenformán teljesen kézenfekvő volt, hogy a „legrégeb” felfedezett civilizációt — ezzel az adatokkal egyeztetve — a szkítákkal hozták összefüggésbe.

A sumér-szkíta kapcsolatnak van még egy logikai érve is: a népek — amint Horvát István mondja — nem pottyannak az égből és nem nyeli el őket a föld nyomtalanul. A rejtélyesen feltűnő és eltűnő népeket a környékükön s a helyükön élőkkel és a hasonló jelentésű nevekkel mindig meg kell kísérelni azonosítani. Ilyenformán azonban a sumérok csak a szkíta világgal hozhatók összefüggésbe.

Van egy érdekes adalék itt: az ókor egyik ismert nagy szkíta népe Előázsia-ból a *szákák* népe. Ezek nevét Horvát István *ságoknak* olvassa ki. A sumérok azonban saját magukat költői szövegekben *saguknak* emlegetik, ami annyit jelentene, hogy fekete fejű (*Ság* = „fő”, mint ahogy a mi nyelvünkben is volt ilyen jelentése, *gu* pedig „fekete”). Csakhogy ez eléggé indokolatlan volna, hiszen olyan népek környezetében éltek, akik náluknál nem kevésbé lehettek fekete fejűek (az ósémi népek), s így nem különböztethették meg magukat. Horvát István a *Ság* szót a *fej-edelem*, azaz „király” szóval azonosítja, ezt őrizné a mai iráni *sah* szó is. A sumérokról tudjuk, hogy királyi uralom alatt éltek, városkirályságokban, s a szkítáknak is volt egy fontos törzsük, amelyet a görögök is *királyszkítának* neveztek. A kazár, hun (kun = kán = hon!) is mind azt jelenti, hogy „királyi”. Ez erős kapcsolatot teremt önmagában is a sumér és a szkíta népek között.

Eléggé vitatott a szkíta népek kiléte is. Az említett Schlözer szerint a „szkíta” fogalom végtelen, minden belefér, tehát semmit sem jelent. A szkíták között találni félreérthetetlenül mongoloid, de ógermán, ószláv és óiráni elemeket is. Az ezekre építő kizárólagos elméletek azonban nem figyelnek eléggé Hérodotosz megállapí-

tására: „A szkíták nagyon sokan vannak, de a tulajdonképpeni szkíták nagyon kevesen.“ A „tulajdonképpeni“ szkíták — azonosítatlan nép, a sumérok — azonosítatlan rokonságú nép. Ez a tény már önmagában is indokolja a kettő közötti kapcsolat kutatását, hiszen kevéssé valószínű, hogy a ma ismert népcsaládokon kívül több, teljesen eltérő típusú népcsalád is létezett volna.

A speciális magyar—szkíta hagyománynak van még egy nagy nehézsége. Ez ugyanis a nemesség *osztályszármazásának* a hagyománya, amely nem vonatkozatható az egész népre. A mi mai fogalmaink szerint ez már képtelenség, de a nemesség teljesen más származásúnak, más nemzetnek tartotta magát, mint a földműves nép. Ilyenformán a szkíta-hagyomány nemcsak a Habsburg-ellenes nemzeti romantikának, de a korlátolt nemesi osztályönzésnek is az ideológiája volt. E szkíta-hagyomány értelmében a szkíták ún. katona-nép voltak, bár Horvát István, a szkíta-hagyomány legnagyobb képviselője szerint is a tulajdonképpeni magyarság ősei a „szántó“, azaz gabonatermesztő szkíták. (A sumér szintén jellegzetesen földművelő nép, eredetileg.)

Ezeket az ellentmondásokat Horvát István úgy oldja fel, hogy a számtalan nevezet alatt előforduló „szkitha-népeket“ hét népre egyszerűsíti, amelyek élesen elkülönültek egymástól politikai és termelőforma szerint, de azonos, illetve egymással közeli rokonságban álló nyelveket beszélhettek. Ez lehetővé tette e különböző szkíta nemzetek kisebb-nagyobb csoportjainak állandóan változó kombinációját is azt is, hogy ugyanaz a nép mindig más és más nevezet alatt tűnjön fel. Végeredményben tehát az az ellenvetés, hogy a sumér az „civis“, azaz városlakó-paraszt nép, a szkíta pedig „lovasharcos“, áthidalható; többek közt azzal is, hogy a szkíták között is ismerünk hivatásosan földművelő népet.

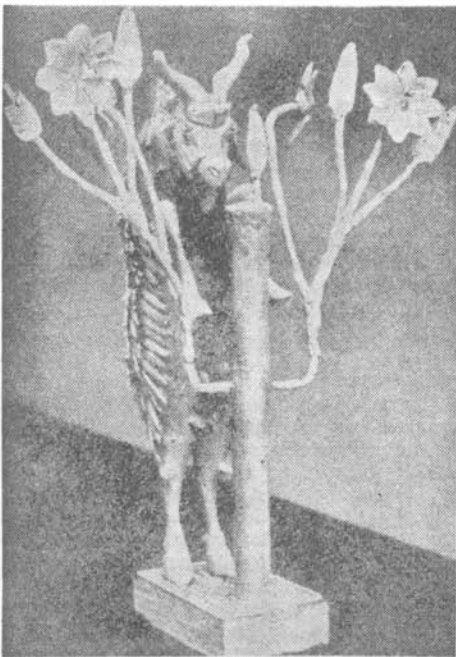
4. A XVI. századtól erre fele, amikor a reformációval megkezdődik a héber nyelv tanulmányozása, sorra bukkannak fel azok a nézetek, hogy a héber és a magyar nyelv között rokonság, illetve leszámazási viszony áll fenn. Persze, ennek volt általános eszmetörténeti előzménye is, amennyiben Hieronymus óta a középkori skolasztikák közül sokan a hébert tartották az emberi ősnyelvnek, amelyből az összes többi származik. A magyar nyelv „levezetését“ a héberből megkönyvitette az, hogy kb. 300 olyan szavunk van, amely különböző héber szavakhoz hasonlít, elég szembetűnő módon. Persze, az akkori fogalmak szerint e hasonlóság csakis a leszámazás jegye lehetett. A gerendi, majd tordai és kolozsvári unitárius prédikátor Bogáti Fazekas Miklós, majd a világotató szótárszerkesztő, a Keplerrel is barátságot tartó Szenczi Molnár Albert, aztán Péchi Simon erdélyi kancellár az előfutárai a héber—magyar nyelv-hasonlításnak. Érdekes, hogy kezdettől fogva nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti és történefilozófiai érvekre is támaszkodnak. Érdemes egy pillanatra elidőznünk Decsi Jánosnál (teljes nevén Baranyai Czimor Decsi János), aki az 1590-es években Marosvásárhelyen tanár, egyébként első közmondásgyűjtőnk, Sallustius-fordító, s Erasmus népszerűsítője. Thelegdi János *Rudimentájához* (amely a rovásírással foglalkozik) 1598-ban írt latin nyelvű előszavában többek közt a következőket mondja:

„Midőn nekem a minap a scythia ábécét átnyújtottad és megkérdezted, méltónak tartanám-e hogy közzétedd, nemcsak ez ügyben kifejtett tiszteletreméltó törekvéseidet dicsértem, hanem azon munkálkodtam, hogy mihamar közrebocsásd és segítségedre is voltam ebben. Nem kételkedem nagyon, hogy sokak előtt kicsinyesnek és gyermekiesnek látszik az időt ezen betűk terjesztésével és tanulásával tölteni: én mégis teljesen ellenkező véleményen vagyok és a dolgot méltónak tartom arra, hogy ne csak a mi népünk, hanem a külföldi nemzetek is megismerhessék. Először is, mert ha bennünket minden egyéb okoskodás cserben hagyja, magukból ezekből az iratokból bizonyosan megállapíthatnók, hogy a magyar nép... azon kelet-ázsiai scythaktól származik... Mert miként a héberek, syrek, chaldok, arabok és törökök és a többi keleti népek — a görögök és rómaiak szokásával ellentétben — jobbról balra írnak, úgy a mi betűnk is hasonló módon íratnak. Kiviláglik ez nemcsak abból, hogy kiejtésünk, írásunk és szóhajtogatásunk módja közös a héberekével, hanem számtalan szavunk is van, melyeknek úgy a hébereknél, mint nálunk, azonos jelentése van...

... Dicsékedtek ugyan a görögök, hogy ők tudom is hány betűt Phöniciából hoztak magukkal, másokat azonban a darvak repülésének megfigyeléséből eszeltek ki és sorolták azon rendbe, melyben most láthatók. Innen

van, hogy nem áttalják maguknak tulajdonítani a bölcsélet és minden tudomány és régiség föltalálását. Pedig már a mi betűnk is bőven megcáfolják meséiket és biztos adatokkal bizonyítják azt, hogy egyrészt az ázsiai schythák náluk régebbiek, másrészt... hogy a régi bölcsészet a héberektől az ázsiai népekhez és csak ezektől került végre a görögökhöz."

A szkíta-hagyomány és a héber nyelvrokonság közötti történelmi hézagot majd Otrókoci Főrís Ferenc hidalja át 1692-ben megjelent *Origines Hungaricae...* című művében. Főrís rendkívüli hányatott, démonikus egyéniségű figura; tanult és tanított — Utrechtben, Oxfordban, Amsterdamban, Rómában is: élete tele van elképesztő fordulatokkal; hol halálraítelt fogoly és gályarab protestáns prédikátorsága miatt, hol katolikus teológiai tanár; itt csak annyit jegyezzünk meg meg, hogy az 1660-as évek elején a szatmári iskolában is tanít. Megkísérli megszerezni a héber—magyar nyelvrokonság tényeit, majd a Földközi-tenger és a Fekete-tenger vidékének regén, helynevein keresztül megteremteni a szkíta, pontosabban a hun—avar—magyar és közel-keleti világ közötti történelmi kapcsolatot. Ő az első igazi „déli-bábos". Az ókor sok földrajzi és személyi nevének ő próbál meg először magyar értelmezést, kiolvasást adni, s megfejtései között nem egy olyan van, amit a későbbi pontatlan, felületes „tudós"-közvélemény Horvát Istvánnak tulajdonít. Leghírhedtebb — és egyben legköltőibb — a *Pontus Euxinus* megfejtése: *Pontyos Égszínű* tó. Ingadozik például azon, hogy a *Kaukázus* nevét *Kakasos*-nak, vagy *Havókás*-nak értelmezze, végül is *Kokós*-ként fejt meg, miután ijesztő hegyiség s a *Kokó* a régi magyar nyelvben afféle mumust, rossz szellemet jelent.

Cserjében legelő kos szobra

Ennek ellenére mégsem olyan naiv, ahogy egyes kritikusai, elsősorban Hunfalvy Pál beállítják. A latinon, görögön, héberen kívül a káldeai nyelvet is jól ismeri, valamint a német, angol, walesi, francia, olasz nyelvet is, filológiai ismeretei igen alaposak (a középkorra vonatkozó megállapításait Hunfalvy is kénytelen elismerni), s művének előszavában figyelmeztet azokra a sajátos szövegyezésekre, amelyek a magyar és több nyugat-európai nyelv között is fönnállanak. Mindenesetre ahhoz, hogy ilyen fantasztikusnak tűnő következtetésekre jusson, csak az kellett, hogy bizonyos tények között megpróbáljon összefüggést teremteni az *igen sok hiányzó láncszem ellenére* is. Meg kell azonban jegyeznünk, várható, hogy néhány évtized múlva a kibernetikával dolgozó nyelvtudomány ugyanilyen képtelen fantazmagóriáknak tartja majd nyelvészünk mai álláspontját.

Persze, ha kiragadunk Otrókoci Főrís állításai közül néhány, a *Pontyos Égszínű*-höz hasonló szófejtést, ezek komikusan hatnak, ám ha érvelésével is megismerkedünk, egy kissé már másképpen fest a dolog. Hunfalvy Pál bugykorékol például a nevetéstől, amikor előadja, hogy Otrókoci a görög *Alexander* nevet a magyar *Alak Sándor*-ból származtatja. Otrókocsinál utánaolvasva azonban, kiderül, hogy *alak* szavunk eredetileg szépet jelent, és szerinte az ó-sémi *Eloch* (Allah), azaz „Isten" szó származéka; a Sándor pedig a „küldeni" jelentésű *sadder* héber igéből jön. *Alak Sándor* tehát eredetileg így hangzott volna: *Allah Sadder*, azaz „Isteni küldött". Lehet, ez is merő tévedés, azonban mégis más színvonalon mozog, mint ahogy Hunfalvyék jellemezték.

A hébraikus iskolának a következő, s ma már nem nagyon ismert állomása Johann Gottfried Oertelnek 1719-ben írt, 1746-ban kiadott összehasonlító munkája;

de még az 1830-as években is jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben* olyan dolgozat, amely a magyar és a héber nyelv között bizonyos szerkezeti hasonlóságokra hívja föl a figyelmet (ezek azonban nem lényeges nyelvtani jelenségekre vonatkoznak).

Ennek ellenére azonban a délibábos irányzaton belül a hebraista irányzat háttérbe szorul, ahogy orientalistáink újabb keleti nyelvekkel ismerkednek meg.

Különbön a legutolsó idevágó mű, amely kezembe került, Katona István 1940-ben kiadott *O-héber gyökszavak a magyar nyelvben* című tanulmánya. Érdekes, hogy történeti áttekintésében Otrókocsi és Oertel nevét nem említi.

A XVIII. században aztán jön Beregszászi Nagy Pál, az erlangeni egyetem orientalista professzora és Kalmár György, a „fogalomírás“ első megtervezőinek egyike. Ők a tulajdonképpeni nagy „délibábosok“. Beregszászi az ó-perzsa, káld, török, arab nyelvekkel végez összehasonlításokat, és újabb meglepő szóhasonlóságokat fedez fel. A *tanul* szó *tan* gyökét például negyvenkét nyelvben mutatja ki, az óiráni *Zend* (tan) szótól a német *denken* (gondol) tövéig. Függetlenül azoktól a nem helytálló következtetésektől, amelyeket tanulmányaikból levontak, munkásságuk egy nagy X felé mutat, vagyis afelé, hogy az ókori Kelet nyelveiben van egy közös réteg, egy feltáratlan kultúra nyelve. Hat-hét évtized múlva Rawlinson, Oppert, Hincks, Sayce e nagy X-ben, mely az egész ókori világ művelődésére hatott, felfedezik a sumér nyelvet és kultúráját.

A romantikus történelemszemlélet két érdekes képviselőjének a munkássága azonban meg is haladja a még meg sem született sumérológiát. Thomas Ferdinand Szatmár megyei főorvos 1802—1806-ban írt könyvecskéjében az óegyiptomi-etiópiai nyelv, Hérodotosz, vallástörténeti nyomok s a középkori történelmünkéből ismert *kalizok* kiletének a kutatásából arra a megállapításra jut, hogy az egyiptomiak óetióp nyelvet beszélő rétege gyarmatot alapított a Fekete-tenger partján, annak keleti sarkában, Kolchisban, és itt, e gyarmatosok és a szkíták érintkezéséből jött létre a magyar nyelv. Mintegy kétszáz etióp—magyar szőgyezést mutat ki.

Horvát István azonban a földrajzi helynevek s más adatok alapján magát Etiópiát (Abesszíniát) teszi meg őshazának, ahonnan a szkíták ősei Egyiptomba húzódtak volna, s onnan szétszóródtak a Földközi-tenger és Nyugat-Ázsia tájaira. Noha érdeklődése elsősorban nem Mezopotámiára irányul, nem egy idevágó megjegyzése megelőzi a suméristákat, s tőle (azaz rajta keresztül Choreni Mozestól, egy örmény történetírótól) tudjuk, hogy az első sumérista I. Arsaces (Arszakh, Ország) partus király volt, aki a babiloni levéltárakban kutatta népe és más népek eredetét!

5. Egyes olvasóink talán fennakadnak azon, hogy Horvát Istvánt itt a tudományos tekintélyek között — még ha túlhaladott tudományos tekintélyek között is — emlegetjük. Jó néhány éve folyik munkásságának újraértékelése, nemrég megjelent a budapesti Tankönyvkiadónál is egy kiadatlan műve — de egyenesen fantasztikus, hogy még tudományos rangjukra adó személyek is őt csak *paródiák-ból ismerik*. Hunfalvy kivül ebben a legsúlyosabb vétek Zsirai Miklóst terheli, aki *Finnugor rokonságunk* című művében súlyosan valótlán dolgokat állít róla, s Otrókocsi típusú szőfejtéseket tulajdonít neki. (Többek közt azt, mintha Dariusz perzsa királyt Horvát szerint *Tarajosnak* hívták volna, hogy Jeruzsálemnek *Gerősöllyom* volna az igazi neve, Karthágó nem más, mint *Kard-hágó*, Dávid zsidó király pedig „székely eredetű“ lenne. Ebből egy szó sem igaz! Horvát Dariuszt görög-latinos végződés nélkül *Darának* emlegeti, Jeruzsálemről Hieronymus nyomán közli, hogy a héberek előtt *Solym*, Salom várának hívták, Karthágóról azt mondja, hogy annak egy részét Plutarkhosz *Macharea* néven említi; Dávid pedig nála a filiszteusoktól mai fogalmaink szerint „órgrófi“ címet kap, amit az ő szóhasználatában *Székely Nagynak* magyarit, miután a székely nála mindig *határör* jelentésű. Szerb Antal is félreérti, amikor nevet azon, hogy Tróját *Ilus*-várnak nevezi Horvát, holott közismert, hogy Trója építője valóban egy Ilus vagy Iulus nevű mondai hős.)

A valóság az, hogy a „délibábos“ történelemszemléletben, azaz nyelvészkedő alapon való történelmi fantazmagóriák költésében Dugonics András vezetett, a különben oly rokonszenves író; ezt azonban azért nem emlegetik, mert ő — az „északi rokonság“ fanatikusa! (Lásd *Etelka* című regényét.)

1849 után a Habsburg-reakció kíméletlenül üldözi, mocskolni kezdi a nemzeti romantikát, s ennek során Hunfalvy Pál, ez az ideológiai Bach-huszár gyökerében hamis képet fest Horvátékról egy 1854. december 11-én tartott akadémiai előadásában, amelyet az *Új Magyar Múzeum* következő évben közölt. Jellemző Hunfalvyra: a szomszéd népekkel szemben a magyarság nevében — de bécsi utasí-

tásra! — sovén, nemzetieskedő propagandát folytat, a pángermán sovinizmus felé azonban lefegyverző dogmákat terjeszt.

Horvát-ellenes rágalmainak legtanulságosabb mozzanata — sumér vonatkozásút Már két évtizeddel azelőtt Horvátot a *Tudományos Gyűjteményben* egyik kritikusa figyelmeztette, hogy egy babilonai „jász” férfira vonatkozó adatot félreértett, mert személynévről s nem népnévről van szó. Hunfalvy úgy tesz, mintha ezt ő vette volna észre — közben Horvát több ezer más adatához hozzá sem tud szólni! —, s mint már láttuk, általánosítva, az adott helytől függetlenül, kinyilatkoztatja, hogy Mezopotámia történelmében szkíta népeket keresni lehetetlen, mert az a kultúra bölcsője, amelyet pedig csakis árja és sémi népek ringattak. Persze, közben tud Oppert és Rawlinson kutatásairól, de azokkal gúnyolódik, és a szkeptikus várakozás álláspontjára helyezkedik. Később, noha világos előtte, hogy álláspontja tarthatatlan, mégsem teszi jóvá. Erre vonatkozólag rendkívül tanulságos Torma Zsófiához intézett levele. A nagy régészno, aki a múlt században a történelem előtti Dácia és Mezopotámia kulturális kapcsolatait feltárta, arra kéri Hunfalvyt, hogy eredményeit mutassa be. Hunfalvy jellemző cinizmusával így felel: „Éppen én?”

Hunfalvy sok évtizedes visszamaradást idézett elő a tudományosság érvényesülésében — éppen tudományosságnak kikiáltott reakciós dogmák nevében. (*Bábel tornya* című tanulmányától — 1857 — a kecske sem lakott jól, a káposzta sem maradt meg.)

6. A sumér-kérdés, mint ahogy erről az olvasó a folyóiratban más helyen is értesül, sok tekintetben nyitott még. Tisztázatlan, honnan vándoroltak be a sumérok Mezopotámiába, kik voltak a terület őslakói, s a bevándorlók hogyan viszonyultak hozzájuk?

Sok minden arra vall, hogy magas hegyek közül jöttek. Legrégőbbi időkre vonatkozó történelmi feljegyzéseik azt állítják, hogy „az özönvíz után a hegyi népek terjedtek el a földön”. Templomaik, a zikkuratok talán hegycsúcsokat utánoznak, s az biztos, hogy országot jelentő szavuk, *hurszág*, eredetileg hegységet jelent. Legrégőbbi írásukban az ország piktogramja egy hármas hegycsúcs. Am hol lehetett ez a hegyvidék? A két leginkább számításba jöhető hegység a Kaukázus és a Kelet-afrikai (abesszin) Fennsík (bár a sumér és a kínai nyelv bizonyos hasonlóságai miatt egyesek Belső-Ázsiára is következtetnek). Vannak aztán olyan felfogások, amelyek Torma Zsófia és napjainkban Nicolae Vlassa kutatásainak bizonyos eredményeire támaszkodva a Kárpátok vidékét tartják a sumérok őshazájának. Erre vallana a *Kárpát* szó is, amely suméruul vízgyűjtő edényt jelent (*Kar* = kör, lásd karéj, pat = a fazék s még annyi nyelv „vase” (vagys edény) szavának gyöke. A *Magura* szó, a Kárpátokban gyakori hegycsúcs-név, gyakran fordul elő sumér szövegben, hol *hegynek*, hol *nagy úrnak*, hol a *mag urának* értelmezik. A Szamos folyó neve egyezik Samás napisten nevével (Szamas ábrázolása egy szem; a *Szemes* szó kiejtése nyílt e-vel). Igen érdekes, hogy a kárpáti helynevek s az abesszíniek között mennyi a hasonló: Avas, Havas, Küküllő, Bedellő, Magura (Kikille, Bedelle, Magur, Mogur), Torda, Bákó és így tovább. Ez az utóbbi tény rendkívül összekuszálja az egész képet.

Mint említettük, már Thomas Ferdinánd majd kétszáz etióp—magyar szóhasonlóságot mutat ki: csakhogy különböző lényeges nyelvészeti érvek alapján a magyart az etiópból levezetni nem lehet. Ezzel összevág, hogy a már említett Magyar Adorján összehasonlította az Abesszíniában ma is beszélt *oromo* (galla) nyelvet a magyarral, s megállapította, hogy noha az is agglutináló, s még sok más hasonlósága van szókincsben és nyelvtanilag is, a magyar abból nem származtatható, legfennebb arról lehetne szó, hogy valaha délre vándorolt ősmagyar törzs rekedt meg az etiópai hegyek közt.

Mindenesetre: az őstörténeti kutatásoknak tisztázni kell, hogy az utolsó nagy jégkorszak, majd az azt követő olvadás (Özönvíz!) nyomán milyen népvándorlások alakultak ki? Megállapított tény az, hogy a Szahara roppant területe valaha lakott volt. Ennek a kiszáradása éppolyan népmozgást indíthatott meg, mint az, amelyet a belső-ázsiai steppék kiszáradása okozott. Kik voltak a Szaharából kivándorolt népek?

Horvát István hiába harcolt az ellen a kezdetleges szemlélet ellen, amely a középkor és az ókor fiktív határán erős szakadékot képzel el, s a középkori népeket „fiataloknak” tekinti. Igenis, valószínű, hogy középkorban feltűnt népek és nyelvek régesrégén léteztek már. (Hadd említsem meg, hogy e télen érdekes vita folyt a *Sáptámina* című folyóiratban, amely egyesek részéről azzal a következte-

téssel zárult, hogy a román nyelv sem a római-latin, hanem a trák-pelazg, azaz palcolatin leszármazottja, gyakorlatilag tehát már Róma felépítése előtt is létezett!

El kell fogadnunk azt a feltevést, hogy már a kőkorszakban, tehát hét-nyolcezer évvel ezelőtt és még régebben is, léteztek egyesek a mai nyelvek közül, még-hozzá a maitól nem is oly nagyon különböző jellegzetességekkel. A klasszikus összehasonlító nyelvészetnek, a történeti hangtannak volt egy dogmája, amely szerint a nyelvekben „belső okokból” kifolyólag feltartóztathatatlan hangváltozások mennek végbe. Ezzel szemben Philipride, a nagy román nyelvész már régen bebizonyította, hogy valamely nyelv legállandóbb jellemzője éppen a hangállomány! Azt pedig hogy az írott alakok és a beszélt nyelvek között sok esetben olyan nagy az eltérés, az magyarázza, hogy egy-egy nép, ország művelődéstörténetében időnként más és más nyelvjárás kerül előtérbe; arról van szó tehát, hogy egyik nyelvjárás „feljön”, a másik visszamarad; ezt tükrözi az írott nyelv fejlődése, nem a nyelv egészének változását. (Erre sok példát hoz fel Kemény Ferenc is.)

A sumér nyelv felfedezésének éppen az a döntő jelentősége, hogy az emberi-ség legrégebbi írott nyelvmemlékeinek az összehasonlítását teszi lehetővé mai szavakkal. S itt hiába érvelnek egyesek azzal, hogy ami a mai nyelvben így vagy úgy hangzik, az ötezer évvel ezelőtt egészen másképpen kellett hogy hangozzék. Nemcsak a magyar és sumér példák egybevetése bizonyít, ugyanis sumér szavak minden nyelvben vannak. A mezőt például a sumérok *agar*-nak hívták. Ettől azonban nemcsak a magyar *ugar*, a görög *agros*, *agro*-, hanem még az angol *accre* sem áll olyan messzire, amint a katedra-nyelvészek szerint állania kellene. Vagy a román *nenea* (bácsi) és a sumér *nin*, azaz úr között sem látszik az ötezeréves távolság a hangtani képből.

A vizsgálódások azonban abba az irányba mutatnak, hogy az ősi Sumér nyelve nemcsak Mezopotámiában, hanem Ó-Egyiptomban is ismert volt. És azt is ki lehet nyomonzni, hogy úgyszólván a földkerekség valamennyi nyelve tartalmaz olyan elemeket, amelyeknek legrégebbi írott alakját a sumérok ékírásos szövegei hagyták ránk.

S itt eljutunk oda, ahova azok az elméletek, amelyek szerint a nyelvek közötti hasonlóságokat nem lehet rokonítási alapokon megmagyarázni. S végleg nem lehet mai történelmi képzeink alapján megoldani.

7. Ősnyelv-elméletek már az ókorban is voltak, a legrégebbiek közé tartozik a bibliai hagyomány, amely szerint Bábel tornyának építése előtt egyetlen nyelven beszéltek az emberek. A középkori skolasztikusok úgy értelmezték, hogy ez a *héber* volt. Sayce angol asszirológus hívja fel a figyelmet, hogy ezt még a Biblia sem mondja. Sayce alapján ez a hagyomány így értelmezhető: a sémi és árja nyelvek betörése előtt a Termékeny Félhold övezetében (a Kaukázustól Egyiptomig) a sumérok nyelvét beszélték mindenütt. A XVIII. századtól a vallásos eredetű ősnyelv-elméletek mellett kezdenek szaporodni a spekulatívak, „deduktívak” is. Zsirai Miklós például szemére veti Révai Miklósnak, hogy ő is rudbeckianus volt, azaz hitt az eurázsiai nyelvek közös eredetében. E kérdést még mogoróhéjban sem tekinthetjük itt át, csak egy ősnyelv-elméletet említünk, amely a szemérológiai kutatásokkal szoros összefüggésben van, a Rawlinsonét.

Az ékírások első megfejtőinek egyike, bátyja angol nyelvű Hérodotosz-fordításának jegyzetírója, kutatásai során arra a feltevésre jut, hogy a történelem előtti időkben a Gangesztől a Földközi-tengerig, Kelet-Afrikától Belső-Ázsiáig egy „szkíta típusú” (turáni) nyelv volt elterjedve. Ez azonban szerinte nem fajhoz s nem etnikumhoz kötött nyelv, hanem olyan nyelvtípus, melynek a lényege, hogy agglutináló; s nem más, mint „nyelvfejlődési” fokozat, amelyből a többi nyelvcsalád kialakult. (Egyik-másik népcsoport azonban megrekedett az előző fokozatokon.) Ez a szemlélet végeredményben Müllerek nyelvfelosztásán alapul, s már a másik nagy sumérológus, Oppert bebizonyította, hogy tarthatatlan.

Rawlinson érdeme annyiból mégis megmarad, hogy a hérodotoszi kor nyelv-atlaszában tisztázásával segített megérteni az ókori nagy népmozgásokat. Ennek alapján biztos, hogy az indoeurópai, a sémi, hámi és uráli, valamint altaji nyelvek érintkezése és egymásrahatása óriási felületen megy végbe időszámításunk előtt már a XXX—XXV. századtól kezdve. S ez lehetővé teszi annak az elfogadását, hogy sok olyan nyelvi kölcsönhatás, amelyet a középkor derekán tételeztek fel a mi nyelvünk vonatkozásában is, már évezredekkel azelőtt végbement.

Amikor Rawlinson kritikája során kiderült, hogy a nyelvi változások mögött, amelyek jeleit Rawlinson feltárta, a valóságban etnikai, népességbeli változások is végbementek, az ősnyelv-elméletek nagyon meginogtak, háttérbe szorultak, de nem

vesztek ki. Egyike a legérdekesebbeknek ezek között a magyar Velics Antal elmélete, aki szerint csak a kínai nyelv — azaz a nyelvcsaládok fejlődési fokozatán a legrégebbi helyen álló izoláló nyelv — segítségével rekonstruálható az „ősnyelv“.

8. Az ősnylev-elméletek egyik kiindulópontja, hogy a hangoknak, illetve egyes hangzó-csoportoknak következetesen alkalmazott érzelmfestő, sőt jelentésjelölő színezete van. Velics Antal szerint például a három legősibb, következetesen használt hang: a *hwU* félelmetes, ijesztő, barátságtalan dolgok kifejezésére, a *hwI* kellemes, rokonszenves, intim dolgokra, a *hwA* pedig hatalmas, nagy, világos jelenségekre. Ezekből számtalan nyelv számtalan szavát vezeti le.

A magyar nyelvészetben e téren talán a legnagyobb úttörő Fogarasi János, aki 1832-ben írta *A magyar nyelv metafizikáját*, s Czuczor Gergely, akinek rendkívül tanulságos az R-ről mint szóhangról írt dolgozata. Kettejük elveit a későbbi Akadémiai Nagyszótár utószava is tartalmazza. Híres tanulmánya van e kérdéssről Vörösmartai Mihálynak is. (Humoros, hogy nemrégén Kiss Dénes, a *Kortárs* költő-munkatársa vitatható s tárgyi tévedéseken alapuló részei ellenére is igen éleselméjű fejtegetéseiben magát hiszi e kutatásmód úttörőjének!) Engel József nevű kutató e kérdésbe valósággal beleőrült — sajnos, mindenképp csak ennyit tud róla, munkássága csak rosszmájúan s tizenhatod kézen át terjedő példákban ismert. Ami azonban igen érdekes, a szovjet kaukázológus, Nyikolaj Jakovlevics Marr e delibábos hipotézise ismerete nélkül is hozzájuk roppant hasonló következtetésekre jutott, sok elvi részlet tekintetében. S valószínű, hogy még sok, egymásról nem tudó, hasonló feltevés létezik szerte a világon. Ha valamely nyelv régiségének kritériumául azt tesszük meg az ilyen elméletek alapján, hogy a nyelv, azaz az alapszókins hányad részét alkotják következetesen használt értelmezhető *etimonok**, feltűnő eredményeket kapunk. Míg az európai nyelvek általában öt-hat százalékot mutatnak fel, a latin talán 8-at, a sumér (amennyire ismerik) kilencet, a magyar 68%-ot!

C. Abel bécsi nyelvész e század elején a nyelv ősiségének mértékétől állapította meg azt, hogy mennyi benne az ellentétes jelentésű, de azonos hangalakra visszavezethető tő. Összehasonlítási adatokat ugyan nem ismerek, de a magyar nyelvben százával mutathatók ki az ilyen alakok (lásd erről tanulmányomat az *Utunk* 701. számában). Ugyanílyen archaikus jelleget bizonyító ismérv: a szavak megfordíthatósága, vagyis az, ha valamely szó visszafelé kiejtve, „olvasva“ azonos, vagy rokon értelmet hordoz (például: tűz = süt). Nyelvünkben bőven van ehhez hasonló. Ezek már azt sugallják, hogy a *magyar nyelv valóban „archaikus szellemű“*.

9. Vagyis: fel kell tételezni, hogy amennyiben létezett egy hajdani ősnylev, egy ún. NOSTRATIC alapnyelv, rekonstrukciójához nyelvünk sok segítséget nyújthatna.

A magyar nyelv és számtalan nem rokon nyelv között számos megmagyarázatlanszóhasonlóság van. A nehézséget az okozza, hogy e hasonlóságok történeti érintkezéssel, másrészt mai művelődéstörténeti fogalmainkkal nem magyarázhatók, s olyan jellegzetesek, hogy mind véletlennek sem tekinthetők. Egyaránt kiterjednek élő és holt, közeli és nagyon messzi nyelvekre. Aki figyelmes szemmel olvas, és tanulmányoz más nyelveket, ebbe lépten-nyomon beleütközik. Még Hunfalvy sem tagadhatta le, hogy például a magyar *szem* (mint a *gabonaszem*, „mag“ s a „számolni“; „szemelni“) s a latin *semen*, orosz *semen*, német *Same*, „mag“ jelentésű, a német *sammeln* (összeszedni), *zusammen* „együtt“, latin *summa* között valami érthetetlen, de kiabáló összefüggés van. Az ilyen példákra tetszés szerint vadászhatunk akármeddig, de tisztázní csak akkor fogják a jelenségeket, amikor, mint ahogy Fogarasi ezt igényelte, minden nyelvet összehasonlítanak minden nyelvvel. S akkor majd kiderül, hogy mi a kapcsolat a magyar és latin *fiu*, vagy például a magyar *pulya*, a román *puju*, az angol *boy* és a penutian, azaz kaliforniai indián nyelvek *py*, *pyjuty*-je s különböző altaji és uráli nyelvek *poj*, *pö*, *pi*-je között. Hogy lehet ez véletlen? Vagy az, hogy a híres „megszámláltattal“ Dániel könyvében így kezdődik: Mene (mennyi!) akárcsak az angol „hány“ kérdés „how many“-je.

Ma, a kibernetikus összehasonlító módszerek korában e vizsgálatok előbb-utóbb úgyis elkerülhetetlenek lesznek. Addig azonban nem szabad semmiféle elszigetelt következtetést levonnunk; egyetlen feladat létezhetik csak, szorgosan és becsületesen gyűjteni az adatokat. Lehet, a hiányzó láncszem csak ezután kerül felszínre!

10. Vannak azonban olyan tények, amelyek mindent összeküszálnak. Mert, mondjuk, elfogadjuk az ultracentrikusoknak azt az állítását (Magyar Adorján),

* *etimon* — valamely szó alapformája, őse, amelyből származik.

hogy a magyarok nem származhatnak a suméroktól, mert azok nem mások, mint a *Szemere* nevű őstörzsrünk, amely *kivándorolt* Mezopotámiába, eltörökösödött, majd kiirtották az asszírok, tehát irmagjuk sem maradt. (*Szemere* = ez azt jelentené, hogy *szem-érő*, azaz (gabona)szemérlelő, tehát földműves. Szemúr — az tulajdonképpen a nap, a világ szeme, a napisten ezért Számás. A földistennő Szemirat, azaz Szemele. A napisten szent növénye a *som* is, mert szintén szem alakú, akárcsak másik szent növénye, a datolya.) Viszont egyszerre csak előkerül egy jólismert gyerekdalocska, amiről a sumérul tudók bámulva állapítják meg, hogy sumérul van. Nem más ez, mint az „*Antanténusz, szőreketénusz, szőreke, tika-taka, alabala bambusz*”. Ugyanez a szöveg sumérul így hangzik: *anta Tenuz, szur raga Tenuz, szur raga, digi-daga, ala-bala Bambuz*. Értelme: „Kelj föl Tenuz, szülj reg-(gel)t Tenuz, szülj reg(gel)t, degedj, dagadj, üssed-vágjad Bambuzt.” (Bambuz a sötétség szelleme. Itt jegyzem meg, hogy más szerzők *Tenuz* helyett *Dunguzt* írnak; a *Tenuz* alakot, amely szerintem „nagy ós” jelentésű és azonos az „isten” szóval, én következtettem ki. Az én értelmezésem szerint nem *szülj*, hanem *szórj* reg-et, azaz fényt...) Persze, az egész szöveget meg lehetne magyarázni a magyar nyelvből is, de akkor érthetetlen lenne, hogy — miért nincs érthetően magyarul? Nyilván, olyan alakban került vissza, amikor már nem volt tökéletesen érthető, csak sejtelmesen ismerős. Ez vajon azt bizonyítaná, hogy a sumérok egy csoportja-töredéke mégiscsak „viszszakerült” a magyarsághoz? Ki tudja, mi van emögött? Egy biztos: az ilyen tényeket eltussolni nem lehet. Persze, ez a szöveg lehetne halandzsa, misztifikáció is; csak akkor az a kérdés, mikor költötték, hogy olyan egyetemesen elterjedt? Amikor még nem is lett volna értelme a hamisításnak, hiszen a sumérokról nem is tudott a világ.

Ki tudja, milyen hiányzó láncszem lappang egy-egy ilyen kiolvasóversben? **S** ki tudja, hol lappang a többi?

Tisztázódni e dolgok csakis akkor fognak, ha elfogulatlan kritikával nyúlunk hozzájuk.

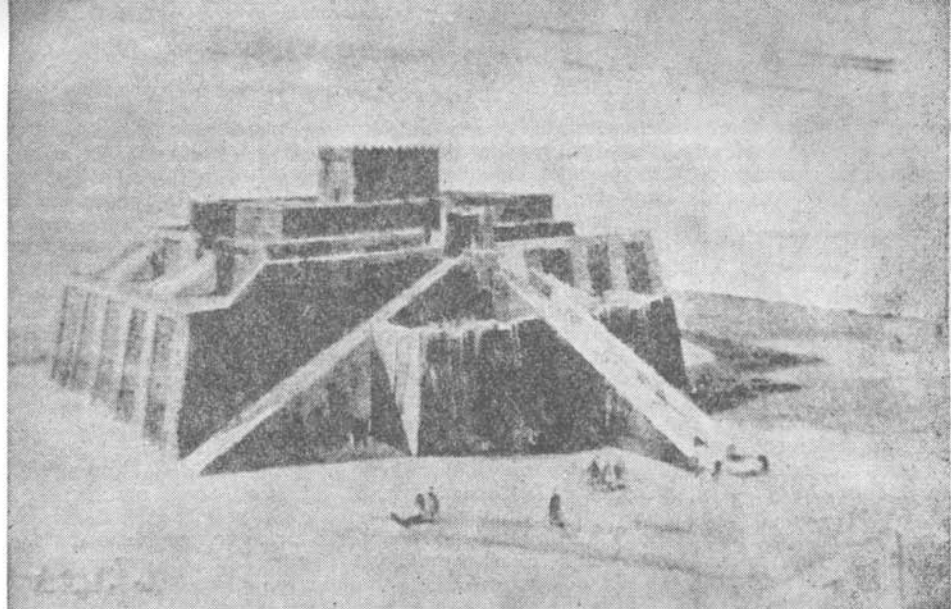
Szöcs István

A sumér-kutatás néhány kérdéséről

A régészek, az ókortörténészek és a nyelvészek időről időre felfigyelnek az asszirológia egyik újabb hajtásának, a sumérológiának eredményeire, vagyis egy több mint négyezer évvel ezelőtt élt kis nép történetének tanulmányozásában felmerült új problémákra; arra a gazdag anyagi és szellemi műveltségre, amely az ásó tudományának és a cseréptáblák ékíratos szövegeinek segítségével egyre ismertebb, és lehetővé teszi az osztálytársadalom első kialakulási folyamatának nyomokkövetését, az ún. civilizáció megjelenésének, vagy egyes nyugati régészek kedvenc kifejezését használva, az első „városi forradalom” (*urban revolution*) lefolyásának tanulmányozását.

A sumér nép történeti múltjának kutatása egészen rendkívüli érdeklődést váltott ki a magyar őstörténészek és nyelvészek körében is, ami annak a századfordulón felmerült elméletnek tulajdonítható, mely szerint a magyar és a sumér nyelv között valamilyen közelebbi vagy távolabbi rokonság fedezhető fel. Az utóbbi évtizedben azután, különösen a külföldre szakadt történészek és nyelvészek, valóságos divattá tették a sumér rokonság kutatását, és olyan szellemi ragály kerítette hatalmukba őket, mely tudatos túlzásokhoz, hamisításokhoz, enyhén szólva, minden tudományos alapot nélkülöző elméletek, tételek kiagyalásához vezetett. A legtöbb ilyen divatos sumérológus módszere, a látszólagos különbségek ellenére, lényegében azonos. Bizonyos képzelt hasonlóságot valódinak fogadnak el, és azt elméletük kiindulási alapjának teszik meg, majd újabb látszatérvekkel bővítik, míg végül kikerekedik egy logikusnak tűnő elmélet, melyet azután megdönthetetlen igazságnak nyilvánítanak, megfélekedve arról, hogy az eredeti premisszák is csak feltételezettek voltak.

A nyugati világ minden részében, de különösen Észak- és Dél-Amerikában a szinte évenként megjelenő cikkek, tanulmányok és könyvek közül csupán Bobula Idának *A sumér—magyar rokonság kérdése* (Buenos Aires, 1961) és az egykori egye-

Helyreállított toronytemplom (ziggurat)

temi tanárnak, Baráth Tibornak *A magyar népek őstörténete* (Montreal, 1968) című könyveit említjük meg. Ez utóbbi egyébként példája a tudománytalan, a valóságtól elszakadt munkastílusnak. Benne a szerző annyira szabadon engedi csapongó képzeletét, hogy a hunokat, az ókori sumérokat, egyiptomiakat, kattikat mind magyaroknak tekinti; a Vörös-tenger környékét magyar nevekkal tüzdeli tele, és Habos Honnak nevezeti ősmagyarjaival, továbbá székel rovársíros magyar nyelvemlékeket talál a Nílus felső folyásánál, az Arab-félszigeten, Palesztinában, Kisázsiaiban, a Balkánon, Itáliában, Ukrajnában és a Kaspi-tó déli partvidékén. Hogy ez a csapongó fantázia a tudomány köntösét ölthesse magára, állításait „tudós” illusztrációkkal, a sumér és az egyiptomi szövegek magyar feloldásaival igyekszik igazolni, ami a naiv olvasó szemében tudományosnak hat, de aki a kérdést csak kevéssé is ismeri, megdöbben a felelőtlenségnek, a mitizálásnak ezen a gátlástalan megnyilvánulásán. Az ilyen tanulmányok és elméletek elkerülhetetlenül lerontják a komoly szándékú kutatómunka hitelét; nem kétséges, hogy e szerzők valamilyen szellemi mámorban szenvednek, melynek lélektani kórokozóit talán meg lehetne magyarázni, de ez most nem feladatunk.

A különböző rokonító elméletek elemzését és bírálatát a nyelvészekre bizzuk, és a következőkben a sumér-kutatás rövid történeti áttekintését, problémáinak sokrétűségét, a sumérok eredetére és nyelvére vonatkozó elméleteket próbáljuk bemutatni.

A sumér-kutatás múltja és jelene

A sumérológia természeténél fogva két különböző, de egymással szorosan összefüggő és egymást kölcsönösen kiegészítő ágra oszlik. Az egyik az anyagi műveltség feltárásával, interpretálásával foglalkozik, és a régészet segítségével felszínre hozza a nép kulturális emlékeit, eltemetett településeit és városait. A másik inkább történeti és filológiai jellegű, és a régészeti feltárások során talált ékírásos táblák szövegeinek lemásolását, megfejtését, magyarázatát, tehát a szellemi műveltség tanulmányozását tartja főfeladatának. Ugyanis csak ritkán fordul elő, hogy a régész egyúttal filológus is legyen, vagy hogy a filológus alaposan értsen az anyagi műveltség feltárásának módszereihez. Bár e két kutatási ág külön utakon halad, mégis a történelmi múlt megbízható restaurálását csak a kettő eredményeinek felhasználásával és pontos összevetésével lehet elvégezni.

A sumérológia fiatal tudomány, alig egy évszázaddal ezelőtt még senki sem hallott a sumérokról. Földjük, melyet a biblia Sinear néven említ, ismeretlen földrajzi fogalomnak számított, és a mezopotámiai kultúra alapvetését, ragyogó ered-

ményeit először az asszíroknak, majd a babilóniaiaknak, általában a sémi népeknek tulajdonították. Ma az összes ókori keleti nép közül a sumérok kultúráját, társadalmi rendszerét, politikai szervezetét, szokásait, királyait, városait, építészetét, irodalmát, tudományát ismeri legjobban a szakkutatás.

A múlt század folyamán megindult régészeti ásatások a gazdag anyagi kultúra mellett nagy mennyiségű ékírásos agyagtábláskát hoztak felszínre. Ezeknek történeti jelentőségét kezdetben nem ismerték fel. Csak miután a német Grotefend és az angol Rawlinson, sok más tudós közreműködésével, megfejtette az ékírást, a tudományos kutatás időrendben visszafelé haladva, az asszírokon, babilóniaiakon át arra a megdönthetetlen következtetésre jutott, hogy az addig asszír-babilóniaiak tartott írásnak és műveltségnek megalapítói és hordozói között az első helyet a sumérok foglalják el.

A régészeti kutatásokkal párhuzamosan haladt az ékírásos szövegek tanulmányozása. A legnagyobb orientalisták, mint a német M. Oppert, Schrader, Delitsch és az angol Sayce, újabb és újabb szövegek megfejtésével gazdagították a mezopotámiai népek műveltségéről és nyelvéről szóló ismereteinket.

A korábbi kutatások és részlettanulmányok eredményeit végül századunk első évtizedében az angol Leonard King *A History of Sumer and Akkad* című vastok kötetében foglalta össze. Művének megjelenése új ösztönzést adott a sumér nyelv és kultúra tanulmányozásának. Józan, megfontolt ítélete pedig véglegesen eldöntötte a sumérok és a sémiak kapcsolatának vitáját. A századfordulón a nyugati asszirológusok műveiben merült fel a magyar—sumér, illetve a sumér és az ural-altaji nyelvek rokonítása, amelynek széles visszhangja azután Ferenczy Gyula, Somogyi Ede, Galgóczy János, majd a tudós kolozsvári professzor, Varga Zsigmond cikkeiben és tanulmányaiban nyilatkozott meg.

A két világháború között a sumér föld régészeti feltárása korszerűbb módszerekkel folytatódott, és különösen az angolok értek el meglepő eredményeket. Leonard Woolley feltárta Ur városát, és az erről írt munkái új megvilágításba helyezték az egész sumér kérdést. A leletek interpretálásában egyrészt a sumér ún. királylistákat, másrészt a bibliai elbeszéléseket igyekezett igazolni, és történetében két, a vízözön előtti és utáni korszakot különböztet meg. Elméletét e források mellett arra a vastag, több mint öt méteres iszaprétegre alapította, amely Ur első, legrégebbi művelődési rétegét elválasztja a másodiktól. Tévedését a nálunk is jól ismert és az első világháború előtt ásató angol Gordon Child, századunk egyik legnagyobb régésze hozta helyre.

A második világháború után a sumérológia központja bizonyos mértékben az Egyesült Államokba tevődött át. A chicagói és a philadelphiai egyetemek újabb ásatásokat kezdeményeztek Nippurban, melyeknek során számtalan ékírásos agyagtáblácska került ismét napfényre.

A régészeti ásatásokkal párhuzamosan folytatódott, bár a munka természeténél fogva lassúbb ütemben, az ékírásos szövegek megfejtése. Ezirányú tudományos tevékenységével a francia François Thureau-Dangin, a Vatikán lexikográfusa ért el kiváló eredményeket, Anton Deimel *Sumerisches Lexicon* címen monumentális szótárt állított össze, Edward Chiera pedig a sumér irodalom alapos tanulmányozását tekintette életcéljának. A szövegek jelenlegi átírói és megfejtői között az amerikai Samuel Noah Kramer philadelphiai és Thorhild Jacobsen chicagói tudósok járnak az élen, gazdag munkásságuk szakkörökben már világszerte ismert.

A kétségbevonhatatlan eredmények ellenére a ránk maradt szövegek feldolgozása alig jutott túl a kezdeten. Több tíz- és tízezer ékíratos tábla hibátlan lemásolása, átírása, megfejtése, lefordítása még a jövő feladata, mint ahogyan ezután kell elvégezni a korábban lefordított szövegek ellenőrzését és kijavítását. Amint Kramer megvallja, a sumérológusok fiatalabb nemzedékei az előttük járók útmutatásai szerint haladnak, de tanítóik eredményeit az új felfedezések tükrében kénytelenek felülvizsgálni, mert a táblák átírásába és olvasásába elkerülhetetlenül sok hiba csúszott be, s a köznap, valamint az irodalmi szövegek megfejtése gyakran pusztá találgatás. Noha máris több szótár áll rendelkezésünkre, a sumér nyelv szókincsének megbízható ismerete mégis csak akkor valósítható meg, amikor a londoni British Museumban, a konstantinápolyi, az ankarai, az amerikai és más múzeumokban ezerszámra heverő ékíratos szövegeket sikerül olyan tudományos alapos-sággal és apparátussal kiadni, mint például a középkori okleveleket és más jellegű történeti forrásokat.

A régészeti és a filológiai kutatások ma már minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy a sumérok már a rézkorban egy egészen rendkívüli műveltség alapjait vetették meg, és Mezopotámiában ők voltak az első városalapítók. Az i.e. IV. évezred kezdetétől a II. évezred kezdetéig, vagyis mintegy kétezer éven át a Közel-Kelet anyagi és szellemi műveltségének lerakásában ugyanaz volt a szerepük, mint a görögöké és a rómaiaké az európai műveltség alapjainak megvetésében.

Mezopotámia déli része, a sumérok későbbi hazája, csak a csiszolt kőkorbán népesült be. Ekkor a mocsarak lecsapolásával bővített, gazdagon termő szigetekké kedvező életfeltételeket biztosítottak az első megtelepülőeknek. A folyók áradásait fokozatosan gátak közé szorították, és kiépítették az első öntöző- és csatornahálózatot. Az így nyert gazdag termőtalaj bőséges termést nyújtott, amelyről a legrégebb feljegyzések is megjegyzik, hogy az elvetett mag százszorosával volt egyenlő. A termelőeszközök készítéséhez, a tartós építkezéshez szükséges anyagok, a kő, a fa, a különböző ércék hiányoztak ugyan, de a folyók, a szintelenül bővülő csatornarendszer jól járható víziutakul szolgáltak, és lehetővé tették a természeti kincsekben gazdag távoli területekkel folytatott kereskedelem gyors fellendülését.

Nincs itt helyünk részletesen ismertetni a gazdasági, társadalmi és kulturális élet gyors átalakulását, megelégszünk a régészet eredményeinek rövid összegezésével. A leletek minden kétséget kizáróan azt bizonyítják, hogy Dél-Mezopotámia első telepesei nem a sumérok, hanem valószínűleg a jaffetita csoporthoz tartozó törzsek voltak, akik Childe szerint ugyanazon a fejlődési szinten éltek, mint a rézkorszak többi európai és ázsiai törzsei. A korai települések idejében és a fejlődés első szakaszában a régészet három nagy művelődési réteget, időrendi korszakot különböztet meg.

Az első, az ún. *el-obeidi*, mely nevét az egykori sumér város, Ur közelében fekvő el-Obeid (vagy al-Ubaid) nevű arab falutól kapta, melynek területén az e korszakból származó leletek először kerültek napfényre. E műveltség jellegzetes vonásai később nemcsak Mezopotámia déli, hanem középső területén is felbukkantak, továbbá az Eufrátesz mentén fel Mari-ig és a Dyalának a Tigrisbe való beömléséig, vagyis a mai Bagdad vidékéig. Az el-obeidi műveltség hordozói eredetileg a mocsarokból kiemelkedő szigeteken telepedtek meg, majd közös munkával újabb területeket tettek lakhatóvá, és lefektették az öntözőhálózat alapjait. Kunyhókat kákából, nádból és sártéglából építették, de isteneik számára szentélyeket is emeltek. Nemzetségekben éltek, főfoglalkozásuk az állattenyésztés, valamint a kezdetleges eszközökkel végzett földművelés volt. E korszak második szakaszában újabb csoportok települtek meg, amit régészetileg az agyagműveltségben mutatkozó stílusváltozás, az első gépnek, a fazekaskorongnak megjelenése és bizonyos jellegzetes bélyegzők feltűnése árul el. E csoportokat Gordon Childe alapján protosuméroknak nevezzük.

A második korszakot legjellegzetesebb előfordulási helyéről a régészet *uruki* (vagy *erechi*) műveltségként tartja számon. Dél-Mezopotámia lakói ekkor már minden kétséget kizáróan gyakran egymás mellett vagy éppen együttlakó sumérok és akkad-sémiek voltak. Jellemző e periódusra a fazekaskorong általános elterjedése, a monumentális templomok (zigguratok) építése, a mintegy 1500 jelből álló archaikus írásrendszer és a termelőerők nagyfokú fejlődése. Mindez lehetővé tette, hogy az egykori szerény falusi települések városi formát öltsenek, amiért ezt a korszakot a polgári történések a „városi forradalom” kezdetének tekintik. A nemzeti egyenlőségen alapuló termelés fokozatosan felbomlott, és mindinkább kidomborodott a társadalom osztályjellege.

A harmadik periódus nevét Kis város közelében fekvő arab településtől, *Dzsemdet-Nasr*-tól kapta. A mocsarak további lecsapolásával megnövekedtek a művelhető területek, és rövidesen a szomszédos hegyi törzsek is sumér hatalom alá kerültek. A földművelés, a fémművelés és a kézművelés fejlődése kiszélesítette a munkamegosztást, és a kereskedelmi kapcsolatokat nemcsak a szomszédos, hanem az igen távoli területekre, Indiára, Egyiptomra s talán közvetve a Balkán-félszigetre, sőt hazánk területére is kiterjesztette.

E három nagy műveltség abszolút korának meghatározása körül folyó vita

még nem zárult le. Mégis ma már kialakult bizonyos egységes vélemény, mely szerint az el-obeidi kor az i.e. IV. évezredet öleli fel, és annak végéig tart. Ekkor a szerény falusi településekből létrejönnek az egymás ellen harcoló közigazgatási központok, a későbbi városállamok magvai: Nippur, Ur, Lagas, Larsa, Umma és mások. Az uruki korszakot i.e. 3000-tól 2800-ig, a Dzsenedet-Naszr-it pedig 2800-tól 2600-ig szokták számitani. Ezt követően Nippur rövid hegemoniáját az első (2500—2400) és a második uri dinasztia kora váltja föl. A második dinasztia idején a sumér hatalom aláhanyatlík, és a vezető szerepet az akkád-sémiek veszik át (2350—2150). Ezután Mezopotámia déli részét egy még kevésbé ismert népcsoport, a guttik hódítják meg, majd elűzésük után Ur városa, a harmadik dinasztia uralodása alatt (2065—1955) ismét egyesíti a sumérlakta területeket. Ekkor következik be a sumér kultúra utolsó nagy reneszánsza, fejlődésének csúcspontja.

A harmadik dinasztia bukása után a sumér politikai hatalom hirtelen letűnt a történelem színpadáról. Nyilvánvaló, ez nem jelentette a sumér nép azonnali megszűnését. Valószínűleg a sumér papság és arisztokrácia szerepét a sémiek vették át, maga a nép névtelenségben még évszázadokig tovább élhetett, míg fokozatosan asszimilálódott az új hullámok bevándorlásával megnövekedett sémi lakossághoz. A felvázolt, csaknem kétezer évre terjedő időszakban a sumér városok szüntelen harcot vívtak egymással a hegemoniáért, melynek során a vezető szerepet váltakozva Ur, Lagas, Umma és Uruk játszotta. A városállamok politikai története, gazdasági és társadalmi rendszere ma már jól ismert, sőt uralkodóinak neve és uralkodási éve is megközelítő pontossággal megállapítható.

A sumér nép eredete

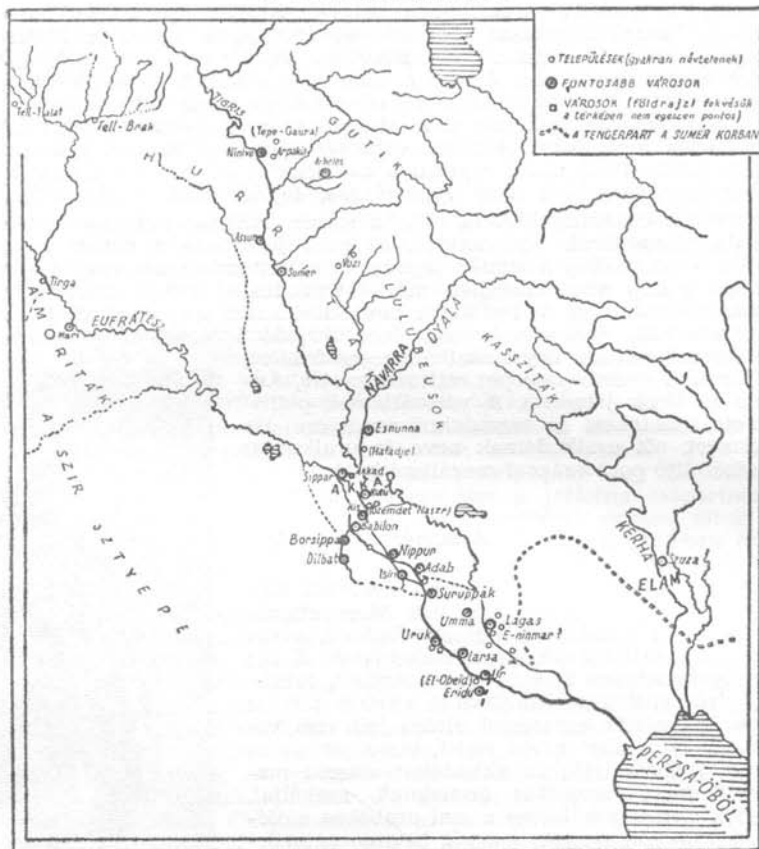
A sumér elnevezés az akkád-sémi nyelvből kölcsönzött szó. Az akkádok így nevezték Mezopotámia déli részét, melyet suméruul Kenginek, földnek, a sumérok földjének, otthonának, hazájának hívtak. E két népcsoport évszázadokon át élt egymás mellett, és különösen az első uri dinasztitól kezdve a szobrok és az ábrázolások feltűntetik egymástól eltérő jellemző vonásaikat is. A sumérokat rövid fejjel, kerek arccal és ferde szemmel ábrázolják, az akkádokat viszont magas termetűeknek, hosszúkás arcúaknak, szakállal, hosszú hajjal, úgyhogy különlegesen a mai arabokra emlékeztetnek. A sumérok viselete a görög *kaunakész* (szörme, bunda) szóban fennmaradt ún. *gu-en-na* volt. Ez gyapjúból készült, egymáshoz varrt 3—10 csikból álló durva szövet volt, mely vagy hosszú tunikához hasonlóan takarta be a testet, de a jobb vállat és kezét fedetlenül hagyta, vagy szoknyaszerűen a derékra csavarták. Fejviseletük turbánhoz vagy lapos sisakhoz hasonlított, s az előkelők és az istenek esetében tollakkal, szarvakkal díszítették. Mindezek a külső mozzanatok fontos érvekül szolgáltak a sumérok eredetére vonatkozó különböző elméletekben.

Eredetük kérdése először az ún. pánbabiloni elmélet kapcsán merült el. A múlt század végén több assziológus, közöttük Schrader, Gunkel és Delitzsch azt állította, hogy az emberi civilizációnak egyetlen ősi bölcsője volt, Babilónia, ahova visszanyúl az egyetlen kultúra valamennyi gyökere. Ez a túlzó elmélet nem hagyhatta válasz nélkül azt a logikusan felmerült kérdést, hogy kik voltak a babiloni műveltségnek létrehozói, a sémiek vagy a sumérok. A vita során a francia Halévy addig ment, hogy a sumérok-

Előkelő nő ékszerei és hajdíszje az uri stroból

MEZOPOTÁMIA az i.e. IV–III. évezredben

nak még a pusztaság létét is kétségbe vonta, és azt állította, hogy a sumér nép sohasem élt, maga a szó csupán egy társadalmi kategóriát, a sémita társadalomnak egyik rétegét, a papságot jelöli, és a sumér nyelv a babiloni papságtól használt titkos, mesterséges nyelv volt csupán.

Kétségtelen, a sumér nyelv, akárcsak a középkorban a latin, a nép megszűnése után is sokáig fennmaradt mint a papság, a vallás nyelve. Ez azonban nem bizonyítéka annak, hogy egyáltalán nem is létezett volna. Halévy elméletét a tények, a régészeti felfedezések, az agyagtáblák szövegeinek megszóllaltatása véglegesen megdöntötték.

A nyelvemlékek tanulmányozásából azután kiderült, hogy az i.e. VI. évezredbe visszanyúló korszakban Dél-Mezopotámia területén három nyelvi csoport jelenléte állapítható meg: a főként helynevekben fennmaradt *jaffetita*, a *sémita* és az uralkodó szerepet betöltő *sumér*. Felmerült a kérdés, honnan jöttek e nyelveket beszélő csoportok. Ma a jaffetitákat őslakóknak, a sumérok előtti lakoságnak tekintik. A sémieket, mint később annyi rokoncsoport, az arab félszigetről rajzolták ki. Ami a sumérokra vonatkozik, először King vette észre, hogy a toronytemplomok (ziggurátok) lényegében a hegyek sematikus utánzásai, továbbá, hogy a korai sumér vallásban gyakran szerepel a hegy istene, a hegy és a kos kultusza. Mindebből arra az elfogadható következtetésre jutott, hogy e nép eredetileg hegyes vidéken lakott. Most már annak a kérdésnek megválaszolása volt hátra, honnan, milyen

hegyes vidékről indultak el későbbi hazájuk felé a sumérok. Mivel az Iráni-fennsík délnyugati hegyes területén, az egykori Elámban, olyan anyagi kultúra került napfényre (Szuza I.), amely sok hasonlóságot mutat a dél-mezopotámiai egykorú műveltségekkel, természetesen öltött fel az a gondolat, hogy itt lehetett a sumérok korábbi hazája. A részletes elemzés fényében ez a feltevés alaptalannak bizonyult.

Bizonyos szembeötlő analógiák, mint például a téglá használata, az agyagművesség díszítő motívumai, a pecsétek formái, a piktografikus stílus arra készítettek a régészeket, hogy két különböző irányban keressék a sumérok korábbi hazáját. Az egyik a Szovjetunió déli része, Kubán területe és a Kaukázus északi lejtője. Errefelé utal az a tény, hogy a sumérok antropológiailag az ún. *Homo Alpinushoz* tartoznak, vagyis a Kaukázus, Anatólia és Irán hegyvidékét megfennsíkjait benépesítő alacsonytermetű, barna, brachycephal típust képviselik. E típus eredeti hazája Közép-Ázsia, és valószínűleg innen először a mai Örményország területére hatolt be, ahol megismerkedett a fejlett kézművességgel, majd különböző csoportokban benépesítette a Fekete-tengertől az Indusig terjedő területet.

Egy másik, a legújabb indiai régészeti ásatások fényében keletkezett elmélet, az ősi dravida, a Mohendzso-Daro-i és a harappai, valamint a sumér műveltség közötti analógiákra (gyöngyök, tengeri kagylók, a megszelídített állatok indiai típusa) hivatkozva feltételezi, hogy a sumérok az indiai Pendzsáb vidékéről szárazon és tengeren érkeztek új hazájukba. Ez az elmélet szívesen hivatkozik Diodorus Siculus egyik elbeszélésére, mely szerint a déli területek lakóit tengeren érkező emberek tanították meg a földművelésre.

Ha egyelőre a sumérok eredeti hazáját meghatározni még nem is tudjuk, a kérdés végleges megoldását már a közeljövőben elősegíthetik a Közép-Ázsiában, Kisázsia keleti felében, a Kaspi-tótól délre fekvő hegyes vidékeken, az Iráni fennsíkon, valamint Indiában folyó nagyméretű régészeti ásatások.

Az eredet kérdésénél is vitatottabb a sumér nyelv hovatarozásának problémája. Ha kezdetben — amint erre rámutattunk — valamilyen sémi változatnak vagy éppen mesterséges, titkos nyelvnek tekintették, ma már önálló, a sémitől független nényelvnek tartják, és hovatarozásáról számos, gyakran egymásnak ellentmondó, rokonító elmélet keletkezett. Sok kutató elfogadja, hogy a sumér agglutináló nyelv, de óvakodik azt bármilyen nyelvcsaládba besorolni.

A kérdés megoldása a keleti nyelvek és az összehasonlító nyelvtudomány szakembereire vár. Az eddigi elméleteket a következőkben foglalhatjuk össze.

A sumér és az egyiptomi műveltségben felismerhető közös elemek egyes kutatókat arra készítették, hogy a sumér nyelvet a hamita nyelvcsaládba sorolják, ahova az egyiptomi is tartozik. Ám a műveltség közös jegei nem a népi vagy a nyelvi rokonságból származnak, hanem — amint az összehasonlító régészet máris megállapította — abból a hatásból, amelyet a korai sumér műveltség gyakorolt Egyiptomra. Baráth Tibor részben erre az elméletre épített, amikor azt a merész megállapítást tette, hogy akárcsak a sumér, az egyiptomi nyelv is magyar.

A nyugati történészek mindegyre visszatérnek ahhoz a próbát ki nem álló feltevéshez, hogy a sumér az indoeurópai nyelvcsalád egyik legrégebbi nyelve.

Már a századfordulón felmerült a sumér és az urál-altaji nyelvek közötti rokonság lehetősége. Először Oppert és Lenorman próbálkozott meg ennek bizonyításával, s azóta ez a feltevés újabb formákkal és érvekkel mindegyre felbukkan, bár tudományos igazolását megnehezíti az uráli és az altaji nyelvek kapcsolatának még mindig nem tisztázott helyzete. A nyelvészek ugyanis nem értenek egyet abban, hogy az uráli és az altaji nyelvek közös vagy külön családot alkotnak-e. Az uráli nyelveket két ágra osztják: finnugorra (ugor, permi és finn csoporttal) és szamojédre (öt alcsoporttal). Az altajihoz a török, a mongol, a mandzsui, a japán és a koreai nyelveket sorolják. A sumérok és a nyelvcsaládok valamennyi ágával rokonították, de leggyakrabban a törökkel. Elegendő, ha itt a neves szovjet régésznek, Sz. P. Tolsztovnak főként F. Hommelre alapozott megállapítását idézzük: „Végül Alsó-Mezopotámia sumír civilizációjának megteremtői is megőrizték nyelvükben a távoli, keleti kapcsolatok emlékeit, és a sumír nyelv mind szóképzészetében, mind pedig alakzatában az altaji csoport nyelveivel, különösen a török nyelvekkel való egyezés világos jeleit mutatja. (Sumír: dingir=isten, török: tengri=isten, ég; szumír: Ai=Hold istene, török: Aj=hold, hónap; szumír: dag=kő, török: das=kő, dag=hegy; szumír: gus, gun=három, tíz; török: ucs, un=ugyanazon jelentéssel“. (Az ősi Chozem, Budapest, 1950).

A sumérnak az urál-altaji nyelvekkel feltételezett rokonsága vezetett a magyar és a sumér kapcsolatának vizsgálatához. Erre ösztönzést nemegyszer hírneves

assziológusok és történészek „elszólásai” adtak. Így például a sumér kutatás egyik szaktekintélye, King a következő megállapítást tette: „A babiloni kultúra eredetét egy olyan fajnak köszönheti, amelynek nyelvtípusa a finnéhez, a magyaréhoz vagy a japánéhoz volt hasonló.”

Tudományos szempontból nem tekinthető kizártnak a sumér, valamint az uráli és altaji népek között a távoli múltban fennálló földrajzi és nyelvi kapcsolatok lehetősége, és ennek kutatása tudományos szinten egyenesen szükséges. De tudományatlannak és elfogadhatatlannak, sőt ártalmasnak tartjuk az olyan megállapításokat, amelyenre Baráth Tibor jut vastos könyve eredményeinek summázásaként: „A Régi Keleten a történelem hajnalától kezdve a Kr.e. XIII. század közepéig magyar nyelvű népek vitték a főszerepet, akik magukat sokféle néven nevezték, de valamennyien az uri árja népek családjához tartoztak...”

A sumér kultúra expanziója

Leonard Woolley századunk harmadik évtizedében Ur feltárásával új fejezetekkel gazdagította korábbi ismereteinket, és különösen a királysírok felfedése járult hozzá a sumérok szokásainak, vallási hiedelmeinek és társadalmi szerkezetének rekonstruálásához. Az egyik, Woolley szerint a „vízözön előtti” korból származó sír bejáratánál rézsísakok, kezükben rézkopjákat tartó örök csontvázaik voltak. A bejáratnál szemben két szekéren, amelyekbe ökrök voltak fogva, a túlvilágra utazó halottak ültek. A fejedelem kilenc ágyasa között pihent, akiknek fejét drága arany diadémok és ékszerek díszítették. Vele együtt temették el hatvan rabszolgáját és rabszolganőjét. Egy másik sírban Sub-ad királynő és kísérete nyugodott. Nevét a mellette talált — a korai sírokban gyakori — pecséthenger árulja el. Fején díszes aranykoszorú, nyakán számtalan ékszer; mellette aranypártás szolgálói pihentek. Megtalálták lantját és tíz arany oroszlánfővel díszített szánkóját.

Az anyagi kultúra, a régészeti és az írásos források alapján megrajzolható a sumér birodalom gazdasági és társadalmi szerkezete, a rabszolgák, a közösségekben élő földművesek, a kereskedők és a papok helyzete. A sumérológusok kitartó munkájának eredményeként ma már többet tudunk e nép nevelési módszereiről, diplomáciájáról, történeti felfogásáról, igazságszolgáltatásáról, kozmológiájáról, könyvtáiról. Kiderült, amint azt Kramer megállapítja, hogy a mezopotámiai irodalom és jog nagy alkotásai, melyeket főként az asszír, babiloni, akkád forrásokból ismertünk, eredeti formájában a sumérokig nyúlnak vissza.

A sumérológia másik jelentős eredménye az írásbeliség fejlődési szakaszainak meghatározása, vagyis a sumér epigráfia és paleográfia egymást követő periódusainak tisztázása, aminek jelentősége, ha számba vesszük, hogy a Földközi-tenger keleti partja mentén az ékírás szinte minden népnél megtalálható, alig túlozható el. A sumér régészet és írásbeliség tanulmányozása új perspektívába helyezte az ókori keleti népek, országok és műveltségek kapcsolatainak történetét. Ennek során új tudományág született, az összehasonlító régészet, amelynek jeles képviselője Gordon Childe volt. Jelentős művében, a *New Light in the Most Ancient East-ben* (Új fény a legrégebb Keleten) a Nilus-menti, a folyamközi és az Indus-völgyi műveltségek korai kapcsolatait mutatja be. Kiderül, hogy a sumér kultúra már első fázisaiban nagy hatással volt nemcsak a szomszédos területekre, hanem a távoli Egyiptomra, Kisázsziára, az Iráni fennsíkra és a fejlett indiai kultúrákra.

Ennek a művelődési kisugárzásnak a története az elmúlt évtizedben új fejezettel gazdagodott, mert bebizonyosodott, hogy hatása a Balkán-félszigeten keresztül eljutott hazánk területéig. Először Erdély neves régésze, Torma Zsófia a tordosi agyagművészeti termékek jeleiről kockáztatja meg az akkor merésznek tűnő állítást, hogy bennük a mezopotámiai hatás ismerhető föl. E kérdésben levelezést folytatott az angol assziológussal, Sayce-szel. Feltételezéseit azonban a tudományos kutatás naivnak és alaptalannak tartotta egészen a hatvanas évek elejéig, mikor a jeles fiatal kolozsvári régész, Nicolae Vlassa, Tatárlakán mezopotámiai jellegű írásos cseréptáblákra bukkant. A táblácskák közlése világszerte nagy érdeklődést keltett, és jelentőségüket külföldön is számos cikk és tanulmány méltatta. A tordosi anyagnak és Torma Zsófia gyűjteményének átvizsgálása során több olyan lelet került felszínre (többek között egy agyagkorong, két kultikus edénytöredék), amelyek — ahogyan ezt Vlassa megállapítja — a mezopotámiai összefüggés és hatás tagadhatatlan bizonyítékai, és korban szinte valamennyi a Dzsemdet-Naszr-i műveltség késői szakaszára tehető (i.e. 2600 körül).

Bodor András

Parajdi nosztalgia

Aprily Lajos halála előtt néhány esztendővel egy rádióelőadás keretében említette: évtizedeken keresztül foglalkoztatta az a gondolat, hogy megírja élete regényét. Az egységes életrajzi mű nem születhetett meg. Gyermekkorát csak verseiből és rövid történeteiből (*Fecskék, őzek, farkasok*, 1965) ismerhette meg az olvasóközönség. Megvalósulatlan szándékáról azonban hátrahagyott írásai között talált prózai töredékei és többször variált életrajzi feljegyzései szintén vallanak. Az írás jellegéből, kevés eltéréssel, a keletkezés időpontjára is következtethetünk. Így például a tizes évekre utal egy „Tervek” szóval jelölt jegyzetköteg; az utolsó évekre egy „Alakok és esetek” mondattal jelölt füzet, amelyben — már homályosuló látással — epizódokat szándékozott kidolgozni.

Egyik fiókjában talált töredékének a címe *Parajdi nosztalgia*. Keletkezésének ideje a negyvenes évek eleje. Előzményét — hazavágyódását és tervezését — már az 1936-ban írt *Őszi muzsika* című versében megtaláljuk:

*Egyszer a sors odasodor.
Valami vár, talán a végem.
A békesség, borona-ház,
patakparti remeteségem.*

*A könyveket elhullatom,
egy lesz velem, Antigoné tán.*

A kiadatlan töredék — mely itt jelenik meg először — gyermekkori falujába való visszaérkezését örökítette meg. A költő alakját nem nehéz felismerni Jánoska úrfi megfáradt literátorában, a „Solvejg-lelkű” boronaház pedig — mondják a faluban — ma is áll. Rapsonné vára alatt, ott, „ahol a Juhod megnő a Szilással”, ahogy *Vágy* című posztumusz versében olvassuk.

Csep Ibolya

Senki sem ismerte meg, amikor a végállomáson leszállt, és megindult a falu felé.

A rendetlenül sorakozó, zsindelyfedeles házak előtt ünneplőbe öltözött falusiak ültek vasárnapi kényelemben, a zsidó fogadójánál, a frissen sepert téren szilaj táncot ropta a fiatalság, s a patakkal szegélyezett utcán, távoli ablakszemeket megragyogtatva, végigömlött a nyugati fény. Amint haladt, mezítlábas fickók, keszkenős asszonyok és borotvált arcú gazdák szeméből utána eredt az egyszerű emberek leplezetlen kíváncsisága. Különösen az öregedő férfiak érdeklődése szegődött mellé. Hátizsákos, turista-szerrel érkező úrfélét régecske nem láttak a faluban. Pillanatokra abbamaradt a tromfos kártyajáték, s a visszaforduló bajszos arcokra felrajzolódott a régen elmúlt ipartelep emlékezése.

Megállt a hídnál, ahol valamikor székely fiúcskák társaságában kővön konduló abronccsal annyit karikázott, s felnézett a temetőre. Kő, fejfa nem látszott ki belőle, megnöttek s elborították az égerfa-bokrok, közelebb húzódott az erdő, a temető összenőtt az erdősséggel. Csak a Kálváriára emlékeztető három régi magas kereszt állt a kopasz tetőn változatlanul. Tölgyfa-keresztek voltak, azért élnek ilyen sokáig — állapította meg magában. Pár lépéssel odább megállt a földbe süppedt ház előtt, ahol — a temető kísérteties szomszédságában — szüzsies emlékü gyermekéveit töltötte. A ház is beteg — mormolta. És a patak és az út szögében, ahol valamikor hatalmas, kormos kémény merevedett az égnek, messzire látszó jele a roppant birodalomnak, amit gyárnak neveztek, a puszta területen tompa melankóliával szólalt meg benne a megállapítás: Meghalt a gyár.

Az ismeretlenség fájdalmasan jóleső érzésével lépte át a vendéglő küszöbét. Szobát kért, és megvacsorázott. Álomtalanul aludt, korán ébredt, s keresésre indult a havasi kaszálókra készülő nagy lajtorjás szekerek csattogó lárájában. Fábán Mártont keresem, mondotta az embereknek, akiket megállított egyszerű köszöntéssel. Kézről kézre adták a nem mindig eligazító erejű utasítások, míg az utolsó vezető, foszlott harisnyájú, de csillogó szemű fiú, megállt vele egy kisablakos házikó előtt: Itt lakik, istálom.

Ott lakott. Bükkfa-tuskón tűzrevaló fát aprított a régi, százados őskőtől örökölt mozdulatokkal. Fábán Márton él, mozdult meg benne az öröm. Első kirándulásainak engedelmes társát, természet dolgaiban első oktatóját, gyermekkori akaratának hűséges teljesítőjét meghagyta számára az ember-ritkító háború. Kopott, zsíros kalap emelkedett le az őszülő, becsületes fejről. Öröm és alázkodás kergetőzött a megismerést követő első szavakban. Aztán hamarosan le kellett számolni a nagyságoló titulussal, s az elmúlt esztendőök távoli mélyéről kedvet kereső, várakozó készséggel csendült vissza a régi megszólítás: Jánoska úrji!

Céllal kereste, nemcsak gyógyíthatatlan nosztalgiával. Ha magafajta, literátus emberrel áll szemben, a szellemi élet tapasztaltabb ismerőjével, talán így beszélt volna hozzá: Negyven évvel ezelőtt hagytam el a falut, s viharos függetlenségre született lelkem azóta alig élte a maga életét. A gyermekkorom csodálatos egész, szigete minden szépnek és minden jónak. Amit azóta műveltem, olykor az egyéniségem játéka volt, de legtöbbször a kényszerűséggel viaskodó lelkem meghódolása. Túl a családi életen, a sorsom malomkövekkel morzsoló kenyérharcán, túl a szerkesztői évek inspiráció-gyilkos robotján s az irodalmi szereplések hiú pódiumán, megkeresni a magam életét, pár évet élni még zavar és undorodás nélkül — hazajöttem.

Nem ezt mondta. A fizikai erőfeszítések kifáradottja a szellemi munkás úri kiábrándultságát semmiképpen sem értette volna meg. Csak ennyit mondott: hazajöttem. Itt is akarok maradni. Telket akarok venni.

Fábán Márton kettőt is ajánlott. Nem ilyenekre gondolt. Szabad, patakvágós helyet kívánt fent a havas alatt, ahol berendezkedhessék a régóta vágyott remeteségre.

A felső telepből maradt-e valami? — kérdezte. És Márton felelt: A Fogadó leégett. A Tokár Pál háza húsz esztendeje ledőlt. A barakkokat elvitte a nagyvíz. Rozoga fedéllel, ajtó-ablak nélkül megmaradt a kantin. — S a hely most kié? — Azt Bálint Sándor tartja kaszálónak.

Másnap kimentek, harmadnap este megvolt a vásár. Egy hét múlva megkezdődött a munka, hogy a régen épült boronaházat tornácos remetelakássá alakítsák. Márton vezette a munkát. Néhány szüete rönköt újjal kellett kicserélni, új padlóra volt szükség és új fedelezésre. A korhadt alapgerendák helyére tömör tölgyfageren-

dák kerültek. Két füttyös kamasz napokig irtotta a labodát, mely a régi kert helyén embermagasságra nőtt a roskadozó épület körül.

Sokszor maga is segített a munkában. Olykor elment, megjárta magát az erdők felett emelkedő tetőkön, s csak estére jött vissza, hogy a munka haladásában gyönyörködjék. Már nem kellett bemenni hálásra a faluba. Ha langyosabb volt az éjjel, hatalmas lángú fenyőtűz mellett künt aludtak. Máskor, ha hidegebb és kövérebb volt a harmat, behúzódtak az elkészült kisebbik szobába, s ott pihenték ki a napot szurokszagú csetinaágyon.

Augusztus végére elkészült a tatarozás, megtisztult a dudvabozóttól a kert. Nyikorgó ökörszekéren habosfehér fenyőfabútorok érkeztek a faluból. Azután a városi küldemény érkezett meg. Nem sok: néhány ruhadarab és egy kisebb könyvesláda. A takaréktűzhely mellett, mert az is került, csendes humorú székely asszony sürgölődött a konyhán. A falusi fogadóknak pedig, meg a sarjával rakott szekerek tetején az öregemberek, a hajdani ipartelep munkásai arról beszéltek, hogy a magazinárus fia, Jánoska úrfi sok-sok esztendő múlva hazajött a városból, s a Bálint Sándor helyén a pusztuló kantint újraépítette.

Csodálatos szeptemberi napok következtek. Az ég, a gyermekkori nyarak szabadság-ízű levegőege, a havasi nefelejcskek és clematisok kék színével virradt rá, s a kosbor meleg lilájával alkonyodott. Ha kiállt a tornácra, látta, hogyan népesednek meg lent a mogyoróbokros oldalak a falu csemegét kereső gyermekeivel. Itt-ott a pásztor-tanyák körül, lapos köveken rozsdavörösré fényesedett, kővel-zúzott mogyoróhéjak heverték. Korán kelt, sűrű tejet ivott, s elkezdte telhetetlen ölelkezését a természettel. Végighalászta a zúgó vizeket, és estére holtfáradtan érkezett haza zsák-mányával, a tátottszájú, pettyes pisztrángokkal, amelyeket elnevezett a vizek leopárdjainak. Felkúszott a legmagasabb kőre, s gyermekes virtusból lehozta róla a legszebb tiszafát. Tisztásokon dobogó szívvel és halkított lélegzettel figyelte meg az esti ózek játékát. Kergetőző mókusokban elgyönyörködött, a fekete harkály sikoltása messzezsaltta. Kéregből kászut rögtönzött, és teleszedte messzire illatozó havasi málnával, máskor meg egészségtől duzzadó, fiatal hiribgombákkal tért vissza a kunyhóba. Hevesebb déli napsütésben belevetette magát a vizesések tajtékjába meztelenül, s a halraleső vízirigók sebes bukkanásait figyelte. A patak kiöblösödő helyein lapos követ keresett, szöktetett vele, s ha sikerült, őszintébb örömet érzett, mint egy-egy szépnek mondott vers után. Lélekvizeket zavaró újságot hetek óta nem látott, az irodalom új élete s a kritikai hozzászólások nevetséges relativitású értékelése nem érdekelte. Ha olvasni akart, fehér polcáról Platont vagy Homéroszt és Antigonét vette kézbe, s ilyenkor csodálatos szépségű napok végén himnikus tisztasággal és lelkesedéssel fakadt fel benne az életöröm: Ember vagyok! Milyen jó, hogy én vagyok ez az ember!

Azután, hűvösen ébredő reggel, ködösszürkén elborult az ég. Eső hullt már a láthatatlan csúcsokon, utána napokig pipáltak a távoli erdők. Köd-girlandok lebegtek a kinyúló sziklák körül. A patak vize megnőtt, és hangosabban zúgott éjszakánként. Szomorú, szívfájdító sírású madarak, ködben ázott fenyőrigók szálltak le szétszórt rajokban a rétekre, s időnként neszelésre emelt fejfel egész nap ott szedegettek. Lent már megsárgult és megvörösödött a ciheres, az erdőből fájdalmas nyikorgással haladt a falu felé az ölfával rakott szekér.

Áprily Lajos

Aranka György levele Michael Heydendorffhoz

Erdély múltja bővelkedik az itt lakó nemzetiségek együttélésének, kölcsönös kapcsolatainak írásos bizonyítékaiban. A földművesek egyazon tájegységben, gyakran egy faluközösségben érintkeztek egymással, a kézművesek vándorlásaik és a termelt áru értékesítése alkalmával, az értelmiségiek pedig, kezdve a közös iskolától később a szellemi élet számos területén teremtettek sokszor barátsággá terebélyesedő kapcsolatot. Így a megyesi Heydendorff patriciuscsalád több tagja levelezési viszonyban és szoros barátsági kapcsolatban állott többek között Halmágyi Istvánnal, Benkő Józseffel és Aranka Györggyel.

Aranka György levelezőpartnere, Michael Friedrich von Heydendorff (1730. november 26 — 1821. november 10), miután a marosvásárhelyi kollégiumban befejezte tanulmányait, hivatali pályára lép. Először az erdélyi gubernium írnoka, majd szülővárosa, Medgyes aljegyzője. Ebben a minőségében 1764—1765-ben részt vesz a székelyföldi határőrség felállítására alkalmával kirobbant népi ellenállás kivizsgálására kiküldött bizottság munkájában. Naplója értékes forrása a „madéfalvi veszedelem” néven ismert székely népi mozgalom eseményeinek. 1775-ben megyesi tanácsos, később 1784-ig királybíró, ekkor az újonnan szervezett Szeben vármegye alispánja, majd megyesi polgármester és királyi tanácsos. Egész hivatali pályafutása alatt naplót vezet, és szorgalmasan gyűjti a hazájára vonatkozó történelmi és egyéb tárgyú kéziratokat. Benkő József kérésére 1776-ban Medgyes szék régi állapotát írja le, melyet a nagy székely polihisztor Erdély leírásakor fel is használt (*De veteri conditione Sedis Mediensis. Epistola ad. Jos. Benkő anno 1776 exarata*).

Michael von Heydendorff, öccse, Carl von Heydendorff (1735. július 25—1797. január 14.) tábornok révén ismerkedett meg Aranka Györggyel. Carl a marosvásárhelyi és nagyenyedi kollégium, majd a nagyszebeni evangélikus gimnázium elvégzése után katonai pályát fut be, és több éven át szolgál a naszódi első román határőrezredben. A borgói vidék militarizálása alatt hosszú ideig rendezi a volt földesúr — a Bethlen család — és a román határőr-falvak (Borgóprund, Alsóborgó, Felsőborgó stb.) birtokviszonyait. A borgói vizsgálat idején ismerkedik meg Aranka Györggyel, a marosvásárhelyi tábla művelt írnokával, az itt működő kivizsgáló bizottság egyik tagjával, kivel holtáig tartó szoros barátságot kötött.

Carl von Heydendorffnak bátyjával, Michaellel, és rokonával, Johann Theodor von Herrmann szebeni gubernális írnokkal folytatott levelezése értékes adatokat tartalmaz a fiatal Aranka Györgyről. Carl von Heydendorff Bethlen Gergelynek 1783-ban írt egyik levelében is dicséri bizottsági kollégáját, Aranka táblabíróként („Herr von Aranka, mein Herr Concomissarius, Tabulae Assessor“). 1783. december 13-án keltezett levelében megemlíti Aranka lelkiismeretességét, majd amikor 1784 nyarán az egész kivizsgáló bizottságból már csak ketten maradnak, Carl von Heydendorff ismételten magasztalja bátyjának a fiatal táblabíró érdemeit, akit II. József hívének nevez. Carl von Heydendorff levelezésében egészen 1785. október 10-ig találunk Arankára vonatkozó adatokat.

Aranka György és Michael von Heydendorff első levélváltásának legfontosabb tárgya Carl von Heydendorff 1797. január 14-én bekövetkezett halála, kinek személyében Aranka „egy jó barátomat, igen kedves emberemet” veszítette el. Említésre méltó, hogy Aranka kiterjedt levelezésének utolsó darabja Michael von Heydendorffhoz intézett levele, mely nem sokkal halála előtt, 1817. február 28-án kelt. Aranka

buzdítására Heydendorff, több más szász értelmiségivel együtt, a Magyar Nyelvmívelő Társaság pártolójának sorába lép. Heydendorff különben már 1792-ben felvette a kapcsolatot a tőle „Tudós Erdélyi Társaság”-nak nevezett egyesülettel. Gróf Bánffy György és gróf Bethlen Gergely titoknok 1792. november 25-én a következőket írják Heydendorffnak:

Semmit sem kételkedünk, hogy tudtára nem volna a Méltóságos Úrnak, Nemes Hazánk Történeteinek világosítására célzó igyekezetünk, a található kézírásoknak kidolgozása, és nyomtatás alá lépendő bocsátása körül. Mely közhaszonra való törekedéseinkben, hogy Méltóságos Úr is segédünk lenni nem terhelhetik, az iránt méltó bizodalommal vagyunk.

A Nyelvmívelő Társaság vezetősége valóban bizalommal lehetett Heydendorff iránt, aki 1793. január 31-én többek között a következőket írja a Társaságnak:

Öregségemet és életemnek utolsó részit már magam is majd elérvén, időmnek elfolyása alatt mint kevés olvasásomból, mint ezen világtörténetnek mivoltából úgy vettem észre, hogy az idők és azokban való esetek olyanok, amilyenek az emberek, akik azon időt élék... Örvend szívem benne, hogy azon óhajtott napokat még érnem s látnom lehetett, melyekben édes... hazám, kinek igaz polgárja vagyok, s szász lévén, mind e kettővel dícsöködem, azon időben, melyben régi öszabadsága, maga törvényes helyére visszaállítatik, a többi tudományokkal ékesítettett európai nemzeteknek nyomdokát dícsöségesen követvén, a szép tudományoknak gyakorlását nemes indulattal folytatja s avval is dícsöségit elébb elébb mozdítani ügyekszik, s nevezetesen hazánkban a múlt időkben lett történeteknek megüsmérését a világra kiterjeszteni és közönségesebbé tenni kívánja, melyekből hazánk... s maradékaink nagyobb boldogságot és így más nemzetek előtt nagy[ságát] bizonyosan remélhetjük s várhatjuk.

A Magyar Nyelvmívelő Társaság ezekben az években Medgyesre a következőkhöz juttatta el munkáit: „[méltóságos] Heydendorff Mihály úrnak. T[iszteletes] Graeser Daniel sárosi papnak — ezt is Heydendorff úrnak kell küldeni — [és] Az oskola bibliot[ecájának]“. A Társaság pártolójának névsorában Heydendorff mint „Consil[iarius] Heydendorff, a Nyelvmívelő Társaság hasznavehető munkás tagjai neveik Lajstromában“ szerepel, a következő megjegyzéssel: „Consilarius Heydendorff Mihály históriára s régiségekre.“

Aranka Györgynek Michael von Heydendorffhoz intézett, 1797 januárjában keltezett első levele a személyes barátságon messze túlmenő megállapításokat tesz az erdélyi népek együttélése és megértése ügyében:

Semmit kedvesebben nem érhettem, mint azt a Méltóságos Úr maga kijelentését, hogy a Társaság munkáinak első darabjával, s azok között avval a cikkellyel, melyet a Méltóságos Úr maga méltóztatott közleni velünk, megelégedett. Megfogadjuk, ha az Isten segít továbbra, ezután is bizonyítani, hogy minden részre való hajlandóság nélkül egy hazafiában az érdemet meg

Michael Heydendorff portréja

kívánjuk becsülni, az apjafiságos szeretetnek pedig azt a kötelét, mellyel a törvények szentsége a hazába a nemzeteket egybekötötte, nemcsak gyengíteni nem akarjuk, hanem inkább erősíteni s nevelni kívánjuk... Nemes hazánkban szükség vagyón arra, hogy a nemzetek egymást igazán szeressék, de annak még sok héja... Más principiumokat és módokat kell felvenniünk ú[gy] m[int] a szeretet principiumát, és az arra a szent célra lassan-lassan, erőltetés nélkül vívő egezett akaratból való munkálkodás módját..."

Aranka második, 1798. június 26-án keltezett levelében megköszöni Carl von Heydendorff generális életrajzát, és nyugtázza annak vételét. A Nyelvmívelő Társaság marosvásárhelyi rendes gyűlésének jegyzőkönyve e tárgyról a következőket tartalmazza: „Királyi tanácsos és medgyesi volt polgármester Heydendorff Mihály úr beadja a néhai generál major Heydendorff Károly úr életének leírását.“

Az 1798. augusztus 12-én keltezett harmadik levél az erdélyi közös múlt forrányagával foglalkozik. Közismert, hogy Erdély történelmét alaposan és tárgyilagosan csakis a román, magyar és szász krónikák egybevetésével ismerhetjük meg. Medgyesi barátjának örömmel köszöni meg Aranka a neves szász humanistának, Christian Schesaeusnak az 1562-es székely felkelésről írt verses leírását. E levélben szóba kerül a medgyesi evangélikus gimnázium tanára, Michael Johann Ballmann is (1765—1804), akiről Aranka így ír: „Igen megszerettem mind tudományára, mind emberségére nézve: nem felejttem el gondot tartani reá...“ Ballmann említett munkája, a „Patriae Historia“ (*Geschichte Siebenbürgens von den ältesten Zeiten. bis auf Andreas II.*, vagyis Erdély történelme a legrégebbi időktől II. Endre koráig) — melynek rövid vázlatát kéri Aranka — csak kéziratban maradt fenn. Ballmann baráti viszonyban volt a román Școala Ardeleană neves tagjával, Samuil Micu-Clainnal, és munkatársa volt a *Lexiconul de la Buda* néven ismert román—latin—magyar—német szótárnak.

Schesaeus említett munkájára Heydendorff a „Tudós Erdélyi Társaság“-nak, 1798. december 15-én írt egyik levelében is visszatér:

Látván némely kinyomtatott írásokból, hogy a Christianus Schesaeus kinyomtatott 4 könyvein kívül az ugyancsak tőle íratott 8 könyvei az 5-diktől fogva az 12-dekig ritkák s még eddig nem tanáltattak, mostani a közönséges foglalatokodásokról üres életem módjában ifjúságomtól fogva szerzett édes hazánk történeteit illő írásbeli gyűjteményeimet felkeresvén s felhánván reá találtam az említett Schesaeusi nyolc könyvekre, melyek hazánkban történyt nevezetes dolgokat magokban foglalnak s ugyanazon szépséggel s lélekkel, amelyek az első könyvekből kitetszenek, íratattak, ámbátor az utolsó könyv egészen el nem végződött s talán a szerző halála miatt félbeszakadott, mely hiánosságát minden igyekezettel is sohannan ki nem pótolhattam, s mint-hogy láttam, hogy a N[emes] Társaság az első 4 könyveket sajtó által újólág is a világ eleibe bocsátani méltónak ítélte, mintegy hazafiúi kötelességemnek tartottam, azokat a N[emes] Társasággal közölni s a végre le íratatni, s ezenel illő tisztelettel elküldöm. Vigasztaló érzékenységet tapasztalok magamba, hogy bár csak ezen cserepecskével is a N[emes] Társaság dicséretes igyekezeteit segíthessem s édes hazám az elrejtettségből megint a világ eleibe jutott tudós munkáit szaporithassam...

Aranka György 1799. február 20-án Marosvásárhelyen keltezett negyedik levelében a Schesaeusról közölt tudósítását köszöni meg medgyesi barátjának. A levélben említett „Tudós Püspök Úr“ Jakob Aurelius Müller (1741—1806), az erdélyi szász evangélikus egyház szuperintendense volt, akivel Michael von Heydendorff levelet is váltott Christian Schesaeus *Ruinae Pannonicae* munkájának ügyében.

Az általunk ismert, 1799. március 9-én keltezett, ötödik levele után sem szűnt meg Aranka baráti kapcsolata Michael von Heydendorff-fal.

A Magyar Nyelvmívelő Társaság irataiban 1801-ben a következő feljegyzéseket találjuk Michael von Heydendorffra vonatkozólag: „...értvén pedig a Társaság főtitoknok Aranka György atyánkfia előadásából, hogy Medgyesen lakó királyi consiliarius Heydendorff Mihály úr ezen koporsókövet* lerajzoltatni, az írást tisztán levévetni és ezen Társaságnak elküldeni szándékoznék; azért jónak találta a Társaság a nevezett consiliarius urat a Társaság előtt ezen igen kedves szándékának hová hamarébb való teljesítésére kérni.“

A Heydendorff-testvérekre vonatkozó adatokat Julius Gross 1893-ban az *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* hasábjain megjelent családtörténeti tanulmányból vettem, a levelek közléséhez pedig forrásul Friedrich Wilhelm Seraphin 1894-ben ugyanitt található publikációit (*Aus den Briefen der Familie von Heydendorff, 1737—1853*) használtam fel. Aranka György és Michael Heydendorff mozgalmi kapcsolataira vonatkozólag a szükséges adatokat és idézeteket Jancsó Elemér *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai* (Bukarest, 1955) című alapvető munkája szolgáltatta. Jancsó Elemér példáját követve magam is szükségesnek láttam, hogy „az egykori okmányokat mai helyesírással közöljük, megtartva természetesen a korra jellemző nyelvi sajátosságokat“.

Binder Pál

* Az almakeréki Apafi-emlékkőről van szó.

Finta Edit rézkarca

A matematika és fizika tanításának múltja Nagyenyeden

Az 1622 májusában Bethlen Gábor fölhívására összehívott országgyűlés felhatalmazta a fejedelmet, hogy Kolozsvárt vagy Gyulafehérvárt kollégiumot állítson fel. Bethlen azt az iskolát emelte kollégiummá, amelyben ő maga is tanult: a fehérvárit fejedelmi ellátásba vette és főiskolává kezdte fejleszteni. Mindenekelőtt a hazai szellemi erőket szerzi meg, Kereszturi Pált, Geleji Katona Istvánt, Csulai Györgyöt, és már 1621-ben a jövendőbeli kollégium hírnevének növelése végett külföldről is jeles professzort hív meg: Opitz Márton, a német költőt. Noha mint fejedelemnek hatalmában állt, hogy az általa létesített felsőbb iskolát kellő jogokkal felruházott, forma szerinti egyetemmé vagy akadémiává tegye, várt az elhatározással, míg az intézet bensőleg is főiskolává fejlődik. Tervének valóra váltásában 1629-ben a halál akadályozza meg.

A kollégiumi oktatást a klasszikus műveltség tanítása jellemezte; a természettudományok tanításának felkarolása kezdetben csupán a professzorok természettudományi érdeklődésének volt a függvénye. A természettudományi oktatás csíráját már Geleji Katona Istvánnál megtaláljuk, aki Heidelbergben szerzi matematikai csillagásztani ismereteit, és ezekről előadásaiban, leveleiben bizonyosságot tesz, tudatosan vallja a kopernikuszi világméretet. Tétélei, számításai sok tekintetben fedik a tudomány akkori álláspontját.

1629-ben Bethlen Gábor a főiskola erősítésére újabb kiváló külföldi tudósokat hív Gyulafehérvárra, így Bisterfeld János Henriket és Piscator-Fischer Lajost Heidelbergből. Az ugyanakkor Herbornból meghívott Alsted János Henrik kilenc esztendő tölthet Erdélyben, itt is hal meg, ő a kollégium vezérszellemé a főiskola tanrendszerét és a tanítás tartalmát illetően is. 1629. november 19-én — két héttel Bethlen Gábor halála után — érkezik Gyulafehérvárra, első dolga a kollégium újjászervezése volt a németországi akadémiák mintájára. Olyan hozzáértéssel és lelkesedéssel vezette a főiskolát, hogy az rövid időn belül nagy hírnévre tett szert. Alsted nagyon sokat írt, már Erdélybe jövetele előtt több mint 40 kötetet jelentetett meg, haláláig kiadott kötetek száma eléri a 61-et. Ő szerzi a főiskola legfőbb tankönyvét, munkásságára jellemző, hogy a nevéből készített anagramma — Sedulitas — szorgalmat jelent („Alstedius nomen Sedulitas habet“).

Alsted mint filozófus részben lerázza már az elfajult skolaszticizmus nyűgét, s a reformáció követelményeinek megfelelően igyekszik a fizikát összhangba hozni a Bibliával. A betű szerinti természettudományos értelmezés kísérlete misztikus elemeket visz be a racionális természetfilozófiába, ez jellemző Alsted filozófiájára is.

Nem volt eredeti szellem: *Enciklopédiájában* (1630) összegyűjtötte a protestáns felfogásával összeegyeztethető ismereteket, elszakadt Arisztotelészől, akinek tekin-

télye helyébe a szentírást állította. A matematika területén legjelentősebb, még Herbornban 1613-ban kiadott *Methodus Admirandorum Mathematicorum*... című művének beosztása ez: „1. Mathematica generalis 2. Aritmetica 3. Geometria 4. Cosmographia, 5. Uranoscopia 6. Geographia 7. Optica 8. Musica.“

Az első fejezetben az általános matematikáról, a matematikai tudomány céljáról ír. Nyolc axiómával vezeti be tulajdonképpeni matematikáját; ilyen például az, hogy egyenlő mennyiségekhez egyenlő mennyiségeket adva, egyenlő mennyiségeket kapunk; vagy az, hogy ha két mennyiség egyenlő egy harmadikkal, akkor a két mennyiség egymás között is egyenlő. Az aritmetikai részben a számokkal foglalkozik, a számok oszthatóságát, összeadását, kivonását, szorzását, osztását tárgyalja, majd a primszámokról, összetett számokról, törtokról, arany szabályról, számtani és mértani haladványról ír. A népi logisztika* a mindennapi életben használatos pénz-, súly- és mértékegységekkel való számolást tartalmazza.

A mértani rész — mely Alsted szerint a mérés tudományát jelenti — első felében az elvont mennyiségek: vonal, szög, síkidom, háromszög, görbe felületek és a térmértani fogalmak tulajdonságait fejti ki, második fele pedig a háromszög geometriáját tartalmazza: a háromszög elemei, osztályozása, megoldása mértani szabályok segítségével, a hasonlóság. Ír továbbá a háromszög és a síksokszögek területének méréséről, a távolságok meghatározásáról és a mérésekhez szükséges eszközökről.

Alsted tudományrendszere mai szemmel nézve nincs logikus és áttekinthető rendszerbe szedve, azt adta, amire korának tudányszomjas embere vár, enciklopédiát, a tudható dolgok összességét, sehol sem kerülve összeütközésbe a vallással, eltávolodva az arisztotelészi dogmáktól a spekulatív természetfilozófiák felé. Alsted kétségkívül a matematika és fizika első kimagasló erdélyi képviselője. Az *Enciklopédia* értékes tudománytörténeti dokumentum, mely hatással volt az erdélyi oktatás és tudomány későbbi képviselőire, így Apáczai Csere Jánosra is, aki Alsted filozófiáján nevelkedett s lett Descartes tanítványa.

A Bethlen Kollégium másik nagy tudású professzora, Bisterfeld János Henrik, Nassauban született és iskoláit Heidelbergben végezte, ahol később tanárként is működik, közben bejárja Angliát, ahol megismerkedik Bacon tapasztalati módszerével. Heidelbergből jön Erdélybe, s mint professzor dolgozik a gyulafehérvári főiskola felvirágzásáért 1655. február 16-án bekövetkezett haláláig.

Bisterfeldről az a feljegyzés maradt ránk, hogy ő a fizika és számtan világából titkos kísérleteket hajt végre, ezért a nép varázslónak tartotta. A feljegyzések mesélnek is egy, a kollégium könyvtárában őrzött s ritkaságnak számító Bisterfeld-féle boszorkányidéző könyvről. Benkő Ferenc híres *Esztendőnként kiadott parnasszusi időtöltése* (1793—1800) VII. részében (az *Enyedi ritkaságok* című fejezetben) ez a tétel szerepel: „Bisterfeld prof. lakatos boszorkányos könyve.“ Valószínűleg bizarr képekkel és geometriai ábrákkal ellátott filozófiai munka vagy pedig, amint Sziládi Zoltán állítja: a kísérleti fizika első erdélyi tankönyve! A közhit szerint a nagy varázslót Faustként az ördögök tépték szét. Mindez azzal magyarázható, hogy a korai úttörő jellegű kísérletezőkre indokoltan vagy indokolatlanul könnyen ragadt a varázsló hírnév. Ilyen híre volt Albertus Magnusnak és Roger Baconnak is, magát a kísérleti fizikát *magia naturalis*nak nevezték.

Arra a kérdésre, hogy mit és hogyan tanított Bisterfeld a főiskolán, az Akadémia kolozsvári könyvtárában található Porcsalmi András-féle kézirat válaszol a

---

* logisztika — a logikai műveletek formális megoldása matematikai elvek alapján, a formális logika új irányzata. Az az idealista felfogás, mely szerint a matematika a logikán alapszik.

leghűbben. E kézirat minden valószínűség szerint Bisterfeld előadásairól készült, stílusa száraz, tömör, feladatokban szegény; felőlel számtant, mértant, kozmológiát és csillagászatot. Az elméleti jellegű aritmetikai rész meghatározásokkal, tulajdonságokkal, axiómákkal s csak nagyon kevés gyakorlattal, tartalmazza az egyszerű és összetett hármasszabályt, ötvözet- és keverékszabályt, valamint a hamis feltevés módszerét. A számtan utolsó része algebrai számításokkal foglalkozik. Geometriájának fő forrása Alsted már említett matematikai könyve, mely inkább P. Ramus irányvonalát követi, mint Euklidészt; beszél az egyenesről mint két pont közötti legrövidebb útról, körről, ellipsziszről, szögekről, sokszögekről, kockáról, gúláról, kúpról, hengerről és gömbről. Kozmológiai fejezete szerint a világ olyan nagy, hogy nem lehet számok segítségével kifejezni, de véges, és azért gömbalakú, mert a gömb a tökéletes alakzat. Szó van az Egyenlítő, Ráktérítő, Sarkkörök fogalmáról, a csillagásztani részben pedig a csillagok, csillagképek, galaxisok, Hold és fázisai, bolygók mozgása és a számunkra fontosabb égitestek közötti távolsággal kapcsolatos kérdések kerülnek előtérbe, mely szerint például a Föld—Hold távolság 59 föld-sugárral egyenlő.

Ez a kézirat, mely Alsted könyvéhez hasonlóan skolasztikusan, dogmatikusan magyarázza a matematikát, ellene szól annak a legendának, miszerint a haladó szellemű, új gondolatokat lelkesedéssel fogadó Bisterfeld kísérleti fizikát tanított volna a kollégiumban. Arisztotelész elvetése és néhány eszközzel végzett bemutatás, szemléltetés még nem jelenti a kísérleti fizika tanítását, mely akkoriban még Európaszerte ismeretlen volt. Ez a megállapítás semmit sem von le Bisterfeld azon úttörő tevékenységének fontosságából, melyet Alsted kezd meg a kollégiumban: a természettudományok felkarolását és a kor színvonalát megközelítő tanítását.

Alsted halálával nagy veszteség éri a kollégiumot. Bisterfeld már idős, és annak ellenére, hogy széles ismeretekkel rendelkező professzor, nehezen tud megbirkózni a felvetődő sokrétű szervezési és oktatási kérdésekkel. Ekkor tűnik fel az ország tudományos életében a már hazai származású enciklopédista: Apáczai Csere János. Mint „Barca-apácai szegény... ember gyermeke” — ahogy Bethlen Miklós visszaemlékezik *Önéletírásában* —, miután tudásának alapját szülőfalujában szerzi meg, Kolozsvárra megy magasabb tanítéletbe, itt Porcsalmi András — ki Alsted és Bisterfeld tanítványa volt 1642-ig — volt rá értékes nevelői hatással, tőle tanult természettudományt: „philosophia naturalis”-t. A Kolozsvárt szerzett tudományokkal felfegyverezve megy Gyulafehérvárra a nagyon óhajtott akadémiai stúdiumokra. Ezek inkább filozófiai és teológiai tanulmányokból állottak, mennyiségtant és fizikát a hallgatók csak a filozófiai stúdiumok keretében tanulnak. Mint sok más tehetséges honfitársa, a korlátozott hazai lehetőségek miatt Apáczai is külföldre megy s Hollandiában ismeri meg Descartes eszméit. Nagy hatással van rá az a tény, hogy hollandiai tartózkodása nagyjából egybeesik a karteziánus nézetek terjedésével, a heliocentrikus világkép elismerése körüli nagyszabású viták időszakával.

Apáczai Csere könyve, a *Magyar Encyclopaedia*, már olyan egyetemi tankönyv, mely a kor színvonalán — a „clare et distincte” karteziánus elv szerint — a legjelesebb szerzőktől összegyűjtve tartalmazza a szaktudományok áttekintését. Erősen természettudományi jellegű, hiszen 257 lap foglalkozik matematikával, természettudományokkal. Apáczai ezzel akarta pótolni iparilag elmaradott, skolasztikus műveltségű hazájában a lemaradást. Az itthoni viszonyokhoz képest a mű hasznos tudományt közvetít, annak ellenére, hogy megáll az aritmetikánál, amikor Tartaglia, Vieta, Fermat, Descartes, Kepler, Pascal már az algebra továbbfejlesztésén dolgozik. A geometriával foglalkozó fejezet sokkal szabatosabb, mint aritmetikája (alapforrása itt is a Ramus tárgyalta euklideszi geometria), sajnos, itt sem találjuk meg a

geometriában oly fontos szerepet játszó ábrákat, szemléltetést. Itt állítja össze elsőnek a magyar nyelvű csillagásztant az összes fejezetek közül a legnagyobb önállósággal. Annak ellenére, hogy Apáczai Encyclopaediájának tudományos színvonala nem éri el kora matematikai színvonalát, ez a mű mégiscsak óriási jelentőségű, mert a magyar nyelvű matematikai tudomány és általában a magyar nyelvű tudomány úttörője. A matematikai szabályok, meghatározások és terminológiák a magyar irodalomban Apáczaival kezdődnek. Szenczi Molnár Albert matematikai műszókészlete még igen szegényes, a kifejezések nála még csak konkrét értelemben fordulnak elő, Apáczainál azonban már általánosabb értelemmel szerepelnek. Például *arcus* — Szenczi Molnár Albertnél „kézij“, Apáczainál már „ív — körív“ értelemben fordul elő. Nagyon sok olyan fogalommal találkozunk, amelyeknek Apáczai nyomát sem találta elődjénél, így: *arany regula* (ma arany szabály), *egynemű* (egynemű), *nevező* (nevező), *sokszegű* (sokszög), *vágó-metsző* (szelő), *osztandó* (osztandó), *egyenesen egymásra függök* (merőleges). A mai magyar mennyiségtani kifejezések nagyon hasonlítanak Apáczai kifejezéseseihez, sőt, ha az ő kifejezéseit használnánk, matematikai műnyelvünk nem lenne magyartalanabb vagy kevésbé kifejező.

Apáczai az elődeitől örökölt magyar tudományos kifejezéseket tudatosan bővítette, sikerült is a természettudomány anyanyelvi szakszókincsének alapját leraknia. Őt esztendő távollét után, lemondva a Hollandiában kínálkozó lehetőségekről, a honvágy végleg hazahozza 1653 nyarán Gyulafehérvárra, ahol az öregedő, beteges, puritán érzelmű Bisterfeld vezeti az iskolát. Székfoglaló beszédében bírálja a honi iskolai állapotokat, és kiáll a reáliák tanításának szükségessége mellett, kezdetben a szó erejével, később pedig diákjai körében hirdetve karteziánus tudományát, a saját maga számára felállított magas tudományos színvonal megvalósításáért. Nem sokáig, mert 1655. szeptember 25-én egy Basiriusszal folytatott nyilvános vitában magára vonja a fejedelem haragját, állását veszti, egy ideig mellőzik, majd 1656 nyarán megkapja áthelyezését Kolozsvárra. Ezzel a Bethlen alapította főiskola elveszíti egyik legjobb tanárát, a magyar nyelvű tudományosság úttörőjét.

Nehéz korszak következik a kollégium történetében. Az 1658—1661-es török-támadás után Enyeden kezdődik meg az újjáépítés hősies munkája. Enyedi Sámuel (1627—1671), amint az 1665-ös fizikai előadásairól a Pápai Páriz Ferenc készítette jegyzetből kiderül, Descartes szellemében tanított fizikát és filozófiát, s e tény történelmi jelentőségét emeli utóda, Dési Márton antikarteziánizmusával. Később Pápai Páriz Ferenc boldogan írja naplójában, hogy 1681-ben metafizikát és általános fizikát tanít, 1682-ben pedig hozzákezd a speciális fizika tanításához, sajnos, mint ahogyan a tanítványok feljegyzéseiből is kitűnik, e híres polihisztoranyag a természettudományok oktatásában: „A physikát sine fruktu tanítja... soha egy physika demonstraciót nem tézen vagy spheran vagy mágnesen.“

A XVIII. század természettudományos érdeklődése hatalmas indítást ad a tudományok oktatásának. A filozófiai szakon a bölcseszét és számtan mellett megtaláljuk a kísérleti fizikát és csillagásztant. Jelentős esemény az 1769-es marosvásárhelyi tanterv-utasítás, mely az erdélyi felső iskolák tanrendjét szabályozva elrendelte a kísérleti fizika, matematika, asztronómia tanítását. E korszak kiváló tanára, Vásárhelyi Tőke István, székelyudvarhelyi tanár fia. Külföldi tanulmányútja után 1725-ben iktatták be mint enyedi professzort, ahol „ő gyűjtja meg először a philosophia experimentális fáklyáját a Föld e sarkában“, és ő írja az országban az első kísérleti fizikai tankönyvet. Enyedi Sámueltól vagy Pápai Páriz Ferenc-től tanult karteziánus filozófiát, a „*philosophia naturalis*“-t külföldön szerette meg, ott érlelődik meg benne az elhatározás, hogy az elméletet, a dogmatikus filozófiát

a gyakorlattal összekösse, s kísérletekkel döntse el a hipotézisek helyességét. *Institutiones philosophiae naturalis dogmatico-experimentalis*... (A dogmatikus kísérleti természetfilozófia tételei...) című, 1736-ban Nagyszebenben megjelent könyvében Descartes alapelveit követi, de ismeri az újakat is, Newtont, Leibnizet. Nagy célkitűzése: a karteziánus fizikát „experimentálissá” tenni, ami nem más, mint a természettudományok alkalmazására való törekvés korai felismerése hazánkban.

A mágnesről szóló rész a kor színvonalán álló tárgyalást ad, itt az éterelmélet zavaró hatása következtében Descartes-tól Newton felé közeledik. A színek értelmezésében — Newton prizmakísérletét ábrázolva — Newton elméletét tartja valószínűbbnek, de csak annyit fogad el Newtontól, amennyi összeegyeztethető karteziánizmusával. A mozgásról szóló fejezetben a mechanika második és harmadik törvényénél érződik Newton fizikájának hatása, amikor is burkoltan már az erő fogalmára utal. E tankönyv nagyon gazdag, sokrétű, jól felépített kísérleti anyagot ad, hozzá fogható ebben a korban Európában még csak egy-két könyvben találunk elvétve. E könyv hazai fizikaoktatásunk legértékesebb és egyben legérdekesebb dokumentuma.

Ennek szellemében tanította Tőke István nagy népszerűséggel a fizikát és matematikát Enyeden. 1737-ben a megüresedett teológiai tanszékre őt akarták kinevezni — ez volt akkor a legnagyobb megtiszteltetés, ami főiskolai professzort érhetett —, enyedi diákjai azonban kérvénnyel akadályozták meg a kinevezést: „méltán illetné — mondja a kérvény szövege — mint minden scientiákban universalis experimentiájú embert”, de szakmájában „Ökelmén kívül egész hazánkban arra készült embert nem találunk”. A kollégium jól felszerelt szertárát felhasználva késő öreg koráig tanítja tudományát, európai színvonalra emelve a hazai természettudományos oktatást.

Utóda, I. Kovács József 1767-ben foglalja el tanszékét, amelyet 1795-ig tölt be. Háromszék vármegyében, Zabolán született 1732-ben, tanulmányait a marosvásárhelyi református kollégiumban kezdi, Teleki Sámuel kísérve Baselben a Bernoulliaktól és Beckettől tanul matematikát és fizikát, majd az utrecht-i és párizsi egyetem előadásait látogatja. 1764 elején a székelyudvarhelyi gimnázium professzorává választják, ahova 4 év alatt behozza Wolff filozófiáját, matematikáját és Krüger fizikáját. Az erdélyi ref. főkonzisztórium a nagyenyedi kollégiumba hívta filozófia-professzornak a Vásárhelyi Tőke István nyugdíjba vonulása után megüresedett katedrára. Életét iskolájának szentelte, alakja tiszteletre méltó, tevékenységének súlypontja azonban nem a tudományos munkára, oktatásra, hanem jogi, pénzügyi vitákra, valamint a *Ratio Educationis* németesítő törekvéseivel szembeni tantervi küzdelmekre esik.

Tőke tevékenységének utolsó szakaszában a karteziánus fizika háttérbe kerül, mindjobbban megérik Erdélyben is a talaj Newton fizikájának befogadására. Ekkor ad Kovács József új fizika-tankönyvet a felső tagozat hallgatói kezébe, melyben a marosvásárhelyi „litteraria comissio”-val elfogadott elvi célkitűzéseit igyekszik a gyakorlatban megvalósítani. Tankönyvében Johann Gottlob Krüger (1715—1759) német nyelvű könyvét dolgozta fel és adta diákjai kezébe. E könyv nem tartalmaz sok matematikát (példákkal segíti a matematikában jártas olvasókat), de történelmi jelentősége az, hogy az első nem karteziánus fizikakönyv. Majdnem tisztán tartalmazza a newtoni fizikát, vitába száll a karteziánusokkal a távolba ható erő tagadásában s az éter-hipotézis kérdésében, tárgyalja a mozgási energia és a hőmérséklet közötti összefüggést, és a hő—anyag elméletet is. Az erdélyi oktatásban a Krüger—Kovács-féle tankönyv bevezetése nagy lépés előre, a Tőkéénél több kísérletet közöl helyes magyarázattal, a kiforratlan, a szerző által még nem világos kérdéseket nyitva hagyja — többféle megoldási lehetőséggel. Nagy érdeme,

hogy szakítva a már dogmatikussá vált karteizianizmussal, szabad utat hagy a kísérleteken, újabb tapasztalatokon alapuló fejlődésnek. Ebben az időben az V. gimnáziumi osztályban aritmetikát tanítottak Wolff szerint, a VIII. osztály tanulóit pedig már előkészítették „mathesisre“, a tiszta és alkalmazott matezis a bölcsélet mellett, „igen előkelő helyet foglal el“ a filozófiai tanfolyamon.

Kovács József matematika-professzor keze alatt nőtt fel Sipos Pál, aki ugyanúgy, mint mestere, matematikával és filozófiával foglalkozott, s külföldön sokat járt. Ő nyitja meg a sorát azoknak a kiváló tudósoknak, akiknek részben sikerül áttörniük a szűk hazai korlátokat és az európai élvonalba jutniuk. Sipos Pál a szerzője nálunk az első eredeti matematikai értekezésnek, mely a berlini Tudományos Akadémia német nyelvű kiadványainak sorozatában jelent meg. E műve *Beschreibung und Anwendung eines mathematischen Instruments für die Mechaniker, zur unmittelbaren Vergleichung der Cirkulbogen* címmel pályázat nélkül nyerte el az aranyérmét, amire nem találunk példát a porosz akadémia történetében. E híres erdélyi matematikus tudásának alapját itt, a Bethlen Kollégiumban vetették meg. E hagyományt ápolja II. Kovács József és emeli még magasabb szintre Szász Károly, Lóte Lajos, Ágai László és még sokan mások.

Szász Károly 1798-ban Vízaknán született. Enyeden, majd Kolozsváron tanult, a számtani és fizikai tudományokban Bécsben képezte magát, mint a Telekics és Zeykek nevelője. Pályafutását a kollégium jogi tanszékén kezdi, de itt is sokat és szívesen foglalkozik matematikával. 1837-ben megválna a jogi tanszéktől, átveszi a matematika oktatását. Olyan lelkesedéssel és hozzáértéssel tanít, hogy a tanulók különleges érdeklődéssel fordulnak a kissé elhanyagolt matematikai előadások felé. A kollégium könyvtárában több kézirat található, amelyekben Szász Károly matematikával foglalkozik, főleg számtannal, de megtaláljuk bennük az algebrai kifejezésekkel végezhető műveletek, az egyenletek megoldásának tárgyalását, a harmad- és negyedfokú egyenletek megoldásának elméletét, a logaritmus tulajdonságait és a logaritmustáblák használatára vonatkozó utasításokat; az m -elem ötödosztályú kombinációját (C^5_m) m -ötödik összesítő szorzatának nevezi, ugyanitt több érdekes oszthatósági szabályról ír. Stílusa világos, érthető, vonzó; az elméleti ismeretek mellett módszertani ismereteket is közöl a helyes matematikai gondolkodás és az alapos ismeretek elsajátítása érdekében. Nyomtatásban megjelent könyve a fiával együtt szerkesztett *Számtan. Új elvek szerint* (1853). E tankönyvben a matematikai logika csíráját találjuk már a számtan és az algebra mellett, ennek megfelelően vezeti be a fogalmakat, tárgyalja a jelzéseket, a „vagy-vagy“, a „mind-mind“ fogalmát. A hatványozás értelmezése és tulajdonságainak tárgyalása után foglalkozik a pozitív és negatív számokkal, a velük való műveletekkel, s Newton binomiális képlete után eljut a határérték fogalmához.

Szász Károly előadásai annyira felkeltették a hallgatók érdeklődését, hogy az előadások után is sokat vitatkoztak a hallottak fölött. Nem adathalmazt akart adni, hanem gondolkodásra és önálló munkára szoktatta diákjait. Bolyai Farkas — aki az 1780-as években a Bethlen Kollégium padjaiban hallgatta I. Kovács József természettudományát — a következő szavakkal búcsúztatta Marosvásárhelyen 1853-ban a halott Szász Károlyt: „Ifjak! tanítótokban csaknem minden Musák egyesült lángja aludt ki. A ritka, könnyű, villámsebes s annyiféle ész, s az anyni lelki és testi erődús munkásság nincs többé. Megnémult a harminckilenc évig fáradhatatlanul tanító nyelve, mely a természet örök igazságait oly elragadólag s oly kristálytisztasággal hirdette.“

Lóte Lajos 1842. június 20-án született Illyefalván, Háromszék megyében. Faluja iskolájából az enyedi „alma mater“-be jön, majd mint Wass Béla nevelője

Zürichbe megy mennyiségtant és természettudományokat tanulni. Enyedi rendes tanárrá választásakor mondott székfoglaló értekezése (1875. június 5) *Naprendszerünk jelene, jövője és múltja* címmel nagy felkészültségű természettudósról tanúszkodott. 1885. november 15-én bekövetkezett haláláig tanított Enyeden. „Küzdött, kockáztatott, töprengett és izzadott.“ Fontosabb cikkei német folyóiratokban is megjelentek. Tanítványai közül sokan neki köszönik technikai pályákon való boldogulásukat.

A Bethlen Kollégium néhány kimagasló személyiségének megismerésével képet alkothatunk magunknak arról a hagyományról, mely a természettudományok — matematika és fizika — tanításának ápolását és fejlesztését jelentette; a szabadelvű újítás szelleméről, amely a kollégium történetében a legemlékezetesebb korszakok öröksége. A jelen nemzedékre hárul — kitűnő körülmények között — e hagyományok ápolása s az azok szellemében való munkálkodás.

Simon János

*Kabán József:
Fotókompozíció*

A szabatos műszaki nyelv használatáért

Az utóbbi időben sajtónk gyakran foglalkozott a szakmai nyelvhasználat problémájával. Írt róla a *Korunk* 1970. évi szeptemberi számában. A *Hét* ez év első hónapjaiban sorozatosan közölt ilyen tárgyú cikkeket. Ismeretes az *Előre Közgazdasági Késszótára*. A különböző iparágak szakmai nyelvébe betolakodott hibák széles skáláját ölelik fel mindannak, amit rosszul írnak, mondanak — élőbeszédben, sajtóban, rádióban, televízióban. Okos György cikke a *Hét* 1971. 12. számában a hivatalok, vállalatok nevének magyar fordításával foglalkozik. Hiányolja, hogy nincs egységes irányítás, ugyanazt a vállalatot másképpen írják Szatmáron, Temesváron, Kolozsváron vagy Marosvásárhelyen. Ugyanebben a számban Balogh Dezső, azonos alaplásból kiindulva, közigazgatási vonatkozásban említ hasonló bajokat, és javasol különböző megoldásokat.

Ugyanilyen nehézségek mutatkoznak a műszaki szóhasználatban is; kihatásuk a nyelv alakulására sokkal messzebb menő, mint más szakterületen. A hibás kifejezést, rosszul képzett szót, téves szókapcsolatot széles körben használják: ezeket kigyomlálni nem könnyű dolog. A magyar műszaki nyelv kialakítása nálunk kétségtelenül a műszaki irodalom feladata volna, de kevés a kiadott munkák száma, s a példányszám is olyan alacsony, hogy a munkások, középkáderek nem jutnak hozzá ezekhez a könyvekhez olyan nyelven, amelyet a legjobban megértenek. Megjelent például a *Gépelemek munkások számára* című kötet 900 példányban — az ötvenezres nagyságrendű, magyarul olvasó gépipari munkásság számára. Az év folyamán jelenik meg a Ceres mezőgazdasági kiadó gondozásában Dankanits László könyve: *A foszfor használata a talaj termőképességének fokozására*, összesen 129 — nem sajtóhiba! — százhuszonkilenc példányban.

Az utóbbi húsz évben megjelent műszaki könyvek hatása a műszaki nyelv alakulására nem érzékelhető; kevéssé mozdították elő a szakmai tudás terjedését, a továbbképzést. Az alacsony példányszám nem fedezi az előállítási költségeket. Ha a kiadott könyvek mennyiségét a különben jól felbecsülhető szükséglet szintjére emelnék, a bevétel csaknem minden esetben fedezné az előállítási költségeket, talán még nyereséggel is járna. S nem utolsósorban az olvasók tömege kézhez kaphatná a továbbképzéséhez nélkülözhetetlen műszaki könyveket. Említésre méltó azonban a Technikai és Ceres Kiadó arra is irányuló kitaró törekvése, hogy sok jó könyvet adjanak a magyar olvasóknak.

És a tudományos-műszaki forradalom menetében új s újabb kiadói tervek is, a szakoktatás növekvő igényei is új távlatokat nyitnak, s természetes, hogy egyre nőnek a hazai magyar nyelvű technikai irodalom lehetőségei. Meg kell jegyeznünk egyébként, hogy a szaknyelv ma nemzetközi probléma, világszerte egyformán gondot okoz. Feltétlenül idéznünk kell pártunk főtítkáranak, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a magyar nemzetiségű dolgozók plenáris ülésén tartott beszédéből: „Mi mar-

xista—leninista álláspontonról vetjük fel az oktatás kérdését, abból indulunk ki, meg kell teremteni az előfeltételeket, hogy a fiatalok nemzeti különbség nélkül bejuthassanak összes oktatási területeinkre, ott, ahol a nyelv kérdése szükségletként jelentkezik, mint ilyet kell megoldani, biztosítva a feltételeket, hogy a fiatalok azon a nyelven tanulhassanak, amelyet legjobban megértenek.“ Természetesen következik ebből az az igény, hogy az anyanyelvén tanuló ifjúság már az iskolában, de azután is, amikor elhelyezkedik a termelőmunkában, jusson hozzá a továbbképzéshez elengedhetetlenül szükséges műszaki irodalomhoz. Nicolae Ceaușescu elvtárs ebben a vonatkozásban is megszabja a tennivalókat: „Mindenesetre valóban fontosnak tartom a magyar és más nemzetiségek nyelvén születő irodalmat, főként a tudományos és műszaki irodalom problémáját. E tekintetben megfelelő megoldást kell felkutatnunk. Még akkor is, ha valamivel többbe kerül, a fiatalok rendelkezésére kell bocsátanunk egyes alapvető tudományos és műszaki munkákat, azon a nyelven, amelyet legjobban ismernek. Kiadóink foglalják tervükbe egyes ilyen munkák kiadását.“

A műszaki tudományok az utóbbi húsz évben rohamosan fejlődtek. Új fogalmakat, kifejezéseket ismertünk, tanultunk meg: újakat kellett alkotni, elsősorban a meglévő szókinccs felhasználásával: összetétel, képzés útján. A szakismeretek nemzetközi vonatkozásúak; a terminológia egy részét idegen nyelvekből vesszük át, s beépül nyelvünkbe.

Nálunk, Romániában némiképpen egyszerűbb, de ugyanakkor bonyolultabb is a helyzet. A szakmai érintkezés kapcsán elsősorban román kifejezéseket veszünk át; ezek illeszkednek (vagy nem illeszkednek) be gondos (vagy gondatlan) fordításban a magyar szöfűzésbe. Megfelelő magyar nyelvészeti fórumnak (például a már létező akadémiai keretben) volna feladata, hogy gondosan kiválassza a tartalmi, formai és nyelvi szempontból is helyes szakmai kifejezéseket. Gyárban, építőtelepen, mezőgazdasági gépészetben minden tárgynak, műveletnek megvan a román terminológiája. A munkás, akinek nyelvtani ismerete nem elegendő, küszködik, hogy természetes nyelvére segítségével a magyar mondat szerkezetbe beleillessze a román műszót. Rendszerint ez rosszul sikerül, s kialakul egy elferdült nyelvezet, a szakzsargon. Ezen a magyarul tudó mérnök sem segíthet, hiszen román főiskolát végzett, s műszaki ismereteit románul tanulta.

Szemlélet dolga, hogy következetesen visszautasítsuk az idegen nyelvből átvett műszaki terminológiát; igen-e vagy sem? A gyakorlat, a mindennapi élet mutatja, hogy még a köznyelv is gazdagszik árnyalataiban, ha azok *hibátlanul is szervesen beilleszkednek a nyelvbe*. És ha ez érvényes mindennapi beszédünkre, akkor még inkább igaz a szakmai nyelv bővülésével kapcsolatban.

A szakmai szókinccs bőségét mi sem mutatja jobban, mint a szakszótárakban felsorolt címszavak mennyisége. Az 1963-ban megjelent *Dicționar Poligot* — a többnyelvű szótár — majdnem 20 000, a román—német műszaki szótár 150 000, a Budapesten megjelent német—magyar műszaki szótár szintén 150 000 címszót foglal magában. A különféle szakmák szókinccse, mint például a gép- vagy vegyiparé, több tízezerre tehető.

Az analógia kedvéért említsük meg, hogy a román szakmai nyelv fejlődése kezdetben szintén hasonló nehézségekkel küzdött. Az útkeresés kapcsán egy kiváló módszer alakult ki: a román műszaki nyelv legfőbb irányítója, a szakkifejezések kialakulásának legfőbb öre a Szabványügyi Hivatal (Oficiul de stat pentru standarde). Minden könyvkiadó, a Műszaki Dokumentációs Intézet (Institutul de Documentare Tehnică) kiadványai és más műszaki vonatkozású sajtótermékek kötelezően

használgják a szabványlapok román műszaki nyelvezetét. Ezért egységes az egész országban a szóhasználat. Természetesen a napisajtó is ehhez igazodik.

Magyarul nélkülözzük a szabványlapok útmutatását. Ezek magyar nyelvű kiadása szigorúan szakmai szempontból nem feltétlenül szükséges, mert a nem-román anyanyelvű mérnök, technikus, aki román főiskolát vagy szakliceumot végzett — s aki elsősorban használja a szabványokat —, amúgy is ismeri a román szakirodalmat és kifejezéseket. Vannak azonban magyar szabványlapok, amelyek *kodifikálják*, hitelesítik a szabatos műszaki szóhasználatot. Ilyen szabvány például a *Nyersanyagok és vasipari termékek névjegyzéke* (Materii prime și produse feroase; nomenclator), a STAS 7682—66 jelzésű szabvány. A vaskohászat román szakszóit és azok orosz, angol, francia és német nyelvű fordítását tartalmazza. Rendkívül hasznos lenne, ha az újabb kiadású szabványokban megtalálhatnánk a magyar szakki-fejezéseket is: kitűnő útmutatóul szolgálna.

E sorok írója mérnökember, szerénytelenség volna részéről, ha nyelvészeti vonatkozásban nyilvánítana véleményt. De az is hiba volna, ha mi, műszakiak nem tennénk szót a nyelvrontás mértékét; erről elsősorban mi adhatunk számot. Így például az *Előre* egyik régebbi számában Dombrády László bányageológus mutatott rá hasonló hibákra: a bányaművelés kérdéseivel foglalkozó újságcikkekben olvasott elferdített műszavakra.

Nagyon sok a tévedés; van belőlük félhivatalos jellegű közleményben, megyei lapokban, néha a fővárosi sajtóban — riportban, közgazdasági cikkben, napihírekben, sőt találunk sokszor az apróhirdetésekből is. Különösen itt mérhető fel, hogy milyen nagymértékben terjed a keveréknyelv, s idővel odajutunk, hogy szabatos beszéd, írás híján nem értjük meg, amit velünk közölni akarnak.

Vegyük szemügyre a sajtóirodák félhivatalos anyagát, amit a szerkesztőségek rendszerint változtatás nélkül adnak nyomdába. Idézzük a hirt, s mellette helyes-megfogalmazását:

„A vajdahunyadi ipari fővállalat egységeiben... a 2. számú ércdúsító gyárban a házigépgyártási akció keretében olyan szállítószalagot helyeztek üzembe, amely évente csaknem 18 500 tonna dúsított ércet biztosít.“

És ugyanígy tovább:

„A kombinát félkészáru-hengerdejében olyan eredeti csapágyrendszert alkalmaztak, amely tökéletesen helyettesíti az eddig külföldről behozott csapágyakat...“

„Huszonkét gépegységből álló új megmunkáló gépsort állítottak elő önerőből a brassói tehergépkocsi-gyárban. A gépsor egyidejűleg fúr, menetet vág és esztergályoz. Segítségével... a tehergépkocsi hátsó tengelyhídjának öt nagy alkatrészét munkáljuk meg. A gépsor 6,3 perc alatt végez egy esztergályozási műveletet, amihez univerzális gépen 150 perc kellett.“

Sajnos, nincs módunkban a fordítást az eredeti román szöveggel összehasonlítani. De találunk olyan bizonytalanságot, amelyre nincs pontos magyarázat, mint a „hátsó tengelyhíd“.

A vajdahunyadi nehézipari kombinát 2. számú ércdúsító üzemében egy házi gépgyártásban készült ércszállító berendezést helyeztek üzembe; ez évente a jelenleginél 18 500 tonnával több dúsított ércet szállít.

A kombinát (itt már nem fővállalat) hengerműjében újfajta hengercsapágyat szereltek fel; ez házi gépgyártásban készült, és teljesen egyenértékű az eddig külföldről behozott csapágyakkal...“

A brassói tehergépkocsi-gyárban, házi gépgyártásban (tehát nem önerőből) olyan gépsort építettek, mely egyidejűleg többféle forgácsolási műveletet végez... a hátsó tengelyhíd öt alkatrészének megmunkálásakor az egyik rész-művelet időtartama 6,3 perc; ez azelőtt univerzális szerszámgépen 150 perc alatt készült el.

Ugyancsak nehezen érthető a békási cementgyárban kidolgozott új termelési eljárás ismertetése. Ez „...zárt gyártási vonalból áll, melynek keretében lecsapó ciklont használnak a nem elég apróra őrölt kőszemcsék eltávolítására“. A valóság az, hogy nem a ciklon csap le, hanem a *ciklonban lecsapódnak* a durva őrlésű kőszemcsék. Íme még néhány fordítási hiba napilapokban olvasott közleményekből:

„Műszaki-anyagi ellátás.“ Tükörfordítása a román *aprovizionare tehnico-materială* kifejezésnek. A fogalomnak megfelelő szabatos kifejezés: *anyagbeszerzés*.

„Gyártásba helyezett termékek.“ A termék a gyártásból kikerülő készáru, tehát már nem szükséges „gyártásba helyezni“.

„Vegyített ércek előállítása.“ Valójában *ércelőkészítésről* van szó: az érceket természetes állapotukban kibányásszák, ezért nem lehet őket előállítani, de a kohászati műveletek előtt dúsítják, esetleg keverik adalékanyagokkal.

„Alkalmazottankénti munkatermelékenység.“ Rendszerint a munkáslétszámra vonatkoztatva: *az egy főre eső termelés mennyisége*.

Hasonló példánk van bőven, de mutatóba ennyi is elegendő.

Egy riportban olvastunk a „Cél- és Szerszámgép“-gyárról. Az üzem elnevezése románul: *Fabrica de maşini-unelte şi agregate*. Az aggregát — nem célgép. A szó eredeti jelentése: *részek halmaza, gépek összefüggő rendszere*.* Ebben a vonatkozásban használják az elnevezést olyan részkonstrukcióknál, melyekből gépsorokat építenek fel, és ahol az automatikus munkavégzés, a munkadarab önműködő továbbítása messzemenően megvalósul. Szabatos fordítása a vállalat elnevezésének tehát: *Aggregát- és szerszámgépgyár*.

Ismert dolog, milyen hallatlanul nehéz az ilyen fordításmunka. Sokszor órák alatt kell elvégezni, mert az anyagot sürgősen a nyomdába adják. Azonban mindenképpen kívánatos lenne, ha a hibákat kijavítanák.

Az alapvető fontosságú, magyarul megjelenő műszaki könyvek hiányát helyi, megyei szinten igyekeznek pótolni. A mezőgazdasági gépészet rendkívül sokrétű, ilyen tematikájú munka régen nem jelent meg. A mezőgépészek csak szóbeli érintkezéssel félig románul, félig magyarul tudják a gépészeti és agrotechnikai ismereteket elsajátítani. S miután a központi kiadók ezzel a témával nem foglalkoztak, a Hargita megyei agronómusok testülete — dicséretre méltó jóakarattal — sietett segítségére a mezőgépészeknek, amikor a múlt évben nyolcezer példányban kiadták a mezőgazdasági kézikönyvet. Műszaki szempontból a könyv anyagát jól állították össze, de a nyelv szempontjából az anyag feldolgozása sok kívánnivalót hagy maga után. A szakmai tudnivalók olyan nyelvi köntösbe vannak öltöztetve, ami megnehezíti az ismeretek elsajátítását. Hibás sok helyen a terminológia, a mondatfűzés, géprészek, szerkezetek megnevezése.

Íme néhány példa a könyvből:

A CRC—2 burgonyaszedő kombájn működésére vonatkozó utasításban:

„A rekeszekbe felvitt anyag egy gumival bevont acélpálcából készített szállítószalagra hull, mely a gép előrehaladási irányával egyező irányban halad. Innen az egész anyag kiválasztását végző berendezés, gumiszőnyeg hosszú tűskéire esik, mely a gép előrehaladásával ellenkező irányban mozog.“

A felsőrekeszekbe emelt anyag ráhull egy gumival bevont, acélrudakból készült szállítóhevederre, melynek mozgási iránya azonos a kombájn haladási irányával. A termék innen egy másik gumihevederre esik, melynek felületén rugalmas tűskek vannak; feladata a tisztátalanságok eltávolítása; mozgási iránya ellenkező a kombájn haladási irányával.

* Sándor Kálmán: *Idegen szavak szótára*. Budapest, 1948.

A könyv szerkesztői figyelmen kívül hagyták, hogy a mezőgépezetek java része általános iskolát végzett. A világos stílus, a szabatos fogalmazás nélkülözhetetlen kelléke a szakmai tudnivalók elsajátításának. A bajokat szaporítja, hogy a használt szakkifejezések sokszor nem azonosak az általánosan elfogadott terminológiával. A mezőgépezet, akinek a könyvet munkája közben is lapozgatnia kell, nem tanulhatja meg belőle a szabatos műszaki nyelvet.

Ezelőtt fél évszázaddal még „nítettünk“, de már jó ideje *szegecselő* munkát végzünk. A „vinkli“ ideje is régen elmúlt; szögacélról kellett volna írni. Az is furcsa, hogy „gardány“-tengelyt látunk a szövegben, holott az a világ minden nyelvén *kardántengely*, *kardáncsukló*.

A szabatos vagy hibás műszaki szóhasználat terjedésének egyik legfontosabb tömegkommunikációs eszköze a napisajtó. Az olvasókhoz százezres példányban kerülnek a napilapok. Nyilvánvaló, hogy egyéb hozzáférhető műszaki irodalom híján megkülönböztetett fontosságú az ott megjelenő műszaki vonatkozású cikkek kifejezőmódja, s követelmény a szabatos szóhasználat. Ezeket nemcsak más- és más-képpen írják Szatmáron, Aradon, Kolozsváron vagy Temesváron, hanem a legtöbb esetben — rosszul. Mit kezdjünk például ezzel a kis hírrel, amely egyik lapunkban jelent meg?

„A bucaresti-i vegyipari kísérleti intézet szakemberei olyan anyag gyártási eljárását dolgozták ki, amely kiváltja a fémek edzésénél használt stabil emulzióját.“ Az edzés a vasfémek és színesfémek *hőkezeléséhez* tartozó minőségváltoztató gépipari eljárás, melynél hűtésre ásványi olajokat is használnak. Ha a hűtőolaj emulziós, akkor az edzendő tárgyak magas hőmérséklete megbonthatja az emulzió egyensúlyát. Valószínűleg olyan újfajta ásványolaj-emulzióról lehet szó, mely a hőmérsékletváltozás következtében sem bomlik meg, tehát semmi esetre sem lehet szó arról, hogy kiváltja... a stabil emulziót. A rossz fordítás, szövegezés nyilvánvaló.

Tovább olvassuk:

„...az anyagnak... jobb tulajdonságai vannak, mint a kohóiparban eddig használt hasonló termékeknek.“ A tévedés nyilvánvaló: a fémes anyagok hőkezelése — és az edzés — a gépipar körébe tartozó gyártási eljárás. A kohászati ipar az ércekből nyeri a nyersvasat, a színesfémeket. Ebből a kis hírből egy hőkezelő szakmunkás semmit sem ért meg.

Egyik újságban az X megyei vállalatokban elért „fémtookarékosság“ eredményeiről írnak: „a megtakarítás 480 lakrészhez szükséges fémszerelék-többletet jelent“. Ez a velejég rossz mondat valószínűleg azt jelenti, hogy 480 lakáshoz felhasználható anyagot takarítottak meg (lakrész = a lakás része; használata itt merőben hibás!). Ami pedig a bonyodalmas „fémszerelék“ illeti, a cikkíró valószínűleg a betonacélról akart írni, de mellébeszélt; az eredmény: alapos félreértés.

Ugyanitt írják még: „A fémtookarékosság egyik legfőbb tartaléka továbbra is a sok fémet felemésztő gépek, berendezések súlyának csökkentése.“ Helyesen: A gépiparban a nyersanyagmegtakarítás a sok öntöttvasat, acélt és színesfémet igénylő gépek és gépi berendezések súlyának csökkentésével érhető el.

A szavak, kifejezések helyes használata az írás minőségi értékmérője!

Más: „A boksáni fémszerelék és mezőgazdasági gépgyártja a mezőgazdaságnak szükséges vontatott kultivátorokat... hídharukat... fémszereléseket...“ Ahány idézett szó: annyi hiba! Ismeretes, hogy Boksánbányán az üzem *acélszerkezeteket* gyárt (mezőgazdasági gépeken kívül). A „fémszerelések“ egyike a leggyakoribb és legrosszabb szóhasználatnak, s mást is jelent, mint az eredeti román kifejezés, a „construcții metalice“. Hogyan lett belőle „szerelék“? A szó a „szerel“

igéből rosszul képzett főnév, mert az ehhez hasonló szavak, mint: aprólék, zuzalék, hordalék, tömegében kisebb méretű anyagformát jelentenek. Tonnányi egységekkel kapcsolatban azonban csak szerelvényről szólhatunk.

Visszatérve előbbi példánkhoz, tudnunk kell, hogy a kultivátor nem „vontatott“, hanem helyesen *utánfutó* kultivátor. Továbbá írjuk úgy, hogy *futódarukat* készítenek, a használt „híddaru“ kifejezés ugyanis a román „pod rulnt“ gyengécske fordítása.

Olvashatunk beszámolót egy másik megye „gépgyártóipari“ (helyesen *gépipari*) üzeme anyagtakarékosági eredményeiről. A szövegben itt is túlteng a „fémtookososság“, „fém-“ és „fémhasználat“ szókapcsolat. A cikkben azonban, amelyet látható módon románból fordítottak — rosszul —, több más hiba is előfordul: az építőelemgyár munkásai nem 1000 tonna „fém“, hanem ugyanennyi *betonacélt* takarítottak meg. Codleán nem „fémlemezgyár“, hanem *bádogárugyár* működik, ha hinni lehet az olvasott szövegnek. A traktorgyárban pedig nem „kapcsolóházat“, hanem *sebességváltó-szekrényt* öntenek. A tehergépkocsi-gyárban más forgácsolószerszámmal együtt nem „mélyítőt“, hanem *süllyesztőt* használnak. „Nagy a kovácsoláshoz használt matricák fémfogyasztása“: a matrica az odorkovácsoláshoz használt szerzőszám alsó része. Ez nem „fogyasztja“ a fém, hanem az előállításához főlegesen sok acélt, acélöntvényt használtak. Tekintettel arra, hogy az *odorkovácsolás* szót, szóképzést Romániában nemigen ismerik, megmaradhatunk a célszerű *matrica* elnevezés használatára mellett. De tovább szó van arról, hogy „az alakverőt még mindig öntéssel készítik“, és csak kivételesen használják a hegesztést. Azaz a sajtolószerszámokat sokszor ajánlatos hegesztett kivitelben elkészíteni. Ugyanitt „vágóstancolót“ is készítenek, ami helyesen *húzó-vágó szerszám*. Hogy mit jelent a „stancolóként használt dúc“, ami ismét „fémlemezből“ (talán acéllemezéből) készül — azt, sajnos, a szövegből megérteni nem lehet.

Nem a „technológiai“ fegyelmet, hanem helyesen: a *gyártási előírásokat* szegik meg. Szó van még arról is, milyen károk származnak abból, ha a lemezkötegeket hanyagul csomagolják a hengerműveknél. Ez ismét nem a „fémáru“, hanem a *félgyártmány* vagy *hengerelt áru* feldolgozásában okoz veszteséget, annál is inkább, mert előbb közölték velünk, hogy lemezről van szó.

A kohászatot sokszor összetévesztik a fémiparral. Kétségkívül ebben a vonatkozásban a román „metalurgia“ kifejezés magyar fordításának, a fémipar szónak hibás használatáról van szó. Megjelent valahol egy cikk a vlahicai kohászati üzemből, és ez megállapítja, hogy az üzem a „fémipar“ fontos egysége. A „metalurgia“ szó kifejezetten a nehézipar olyan ágára vonatkozik, ahol ércből állítanak elő nyers fém, például Vlahicán. Ennek helyes magyar megfelelője a *kohászat*. Van tehát nyersvaskohó — Vlahicán — és színesfémkohászat — például Nagybanán.

Ezzel kapcsolatban ismét arról értesülünk, hogy Nagybanán „nehézipari központ“. Pedig korántsem az, hanem *bányaipari és színesfémipari* központ. De a kohászat körül is vannak tévedések. Egy cikkben olvassuk ismét, hogy lemaradtak a vlahicai „vasüzem“ — értsd *vaskohászati üzem* — fejlesztésével.

Még számtalan hibás példát lehetne idézni az újságokból. A teljesség kedvéért szólunk más iparágról is. Olvassuk, hogy „számos gazdaságban nem tudtak elegendő jeget tárolni“. Eddig úgy tudtuk, hogy a *jeget elvermelik*. Aztán: üzembe „lépett“ Szilágy megye legnagyobb vállalata. Igaz, hogy románul úgy mondják: „a intrat în funcțiune“, helyes magyarsággal azonban a gyárat, esetleg műhelyt *üzembe helyezik*. De ez a vállalat — amelynek üzemei „téglat, üreges kerámiai tömböt... és díszítő kerámiai lapot“ termelnek, valójában *téglagyár* és ezen az

alapvető terméken kívül *falazóblokkot* és ha tetszik, *kerámiai díszítőlapot* termelnek.

Szólnunk kell a keramikáról mint gyűjtőfogalomról, melyet annyszor használunk hibásan a román „industria ceramică” kifejezés helytelen fordítása és gondatlan alkalmazása következtében. A keramikai ipar körébe tartozik többek között a porcelán-, fajansz-, tűzállóanyag-, kőanyag- és téglagyártás is. Amikor tehát a keramikai ipar körébe tartozó üzemekről beszélünk, feltétlenül részletesen meg kell jelölnünk a gyártmányféléseget.

Ugyancsak erről az üzemről van szó egy másik riportban. Olvassuk, hogy: a termelőkapacitást „funkcióba” állítják — amikor egyszerűen a felszerelt részleg *üzembe helyezését* kellett volna írni. Megtudjuk azt is, hogy az Unió „fémlemez” és „gumiszalagos” szállítóberendezéseket szállított. Helyesen: *serleges* vagy *lemezlapos* (a szerkezetnek megfelelően) és *gumihevederes* szállítógépekről, berendezésekről van szó. Olvasunk tovább az „ipari vasút”-ról is, ami valószínűleg a gyár belső területén lévő *iparvágányt* akarja jelenteni. Van ugyan iparvasút (*i* nélkül), melyet teherszállításra használnak, de a két kifejezés mást-mást jelent. Ugyanebben a cikkben a szakadékokat „szállító fémszerkezetek” hidalják át. Másképpen, de jól, a „szakadékokat” — ha ugyan vannak ilyenek — *a szállítóberendezések acélszerkezete* hidalja át.

Tévednek maguk a műszakiak is. Egy Marosvásárhelyről származó cikkben „váltóalkatrészekről” írtak. Arról van szó benne, hogy a gépjavítások sokszor akadoznak, mert hiányzanak az alkatrészek, amelyekkel az elhasználódott gépelemeket ki kell cserélni. Tehát helyesen *cserealkatrészt* kellett volna írniuk. Esetleg pótkatrész is az, amire a javítóműhelyeknek szüksége van. A lap szerkesztőségében — ahol a cikk megjelent — észre is vették a hibát, jelezték is a szerzőknek, de ők makacsul ragaszkodtak a pontatlan kifejezéshez.

És szólunk még néhány apróságról, röviden.

A dumbrăveni-i „ablaküveg”-gyárban „technológiai” vonalat helyeztek üzembe. Helyesen: a síküveg-gyárban ablaküveg- és más táblaüveg-fajtát készítenek az új *gyártási vonalon* (mint ezt már láttuk).

Egy színes és eleven riportot olvastunk a faipar köréből, és megtudjuk, hogy a szervezési osztályon három, tizenkét évi „régiséggel rendelkező” szakember dolgozik. Való igaz, hogy idővel az ember is előcskul, régiség is lehet, de a román „vechime” *szolgálati időt* jelent, a munkában eltöltött évek számát, tehát a szervezési osztályon *ennyi és ennyi éves gyakorlattal bíró szakemberek dolgoznak*. A ledolgozott évek számával különben sem „rendelkezünk”.

És egy kis elektrotechnika.

Például egy alexandriai gyárban „elektromos sín és doboz” készül. Ez azonban nehezen érthető, mert valóban van a kapcsolótáblán elektromos vezető- vagy gyűjtősín, és az egészet a kapcsolószekrénybe építik be! Itt legyen szabad megjegyezni, hogy van *villanyvilágítás* és -szerelés, de már az olyan fogalmakat, melyek erőátvitellel kapcsolatosak, helyesen *elektromos* jelzővel látjuk el. Tehát: elektromotor, elektromos távvezeték, elektromos mozdony.

Megemlítjük még, hogy a televízió magyar adásában is szólnak rosszul. Például az árvízvédelemmel kapcsolatosan hallottunk „traktorról” és „remorkáról”. Érthető módon nálunk senkinek sem jut eszébe, hogy vontatót mondjon traktor helyett, mert itt már hozzászoktunk ehhez a nemzetközi kifejezéshez. De miért nem szólt a bemondó *pótkocsiról*, ami rég elfogadott szakkifejezés, ha már nem jutott eszébe az utánfutó?

Szólnék még néhány szót a közlekedés nyelvhasználatáról. A fáureni-barboși vasútvonalat nem „kettőzték meg”, hanem *kettős* (vagy dupla) *vágányt* építettek. Az automatizálási felszerelést a közlekedésben nem „szervezhetjük be”, hanem fontosabb vasúti közlekedési csomópontokon felszereljük. A járművek „javításának időtárlaga” nem más, mint a *javítások átlagos időtartama*... A Dunan *szárnyashajók* közlekednek, nem pedig „hordszárnyas” hajók.

Az eltorzított szavak, kifejezések annyira átmentek a közhasználatba, hogy sokan már nem is érzékelik a nyelvrontás tényét. Álljon itt jellemzésül egy apróhirdetésből vett példa (amiért, tudvalevően, nem felel az újságok szerkesztősége): Marosvásárhelyen egy vállalat eladásra kínál „vásznas” gumicsövet, ami tulajdonképpen *vászonbetétes* gumicső akar lenni.

Példáink mutatják, hogy a szakmai nyelv hovatovább mind nagyobb részt követel magának a mindennapi szóhasználatban. Egyik oka ennek, hogy a termelőmunkában részt vevők száma lényegesen nagyobb, mint más foglalkozásúaké. Írók, költők, szakírók számára nem lényegtelen dolog, hogy amit mondani, közölni óhajtanak velünk, azt meg is értsük.

Eppen ezért a sajtó munkásainak felelőssége fokozott jelentőségű. A tömegkommunikációs eszközök közül a szabatos beszéd és írás szempontjából elsősorú fontossága van a napilapnak. Az olvasók az újat abban a formában ismerik meg és sajtóírtják el, ahogyan azt elsősorban nyomtatásban látják. A szerkesztőségek munkásai önnönmaguknak és mindannyiunknak felelősséggel tartoznak azért, hogy amit nyomdába adnak, az a műszaki szóhasználat szempontjából is kifogástalan legyen. Nyilván, ez nem könnyű dolog; az újságírók literátorok, esetleg közgazdászok. De minden városban van — s nem is kevés — mérnök, esetleg műegyetemi tanár, akiktől tanácsot, felvilágosítást kérhetnek.

A helyes műszaki szóhasználat problémája nem mai keletű. Érdemi változás abban a méretheben várható, amennyiben a szaklíceumok tanulóinak kezébe jól megírt magyar nyelvű szakkönyveket adunk (Tankönyvkiadó); a munkások és műszakiak rendelkezésére bocsátjuk a továbbképzésükhöz szükséges szakmunkákat (Technikai és Ceres Mezőgazdasági Könyvkiadó), és a főiskolás műszakiak magyar bibliográfiáját növeljük. Tegyük hozzá: a szabványlapok terminológiáját érdemes volna magyarra is lefordítani. Eredményes volna a tudományegyetemek magyar tanszékének közreműködése.

A legsürgősebb tennivaló: az egységes, összehangolt műszaki szakterminológia kialakítása és következetes használata. (Követésre méltó példa napilapjaink számára az *Előre Közgazdasági Késszótára*.) A fordítások nyelvének javítása, a keveréknyelv terjedésének megakadályozása szükségessé teszi, hogy gyakrabban forgassuk a magyar műszaki szótárakat és szakmunkákat, ha azt akarjuk, hogy a magyarul olvasni tudók szerte a világon megértsenek, s ne csak a „visszafordítás” legyen az eligazodás egyetlen útja.

A szakmai nyelvhasználatban javulás csak következetes és céltudatos munkával érhető el.

Barbu Vasile

Kiolvasó

Ki ne emlékezne gyermekkorából a máig talányos nyelvi fordulatokra, fülbemászó versikékre, amelyekkel kiszámoltuk, hogy ki legyen a cica vagy a hunyó? Ha a kiolvasást, kiszámolást végző tisztességgel látta el feladatát, senkinek sem jutott eszébe tiltakozni az eredmény ellen; igaz, itt nem volt olyan súlyos a következmény, mint amikor a mérkőzésvezető számol tízet a földre került ökölvívóra...

Sokféle emlék, élmény aktivizálódik a jó irodalom olvasása közben, jelentésük fokozatosan tudatosul bennünk — így leszünk külső szemlélőből, hűvös kívünlállóból az újraalkotás részesei, személy szerint is érdekelték a költői műben. Hogyan írjunk verset — kérdezi például versének címében Szilágyi Domokos, s ahogy előrehaladunk a szabálytalan verssorok olvasásában, egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a költő felelete minket is, akik nem írunk verset és nem is szándékozunk írni, közelről érint. A költemény első két sora azonos a közismert kiolvasó első soraival, csak a sorszám s az utána következő, versben szokatlan paragrafus-jel még a ponttal történő elválasztás ébreszti fel gyanúnkat:

1. § *Egyedem-begyedem-tengertánc.*
2. § *Hajdú sógor, mit kívánsz?*

De — mit akar Szilágyi Domokos? Hiszen az ősi mondókáktól Shakespeare-ig, Thomas Mannig, Faulknerig, József Attiláig nagy utat tett meg az irodalom, s ma kissé furcsa volna a „Hogyan írjunk verset“ (novellát, drámát, kritikát) kérdést csupán egy kiolvasóra támaszkodva megválaszolni. Ezt az irodalomtörténeti ívet (amely persze nem fogható fel lineárisan, egyenesvonalú fejlődésként: Homéroszt és a görög tragédiákat nem halványítják el a későbbi századok!) az iskolában tanítják, s a tanár, egyéni izlésétől függetlenül, kénytelen valamennyi jelentős irodalomtörténeti pillanatot tudomásul venni, diákjainak előadni.

Vannak viszont kritikuszaink, akik úgy maradtak tanarak irodalmi életünk perifériáján, hogy az iskolának ezt a jó értelemben kötelező nyitottságát nem hozták magukkal irodalombíráói buzgókodásukba, csupán a fogalmazás-órákon sulykolt tételt, mely szerint minden írásmű három részből áll: bevezetésből, tárgyalásból, befejezésből. Nagy Pál például olyan hevesen hadakozik a „befejezetlenség“ esztétikai kategóriája ellen (amellyel egyébként — számot vetve az irodalmi tényekkel —, legalább egy évtizede, nemzetközi esztétikai kongresszusok foglalkoznak, és nem burzsoá érdekeltségből!), mondom, Nagy Pál úgy heveskedik, hogy már-már azt kell hinnünk, a régi középiskolai tananyaggal

számára lezárult a világirodalom, de a magyar és a román irodalom is. Másokban meg a zseni-tudat tombol, nem érzik szükségét a legalapvetőbb irodalomesztétikai, irodalomtörténeti ismeretek elsajátításának sem. Szöcs Istvánt igazán nem lehet megvádolni tanáros pedantériával, végtelen s gyakran irányt váltó vitáiban, vagdalkozásaiban mellékesek a premisszák (például ellenfele állításai), megelégszik közönsége látványos szórakoztatásával. Nem érdekli őt például az, hogy a magyar irodalomtörténet évtizedek óta számon tartja a népnemzeti iskolát (amely nem azonos Jókaival és Mikszáthtal!); hiszen ha tanulni is hajlandó volna, s a mások eredményeit figyelembe venné, az „omenisztika“, a „neves-kritika“ bűnébe esnék. Sűrűn hivatkozik ugyan a szerkezetre, de a struktúrát azonosnak véli a poénra hegyezett előadásmóddal. Így, ha máshonnan indul is, ha indulatai más gyökerűek is, arra ébredhetne (amennyiben hajlandónak mutatkozna ébredni), hogy Nagy Pállal evez egy hajóban. Márpedig a Nagy Pál-szintű normatív rendreutasításoknak nem lehet foganatja; a tekintélyt valamivel — az irodalomban leginkább esztétikai érveléssel — ki kell vívni.

Különben Nagy Pál, főképpen pedig Szöcs István olyasmit védelmez, amit senki sem támad (legalábbis a szóbanforgó könyvekben, az Alapozásban és a Szeresd az élőket című antológiában). Nyilván nevetéses volna elvetni Homéroszt — Eliot érdekében, vagy Mikszáthot Németh László és Déry miatt; Nagy István értékes életművét sem feledteti Pusztai János (akiről azért ne felejtse el Nagy Pál, hogy a két háború közötti Nagy István örököse, „státus szerint“ is: ma is az esztergápad mellett áll, az ő számára a munkásélet nem távoli emlék!); Páskándi tehetségének a kiemelése nem jelenti azt, hogy többé nem kell becslünk Sütő András hagyományosabb írásmódját. De a Mikszáthot állítólag kitűnően ismerő Szöcs Istvánnak eszébe juthatnának az Új Zrinyiász önhibájukon kívül neveltségessé váló hősei: egy más korban ébredve, hadakozásuk a régi fegyverekkel komikusan hat. Vajon egy-egy kortárs kritikus mai kirohanása nem indokoltan idézi-e emlékezetünkbe éppen a Mikszáth-reány alaphelyzetét? Csakhogy ők, a Mikszáth-hősökkel elentétben, az anakronisztikus szerepet önként vállalják...

1. § *Egyedem-begyedem-tengertánc.*

2. § *Hajdú sógor, mit kívánsz?*

Most már talán világosabb, hogy mit akarhat Szilágyi Domokos a cikkünk elején idézett Hogyan írjunk verset kiolvasó-kezdősoraival. A harmadik paragrafus a) és b) pontjában, majd a következő paragrafusokban egyébként szerzőnk pontosan érzékeltet egy negatív ars poeticát, amely nem tud egyebet, mint ismételni: „Egyedem-begyedem-tengertánc.“ Hogy mit követel és mit vétőz meg ez az „egyedem-begyedem“ esztétika? Szilágyi példái és okosan gúnyos válaszaik közül csupán az ötödik paragrafust idézzük még:

5. §

a) *No lám, no lám, no lám! Ezt már ismerjük.
Istenuccse! — piros gömbökkel pirkadó
hajnali gyékényszatyrok fohásza — Hol a
valóság? Valóság-ábrázolás?*

- b) *Ad 1: piros gömbök: a bűvös szó következik: modernség! Csakhogy modernség és marhaság közé ne tegyünk = jelet. Modernül is lehet gondolkodni, l. Shakespeare-t.*
Ad 2: valóság: a Bohr-féle atom-modellt senki sem látta a valóságban — tehát nem létezik? S a modell nem valóságábrázolás?

Erre a paragrafusra következik, csakhogy már fordított sorrendben, a kiolvasó két sora:

6. § *Hajdú sógor, mit kívánsz?*
 7. § *Egyedem-begyedem-tengertánc.*

Elnézést ezért a kritikusainkat ismétlőn bosszantó időjátékért: a Szilágyi Domokos-ízüzeteket ugyanis a Búcsú a trópusoktól című, 1969-es verskötetből vettem, Szöcs István és Nagy Pál cikkei viszont, amelyekre válaszként megint egy „névhez“, Szilágyihoz fordultam, az Igaz Szó 1971. 6., illetve A Hét 33. számában jelentek meg. De a továbbiakban már hű leszek a kronológiához, s nem kalandozom el a legfőbb vitapontoktól: az anekdota értelmezésétől, illetve a mai romániai magyar novella kérdéseitől. Példatárunk legyen a Nagy Páltól olyigen kárhoztott antológia, a Szeresd az őket (kiegészítve a számonkért Nagy István-elbeszéléssel, az Ami felér egy győzelemmel cíművel), vizsgálódásunk pedig stílárís természetű; nem azért, hogy megkerüljük az eszmei-tartalmi vitát, hanem mert éppen így biztosítható az anyagszerűség — lévén, hogy az irodalmi mű a nyelvben realizálódik. Sajnos, e rovat keretei nem engedik meg a teljességre törő elemzést, meg kell hát elégednünk példák bemutatásával. De talán így is lényegi kérdésekhez jutunk közelebb.

Irodalomtörténeti vagy inkább irodalompublicisztikai közhely lett a régi Korunk „valóságírodalma“, a behatóbb esztétikai elemzés azonban, amely e valóságírodalom természetét sokoldalúan feltárná, még várat magára. Kétségtelen, hogy a Nagy István, sőt az Asztalos István prózájának lényeges jegye a korabeli osztályviszonyok pontos megmutatása; ám kettőjük epikája közt nemcsak az a különbség, hogy Nagy István írásaiban a proletariátus osztályharcának érdekei hangsúlyozottabban kerülnek előtérbe, hanem az a mód is, ahogy a hétköznapi élethez közelnek: amit esztétikumba emelhetőnek tartanak. Ez a szempont kezdetben egyiküknél sem tudatos, Nagy István pedig később is csak a társadalmi feladatokhoz igazítja tollát; ezért nem kerékíti tetszetősre történeteit, stílusa ennek az eszménynek megfelelően köznapian célratörő, díszítetlen, nemegyszer kifejezetten szürke. Különösen két háború közötti novelláinak, 1944 előtti regényeinek fő ereje a helyzetek, a figurák megrag dásában rejlik, az író a drámai összeütközésekre koncentráll. Amikor viszont, a hatalomátvétel után, ezek a konfliktusok szükségszerűen részben belső konfliktusokká válnak, írói eszközei szegényesebbnek mutatkoznak: az Ami felér egy győzelemmel Kese Péterének átalakulásáról csupán tudomást szerzünk, az elbeszélés középpontjában a termelési folyamat leírása áll. Akár a szótani, akár a mondattani stilisztikai elemzés bizonyíthatná állításunkat: a termelési szokines súlya, illetve a szocialista munkaverseny szellemének megfelelően a lerövidülő mon-

datok, az előadás felgyorsuló ritmusa nem az emberen belüli, hanem a közvetlenül mérhető valóság Nagy István-i primátusát bizonyítja.

Asztalos valóságírodalmában a leírásnál fontosabb az előbeszéd, a meglesett emberi szó. Novelláiban, akárcsak Tamásinál, a párbeszéd többnyire fő helyre kerül. Asztalos prózájának anekdotikus vonásai nemcsak a történetek csattanóra épülő előadásában, hanem a párbeszéd-ek izes fordulataiban, az évődésekben is megnyilvánulnak, legjobb novelláiban azonban ez nem jelenti azt, hogy az író nem néz a felszín mögé. Igaz ugyan, hogy maga mondatja egyik hősével: „Aki sokat nevet, keveset elmélkedik“, de épp az idézett Csendes hely a meggyőző példa rá, hogy a „csendes“, jópofán anekdotikus felszín mögött az írói szem valós problémákat tud megláttatni. Érdemes volna összehasonlítani a Gondos atyafiság nyelvét is Szabó Gyula újabb novelláival: találnánk itt példát rá, hogy az anekdotikus keret vagy bizonyos megőrzött anekdotikus sajátosságok hogyan épülnek alkotóan be a szerző lélektani elmélyülést mutató mai novellisztikájába. A Sárgaszemű Jovánki például, ez az egyidőben „székelyloki“ és európai igényű novella, úgy őrzi a székely népnyelv jóízű beszédfordulatait, a sajátos helyi észjárást, hogy egyúttal az idő múlását s benne az ember átháríthatatlan felelősségét is kifejezi. Egy példa: „Az »is« volt az a zöngé, amely már a látogatásról szólt, az a sóhajlás, amely — egybesóhajítva Annát a holtakkal — észrevétlenül sürgető jel volt arra, hogy most már arról kell beszélniük, amiért jöttek. Mindhárman észrevették ezt a jelet, s megkönnyebbültek, hogy végre arról fognak beszélni, ami elég nehezükre esik.“ Szabó Gyula hőse, ha későn is, de átlát a „kék szemű közvélemény“-en: a novella utolsó két részében eltűnik a párbeszéd, Jovánki cifrázás nélküli őszinteséggel értelmezi a régebb elhangzott szavakat, mert választ keres tévedésére.

Hűtlenné vált ezzel Szabó Gyula régebbi önmagához? Hűtlenné vált nagy sikert hozó realista faluregényéhez? Vajon nem valóság-e az is, mégpedig fontos, társadalmilag is fontos valóság, hogy miként lehetünk hűek önmagunkhoz? A novellaszerkezet módosul ugyan, nem „csattan“ úgy a „csattanó“, a feszültség azonban korántsem csökken, amiért a „poén“ lélekelemző töprengésben oldódik fel. Nem tagadjuk, nincs izgalmasabb a valóságnál, a kérdés csak az, hol vonjuk meg a valóság határait. Bálint Tibor novellájában, a Hordozható kacagásokban olvashatjuk: „Tűnődve nézte a térséget, alig látott valamit. Csak egy csillag alakú hópehely villogott a szemébe, mintha fel akarná lazítani az ajak bánatos ráncait. Aztán megmozdult, és részletekben fedezte fel a világot: a fenyőfákat, az épületek szürkés kőkockáit, a csendet, amely ujjnyi fehérségben ülepedett le, és elborított mindent.“ A csend is része a valóságnak — a külső csend és a lélek csendje, az álmok és vágyak világa, amely sokszor szétbogarozhatatlanul keveredik a mérőműszerekkel érzékelhető kinti, tárgyi valósággal; mint Páskándi Géza elbeszélésében, A disznó feltámadásában: „ó, szándékok, villanásig élő tervek, egyszer valahonnan mélyről megmagyarázhatatlanul felbukkanó, azután elásott kincseink, a »vajon«, a »milyen« kincsei, ragyogásuk rajtunk csak átcikázik, egyetlen pillanatra, de eszünknek örültnék tünnek, mert kitépnének természetünkől, és eszünkön és testünkön és lelkünkön és ízlésünkön túliaknak tünnek, meghaladják idegeinket, ezért is élnek csak

egy villanatra, és amelyek mégis elhessenthetetlenek, képzeletünkben ki nem ölhető, ki nem pusztítható ismeretlen anyag képzeletünk ösztönéből, vagy inkább ösztönünk képzeletéből vannak, idegünket felajzó, felesigázó, esziünk számára rémületes, háborzongató ötletvillanások, a lehetetlent felvillantó szándékok, amelyek természetünk határaiból kiszöktetnének, hogy a határátlépés szörnyű és megvalósíthatatlannak tűnő bűnébe zuhanjunk, vissza ösztöneink nyűszítésébe...“

A valóság valóban csodálatos — csodálatosabb, mint ahogy egyes, levitézlett normatív szempontok szűrő-vágó fegyverével hadonászó kritikusok hiszik. Nem egyszer s mindenkorra adott, változatlan — tehát nem csak zárt formákba rendezhető. „Ad 2: valóság: a Bohr-féle atommodellt senki nem látta a valóságban — tehát nem létezik?“ Az anekdota derék keresztesvitézei nagyon korszerűeknek hiszik magukat. Csak azt felejtik el, hogy a marxizmus a legújabb tudományos felfedezések filozófiai általánosításából született, s a valóságra nyitottságát sosem adhatja fel.

Tehát még egyszer Szilágyi Domokossal:

8. § Egyedem-begyedem-tengertánc.
9. § Hajdú sógor, mit kívánsz?

Kovácsy

M. Makkai
Piroska:
Bolyai

Szij Rezső

Lőrincz Gyula

Hosszú idő után újra feltűnik a magyar művészettörténetben az immár 60. életét túlhaladt Lőrincz Gyula, akinek tragikusán mély érzésből fogant grafikáját negyedszázaddal ezelőtt Kassák Lajos a valóság essenciájának látta, míg Pogány Ö. Gábor „az anyag és a jelenség rejtett lelkét” kereste művészetében. Most Szij Rezső mélyül a művész formarobbantó látomásaiba, melyek balladaszerű szagattalossággal sarkallnak képzelet-rohamra. A pompásan kiállított kis kötet 48 művészi repórója magyarázatot kap a bevezető tanulmányban: a festőművész élete a tanyai benyomásoktól a munkásmozgalom próbáin, a spanyol frontot támogató franciaországi szerepen, több országnyi üldöztesen és szívós nemzetiségpolitikai munkán át mindig is okot kapott benső szorongásokra, a végzettségűektől való rettetésre, s mindez áttetszik Rudnayn és Vaszaryn, Goyán és Picassón edzett, de sajátosan egyénivé vált, sohasem „proletkultus”, de mindig a forradalmi szegénység teljesebb emberségét kifejező képanyagán. A népsorsot egy életen át felelősségében hordozó csehszlovákiai politikus-Lőrincz legbensőbb lelki rugóiba pillantunk be a művész-Lőrincz elének táruló ihletettségében: olyan képek, mint a Csallóközi paraszt, az Arvíz vagy a Parasztpár nemcsak magányt, hanem életvállalást is jeleznek. Lőrincz Gyula alakjai — írja a mai kommentátor — „mindig együttérzést, katarzist és döntést akarnak kicsikarni a nézőiből”, akár a háború borzalmaitól menekülő anyának, akár a sorsát vállaló szocialista embernek az arcába nézünk. (Corvina, 1971.)

Egy elfelejtett életút emlékét idézzük, megkésve: Maksay Albert életművét. Az Erdélyi Helikon szociális tartású mélyvonulatában észrevétlenül maradt a haladó szellemű, világot járt humanista. A „Tizenegyek”-nek is tagja volt. Van egy szép könyve a kezünkben: *Idegen partok* (Erdélyi Szépművés Céh, 1935), mellette kötet-re való esszé, versek, műfordítások (*Helikon, Pásztor-tűz, Utunk, Művelődés*). Életműve, ha méreteiben nem is, de magas erkölcsiséggé nemesített humanizmusa révén Schweitzer Albert példázatával készlet tiszteletre. Nemrég temették el. Halottját sirathatta volna sok tengeren túlra kitántorgott „walkerburgi székely” s néger elnyomott is, akiknek igazságkeresését, egy nemzetközi méretű harcban, nálunk elsőként ő kiáltotta el 1932-ben (*Az amerikai néger líra*).

Kolozsvárt a Farkas utca sok magányos harcos emlékét őrzi. Maksay Albert, az „írastudó” (Tamási Áron baráti megbecsüléssel használta az élcet) is itt lakott, ahol az utcabeli régiek tanító-múltja, harca elkötelező lett Apáczai Csere Jánostól napjainkig. A *Séta bölcsőhelyem körül* című képeskönyvből (melynek szerzői közt Asztalos István, Kós, Molter, Tamási is szerepel) tudom, hogy mekkora földrészeket, óceánokat bekerítő kanyarodóval tette meg Maksay Albert élete útját, míg a „kétvízközi” Dézsma utca kicsi házától a „rangos” belvárosig jutott. Az otthon Kolozsvár, de hol a kenyér, hol meg a tudásvágy parancsolta, belső elkötelezettséggel, a nagyvilág országútjaira. Így tett szert arra a nagy nyelvismeretre, szellemi világtartásra, mely egykor ország-határokon át közvetítette a szabadság ígét, a társadalmi harc szellemében, az elnyomottak érdekében. Mostanáig a köztudat legfeljebb mint „elfelejtett költőt” tartotta számon — az *Idegen partok* útirajzai mintha egészen kiestek volna az emlékezetből.

Az utazó Maksay életének legjellegzetesebb eseménye a walkerburgi tanítóskodás. Időben többszörösen nagyobb az itthon, Erdélyben töltött tanító-múlt, de az „idegen partok” szociális küzdelme, szabadságharca gyakorolt döntő befolyást Maksay Albertre. Az ő „úti képei” révén jutott helyszíni történelmi híradáshoz a kivándorlók sorsa. De a nagy történelmi ismeret, szociológiai tájékozottság meggyőző erővel dokumentálja a nyugati világnak negyvenötven évvel ezelőtti korszakát is, amely már akkor méhében hordta a mai Amerika társadalmi ellentmondásait, a gépkultuszt, a hippilázadást, az elidegenedést.

A századfordulót követő esztendőink nálunk a népi eszmélkedés újkorát jelentik. A reformerkedők „székely-kérdése” egy elnyomott szegény osztály bajai felett szónokolgat, miközben az 1907-es esztendő kimutatása már 962 283 kivándoroltat sirat. Néma forradalom: egyke, szekta, kivándorlás. A székelyek bátorabbja nekivág a világnak. Itthon marad az alkalmi munka, erdőlés, kötörés, kismesterségek szegény

alapon való művelése. A helyzet kint sem más. Maksay Albert nézett utána az elmentek „újvilágának“. Ime, egyik naplójegyzete:

„Tíz óra után indul a vonatom vissza Pittsburgba, a vonat indulásáig még beszélgethünk. Derék, egyenes és munkabíró emberek ezek, tele becsületességgel, de mindenikben észrevettem... alacsonyabbrendűségi érzést, ami úgy nehezedett rájuk, mint súlyos béklyó[...] Persze a bevándorlóknak az az osztálya, amelyből szerencsés vállalkozók, meggazdagodott gyárosok vagy vetítívásznon tündöklő csillagok lettek, nem abból a hazai magyar rétegből telt ki, amely a bányászokat, a vasmunkásokat és gumigyári napszámosokat szállította. Ezek otthon a föld fiaí voltak, szántó-vető emberek, akik ha sokan voltak testvérek, kevés föld jutott az örökségből, s inkább elindultak az újvilágba dollárt kergetni, mint otthon nyomorogni. Sokan gyarapodtak is, házat is vettek, de amíg Walkersburgban voltam, már egy héten csak négy napot dolgozott a bánya. És ez egyharmad kereset biztos elvesztését jelentette (5 év múlva meg is bukott a bánya).“

Ismerjük már a *Korunkból* (1971. 5) Tamási Áron Amerikából hazaküldött levelét is. Maksay Albert könyvében sem csak az az igazságigény az érdem, amely oly hűen tükrözi a földönfutók harcát, hanem hogy írói készséggel adja előnkbe a nagyvilágban látottakat — sokféle emberi színével, szépséges tájjaival, dicsőséges történelmével s jelenkori zavaraiival. Mikor a Niagara-vízesésről ír, akkor is, megfelelkezve a természeti csodáról, a vele versenyre kelő, győző vagy prédára tett embert látjuk a természettel viaskodón. Az EMBERT, aki sokfelé vesztes lehet. Legyőzheti a gép, a természet, a dollár, de nem reménytelen a sorsa. Az *Idegen partok*, ez a csaknem negyven esztendeje megírt könyv ma is olyan időszerű, és olyan igaz, mint a Szabadság, melyly az Emberiség tartozik magának. Szellemi múltunk megtiszteltetése volna ma ezt a könyvet új formában, szemelvényesen bár, kezünkbe venni.

Hiszen Maksay Albert annak az írónemzedéknek volt tagja, amely életprogramot látott egy „racionális kisebbség“ szellemisége számára abban, hogy a konzervatív nacionalizmussal szemben egy magasabb szintű, haladó kultúra szolgálatába álljon. 1935 körül alig van a *Helikonnak* olyan száma, amelyben Asztalos, Tamási, Szemlér, Molter, Szabédi, Bözödi mellett Maksay Albert is ne szerepelne írásaival, ebben a szellemben.

A „Tizenegyek“ nemzedékből, amelyhez Maksay Albert is tartozott, többen vállalták az idegenbe vivő utat (Balázs Ferenc, Tamási Áron, László Dezső), hogy szemtanúként beszélhessenek itthon egy haladóbb eszmeiség világtüzelésének lélegző valóságáról. Maguk elé vették a világot, hogy más pontról is érzékeljék az itthoni valóságot. Balázs Ferenc Rabindranath Tagore iskolájába ül be praktikus eszjárást és szövetkezeti szellemet tanulni, s személyesen Mahatma Gandhi szájából hallja a legfőbb emberi elvet: „Sa tag ra ha“ (az Igazsághoz való bátor

téka

Böllöni Farkas Sándor naplója

Inkább naplótöredék 1835. január elsejétől 1836. január hetedikéig; a többi megsemmisítette vagy halála után elégetni rendelte a szerző. Ami megmaradt, abban van szentimentális visszaemlékezés korán elhunyt szerelméről, Polcz Jozefáról (Mikó Imre regényes cselekményt fejtett ki a mozzanatból A bércre esett fa című könyvében), van közéleti program és önvallomás (Benkő Samu kájkai rajznak mondja a képzelt pert, amely Farkas Sándort vallomásra készítette). Benne van az egy-könyvű író és az egész ember, mindaz ami Utazás Észak-Amerikában című művéből kimaradt: az üldöztetés, a meghasonlottság, a végakarát. A Naplót először Jancsó Elemér adta ki teljes terjedelemben az Erdélyi Ritkaságok között 1944-ben. Most ugyancsak ő írja az előszót hozzá s a Téka-sorozat hozza ki tizenkétezer példányban. Hogy Farkas Sándor posztumusz műve ne legyen többé ritkaság Erdélyben! (Kriterion, 1971.)

Egyszemű éjszaka

Fiatall szlovákiai magyar költők

Ez az újabb „kilencek“ antológiája csehszlovákiai magyar lírikusok könyves indulását jelzi. A Tözsér Árpád válogatásában és előszavával megjelentetett kötet szerzői (ábécérendben sorakoztatva: Aich Péter, Keszeli Ferenc, Kmeczko Mihály, Kulcsár Ferenc, Mikola Anikó, Németh István, Szitási Ferenc, Tóth László, Varga Imre) nem egy évjáratúak (a legidősebb 1937-ben, a legfiatalabb 1950-ben született), költői pályájukon sem egyszerre indultak, az Egyszemű éjszaka mégis egy-

téka

séges kötet benyomását kelti. Tözsér tanulmány-értékű bevezetője joggal emeli ki, hogy a szerzők a személyestől haladnak a személytelen s a „kollektív zóna” felé, ez ad verseiknek hitelt, ez biztosítja korszerűségüket is. Különösen Németh István és Tóth László jelentkezik költőileg érett alkotásokkal. (Madách, 1970.)

Lászlóffy Csaba

Bolondok játéka

Vers- és prózakötetei után Lászlóffy Csaba színműveivel is bemutatkozik az olvasónak. (Gólya, gólya, gilice című darabja, amely korábban a temesváriak előadásában nagy közönségsikert aratott, nem szerepel a kötetben.) Két jelenete (Tejbekása, madártej és Alkonyat előtt) inkább csak kísérletezés a műfajjal, a Bolondok játéka is Az eretnek szerkesztéssel és főleg gondolatilag már nagyobb igényű — az értelmetlenséget állítják pellengérré. A címadó színmű előtt a következő, jellemző Dürrenmatt-mottót olvashatjuk: „Az ilyen történet, bár groteszk, mégsem abszurd (azaz nem ésszerűtlen).” Akár csak versei, Lászlóffy Csaba drámái, groteszkjei is társadalmi elkötelezettségükkel és a műgonddal tűnnek ki. (Litera, 1971.)

Krúdy Gyula

Pesten lakott egy fuvalás

A nyári éjszakák fényeiben felbukkanó alakok hegedűtokkal kezükben, magányos ködlovagok, zenefoszlányok, buja illat, pisztolygolyó a gondonkás szívében, ünnepektől és híres hangászok, primások tündöklése és eltűnése, régi

hűség). Tamási Áron a legudvarhelyszékibb elbeszéléseit kezdi írni Amerika földjén, László Dezső hazatérve egy „új arcvonalt” szellemében olyan életigenlő, a szellemi értékek felé orientálódó felfogás kialakításáért harcol, amely szembehaladzik a csak pusztulást érzékelő víziókkal (Gáll Ernő: *Etnosz és ethosz. Korunk*, 1971. 5). Maksay Albert pedig Hock Jánossal, a „nyughatatlan emigránssal” járja a nemzetközi munkásmozgalom történelmi útjait. Forestville-ben, amikor a New York-i küldött felülvizsgálja a bányatelep politikai hangulatát, Maksay Albertet vonják felelősségre: „...Sok felforgató elem van a telepen, akik a népet elégedetlenségre ingerlik. — Örülök, hogy erről alkalmunk van beszélni” — válaszolja Maksay, s kifejti: „Mindenesetre kötelességemnek tartom megállapítani, hogy ha az emberek a munkaidő felemelése és a bérek lecsökkentése miatt békétlenek, akkor az a feladat, hogy a bányavállalat vezetőségétől emberi belátást kérjen és a munkások számára olyan javadalmazást, ami a megélhetésüket biztosítja” (*Forestville-i hűsvéti bárány*).

Maksay Albert a kolozsvári Református Kollégium elvégzése után főiskolai diplomát szerzett, s így indult az Ohio folyótól délre fekvő államokba. Később a chicagói egyetem keleti nyelvészeti fakultásán hébert, görögöt, arabot, egyiptomi régiségtant és hieroglif írásfejtést tanult. Professzora lelkes tudósember, akinek nevét őt világrész tudományossága emlegette: Henry Breasted. Maksay Albert a kíváncsioroltak gyerekeit tanította Walkerburgban, segítette a szegények forradalmi harcát, amikor pedig tudományosan felkészült egy távoli történelmi múlt keleti műveltségének hódításaira, eszébe jutott szülőföldje. A hazainduló hajón táviratot kézbesítettek neki: „Elutazását sajnáljuk. Jövője lehetett volna ebben az országban. Hazatérésehez mégis gratulálunk, mert hazájának szüksége van fiára.” Balázs Ferenc életpróbjája vonzotta őt is a „Rög” felé, azonban nem a harcosok fajtájából való volt. Sem korábban, sem később nem szerette azt a tülekedést, amelyben anynyi hiúság, egyéni érdekelttség, részrehajlás viaskodott az irodalom berkeiben. Sokat utazott. Széles műveltsége sokoldalúan árnyalt, mély értelmű „úti-képekhez” segítette. Így jutott el az *Idegen partok* megírásához, amelyben skót, ír, dán, néger és indián példákön át egy „kisebbségi humánus” harcos etikája kér hangot.

A *csend dalai* címmel verseskötetet jelentetett meg Tordán saját kiadásában (1927). Költői világára már verscímei utalnak: *Tűnődés, Téli filmfelvétel hexameterekben, Késett esengés, Rügy, Fapiac*. A versírást élete végéig folytatta, egyre közelebb jutva egy realisabb költői szemlélet igazához. Közelebb a valósághoz, s megromlott fizikai egészségével egyre közelebb a nemléthez is, az emberi sors paradox beteljesedése szerint.

Életművének teljes értékű részét alkotják műfordításai, esszéi és elbeszélései. Hozzánk a néger líra akkor jutott el, amikor Gaál Gábor a hazai könyvkiadás háztartásában széttekintve éppen megállapította: „Egy olyan irodalmat kapott az olvasóközönség, mely az elesztetizálás révén kikerülte a társadalmi és nemzetiségi kérdések konkrét követeléseit”

(1935). A négerek osztályhelyezete s a „fekete kultúra” önismeretének propagálása kellemetlen analógiát jelenthetett akkor nálunk. Maksay Albert 1932-ben fordulatot hozott ezen a téren. Nemcsak az *Idegen partok*ban szentelt külön fejezetet a néger líra ismeretetésének, de az *Erdélyi Helikon*ban külön tanulmányt és számos műfordítást is közölt. Az esszé szintén annak a tapasztalatnak a jegyében művelte, amelyet Walkerburg bányatelepein, embert emésztő gumigyáraiban szerzett, négerek és kivándorolt honfitársai körében. Amikor Gauguin elfordulását a „fehér civilizációtól” az európai közvélemény haza- és fajúrlásnak minősítette, akkor Maksay Albert Van Gogh-ról szóló esszéjében kitér ennek a kérdésnek emberibb megvilágítására: „Gauguin magasabbrendű hazafi és igazabb ember, aki vallotta és a tahiti bennszülöttek pártjára állva cselekedettel is hirdette, hogy méltóbb lenne a francia dicsőséghez és az európai ember méltóságához a tahiti bennszülöttek szabad szellemű kezelése, mint a fegyveres fölény erejével való gyarmati elnyomás és kizsákmányolás.”

Műveinek behatóbb ismerete meggyőz arról, hogy egy tehetséges, sokoldalú író élt mostanáig közöttünk, elfeledve. A 30-as évek elején már a haladó irodalmi múlt vonalán így hadakozik: „Nem lehet mellőzni Kovács Dezső élelétésének azt a sajátosságát, hogy már akkor fogékonyságot árult el a szocialista témák iránt, amikor a magyar irodalomban még ezen a téren alig mutatkoztak kezdeményezések. A magyar próza művelésének társadalomszemlélete grófokat, bárókat, gentry gavallérokat, szépeltő kacér hölgyeket szerepeltet még akkor, amikor Kovács Dezsónél megjelent egy hang, mely a szociális probléma kérdésévé a társadalmi egyenlőtlenséget tette, meglátta a szegénységet, a bajokat, a létért való küzdelem nehéz gondjait.”

A háború utáni új irodalom az 1947-ben megjelent *26 elbeszélő válogatott novellája* című antológiában Maksay Albertet is szerepelteti. Akkor a „kivillanó derűlátásért”, illetve „az igazság új hangjának tartalmi és formai kereséséért” állítják egy sorba napjaink legjelesebbjeivel. *Temesi Antal leszerpel* című elbeszélése a háború utáni első évek leplező erejű írásai közé tartozik.

A sokoldalú életműből fel sem villantottuk műkritikájának értékét (Gruzda János, Szervátiusz Jenő, Gy. Szabó Béla, Nagy Imre, Kós Károly, Bordy András, Thorma János, Berde Amál műveiről, a *Helikon* és *Pásztortűz* oldalain). *Kőrösi Csoma Sándor tibet-tudományi munkássága* című nyelvtudományi elemzését (1935) külföldön is számon tartja a szakirodalom.

Maksay Albert szociális tartású életművének ismeretével nagyon megkéstünk; felfedező üdvözetünk nekrológgá keseredett — élete eloldódott partjaink felől. Most már kiadóinkon, irodalomtörténészeinken a sor, hogy a mai olvasó számára hozzáférhetővé tegyék ezt az értékes életművet.

Fülöp G. Dénes

bálok hősei, éji-zenék, amelyek a meleg tavaszi fuvallat egy zárt szalugáteres ablak alá sodor, szívhódító és hivatásos zenészek kiskocsmái borozása, mellékutcákban kocogó családi batár, amelyben az elfeledt csellistára gondolnak, virágillat a régen eltemetett muzsikuszírján, magányos zenetanár álma, — és valahol fuvola szól az éjszakában... Több ezer novellából, tárcából válogatták ki Krúdy Gyula zenével kapcsolatos 30 írását. Valamennyit a muzsika fűzi össze. A muzsika, amely élete végéig kísérte az író. (Zeneműkiadó, 1971.)

Comenius válogatott írásai

Tavaly múlt háromszáz éve, hogy meghalt, most ez a kis Téka-kötet izelítőt nyújt munkásságából azok számára is, akiknek nem a pedagógia a kenyerük. Klasszikus művei, a Nagy Oktatástan és A látható világ mellett részeket kapunk a könyvecskében egyik fiatalkori regényes történetéből, amely Világ útvesztője és szív paradicsoma címen egy igazságkereső ifjúról szól, s ott van az államok egyetemes szövetkezéséről írt Panorthosiának is egy darabja. Ezek új színekkel árnyalják a pedagógia Newtonjának vagy Galileijének arcképét, aki többek között moralista és állambölcsész is volt. Ha azt is hozzávesszük, hogy Comenius, mint erdélyi ivadék, a Jan Amos Szeges nevet is használta (így idézi Náhlik Zoltán a Korunk 1970. 11. számában), évekig Sárospatakon tanított és Rákóczi Györgytől Erdélybe is meghívást kapott, még közelebb kerül hozzánk a modern pedagógia megalapozója. A szövegeket Kálmán Viktória válogatta, az előszót Dankanits Ádám írta. (Kriterion, 1971.)

Nyelvproblémák Singapore-ban, Malaysiában és San Franciscóban

A gyarmati birodalmak összeomlásával felszabadult új államok egyik központi és megoldásra váró problémája még ma is a nyelvkérdés. Sok országban valamilyen helyi nyelvnek közigazgatási, hivatalos nyelvvé való nyilvánítása könnyen belső ellentétet szülhet, megbonthatja a különböző törzsek és népcsoportok között kialakult hatalmi egyensúlyt. Éppen ezért sok volt gyarmati államban az egykori gyarmattartók nyelve, a francia vagy az angol ma is uralkodó szerepet tölt be és a nép egységét szolgálja.

Ez a helyzet a legtöbb afrikai államban. Ebből a szempontból az újonnan függetlenné vált afrikai országok két csoportra: *frankofón* (francia nyelvű) és *anglofón* (angol nyelvű) országokra oszlanak. Indiában pedig a különböző népcsoportok annyira tartanak a nyelvi s ezzel járó hatalmi egyensúly megbomlásától, hogy az angol nyelv használatának hivatalos határidejét törvényes határozattal meghosszabbították.

Hogy milyen bonyolult helyzeteket teremtett a soknyelvű államokban a hivatalos nyelv kérdése, ez Pang Cheng Liannak és Hassan Ahmadnak, a singapore-i, illetve a malaysiai helyzetet ismertető, a THE TIMES-ban közölt cikkeiből (1971. 58 245) is kiderül.

Singapore-ban 1959 óta, a Népi Akció Párt uralmának kezdetétől fogva, a kormány egyik alapvető problémája a politikai és gazdasági célokat szolgáló iskoláztatás, a tanügy megfelelő formai és tartalmi irányítása. Az elsődleges feladat természetesen a Singapore-hoz hű, soknyelvű és -kulturájú lakosság egységének létrehozása. Ezzel párhuzamosan olyan oktatási és nevelési feltételek megteremtése, amelyek biztosítani tudják az ifjúság megfelelő szakmai képzését.

Singapore-nak kétmilliónyi lakosa etnikailag, nyelvileg, kulturális és vallási tekintetben egyaránt különbözik egymástól: 76 százaléka kínai, 15 százaléka maláj, a többi pedig hindu és más nemzetiségű. Mivel a kormány figyelembe veszi valamennyi csoport érzékenységét az anyanyelv vonatkozásában, 1959-ben úgy döntött, hogy mind a három — a maláj, a kínai és a tamil — hivatalos nyelv legyen, de erre a rangra emelte az egykori közigazgatási nyelvet, az angolt is, mely nagymértékben elősegíti Singapore gazdasági kapcsolatainak fejlesztését. A szülők egy része a hazai nyelvű, nagy többsége azonban, éppen a gazdasági érdekeket tartva szem előtt, angol nyelvű iskolákba iratja gyermekeit. 1970-ben például 317 335 (62,3 százalék) angol, 162 111 (31,8 százalék) kínai és 28 340 (5,6 százalék) maláj, végül pedig 1472 (0,3 százalék) tamil nyelven tanult. A kormány nem kifogásolja, hanem támogatja az angolnak mindinkább kialakuló *lingua franca* szerepét, mert úgy véli, hogy ezzel az ország tudományos és technikai előhaladását, valamint gazdasági fejlődését mozdítja elő. Ugyanakkor azt is figyelembe veszi, hogy az anyanyelv elhanyagolása megfosztja a lakosságot saját gazdag kulturális örökségétől, vagy ahogyan ezt az egyik vezető politikus megjegyezte: „Az anyanyelv ismerete biztosítja és megőrzi számunkra szívünkhöz nőtt kultúránkat, ezzel szemben valamilyen más nyelv ismerete megkönnyíti az ország hathatós kapcsolatait nemzetközi szinten.” E kettős cél érdekében valóságos állampolitika lett a lakosságot két-, sőt háromnyelvűsége ösztönözni.

A második nyelv tanítása az iskolákban egyelőre nem járt a várt eredménnyel, ezért újabb intézkedésekre volt szükség, hogy minden tanuló anyanyelvéen kívül még legalább egy nyelvet tanuljon. Az ország két egyeteme közül az

egyiken az angol, a másikon az angol és a kínai az előadási nyelv. A kétnyelvűség — állapítja meg a cikk — ma a „singapore-i nemzet“ egységének egyik fontos, általánosan elfogadott alapelve lett.

Egészen más tendencia érvényesül Malaysiában. Itt a csaknem egy évszázadig tartó angol uralom nyelvi, kulturális és gazdasági korlátokat emelt a lakosság különböző csoportjai közé. A sok nyelv közül a függetlenség elnyerése után, történeti és gazdasági megfontolásokból, a maláj lett a hivatalos. Ez a nyelv már a múltban is az összekötő, a közös nyelv szerepét töltötte be, és Délkelet-Ázsiában több mint 130 millió ember beszéli. Ez Indonézia hivatalos nyelve is.

A brit uralom idején a közigazgatás nyelve az angol volt, de a maláj is hivatalos nyelvnek számított. A gyarmati uralom természetszerűen az angol támogatását tartotta feladatának, ami a maláj nyelv szókincsének elsovadásához és fejletlenségéhez vezetett. Még a függetlenségért folytatott harc idején, vagyis 1957 előtt, a különböző politikai csoportok megegyeztek a nyelvkérdésben is. Elfogadták, hogy az ország hivatalos nyelve a maláj lesz, de az angol a függetlenség kikialtása után még tíz évig megtartja hivatalos jellegét. Továbbá, hogy a maláj mellett a többi nyelv, főként a kínai és a tamil használata is fennmarad. A függetlenség elnyerése után e megállapodást az ország alkotmánya is szentesítette.

Az új helyzetben — jegyzi meg a cikkíró — szinte nemzeti feladat lett a maláj nyelv megfelelő fejlesztése, hogy mind közigazgatási, mind politikai és tudományos szempontból betölthesse a hivatalos nyelv szerepét. Ennek a célnak az érdekében külön intézetet létesítettek, az ún. *Dewan Bahasa dan Pustakát* (Nyelvi és irodalmi ügynökség), azzal a kimondott céllal, hogy „fejlessze és gazdagítsa a nemzeti nyelvet és azon könyveket jelentessen meg“. Az új intézet különböző szakbizottságokat alakított a megfelelő kifejezések és terminusok kidolgozására. A bizottságok főmódszere a szókölcsonzés. Elsősorban az angol szak- és tudományos kifejezéseket igyekeztek meghonosítani, ám ugyanakkor a maláj szavak jelentésének bővítésével is nagymértékben gazdagították a nyelv szókincsét, amely ma már meghaladja a százezer szót. E gyors és hathatós nyelvművelés természetesen sok vitát váltott ki, és különböző irányzatok keletkeztek. Az „új szavaknak“ azonban több mint fele régi, az „új“ jelzőt csak azért kapták, mert bizonyos szakjelentéssel gazdagodtak. A tudomány és a technika terén a legkönnyebben az angol kölcsönzések honosodtak meg, ami érthető is, hiszen a lakosság jó része az angol nyelvet is beszéli.

A nyelvművelésnél nem lehetett figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy Indonézia hivatalos nyelve a gazdagabb, finomabb és árnyaltabb indonéziai-maláj. Éppen ezért az a lehetőség is felmerült, hogy a technika és a tudomány szókincsét elsősorban ebből kölcsönözzék. Ez a kísérlet azonban nem járt sikerrel, mert az indonéziai-maláj éppen ezeken a területeken a holland nyelvből kölcsönözt a legtöbbet. Emiatt könnyebb volt a szükséges szavakat az angolból átvenni. Az ilyen és hasonló eltérések ellenére mindkét országban egyre inkább érvényesül az a törekvés, hogy az alapjában velle azonos hivatalos nyelvek kétirányú fejlődését közös nevezőre hozzák, mert ezzel leginkább elősegítik a két ország gazdasági és kulturális kapcsolatainak erősödését és fejlesztését.

A nyelvkérdés napirendre került, az iskolakezdéssel kapcsolatosan az Egyesült Államokban is, különösen San Franciscóban — írja Michael Seapman a THE TIMES idei 58 264. számában: Az iskolai szegregáció megszüntetése óta a vegyes lakosságú vidékeken gyakran autóbuszokon szállítják a gyermekeket távolabbi iskolákba, hogy „a faji egyensúly“ megmaradjon.

Augusztus végén San Franciscóban a kínai lakosság hevesen tiltakozott az ilyen eljárások ellen, főérvül azt hozva fel, hogy gyermekeik elveszítik „kínai mivoltukat“, ha távol, a kínai negyeden kívül járnak iskolába. Amikor tiltakozásuk nem járt sikerrel, bejelentették, hogy bojkottálják az iskolát. San Franciscóban 48 ezer elemiiskola-köteles gyermek közül mintegy 6500 kínai. A kínai szülők attól tartanak, hogy az autóbuszon való hosszadalmas utazás miatt gyermekeiknek nem marad idejük arra, hogy a rendes iskolák mellett a kínai iskolákat is látogassák. Náluk ugyanis az a hagyomány alakult ki, hogy saját költségükön kínai iskolákat is fenntartanak, amelyekben gyermekeik a kínai műveltséget, nyelvet és történelmet sajátítják el.

Sz. E.

A TERMELŐERŐK ÉSSZERŰ TERÜLETI ELOSZTÁSA

(*Viața economică*, 1971. 414.)

A termelőerők területi elosztásának politikai meghatározásakor hazánk konkrét helyzetéből, a különböző adminisztratív-területi egységek fejlettségi és ellátottsági színvonalából, valamint a nemzetgazdaság fejlesztésének követelményeiből kellett kiindulni — közli M. Ciopnea tanulmányának bevezetőjében. Másrészt figyelembe kellett venni, hogy a megyék között fejlettségük szempontjából nagy aránytalanságok vannak. Szemlélteti ezt az a tény is, hogy az ipar jobbra București-ben, Brassóban, Ploiești-en, Aradon, Temesváron, Resicán, Nagyszebenben és még néhány ipari központban tömörült. Továbbá nem volt szabad szem elől téveszteni, hogy az ország minden megyéjében van munkaerőforrás, jelentős mezőgazdasági és erdészeti alap, általajkincs és fejlődést elősegítő más kedvező gazdasági és természeti feltétel.

A szerző hangsúlyozza, hogy a szocialista építés gyakorlata bizonyítja: a múltból örökölt aránytalanságok felszámolása és a helyes területi arányok kialakítása eléggé hosszas történelmi folyamat. Ezért az iparfejlesztés gyorsabb ütemét elősegítő feltételek megteremtése végett államunk jelentős anyagi eszközöket irányított a kevésbé fejlett megyékbe. Így a széles körű geológiai kutatások, az országos elektro-energetikai rendszer létrehozása és a földgáz szállító fővezetékek kiterjedt hálózatának kiépítése révén az energetikai és nyersanyagbázis számottevően kiszélesedett az összes megyékben. A szállítási és távközlési hálózat fejlesztésével létrejöttek a megyék és városok közötti gazdasági kapcsolatok kedvező alakulásának előfeltételei. E gondolatokban a szerző leszögezi, hogy a termelőerők ésszerű területi elosztásának fő politikai eszközei az ötéves és a hosszabb lejáratú távlati tervek.

Az ipari létesítmények telepítésekor a minél nagyobb gazdasági hatékonyság számos tényezőjét, valamint az iparosítás politikai-társadalmi kritériumait vesszük figyelembe, oly módon, hogy a gazdasági szempontok összhangba kerüljenek a kevésbé fejlett megyék fejlesztésének követelményével. A telepítés helyi kijelölésének egyik fontos kritériuma: az alkalmazottak szükséges többletének bizto-

sítása, a meglévő munkaerő ésszerű felhasználása, a letelepedett lakosság elvándorlásának és a munkahelyre való mindennapi utazgatásoknak normális arányokra való korlátozása. E tekintetben nem szabad megfeledkezni arról, hogy a más megyékből érkező munkaerő többletkiadásokkal jár (lakás, társadalmi-kulturális létesítmények, szolgáltatási egységek építése, szállítási költségek).

A szerző kifejti, hogy az elmaradott megyék fejlesztésének legfontosabb útja ipari potenciáljuk növelése, új ipari objektumok létesítése, a meglévők új részlegekkel történő bővítése. E megyékben a munkaerőforráson kívül más kedvező feltételek is vannak: felhasználatlan víztartalékok, nyersanyagforrások, valamilyen lakásalapok, szolgáltatási egységek, jó közlekedési csatlakozások, építkezésre alkalmas területek és általában kedvező biológiai környezet.

Az 1967 decemberében tartott országos pártkonferencia határozatai nyomán már az 1968—1969-es évektől kezdődően a fejlődés gyorsabb ütemét lehetett biztosítani az elmaradottabb új megyékben. Az 1966—1970-es időszakban több mint 140 milliárd lej beruházást kapott a 16 fejletlenebb megye. Ez az összeg több mint 45%-a a nemzetgazdaság összberuházásainak. Ennek alapján jelentős számú ipari létesítmény épülhetett a gyengébben fejlett megyékben, illetve városokban (például Gyulafehérváron, Besztercén, Botoșani-ban, Buzăuban, Sepsiszentgyörgyön, Tîrgovișteban, Tîrgu-Jiuban, Slobozián, Zilahon, Alexandrián, Vaslui-ban és egyebütt). Említésre méltó, hogy azoknak a megyéknek a száma, amelyekben a nem mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív népesség aránya meghaladta a 40%-ot, az 1966. évi 16-ról 1970-ben 27-re emelkedett. Jellemző továbbá az is, hogy az ország városi lakosságának körülbelül háromnegyede 20 ezernél több lakosú városokban él, kedvező kényelmi és civilizatórikus körülmények között.

Az 1971—1975-ös időszakra szóló ötéves terv előirányzatai szerint az évi fejlődési ütem 20%-os lesz Beszterce-Naszód, Mehedinți, Olt, Szilágy, Teleorman, Tulcea, Vaslui, Vilcea és Dimbovița megyében, Argeș, Buzău, Constanța, Gorj, Harghita és Iași megyében pedig 15—20%-os.

HAUSER ARNOLD A MA MŰVÉSZETSZOCIOLÓGIÁJÁRÓL

(Nagyvilág, 1971. 9.)

„Szociális szemszögből, mai életünk alapművészete a televízió“ — állapítja meg a magyar származású művészetszociológus Hauser Arnold *A művészet és az irodalom társadalomtörténete* című, tizenhét nyelven ismert, nagyszabású munka szerzője, akit londoni otthonában keresett fel a *Nagyvilág* munkatársa. Az idézett megállapítást a világhírű tudós a művészet változott funkciójából vezeti le, amelyet ma egyre inkább mint tömegkommunikációs eszköz tölt be.

A tévé „nem homogén elemen játszó-dó művészet, mint például a festészet vagy a zene, hanem ... valamennyi ér-zéket igénybe veszi...“ Pozitív feladatának, nevezetesen, hogy tudásanyagot közvetítsen, eleget is tesz, valóban milliós közönsége van. Ebben áll veszélye is: inkább tunyává teszi, semmint serkenti a gondolkodást, kikapcsolódást nyújt, minimális morális és intellektuális erő-feszítést igényel. „A felszínen talán anti-szociálisan hangzik, amit mondok, de én úgy vélem — vallja Hauser —, hiba volna a nagy, komoly művészetet a tö-megek könnyű csemegéjének tekintenünk. A ház építését nem a tetején kezd-jük, a művészetek népszerűsítésére is csak az alaptól elindulva vállalkozhatunk. Nem felülről lefelé, hanem alulról fölfelé kell a tömegeket nevelnünk.“

Hauser a művészet társadalmi aktivi-tásának marxista elvéből indul ki. Azt vallja, hogy „egyen csak ott van, ahol társadalom van“. Ezért szerinte a művész csak azt a problémát köteles megoldani, amelyet önmagának ad föl, a ma mű-vésze pedig a dadogást, a kifejezhetet-lenné, értelmetlenné vált életet fejezi ki. Mindaddig csupán két írónak, Kafkának és Proustnak sikerült a dadogástól az igazi kifejezésig eljutnia. Leszögezi, hogy minden modern művészet alapja menckülés a szentimentalizmusból, a romantikából. A zenében például a pop meg a beat inkább klisé egyelőre, sem-

mint elementáris tömegművészet, de ér-deme, hogy egyidejűleg irányul a kétféle dekadencia, az akadémizmus és az olcsó, lapos, érzélgős „szépség“ ellen, ezért kibontakozhat belőle valami alapvetően új. Az abszurd színház mint szimptomatikus tiltakozás ugyancsak jelentős szerepet játszik az értéktelen, híg tetszetősség el-hárításában.

Három réteget különböztet meg Hauser professzor a mai művészetben — a kö-zönség rétegződésének megfelelően: a népművészetet, a tömegművészetet és a műveltek művészetét. „Amit népművé-szetnek nevezünk, az lassan-lassan mint-ha kihalna. A nép is városi tömeggé ala-kul át. A parasztság sokfelé már-már el-felejtí a népdalokat, helyükbe lépnek a slágerek, egy úgynevezett tömegművé-szet termékei, a film, a televízió, a ma-gazinok, a sajtó. Ma ezek hatják át a szellemi életet, a műveltekből is félmű-veltek lesznek.“

Hauser Arnold számos neves társához hasonlóan a Tanácsköztársaság bukása után kényszerült emigrációba. Előbb Olaszországban egészítette ki otthon szer-zett bölcsészeti tanulmányait művészet-történeti stúdiumokkal, majd a fasizmus előretörésével Ausztrián és Németorszá-gon át útja Angliába vezetett. Ma is, öt-ven év távlatából, döntőnek érzi vilá-gnézete kialakulására, egész munkásságá-ra ifjúkorának azokat az éveit, amelye-ket a Lukács György vezette *Vasárnap* Körben, Balázs Béla, Mannheim Károly társaságában, a szellemi intenzitásnak, a haladó gondolatnak abban a légkörében töltött, amely „Európát a legjobb érte-lemben képviselte“. Elfogódott emléke-zéssel írja: „... még az az átfogó Mű-vészetszociológia, amelyen dolgozom és amelyet munkásságom betetőzésének te-kintek, sem volna elképzelhető azok nél-kül az élmények nélkül, amelyekkel eb-ben a társaságban és Lukács bűvkörében gazdagodtam.“

PUBLICISZTIKA — ÍRÓI, ERKÖLCSI DOKUMENTUM

(Luceafărul, 1971. 35.)

„Azt mondani egy könyvről: publi-cisztika — nem jelent értékítéletet... Az, hogy a publicisztika irodalom vagy sem, elsősorban a szerző erején múlik, és az

időn, amely a művet elhelyezi. És ha a publicisztika nem is volna irodalom, min-denképpen írói tevékenység, nem levél-tári, hanem élet-dokumentum“ — olvas-

suk a Ștefan Bănulescu főszerkesztésében, Cezar Baltag, Fănuș Neagu és Adrian Păunescu társszerkesztésében megjelenő fővárosi irodalmi hetilap vezércikkében. A román irodalom történetében — mely ebben a tekintetben is rokon a magyar irodalommal — a legnagyobbak sosem szégyelltek közírói tevékenységüket. Eminescut e tekintetben éppúgy példaként lehet idézni, mint Nicolae Iorgát és G. Călinescut. Nicolae Balotă „kisvezéréből“ megtudjuk, hogy a jelenkorik sem adják alább, s erről egyszerre tanúskodnak Zaharia Stancu, Marin Preda, George Macovescu, Constantin Țoiu legújabb kötetei.

E gazdag termésből a *Luceafărul* szerkesztői ezúttal Marin Preda *Imposibila intoarcere* (Lehetetlen visszatérés) című cikkgyűjteményét választották ki, s olyan írókat szólaltattak meg e publicisztikai kötetrel kapcsolatban, akik a jelenkori román irodalom élgárdájához tartoznak: Marin Sorescu, Ștefan Bănulescu, Adrian Păunescu, Fănuș Neagu, Ilie Constantin, Constantin Țoiu, Al. Pîru, Sînziana Pop felsorakozása önmagáért beszél; mellettük — gondolatilag és megfogalmazásban egyaránt igényes, nagy cikkben — Méliusz József vall e könyv megjelenése alkalmából a közös gondokról. Ahogy Bănulescu írja: „Mikor egy könyv túllépi a szerző szándékait, és az emberek köréje gyűlnek, hogy visszatárljanak saját kérdéseikhez és gondolataikhoz, a könyv különválnak alkotójától, csupán nevének védjegyét őrizve meg afölött, ami már köztulajdon.“ A nyilatkozók egyértelmű véleménye szerint ez történt Marin Preda könyvével

is, amelynek egyik-másik részmegállapításával lehet vitája az olvasónak, de amely egészében az írói tehetség és erkölcsi erő bizonyítéka. Méliusz például a Kafka- és Picasso-kérdésben polemizál Predával, XX. századi realizmusukat bizonyítva, de tudja, hogy ezért Preda nem akarja majd őt kiközösíteni; a lényegi dolgokat tekintve, egy nyelven beszélnek — Preda gazdag írói munkássága nem mond ellent sem a Sorescuénak, sem a Nichita Stănescuénak, sem a Szilágyi Domokosénak, sem a Páskándi Gézáénak. Marin Preda valamennyi könyve, köztöttük ez a publicisztikai kötet, tételes kimondásaival is, az írói lelkiismeret példája — állítja rólok Fănuș Neagu, írórsaival egyetértésben.

Preda most kötetben is közzétett publicisztikai írásai egyébként jórészt éppen a *Luceafărul* első oldalán jelentek meg, hétről hétre — Adrian Păunescu feljegyzésében. Păunescu kitűnően megtanult kérdezni, ezt már a *România literară* hasábjain elkezdett, majd új lapjában, a *Luceafărul*ban folytatott interjú-sorozatával bizonyította. A lapnak a Preda-ankétot közlő számában nem kevésbé izgalmas kérdéseket—válaszokat olvashatunk — s ennek biztosítéka, Păunescu mellett, az interjú alánya, a mai román művészeti élet egyik legizgalmasabb egyénisége: a rendező, színész, scenográfus, filmes Liviu Ciulei. Csupán néhányat idézünk interjú-végi válaszaiból: kedvenc színésze George Constantin; kedvenc hazai rendezői: Lucian Pintilie, Penciucescu, Esrig; kedvenc drámaírója Shakespeare; jelmondata: „Mindenekföltre légy hü önmagadhoz“.

REALISTA NÉZETEK

(*Lumea*, 1971. 407.)

Edwin Glaser nemzetközi jog-szak tekintély *Statele mici și mijlocii în viața internațională — Pe marginea unor teorii în contradicție cu realitatea* (A kis és közepes nagyságrendű államok a nemzetközi életben — A valóságnak ellentmondó elméletek margójára) című tanulmányában az imperializmus gyengüléséhez vezető korszerű tendenciákról szólva kifejti: természetesen e folyamatot minden államnak illő előmozdítania, függetlenül nagyságrendjétől, társadalmi-politikai rendszerétől, hiszen végül csakis e korszerű irányzat maradéktalan érvényesülése teheti lehetővé, hogy a kis ál-

lamok a nemzetközi viszonyok tárgyából a nemzetközi élet alanyává váljanak.

A szerző a továbbiakban különböző világpolitikai szférákba tartozó államférfiak beszédeiből vett idézetekkel szemlélteti a szuverén egyenlőség alapelveinek — oly változatos — konkrét értelmezéseit. „A jelenlegi körülmények között mindegyik földrész minden államának — politikai, gazdasági és katonai erejétől függetlenül, tekintet nélkül népessége lélekszámára — nemcsak egymás mellett kell élnie, hanem aktívan együtt is kell működni mind általános síkon,

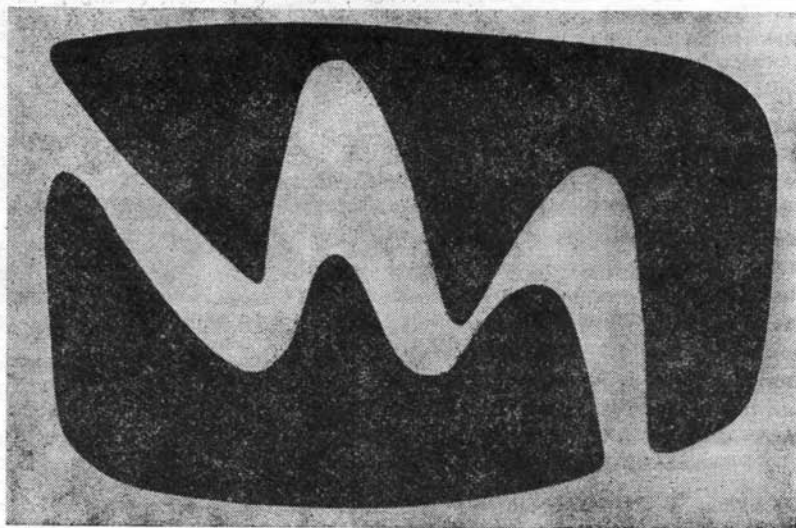
mind a kétoldali kapcsolatok keretében, s valahányszor szükségessé válik, az összes államoknak kollaborálniuk kell a jelenkori nemzetközi élet nagy kérdéseinek rendezésében, hogy megmentsék a békét, s kialakítsák a tökéletes biztonság légkörét“ (Mohammed Reza Pahlevi Aryamehr, Irán sahinsahja). „Nem ismerjük el a gazdag nemzet meg a szegény nemzet, a gyenge vagy erős nemzet fogalmát, mert ez az embernek ember által való kizsákmányolásához vezet. Az egyenlő és egyenlőjogú nemzetek törvényes rendre épülő világában, ahogyan az ENSZ Alapokmánya előírja, nem létezhetnek »cápák és szardíniák«, mert ez aláaknázná a saját védelmükre gyengén felszerelt nemzetek nemzeti szabadságát, szuverenitását és függetlenségét“ (Kenneth David Kaunda, Zambia államfője).

Edwin Glaser utal azokra a nyugati szerzőkre, akik a világ bonyolult folyamatainak figyelmes elemzéséből kiindulva sikraszállnak a „világállam“-elméletek ellen. Arnold Cranish például *Die Zukunft der Nichtatomarer* (A nukleáris fegyverekkel nem rendelkezők jövője) című könyvében a következőket írja: „Talán manapság már közelebb állunk, mint bármikor eddig, annak a korszaknak a végéhez, amelyben az államok magatartását elpusztításuk fenyegetése határozta meg, s ugyanakkor közelebb az új időkhöz, amikor viszont az államok

jó egyetértésben rendezik egymáshoz fűződő viszonyaikat.“ S egy idézet Myres S. McDougal nemzetközijogi könyvéből (*International Law and Law of the Sea*); „Legtöbbször továbbra is egy nagy számú területiális közösségből összetevődő pluralista világban hiszünk, amelyben minden közösségnek egyenlő lehetősége van az autoritásra. Nem kérünk a monolitikus, centralizált szuper-államból.“

Glaser ismételtelen utal arra, hogy — osztályszempontból is! — korunk parancsoló követelménye a kis és közepes nagyságrendű államok szerepének növekedése.

„Éppenséggel osztályszempontokból megítélve a jelenkori nemzetközi élet fejlődését és irányzatait, a marxizmus— leninizmus alapján elemezve ezeket az irányzatokat és jelenségeket, az imperialista politika ellen a jelenkori világ minden haladó ereje egyesítésének szükségességéből kiindulva, pártunk és kormányunk következetesen hangsúlyozza: az emberiség előtt álló nagyfotosságú problémák elfogadható megoldása elképzelhetetlen minden egyes állam intenzív részvétele nélkül a nemzetközi életben, a biztonságért és a békéért folyó harcban. Minden — nagy, közepes vagy kicsi — ország hozzájárulhat, sőt köteles hozzájárulni a problémák építő szellemben való megoldásához“ — írja befejezősül Edwin Glaser.

Pop-Silaghi Vasile grafikája

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Sajtólevelezés régebben és ma

Mint volt sajtólevelező és jelenlegi szerényebb külső munkatárs (ha engedik eme jelzővel illetnem magam) szükségét érzem a hazai magyar sajtó és levelezőinek viszonyát taglalni, mert úgy vettem észre, hogy az összeköttetést szolgáló kenderkötél egy helyen igen-igen meggyengült, s alig tartja egy vékony szál a karomnyi vastagságot. Kénytelen vagyok általánosítani, és csak helyenként bizonyítani konkrét adatokkal, mert ez a kapcsolatszakadás újságonként változik. Hogy központi vagy megyei lapról van-e szó, hogy hány olvasója, illetve előfizetője van, hogy milyen a népszerűsége, újságíró—szerkesztő kollektívája, aszerint változik számos apróbb tényező függvényében. Megjegyezni szeretném, hogy kimondottan a hazai magyar nyelvű újságok szerkesztői-levelezői viszonyára gondolok, és hivatkozom a *Korunk* márciusi számában megjelent felmérések sugallatára. Hiszem, hogy a kérdésfelvetés szükséges — s talán az lett volna hamarabb is —, és remélem: egyes szerkesztők nem tekintik egyedi-személyi problémának, a „sértett” fél problémájának. Az *Előre* példája igazolja: a szorosabb kapcsolatra ezután is szükség van. Kereste és megtalálta a módját annak, hogy helyet kapjon az olvasót képviselő levelező is! A *Hargita* „Boritékbontás” című rovatában ad helyet minden olvasójának, aki jogos panaszát, a köz ügyeit tárgyalja levelében. Nos, ezek szerint minden rendben... — mondhatnók.

Húsz éven át a sajtólevelezők ezrei — belső kényszertől hajtva vagy külső biztatásra — központi és vidéki lapjaink éltetői, „anyagbeszerzői” voltak, többé-kevésbé megbízható külső munkatársai. A kevés számú szerkesztő feladata volt — többek között — összefogni a levelezők népes táborát, irányítani, tanítani az írás művészetére. És ami talán a legtöbb dolgot adott: az a gyakran szervezett versenyek reális értékelése volt, olyanszerű megszervezése, hogy a levelek számbeli és minőségi gyarapodását segítsék elő. A havonként, negyedévenként megjelent tájékoztatók, a pontos válaszadások, az időnként kibocsátott körlevelek, a szerkesztőség jóindulatú tanácsokkal ellátott levelei, a szerkesztőség képviselői és a rajon, illetve a tartomány székhelyére összehívott levelezők közti meleg hangú beszélgetések, tapasztalatcserék, kiértékelések mind azt bizonyították, hogy szükség volt a munkás, földműves, értelmiségi levelezőkre.

El lehet képzelni, hogy a legheterogénebb kollektíva — fiatalok és öregek, férfiak és nők, tanultak és csak elemi végzettek, ceruzával és pennával írók — betűit, mondatait kihámozni, rendszerezni, nyomdakésszé tenni nem lehetett könnyű munka. Am olyan esetek is előfordultak, hogy újságírók kiharcolták az egyszerű munkásemberek „esti izzadságát”, kaptak az érdekesnek ígérkező számadatokon, és ezeket felhasználva, kissé megtoldva és kicifrázva kikerekítették a maguk cikkét anélkül, hogy igénybe vették volna a kiszállás és utánajárás lehetőségét. Bizony, az értekezleteken nem egy levelező fejezte ki rosszalló véleményét agyonlakkozott neve alatt soha meg nem jelent cikke miatt. Voltak azonban szép gesztusai is az akkori közös munkának. Például, mikor a kiküldött belső munkatárs a munkahelyén kereste fel az illető termelőegység vagy intézmény „külső munkatársát”. Ezek a találkozások mindig a lap javát szolgálták.

Az 1966—70-es ötéves terv kezdetén érezhető minőségi javulás mutatkozott újságírásunkban. Egyetemet végzett, a tollal bánni tudó riporterek egyre nagyobb helyet követeltek írásaikkal a lapokban. Az iparban és mezőgazdaságban, az építő munka más területein elért eredményeket már nem csupán a száraz számadatok rövid összefoglalásával kezdték felmutatni. A színes riportok kezdenek előtérbe kerülni, a társadalmi anketók, a hosszabb terjedelmű publicisztikai műfajok

szaporodnak. Az évek hosszú során közismertté vált levelezők neve kezd elmaradozni. Néhányuk még tartotta magát, még bírta „szusszal“ a meg nem hirdetett versenyt. Különösen az aránylag kevés előfizetővel rendelkező *Falvak Dolgozó Népe* és a *Munkásélet* támaszkodott több ideig levelezőinek segítségére. És többekévébe a tartományi lapok. Nem egy levelező a termelésből való kiemelés után ma is működő, jó újságíróvá vált. Akik hozzászóltak az állandó biztatáshoz, noszogatáshoz, azon vették észre magukat, hogy már nem kéri többé a segítségüket.

Be kellett látnunk: ez így van rendjén. Azt is, hogy a szerkesztőségek több belső munkatárshoz jutottak, akik nagyobb területet képesek átfogni, és akikre mindig lehet számítani, anyagaikból válogatni. Fogyatoszni kezdett a szerkesztőségeknek s az onnan küldött levelek száma. Néhányan, akik semmiképp sem bírtunk szabadulni attól a gondlattól, hogy többé nem írhatunk, azt tapasztaltuk, hogy valóban nélkülözhetők vagyunk. Azt, hogy nélkülünk is megjelenik a hovatöbbé mind formában, mind tartalomban javuló központi, megyei lap! Aggódásra csak az adott okot, hogy nem kaptunk választ egyre nagyobb gondok közt írt leveleinkre. Egy ideig még tartott a lelkesedésemből, aztán mind több levél került a fiókok mélyére, a papirkosárba. A várt és sosem kapott válaszok fájtak a legjobban. A sok izzadsággal megírt leveleink sorsa.

Egy dolgot megtanultunk: olvasnunk kell minél többet, mert csak az önképzés segíthet kitaposni az újságírás járható ösvényeit, megismerni az új követelmények törvényeit. Az újságírókkal korábban tartott kapcsolataink idején némi „kulisszatitkokba“ is sikerült behátrálnunk. Két-három évvel ezelőtt leszurtem a tanulságot: megtűrnék ugyan maguk mellett a diplomás kollégák, kategorikusan nem utasítottak vissza, de csak, ha tenyérynyi üres hely maradt. A fanyar-kiudvarolt válaszok, agyonhallgatott írásaink bizonyos szakmai feltételeknek sejtettek.

Nem konkurrálni akarunk és nem is egyenlőségjelet kívánunk tenni belső és külső munkatárs közé. De szerintünk vétek az, ha a levelezési osztályon dolgozó belső munkatárs kényelemből, felületességéből később bontja fel a faluról érkezett levelet, mely így érvényét veszítette. Bármilyen szépen is írták meg, már nem időszerű... Márpedig, mint ismeretes, az időszerűség elsőrendű feltétel újságírói berkekben. A soha fel nem bontott levelekről nem is beszélek. A sajtólevelező aztán megkérdi önmagát: vajon mi is lett a sorsa meg nem jelent leveleimnek, miért is kerültek az értéktelenek kosarába? A nyomdafestéket nem látott, válasz nélkül hagyott levelek sorsa után szégyell érdeklődni a naiv levelező. Mit is mondanának, ha ezt tenné? Talán a háta mögött még ki is nevetné... És bár érzi, hogy nincs szükség rá, hiszen két-három sornyi válaszra sem méltatják, mégis reménykedik: hátha csak tévedés történt, hátha a főszerkesztő úgy tudja, hogy minden meg nem jelent levélre írásbeli választ fogalmaztak.

Gyakorlott levelező kiérezné a válaszokból, hogy mi a további teendője. Azt, hogy idejét érdemes-e írásra pazarolnia. Korábban megjelent írásai a biztosíték arra, hogy a közügyeket érintő jegyzetek megütik a közölnétség mértékét, tehát megjelenhetnek... A nagyobb lélegzetű írásokról, melyeknek korábban helyet szorítottak, teljesen lemond. Maradnak a bíráló jellegű, satirikus hangvételű jegyzetek, melyek talán azonnal megoldanak közügyeink negatív jelenségeit. Mert azok, akik hibásnak érzik magukat, akiket bírálat ért, tudják, mi a kötelességük: tizennégy napon belül értesíteni az illető szerkesztőséget a tények állásáról, a hozott intézkedésekről, gyakorlati lépésekről. Törvény van arra, hogy a jogos panaszt, kérést, mely a sajtóban lát napvilágot, *azonnal orvosolni kell*. Nemigen mernek hát újat húzni humánus törvényeinkkel a vezető beosztású igazgatók, elnökök, titkárok. Kell-e hát nagyobb elégtétel egy sajtólevelezőnek, mint az az érzés, mikor az utcán megállítják és megköszönik fáradozását, bátorságát?

Az emberek, az olvasók ezrei az igazság szószólóit látják a levelezőben. És tartanak, sőt félnék is tőlük azok, akik úgy érzik, hogy nem mindig cselekedtek helyesen. A levelező szála a szemükben és lehetőleg morális nyomással igyekeznek „jobb belátásra“ bírni. Azzal például, hogy munkahelyén burkolt célszavakkal „bombázzák“, hogy a legkisebb hibáját is felnagyálják; hogy nem javasolják élmunkásnak, prémiumra; a munkahelyek legnehezebbjére helyezik... Nem egy alkalommal alaptalan váddal illetik. Egy ismerősömrre, aki egy társasgépkocsi vezetőjének basáskodó magatartását leplezte le, ráfogták, hogy szeret potyázni a buszon, hogy nem hátul ül fel, hogy a bérletét naponta többször is igénybe veszi. Ismerősömet lelkileg nagyon megsértette a vállalat válaszevele, mely védelmébe veszi alkalmazottját, és befeketíti a levél íróját, aki kerékpárral közlekedett a jelzett időpontban és sosem váltott bérletet... Nem tudta, hogyan, milyen formában

cáfolja meg az alaptalan vádat, a szerkesztőség pedig hallgatólagos álláspontra helyezkedett, holott erkölcsi elégtételt adhatott volna, ha kivizsgálja az ügyet, és megállapítja, hogy az illető vállalat vezetősége irreálisan tájékoztatta — ez esetben a *Hargita* szerkesztőségét. Sohasem volt könnyű dolog „kiteregetni a szennyesünetet”, vagyis „megugatni a saját vackot” — hogy ezekkel a szólásokkal éljek. De sajnos, gyakran csak a szerkesztőségek szigorú és ellentmondást nem tűrő közbelépésére hullt le a lepel sok úzérkedésről, elvtelen, részrehajló eljárásról, néptanácsaink, ipari és mezőgazdasági vállalataink egyes vezetőinek helytelen magatartásáról. Az emberek nagy többsége megszokta, hogy bizalommal fordulhatott újságához, ha jogosnak vélt panaszát, igazát keresni akarta. A vidéki és városi levelezők nem győzték hallgatni az itt-ott elejtett panaszokat. Természetesen voltak túlkapások, mikor is levelezőink minden apró-cseprő sérelemmel a szerkesztőségekhez fordultak, megkerülve a helyi szerveket, akik minden különösebb nehézség nélkül segíthettek volna a bajon. Nagyon elámultak akkor, mikor hivatalos levélben értesültek először a faluban történekről...

Igazságszolgáltató szerepét a sajtó ma sem veszítette el. Funkciója maradt mindvégig a dolgozók panaszainak meghallgatása, orvoslása. Én a volt és jelenlegi levelezők meg a szerkesztőségek megbomlott viszonyát, a ridegséget kifogásolnám. Általában beszélek, persze van kivétel is. Egy tolakodó kérdés nem hogy tovább mennem. Éspedig: meg kell-e szakítani a kapcsolatot a „külső munkatársakkal”, akiket ez esetben kissé helytelenül az önkéntes sajtólevelezőkkel azonosítok, nem tévesztve össze e két kategória különbségét. Alig hiszem. Van-e olyan tendencia, hogy tovább kell tartani velük a kapcsolatot? Ha igen, akkor milyen formában? Az egészséges, összhangzatos kapcsolatnak a kölcsönös tiszteleten és megbecsülésen kell-e alapulnia? És az állandó összeköttetést nem a levelek biztosítják, mint régebben? Van-e joga a levelezőnek tudnia, mi lett az elküldött, de meg nem jelent levelének sorsa? Azt, hogy egyáltalán járt-e valamelyik szerkesztő kezében? Miért érkeznek csak ritkán vagy egyáltalán nem a válaszlevelek?

A kissé hosszúra sikerült, de alapjában véve megjelenésre érdemes írásokat miért nem küldik vissza szerzőjének, javasolva átdolgozásukat, mint ahogy Molnos Lajos tette a *Hargitától*, vagy ahogy a *Munkásélet* egyes szerkesztői teszik. A terelés hétköznapi „hőseinek” népszerűsítése mindenképpen gyümölcsöző dolog volna. A terepen levő újságírók miért nem keresik meg az illető szocialista egységben tevékenykedő levelezőket — mint egykor tették? Ez a szép gesztus csak a lap hasznára válna. Mert a volt levelező most is tájékozott, és most is nyitott szemmel jár. Felvilágosíthatná a lap munkatársát olyan dolgokról is, melyeket nem mert megírni, tartva az esetleges helyi megtorlástól. A feltételezett tekintélycsorbulástól igazán nem kell tartania! Mert a levelező egyetlen tévedése, nem való szava káros lehet önmagára és tevékenységére nézve. Azoknak a munkatársaknak és ismerősöknek, akikkel közösen állította és állítja elő az anyagi javakat, s akikkel együtt olvassa az újságot, nem lehet hazudni... Becsületről és tekintélyről van szó. A kommunista sajtó tekintélyéről, amelyet a rosszul tájékoztatott újságíró is megcsorbít akaratan kívül. A levelező ritkán ír olyan témáról, amiben maga is nem járatos vagy amit érzékelhetően nem ismer.

A levelezési osztályon dolgozók lelkiismeretessége, nagyobb munkabírása talán megoldaná újra a problémát. Felénk nyújtott jobbnak vennők a szükszavú válaszlevelet is. Szelektálódtak, lemorzsolódtak a levelezők az évek folyamán; aki nem tanult, az le is maradt. Hány válaszlevél megírására volna szükség naponta, mondjuk, valamelyik megyei lapunk szerkesztőségében — persze átlagosan? Merem állítani, jóval kevesebbre, mint 6–10 évvel ezelőtt. Nem a filológiát végzett újságíró — mondjuk — az egy középiskolai osztályt végzett munkáslevelező mesterségbeli tudását akarom egy napon emlegetni, ezen az alapon követelőzni. Ismétlem, hogy csupán mint az olvasóval szemben támasztott tisztelet és megbecsülés egyik formáját — a válaszadást, egyáltalán a kapcsolattartás jelenlegi helyzetének helyességét szeretném tisztázni. Azt, hogy van-e szükség egyáltalán önkéntes levelezőre újságírásunk mai gyakorlatában.

Vlaahica, 1971. augusztus.

Ferenczy L. Tibor
géplakatos

Sumar

<i>Ritoók János</i> : Conștiința limbii — conștiință cetățenească	1439
<i>Jancsó Elemér</i> : Mesajul secolului luminii	1442
<i>Kelemen Béla</i> : Cercetătorul limbii literare române	1448
<i>Boris Cazacu</i> : Probleme ale istoriei limbii literare române	1450
<i>Murádin László</i> : Avînt nou în cul- tivarea limbii	1453
<i>Pusztai János</i> : Rămas bun de la Nagy Kálmán	1456
Nagy Kálmán : Cercetarea pronun- țării	1456
<i>Deme László</i> : Predarea limbii ma- terne ca materie suplimentară	1460
<i>Balázs László</i> : Cîteva aspecte socio- logice ale bilingvismului	1463
<i>Lászlóffy Csaba</i> : Versuri	1470
<i>Máthé Jakab</i> : Trecutul și prezen- tul semanticii	1472
<i>Lőrincze Lajos</i> : Cuvîntul și omul	1480
<i>J. Nagy Mária</i> : Știința despre mij- loacele poetului	1482
<i>Nagy Olga</i> : Modificarea povestiri- lor de-a lungul timpurilor	1489
<i>Kós Károly</i> : Din amintirile mele (Introducere de Balogh Edgár)	1501

OGLINDĂ

* * * Un sat în transformare	1513
------------------------------	------

NOTE

<i>Szabó T. Attila</i> : Salut lui Tulogy János	1529
<i>Herédi Gusztáv</i> : La prima aniversa- rare	1530
<i>Beke György</i> : Episoade lingvistice ceangăiești	1532
<i>Ritoók János</i> : Portretul mamei pe perete...	1537
<i>Szilágyi Júlia</i> : Exigența pluriling- vismului	1539

VIATA INTERNAȚIONALĂ

<i>André Fontaine</i> : Dilemele lingvis- tice ale Pieții Comune	1540
<i>Marțian Niciu</i> : Probleme ale drep- tului selenar	1543

ISTORIE VIE

<i>Mikó Imre</i> : Folosirea limbii și isto- ria dreptului în perioada voie- vodatului din Transilvania pînă în 1868	1547
---	------

FORUM

<i>Szöcs István</i> : Unele probleme de sumerologie	1556
<i>Bodor András</i> : Despre istoria su- merilor	1565

DOCUMENTE

<i>Aprily Lajos</i> : Nostalgie din Praid (Introducere de Csép Ibolya)	1573
<i>Binder Pál</i> : Scrisoarea lui Aranka György către Michael Heyden- dorff	1576

TINERET — EDUCAȚIE

<i>Simon János</i> : Din istoria predării matematicii și fizicii la Aiud	1580
---	------

TEHNICĂ ȘI SOCIETATE

<i>Vasile Barbu</i> : Folosirea corectă a limbajului tehnic	1587
--	------

RECENZII

<i>Kántor Lajos</i> : Despre anecdotism (Pietre)	1595
<i>Fülöp G. Dénes</i> : Opera lui Maksay Albert	1600

SCRISORI CĂTRE REDACȚIE
BIBLIOTECA, PANORAMĂ,

Hazai magyar nyelvvelők kézikönyvtára

ANTAL ÁRPÁD—FARAGÓ JÓZSEF—SZABÓ T. ATTILA:
Kriza János. 2. kiadás (Dacia, 1971)

BALOGH DEZSŐ—GÁLFFY MÓZES—J. NAGY MÁRIA:
A mai magyar nyelv kézikönyve (Kriterion, 1971)

BARTHA JÁNOS—HORVÁTH TIBOR—JÓZSA NAGY MÁRIA—SZABÓ ZOLTÁN: Kis magyar stilisztika (Irodalmi Könyvkiadó, 1968)

HELYESÍRÁSI TÁJÉKOZTATÓ. A szabályzati részt gondozta SZABÓ T. ATTILA, a szótári részt szerkesztette GÁLFFY MÓZES, KELEMEN BÉLA és MÁRTON GYULA (Irodalmi Könyvkiadó, 1969)

KALLÓS ZOLTÁN gyűjtése: Balladák könyve. Bevezeti SZABÓ T. ATTILA (Kriterion, 1970)

KELEMEN BÉLA főszerkesztésében: Magyar—román szótár (Tudományos Könyvkiadó, 1961); Dicționar român—maghiar (Editura științifică, 1964)

KELEMEN BÉLA: Dicționar de buzunar maghiar—román (Editura științifică, 1971)

NAGY KÁLMÁN: Kis magyar nyelvtankönyv különös tekintettel a nyelvhelyesség mindennapi kérdéseire (Kriterion, 1971)

SZABÓ T. ATTILA: Anyanyelvünk életéből (Kriterion, 1970); A szó és az ember (Kriterion, 1971)

SZABÓ T. ATTILA válogatásában és bevezetésével: Haja, haja virágom. Virágénekek (Irodalmi Könyvkiadó, 1969)

SZABÓ ZOLTÁN: Kis magyar stílustörténet (Kriterion, 1970)

ÁRA 8 LEJ